

Univerzitet u Tuzli

**UTJECAJ RAZLIČITIH KONTEKSTA
SOCIJALIZACIJE NA RAZVOJ
MALOLJETNIČKE DELINKVENCIJE U
POSTRATNOJ BOSNI I HERCEGOVINI**

(NAUČNA MONOGRAFIJA)

Tuzla, decembar 2015.

Autori naučne monografije:

Prof. dr. med. sc. Esmina Avdibegović
Prof. dr. sc. Ranko Kovačević,
Prof. dr. sc. Nijaz Karić,
Prof. dr. sc. Hariz Šarić,
Prof. dr. sc. Behija Čišić,
Doc. dr. sc. Meliha Bijedić,
Doc. dr. sc. Asim Pandžić,
Doc. dr. sc. Erna Lučić,
Doc. dr. sc. Lejla Kuralić-Čišić,
Dr. sc. Edin Muftić,
Doc. dr. med. sc. Nermina Kravić,
Dr. sc. Azem Poljić,
Dr. sc. Suada Selimović,
Dr. med. Azra Arnautović, mr. sc.
mr. sc. Nusreta Salić
Jasna Zečević
Mima Dahić,
Teufika Ibrahimefendić,
Elmir Ibralić,
Maja Brkić, mr. sc.
Zvjezdana Aličić,
Fatima Bećirović, mr. sc.

Urednici izvještaja:

prof. dr. sc. Esmina Avdibegović
doc. dr. sc. Meliha Bijedić
Mima Dahić

Recenzenti:

dr. sc. Muhamed Dervišbegović, prof. emer.
dr. sc. Vahid Kljajić, prof. emer.

Lektori:

Majda Švraka, prof.
Arif Švraka, prof.

Istraživanje je sponzorirano i podržano od Rektorske konferencije švicarskih univerziteta primijenjene znanosti (KHF), Univerziteta primijenjene znanosti Sjeverozapadne Švicarske (UASNW), Univerziteta u Tuzli, Ministarstva za rad, socijalnu politiku i povratak Vlade Tuzlanskog kantona i Centra za terapiju i rehabilitaciju "Vive Žene" Tuzla.

Projektni tim:

Medicinski fakultet Univerziteta u Tuzli

prof. dr. sc. Esmina Avdibegović – koordinator projekta
doc.dr. med. sc. Nermina Kravić,

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Odsjek poremećaji u ponašanju

prof. dr. sc. Ranko Kovačević, šef Odsjeka
doc. dr. sc. Meliha Bijedić
dr. sc. Edin Muftić, viši asistent
dr. sc. Lejla Kuralić-Čišić, viši asistent

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, Odsjek za socijalni rad

prof. dr. sc. Behija Čišić, redovna profesorica
prof. dr. sc. Nijaz Karić
prof. dr. sc. Hariz Šarić
doc. dr. sc. Asim Pandžić
doc. dr. sc. Erna Lučić
mr. sc. Nusreta Salić, viši asistent

Ministarstvo za rad, socijalnu politiku i povratak Vlade Tuzlanskog kantona

dr. sc. Azem Poljić, pomoćnik ministra
dr. sc. Suada Selimović, stručni savjetnik u ministarstvu

"Vive Žene", Centar za terapiju i rehabilitaciju Tuzla

Jasna Zečević, direktor Centra
Teufika Ibrahimefendić, geštalt psihoterapeut
Mima Dahić, koordinator za dokumentaciju

mr. sc. Azra Arnautović, dr. med., grupni analitičar
mr. sc. Fatima Bećirović, socijalna radnica

**University of Applied Sciences Northwestern Switzerland UASNW
School of Social Work, Institute of Social Planning and Urban
Development ISS**

Basel

dr. Miryam Eser
lic. phil. I Barbara Schürch
prof. dr. Eva Tov

Istraživački tim: Esmina Avdibegović, Meliha Bijedić, Mima Dahić, Ranko Kovačević, Hariz Šarić, Nermina Kravić, Nijaz Karić, Teufika Ibrahimefendić, Azra Arnautović, Suada Selimović, Lejla Kuralić-Čišić, Fatima Bećirović, Edin Muftić, Elmir Ibralić, Erna Lučić, Zvjezdana Aličić, Asim Pandžić, Zihnet Selimbašić, Maja Brkić.

Opservatori: Danijela Kaloci, Stela Kubinek, Vildana Bilajac, Etjena Malkić, Nadina Babajić, Dijana Jurić, Damira Mehmedović, Aldijana Čosić, Senadin Ibričić, Adela Čokić.

Štampa:

OFF-SET Tuzla

Tiraž:

??? primjeraka

Zahvala

Zahvaljujemo se Ministarstvu pravde Federacije Bosne i Hercegovine; Ministarstvu za rad, socijalnu politiku i povratak, Ministarstvu pravosuđa i uprave Vlade Tuzlanskog kantona; Kantonalnom tužilaštvu; Kantonalnom суду; Općinskim sudovima u Tuzli, Gradačcu, Kalesiji i Živinicama; Ministarstvu unutarnjih poslova Tuzlanskog kantona i Policijskim upravama u Gradačcu, Gračanici, Kalesiji, Lukavcu, Tuzli i Živinicama; Centrima za socijalni rad u Tuzli, Banovićima, Čeliću, Doboju Istoku, Gračanici, Gradačcu, Kladnju, Lukavcu, Sapni, Srebreniku, Teočaku i Živinicama; Udruženju socijalnih radnika Tuzlanskog kantona; Disciplinskom centru u Tuzli, Kazneno-popravnom zavodu u Tuzli, SOS selu u Gračanici, Dječijem selu mira u Turiji, Domu za djecu bez roditeljskog staranja u Tuzli, Birou za ljudska prava, NVO "IPAK", "Telex – Udruženje Zemlja djece", "Amica Educa", "Prijateljice", Udruženju hraniteljskih porodica "Familija", hraniteljskim porodicama, CROPS-u Lukavac, studentima Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta i Odsjeka za socijalni rad i brojnim drugim pojedincima bez čijeg učešća ne bismo mogli uspješno realizirati ovo istraživanje i autorizirati naučnu monografiju.

Zahvalni smo dekanima: Medicinskog fakulteta – prof. dr. sc. Faridu Ljuci, Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta – prof. dr. sc. Zamiru Mrkonjiću i Filozofskog fakulteta – prof. dr. sc. Begi Omerčeviću; prof. dr. sc. Mirsadu Đonlagiću i prof. dr. sc. Mensuri Aščerić, te mr. sc. Jasni Hivziefendić i dr. sc. Almiru Maljeviću, na svesrdnoj podršci u početnim fazama uspostavljanja saradnje i realizacije ovog istraživačkog projekta.

Posebno se zahvaljujemo maloljetnicima i roditeljima/starateljima koji su učestvovali u istraživanju i bez čijeg učešća ne bismo bili u mogućnosti provesti istraživanje.

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	13
I	17
1. UVOD.....	19
1.1. Demografske karakteristike Tuzlanskog kantona	20
1.2. Maloljetnička delinkvencija u kontekstu socijalne politike Tuzlanskog kantona	24
2. METODOLOGIJA.....	26
2.1. Ciljevi istraživanja i glavno istraživačko pitanje.....	26
2.2. Dizajn istraživanja	28
2.2.1. <i>Odabir uzorka</i>	32
2.2.1.1. <i>Uzorak maloljetnika delinkventnog ponašanja</i>	32
2.2.1.2. <i>Uzorak porodica maloljetnika delinkventnog ponašanja</i> ..	36
2.2.1.3. <i>Uzorak institucija</i>	36
2.2.2. <i>Metodologija</i>	38
2.2.3. <i>Metodologija prikupljanja podataka upotrebom polustrukturiranog intervjua</i>	42
2.2.4. <i>Analiza podataka</i>	47
2.3. Etička razmatranja	51
2.4. Ograničenja istraživanja i valjanost podataka.....	53
3. IZJAVA O ISTRAŽIVANJU	55
3.1. Pojam i definiranje delinkventnog ponašanja	56
3.2. Koncept rizičnih i protektivnih faktora.....	59
3.2.1. <i>Faktori rizika</i>	60
3.2.2. <i>Zaštitni faktori</i>	62
3.3. Krivično-pravno uređenje položaja i krivične odgovornosti maloljetnih prestupnika u krivičnom zakonodavstvu FBiH	63
3.3.1. <i>Sastav suda</i>	67
3.3.1.1. <i>Vaspitne (odgojne) preporuke</i>	68
3.3.1.2. <i>Krivične sankcije prema maloljetnicima</i>	69

3.4. Pokazatelji kretanja maloljetničke delinkvencije u Bosni i Hercegovini.....	72
3.5. Struktura i dinamika krivičnih djela počinjenih od maloljetnika na području Tuzlanskog kantona	75
3.6. Procedure, institucije i način djelovanja s maloljetnim prestupnicima u BiH	85
<i>3.6.1. Prevencija maloljetničke delinkvencije u BiH</i>	86
<i>3.6.2. Krivičnopravni postupak prema maloljetnim prestupnicima u BiH</i>	87
<i>3.6.3. Institucije i procedure tretmana i resocijalizacije.....</i>	94
<i>3.6.3.1. Institucije odgovorne za provođenje postupaka tretmana i resocijalizacije</i>	95
 II	107
1. MALOLJETNICI DELINKVENTNOG PONAŠANJA.....	109
1.1. Profil maloljetnika	109
1.2. Životna i porodična situacija maloljetnika.....	111
1.3. Školska situacija maloljetnika.....	115
1.4. Slobodno vrijeme i vršnjaci	122
1.5. Odnosi i komunikacija	127
1.6. Delinkvencija	131
<i>1.6.1. Reakcija na delinkvenciju</i>	135
1.7. Percepcija sebe u budućnosti	139
1.8. Rezime	141
2. PORODICE	149
2.1. Opis porodica maloljetnika	149
2.2. Životna situacija.....	151
<i>2.2.1. Načini nošenja/suočavanja roditelja s problemima u sadašnjosti.....</i>	155
<i>2.2.2. Uloga roditelja u sadašnjoj situaciji.....</i>	158
<i>2.2.3. Kako roditelji procjenjuju maloljetnikovo nošenje s problemima</i>	160

2.3. Školska situacija.....	163
2.3.1. Školska iskustva u prošlosti.....	163
2.3.2. Pohađanje škole.....	165
2.3.3. Sadašnja uključenost roditelja u školu.....	167
2.4. Vršnjaci	168
2.4.1. Odnosi s vršnjacima u prošlosti.....	168
2.4.2. Kako roditelji danas procjenjuju vršnjake s kojim se druži maloljetnik.....	170
2.4.3. Kako roditelji procjenjuju aktivnosti maloljetnika i vršnjaka	170
2.5. Odnosi i komunikacija u porodici s maloljetnikom.....	171
2.6. Delinkvencija i reakcije	173
2.6.1. Reakcije porodice na delinkvenciju	173
2.6.2. Reakcije drugih na delinkvenciju.....	174
2.7. Budućnost	176
2.8. Rezime	177
 3. INSTITUCIJE	183
3.1. Karakteristike socijalnih servisa uključenih u istraživanje	183
3.2. Mjere intervencija	192
3.2.1. Intervencije u institucijama pravosuđa.....	192
3.2.2. Intervencije u institucijama socijalne zaštite.....	195
3.2.3. Intervencije nevladinih organizacija	197
3.2.4. Ciljevi primijenjenih mjera	197
3.2.5. Procjena efekata primijenjenih intervencija.....	198
3.2.6. Unapređenje vlastitog tretmana.....	200
3.2.7. Unapređenje tretmana drugih.....	201
3.3. Preventivne aktivnosti.....	203
3.3.1. Aktivnosti prevencije u institucijama pravosuđa	203
3.3.2. Aktivnosti prevencije u institucijama socijalne zaštite.....	203
3.3.3. Aktivnosti prevencije nevladinih organizacija	204
3.3.4. Procjena efekata preventivnih mjera	205
3.3.5. Vlastito poboljšanje prevencije.....	206
3.3.6. Sugestije za prevenciju.....	207
3.4. Integracija/reintegracija	209
3.4.1. Faktori (ne)uspješne (re)integracije	210

<i>3.4.2. Ciljevi i napor u (re)integraciji.....</i>	211
<i>3.4.3. Potrebe (re)integracije.....</i>	212
<i>3.4.4. Modeli (re)integracije</i>	213
<i>3.5. Saradnja institucija i organizacija</i>	215
<i>3.5.1. Saradnja s organizacijama i ustanovama u lokalnoj zajednici..</i>	218
<i>3.6. Delinkventi i kontekst iz ugla institucija i nevladinih organizacija</i>	221
<i>3.6.1. Opis karakteristika maloljetnika delinkventnog ponašanja..</i>	221
<i>3.6.2. Porodični kontekst iz ugla institucija i organizacija.....</i>	222
<i>3.6.3. Lokalna zajednica i susjedstvo kao kontekst odrastanja</i>	226
<i>3.6.4. Vršnjaci maloljetnika</i>	228
<i>3.6.5. Slobodno vrijeme maloljetnika</i>	229
<i>3.6.6. Školska situacija iz ugla institucija i organizacija.....</i>	230
<i>3.6.7. Zlostavljanje maloljetnika.....</i>	232
<i>3.7. Delinkvencija i geneza, uzroci i dinamika.....</i>	233
<i>3.7.1. Vrsta krivičnih djela</i>	233
<i>3.7.2. Dinamika kretanja maloljetničke delinkvencije</i>	234
<i>3.7.3. Udrživanje maloljetnika u činjenju krivičnih djela</i>	235
<i>3.7.4. Faktori delinkvencije</i>	235
<i>3.7.4.1. Faktori u vezi s porodicom.....</i>	236
<i>3.7.4.2. Faktori u vezi sa školom</i>	236
<i>3.7.4.3. Opće društveno-ekonomsko stanje.....</i>	237
<i>3.7.4.4. Mediji i lokalna zajednica.....</i>	238
<i>3.7.5. Faktori recidivizma</i>	239
<i>3.8. Rezime</i>	241
4. SINTEZA NALAZA.....	251
<i>4.1. Opis karakteristika maloljetnika delinkventnog ponašanja</i>	251
<i>4.1.1. Dob i spol maloljetnika</i>	251
<i>4.1.2. Problemi u ponašanju u dječjoj dobi</i>	251
<i>4.1.3. Maloljetnici žrtve</i>	252
<i>4.1.4. Zloupotreba alkohola i drugih psihoaktivnih supstanci</i>	252
<i>4.1.5. Osjećanja stida i krivnje, svjesnost o odgovornosti</i>	253
<i>4.1.6. "Pečat" siromaštva.....</i>	254
<i>4.1.7. Slika sebe u budućnosti i očekivanja u budućnosti</i>	254

4.2. Porodica maloljetnika	255
4.2.1. <i>Migracija porodica</i>	255
4.2.2. <i>Struktura porodice</i>	256
4.2.2.1. <i>Promjene u strukturi porodice</i>	257
4.2.2.2. <i>Gubici u porodici</i>	257
4.2.3. <i>Socijalno-ekonomska situacija</i>	258
4.2.4. <i>Podrška proširene porodice i socijalna podrška</i>	259
4.2.5. <i>Funkcioniranje nuklearne porodice</i>	259
4.2.5.1. <i>Komunikacija i odnosi</i>	259
4.2.5.2. <i>Roditeljski nadzor i praćenje</i>	261
4.3. Vršnjaci	261
4.3.1. <i>Kvalitet odnosa s vršnjacima</i>	262
4.3.2. <i>Slobodno vrijeme i aktivnosti</i>	262
4.3.3. <i>Udruživanje s vršnjacima u delinkventnim aktivnostima</i>	263
4.3.4. <i>Pozitivna uloga vršnjaka</i>	263
4.4. Škola	264
4.4.1. <i>Ravnodušnost prema školi</i>	265
4.5. Susjedstvo	266
4.6. Socijalni servisi u lokalnoj zajednici	267
4.7. Delinkvencija	267
4.7.1. <i>Motivacija i ulazak u delinkvenciju</i>	268
4.7.2. <i>Reakcije na delinkvenciju</i>	269
4.8. Mjere i intervencije	271
4.8.1. <i>Intervencije u okviru izrečenih mjera</i>	272
4.8.2. <i>Poboljšanje vlastitog tretmana</i>	274
4.9. Reakcija zajednice na maloljetničku delinkvenciju	274
4.9.1. <i>Aktivnosti prevencije</i>	275
4.9.1.1. <i>Efekti preventivnih aktivnosti i mogući pravci djelovanja</i> .276	
4.9.2. <i>Aktivnosti resocijalizacije i reintegracije</i>	277
5. TIPOLOGIJA RAZLIČITIH EVOLUCIJA.....	279

III	297
DISKUSIJA I ZAKLJUČCI	299
Literatura	325
Prilozi	343
Izvodi iz recenzija	375

SAŽETAK

U naučnoj monografiji su predstavljeni rezultati dobijeni istraživačkim projektom u kojem je istraživano kako različiti konteksti socijalizacije utječu na razvoj maloljetničke delinkvencije.

Cilj nam je bio analizirati koji su faktori utjecaja na maloljetničku delinkvenciju i koje su potrebe u resocijalizaciji maloljetnika. Istraživanje je provedeno na području Tuzlanskog kantona u periodu 2010.–2013. godine. Uzorak za istraživanje uključivao je 38 maloljetnika delinkventnog ponašanja, 31 roditelja/staratelja i 44 predstavnika institucija i nevladinih organizacija koji rade u oblasti maloljetničke delinkvencije. U istraživanju smo koristili kombinaciju kvantitativnog i kvalitativnog istraživačkog metoda. Kvantitativni dio provenen je korištenjem podataka iz zvaničnih protokola Ministarstva unutarnjih poslova Vlade TK, općinskih centara socijalnog rada i općinskih sudova. Za kvalitativni dio konstruiran je intervju sa smjernicama. Kvantitativni podaci su prikazani u tablicama i grafikonima i analizirani deskriptivnom statistikom. Podaci dobiveni tehnikom intervjeta su obrađeni u računarskom programu ATLAS.ti verzija 6.2.18.

U ovom istraživanju našli smo da uzajamno djelovanje više faktora koji su u vezi s karakteristikama maloljetnika, porodicom, vršnjacima, školom, susjedstvom, zajednicom i socijalnim servisima potiču ili odmiču maloljetnike od delinkvencije. Muški spol, dob 16–17 godina, poremećaji u ponašanju u dječjoj dobi, jedno ili više traumatskih iskustava ili odrastanje u traumatizirajućem okruženju su karakteristike koje čine maloljetnike vulnerabilnim na delinkventno ponašanje. Porodica koju karakterizira nemogućnost zadovoljenja bazičnih potreba maloljetnika, nedostatno roditeljsko praćenje i nadzor, odsustvo podrške porodici, zlostavljanje i zapostavljanje, gubici jednog od roditelja su okolnosti koje mogu potpomoći razvoj maloljetničke delinkvencije. Vršnjaci, intenzitet i kvalitet relacija s vršnjacima su sljedeće okolnosti koje su za neke maloljetnike ovog istraživanja trasirali put u delinkvenciju, a drugim maloljetnicima

bili značajan faktor u odustajanju od daljih delinkventnih aktivnosti. Nezainteresiranost za školu, problemi u pohađanju nastave i ovladavanju nastavnim gradivom, slaba uključenost roditelja, teškoća u prilagodbi na promijenjenu školsku situaciju, sistem školske kazne i marginalizacija djece problematičnog ponašanja su okolnosti koje su doprinisile ulasku maloljetnika u delinkvenciju. Također, susjedstvo u kojem žive vršnjaci delinkventnog ponašanja ili stariji delinkventi kao uzori, te stigmatizirajući i osuđujući odnos u susjedstvu ili izloženost čestim promjenama susjedstva, za neke maloljetnike ovog istraživanja bio je kontekst koji je, uz ostale faktore, doprinio ulasku u delinkvenciju.

Nadalje, našli smo da je ekonomski nedovoljno razvijena lokalna zajednica s oskudnim sadržajima za mlade okolnost koja otvara put delinkvenciji. Osim toga, odsustvo solidarnosti u zajednici za one maloljetnike čije porodice nisu mogle zadovoljiti njihove bazične potrebe davalo je prostora da delinkventnim aktivnostima dođu do novca. Materijalna i kadrovska nerazvijenost socijalnih servisa i slaba umreženost postojećih, sljedeća su okolnost koja je na indirektn način utjecala na razvoj maloljetničke delinkvencije. Oskudne aktivnosti u prevenciji maloljetničke delinkvencije, odsustvo djelovanja socijalnih radnika u školama, administrativno-birokratska tromost i nefleksibilnost socijalnih servisa u reagovanju na potrebe maloljetnika koji su ušli u delinkvenciju, izostajanje programa intervencija, neizvršavanje alokacije sredstava u skladu sa usvojenim strategijama i planovima, neprimjenjivanje zakonski dozvoljenih alternativnih mjera intervencija, su okolnosti koje doprinose kako razvoju maloljetničke delinkvencije, tako i nedovoljnoj integraciji i resocijalizaciji maloljetnika.

No, s druge strane, rezultati ovog istraživanja upućuju da su u povlačenju maloljetnika iz delinkventnih aktivnosti značajno doprinijeli faktori u vezi s njihovom percepcijom poboljšanja odnosa u porodici, podrškom vršnjaka nedelinkventnog ponašanja, podrškom susjedstva, škole, centra za socijalni rad i nevladinih organizacija. Motivacija za promjenu u ponašanju kod nekih maloljetnika bio je stid zbog delinkventnih radnji, ali i krivnja i kajanje. Za druge

maloljetnike to je bila podrška i razumijevanje koje su imali u tužilaštvu ili sudu. Odustajanje od delinkventnih radnji bilo je praćeno boljom privrženosti školi i učenju, ali i željom da završe školu i očekivanjima da u budućnosti budu samostalni, imaju posao i žive drugačije. Također, došlo se do saznanja da je problem maloljetničke delinkvencije bio manji u lokalnim zajednicama u kojima su bili bolje razvijeni socijalni servisi, gdje su zajedničkim djelovanjem vladinih i nevladinih organizacija realizirani programi prevencije maloljetničke delinkvencije i u kojima je bila veća društvena briga za djecu i mlade.

U zaključku možemo reći da dobiveni rezultati upućuju da niti jedan faktor sam za sebe ne doprinosi razvoju maloljetničke delinkvencije, ali da interakcija više faktora i više okolnosti utječe kako na javljanje maloljetničke delinkvencije tako i na integraciju i resocijalizaciju maloljetnika. Različiti faktori u vezi s jednim kontekstom ili više različitih konteksta čine jedan lanac utjecaja čija prva karika se veže za odnos roditelj-dijete, a posljednja za odnos zajednice prema djeci i mladima.

Zaključak ovog istraživanja o maloljetničkoj delinkvenciji u Bosni i Hercegovini generalno potvrđuje da je rat promijenio mnoge stvari u zemlji, uzrokovao značajne promjene u životu ljudi, ostavio za sobom ekonomске i socijalne probleme koji direktno utječu na brigu za djecu i mlade. Budžet socijalne zaštite nije dovoljan da se osigura odgovarajuća finansijska podrška institucijama sistema odgovornim za provođenje tretmana i brige za maloljetnike, ali i nevladinim organizacijama i drugim socijalnim servisima koji pružaju podršku djeci i mladima. Na kraju, na temelju dobivenih rezultata i primjera dobre prakse ono što se čini realno mogućim u datim ekonomskim okolnostima, jeste snažnije uvezivanje institucija sistema i nevladinih organizacija u sačinjavanju više manjih i u lokalnim zajednicama lako primjenjivih i održivih programa prevencije, intervencija, te programa za resocijalizaciju i reintegraciju maloljetnika.

Implikacije istraživanja: Značaj ovog istraživanja je kako naučni tako i praktični. Naučni značaj sadržan je u tome što dobiveni rezultati predstavljaju naučni doprinos boljem razumijevanju maloljetničke delinkvencije, posebno u postkonfliktnim i tranzicijskim zajednicama.

Također, značaj istraživanja sadržan je i u primjeni multidisciplinarnog i transdisciplinarnog istraživačkog pristupa problemu maloljetničke delinkvencije. Metodološkim pristupom koji je uključivao primjenu kvantitativno-kvalitativnog metoda istraživanja, te da u istraživanje nisu bili uključeni samo maloljetnici već i njihovi roditelji/staratelji i predstavnici institucija sistema i nevladinih organizacija, pokušali smo problemu maloljetničke delinkvencije pristupiti sveobuhvatno. Značaj istraživačkog projekta je i u tome što su u sam proces istraživanja bili uključeni i studenti čime se omogućio transfer znanja o različitim metodama istraživanja. Dobiveni rezultati potvrđuju da je maloljetnička delinkvencija složen problem, da na razvoj maloljetničke delinkvencije utječe više različitih faktora i da pristup problemu maloljetničke delinkvencije treba biti multidisciplinaran i interdisciplinaran kako u istraživanju tako i u prevenciji, tretmanu i resocjalizaciji.

Praktični značaj rezultata istraživanja je u sačinjavanju preporuka za unapređenje prevencije i intervencija u maloljetničkoj delinkvenciji. Dobiveni rezultati upućuju na to da bez alokacije sredstava u lokalne zajednice i osnaživanja resursa u lokalnim zajednicama praktično je nemoguća realizacija akcionalih planova i ostvarivanje strateških ciljeva, kao i provođenje zakonskih izmjena. Također, rezultati impliciraju da je nužno osigurati bolji zdravstveni monitoring djece i rane intervencije u porodici. Isto tako, rezultati upućuju na postojanje nejednakosti u uključivanju u pravosudni sistem djece u odnosu na spol i socijalno-ekonomski status porodice. Nadalje, praktični značaj se očituje i u tome što se došlo do saznanja da su u prevenciji delinkvencije efikasni programi nevladinih organizacija koji su manji, lako primjenjivi i s fleksibilnim angažiranjem različitih stručnjaka. Na području Tuzlanskog kantona postoje primjeri dobre prakse i iskustava rada nevladinih organizacija koji bi mogli da se transferiraju u institucije sistema.

I

1. UVOD

Azem Poljić

Bosna i Hercegovina (BiH) je stekla samostalnost i nezavisnost 1992. godine. Ubrzo nakon sticanja nezavisnosti zemlja je ušla u rat koji je okončan 1995. godine. Dejtonskim mirovnim sporazumom uspostavljeno je političko uređenje BiH na način da se sastoji od dva entiteta, Republike Srpske (RS) i Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH), i Distrikta Brčko. Federacija BiH je decentralizirana i sastoji se od 10 administrativnih jedinica – kantona od kojih svaki ima svoje zakone i ministarstva, dok je RS centralizirana.

Bosna i Hercegovina je zemlja u tranziciji s nizom procesa koji direktno ili indirektno imaju velikog utjecaja na život djece. Reformski procesi u području pravosuđa i reforma socijalnog sektora s neujednačenim razvojem civilnog sektora, kreiraju uslove u kojima društvo teško može osigurati adekvatnu brigu za djecu. Ekonomsko siromaštvo stanovništva, promjene sistema vrijednosti i promijenjena tradicionalna uloga porodice, povećavaju faktore rizika u vezi sa zdravljem djece i njihovim socijalnim ponašanjem. Ovome doprinose, još uvijek značajno vidljive, višestruke posljedice rata. Neke od posljedica rata su: složena politička situacija i složena državna struktura; etnička podijeljenost; ugrožavanje temeljnih ljudskih prava i narušeno povjerenje; promijenjena demografska struktura stanovništva; izmijenjena struktura porodice; razorenost gradova i sela; ogroman broj ubijenih, ranjenih i veliki broj još uvijek nestalih osoba; migracijska kretanja stanovništva; povećanje broja stanovništva u gradovima; veliki broj raseljenih; uspostavljanje nove kategorije stanovništva kao što su povratnici i interno raseljena lica; egzistiranje kolektivnih izbjegličkih naselja; iseljavanje mladih i "odliv mozgova"; porast broja nezaposlenih; porast općeg kriminala u društvu itd.

Tuzlanski kanton (TK) prvi je konstituirani kanton u procesu kantonizacije Federacije BiH. Formiran je 1994. godine na većem dijelu

teritorije regiona Sjeveroistočna Bosna. Uključuje 13 općina i to osam prijeratnih općina (Banovići, Gračanica, Gradačac, Kalesija, Kladanj, Srebrenik, Tuzla, Živinice) i četiri novoformirane općine (Čelić, Teočak, Sapna i Doboј Istok) (slika 1). Četiri novonastale općine se iz ruralnog ustrojenja i načina življenja reorganiziraju u urbanu sredinu. Obuhvata prostor od 2.649 km², što je 10,14% teritorije Federacije BiH, odnosno 5,17% teritorije BiH. Poslije Kantona Sarajevo (306 st/km²), to je najgušće naseljeni kanton u FBiH. Općina Tuzla, sjedište TK, je raskrsnica regionalnih i međunarodnih puteva, kako na pravcu istok-zapad (Srbija – BiH – Hrvatska), tako i na pravcu sjever-jug (Slovenija – Hrvatska – BiH), te predstavlja prirodnu saobraćajnu raskrsnicu za šire područje jugoistočne Europe.

1.1. Demografske karakteristike Tuzlanskog kantona

Gustina naseljenosti na području Tuzlanskog kantona je 2,2 puta veća od prosječne gustoće naseljenosti FBiH. U postratnom periodu prepoznatljiva su dva suprotna trenda gustoće naseljenosti. Najprije, trend izrazitog porasta sa 186 st/km² koliko je iznosila gustina naseljenosti prije rata (1991.) na 226 st/km² u 1996., nastalog uslijed ratnih dejstava u BiH i velikog priliva prognanih i raseljenih lica (prvenstveno iz Podrinja). Nakon završetka rata slijedi pad gustoće naseljenosti, i to na 191 st/km² u 2000. godini, što je, dijelom posljedica ostvarenih povratak prognanih, ali i vanjske migracije (odlasci u evropske i prekoceanske zemlje). Veličinom ukupne populacije (499.099 stanovnika, stanje krajem 2012. godine) ovaj kanton je najveći u FBiH i zahvata 22,1% ukupnog stanovništva ovog entiteta. Međutim, u posljednjih 12 godina u više općina došlo je do smanjenja broja stanovnika, dok je manji rast broja stanovnika zabilježen u tri općine Kantona (tabela 1). Demografske promjene osim što su uslovljene migracijom stanovništva, značajno su uzrokovane i negativnim prirodnim priraštajem. U periodu poslije rata došlo je do značajnog pada stope nataliteta i laganog povećanja stope mortaliteta (tabela 2).

Stanje u pogledu pada nataliteta se ne može značajno popraviti bez jedinstvene populacione politike na nivou države BiH, provođenja zakonom propisanih mjera, ali i pomoći porodicama u provođenju njihovih funkcija, posebno ekonomskih i socijalizacijskih. Treba istaći da je rođen značajan broj vanbračne djece, što dodatno usložnjava proces pravilnog odgoja i odrastanja, ali i povećava mogućnost odstupanja od tipičnog procesa odrastanja i porasta asocijalnog i antisocijalnog ponašanja djece. Prisutno siromaštvo i nezaposlenost su faktori ovakvog stanja i porodica bez pomoći društvene zajednice ne može odgovoriti izazovima globalizacije i ukupne tranzicije društva.

Tabela 1. Broj stanovnika u općinama Tuzlanskog kantona 2000.–2012. godina

Općine	2000.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Banovići	28.578	25.700	25.732	25.749	25.786	25.816	25.831
Čelić	15.254	14.105	14.081	14.033	13.945	13.864	13.803
Doboj Istok	10.376	10.167	10.197	10.221	10.243	10.237	10.207
Gračanica	52.397	51.705	51.938	52.113	52.212	52.319	54.426
Gradačac	46.868	46.142	46.217	46.244	46.154	46.132	46.018
Kalesija	34.382	35.165	35.437	35.619	35.751	35.857	35.961
Kladanj	15.627	15.243	15.162	15.086	14.981	14.900	14.806
Lukavac	51.429	51.153	51.098	51.078	50.998	50.845	50.733
Sapna	14.131	12.971	12.984	12.935	12.862	12.801	12.753
Srebrenik	41.533	41.195	41.325	41.508	41.692	41.784	41.714
Teočak	6.947	7.413	7.444	7.397	7.400	7.391	7.365
Tuzla	135.533	131.444	131.464	131.640	131.718	131.768	131.778
Živinice	51.623	54.427	54.734	54.926	55.305	55.507	55.704
Ukupno	504.678	496.830	497.813	498.549	499.047	499.221	499.099

Izvor: Podaci Federalnog zavoda za statistiku Sarajevo; dostupno na: <http://www.fzs.ba>

Prevazilaženje ovakvog stanja se može postići provođenjem zakonom predviđenih mjera pomoći porodici s djecom kroz materijalnu podršku ali i subvencijama siromašnih porodica u daljem procesu odgoja i odrastanja djece u ustanovama predškolskog odgoja i osnovnim školama. Na ovaj način bi se zaustavio pad nataliteta, značajno povećao obuhvat djece predškolskim i osnovnim odgojem i obrazovanjem, a država bi se približila evropskim standardima u ovoj oblasti i ne bi bila skoro na zadnjem mjestu u Jugoistočnoj Evropi.

Tabela 2. Demografsko kretanje stanovništva Tuzlanskog kantona 1996.–2003. godina

Godina	Broj stanovnika	Živo-rođeni	Umrli	Prirodni priraštaj	Promili		
					Natalitet	Mortalitet	Prirodni priraštaj
1996.	554.620	6.825	2.351	4.474	12,3	4,2	8,1
1997.	469.203	5.901	2.562	3.339	12,6	5,5	7,1
1998.	490.866	5.858	2.547	3.311	11,9	5,2	6,7
1999.	500.304	5.627	2.612	3.015	11,2	5,2	6
2000.	505.053	5.373	2.884	2.489	10,6	5,7	4,9
2001.	507.490	5.162	2.850	2.312	10,2	5,6	4,6
2002.	509.584	5.079	3.062	2.017	10	6	4
2003.	509.215	4.931	3.320	1.611	9,7	6,5	3,2

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Sarajevo; dostupno na: <http://www.fzs.ba>

TUZLANSKI KANTON

Slika 1. Karta Tuzlanskog kantona (<http://www.skupstinkat.kim.ba>)

1.2. Maloljetnička delinkvencija u kontekstu socijalne politike Tuzlanskog kantona

Socijalna politika je državna djelatnost, koja se sastoji u preraspodjeli nacionalnog dohotka s ciljem rješavanja socijalnih rizika kao što su bolest, starost, nezaposlenost, invalidnost, smrt hranitelja, pomoć porodici. Zatim, to je djelatnost koja teži ujednačavanju životnih uslova ljudi. Ona ima za cilj pomagati, rješavati probleme ranjivih socijalnih grupa, tj. onih koji se nalaze u najtežem položaju. Prema tome, socijalna politika je vrlo opsežna djelatnost države kojoj pomažu razne organizacije – humanitarne, privatne, neprofitne i slično. Posmatrajući oblast maloljetničke delinkvencije u kontekstu socijalne politike u BiH, teško da se može govoriti o unaprijeđenom položaju maloljetnika unutar sistema brige, niti o unapređenju samog sistema u ovom postratnom periodu.

Kriminogeno ponašanje maloljetnika u BiH je u stalnom porastu a odgovor društva na ovu pojavu, u najvećoj mjeri, još uvijek počiva na ostacima modela reagovanja iz predratnog perioda, uz smanjene resurse institucija koje rade s maloljetnicima delinkventnog ponašanja. Iako su učinjene određene promjene u sektoru pravosuđa koje su rezultirale značajnim novinama u zakonodavstvu i organizaciji pravosuđa, ipak to nije dovelo do značajnijeg poboljšanja brige za maloljetnike. Navedene zakonske promjene i reforme u sistemu pravosuđa nisu bile praćene adekvatnim investiranjem niti prilagođavanjem postojeće infrastrukture za sprovođenje zakonskih rješenja za maloljetnike. Također, projekti i inicijative koje međunarodne i domaće organizacije sprovode na području maloljetničke delinkvencije, koji su uglavnom parcijalni i relativno skromnog obima, nisu rezultirali suštinskim promjenama u pristupu i u praktičnom radu s maloljetnicima.

Tuzlanski kanton zbog geografske lokacije i socioekonomskih karakteristika predstavlja područje veoma pogodno za razvoj svih sociopatoloških pojava, pa tako i maloljetničke delinkvencije. Od perioda okončanja rata pa do danas evidentan je trend rasta problema u vezi s ponašanjem maloljetnika. Maloljetnička delinkvencija je poseban društveni problem zbog toga što se maloljetnici pojavljuju

kao prestupnici u oblasti zloupotrebe droga, a često i kao počinioци krivičnih djela kao što su teške krađe, razbojništva, silovanja i sl. Odgovor politike na percipirane probleme u području maloljetničke delinkvencije sadržan je u donošenju dva važna programa: Program prevencije maloljetničke delinkvencije na području Tuzlanskog kantona i Program prevencije bolesti ovisnosti za period 2009.–2013. godina. Oba programa u skladu su s Državnim akcionim planom za djecu u Bosni i Hercegovini (2002.–2010.) i sa Strategijom protiv maloljetničkog prestupništva u Bosni i Hercegovini (2006.–2010.). Važan segment u oba usvojena programa je uspostavljanje saradnje s nevladinim organizacijama u realizaciji predviđenih aktivnosti. U proteklom periodu značajan ishod aktivnosti iz Programa prevencije maloljetničke delinkvencije bilo je osnivanje Disciplinskog centra za maloljetnike TK. Unutar socijalne politike Vlade TK poduzete su i značajne aktivnosti u oblasti prevencije bolesti ovisnosti. Ove aktivnosti bile su usmjerenе na finansijsku podršku nevladinim organizacijama u realizaciji kampanja, programa rehabilitacije ovisnika i projekata edukacije gdje su ciljna populacija bila djeca osnovnih i srednjih škola TK.

U okviru socijalne politike Vlade TK uspostavljeno je partnerstvo i saradnja s nevladinim organizacijama kao i finansijska podrška u provođenju programa socijalnih usluga koje doprinose prevenciji maloljetničke delinkvencije. Ciljna populacija za ove programe su djeca iz rizičnih grupa kao što su djeca ulice, djeca žrtve nasilja u porodici, djeca bez roditeljskog staranja ili djeca porodica koje su u stanju socijalne potrebe.

No, sve navedene aktivnosti su nedovoljne i parcijalne posebno s aspekta usmjerenih sredstava, ljudskih resursa i kapaciteta i kontinuiteta djelovanja. Za realizaciju usvojenih strateških i programskih ciljeva, nužno je unutar socijalne politike izgraditi održiv sistem brige za djecu u sukobu sa zakonom za cijelo područje TK i za isti osigurati potrebna finansijska sredstva.

2. METODOLOGIJA

Esmina Avdibegović, Meliha Bijedić, Mima Dahić, Azra Arnautović

2.1. Ciljevi istraživanja i glavno istraživačko pitanje

Cilj ovog istraživačkog projekta bio je analizirati utjecaj različitih konteksta socijalizacije (porodični kontekst, prognanici, raseljeni, domicilni, institucije za brigu i tretman, socijalna mreža) na razvoj maloljetničke delinkvencije u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini; utvrditi obim, strukturu i dinamiku maloljetničke delinkvencije na području Tuzlanskog kantona (TK); analizirati mjere intervencija i njihovu prikladnost za (re)integraciju i (re)socijalizaciju maloljetnika. Analiza utjecaja različitih konteksta socijalizacije na razvoj maloljetničke delinkvencije i analiza postojećih mjera intervencije i njihova prikladnost za (re)integraciju i (re)socijalizaciju maloljetnika u ovom istraživanju zasnovane su na sljedećem glavnom pitanju: **Kako različiti konteksti socijalizacije utječu na razvoj maloljetničke delinkvencije?** U traženju odgovora na postavljeno glavno istraživačko pitanje, analiza je podijeljena u sljedeća dva potpitanja:

1. Koji su faktori utjecaja na razvoj maloljetničke delinkvencije?

U nalaženju odgovora na ovo potpitanje analiza je podijeljena u sljedeće aspekte:

- Koji su relevantni aspekti adolescenata za razvoj maloljetničke delinkvencije u odnosu na kontekst odrastanja (škola, vršnjaci, odrastanje, relacije s roditeljima, problemi u porodici) i u odnosu na delinkventno ponašanje (okolnost delinkvencije, svjesnost, recidiv, utjecaj i odgovor porodice, škole, policije, institucija zajednice)?
- Koji su relevantni aspekti utjecaja porodice na razvoj maloljetničke delinkvencije u odnosu na porodičnu strukturu, porodične relacije i socijalni kontekst porodice?

- Koji su faktori utjecaja na razvoj maloljetničke delinkvencije iz ugla socijalnih servisa – službi, institucija i organizacija u zajednici koje se bave problemima i potrebama mladih?

2. Koje su potrebe za (re)socijalizacijom gledano iz ugla različitih aktera?

Odgovori na ovo potpitanje analizirani su kroz sljedeće:

- Kako su organizirani socijalni servisi vladinih i nevladinih institucija za brigu o maloljetnim delinkventima, koji su im ciljevi i zadaci u tretmanu maloljetničke delinkvencije?
- Koje mjere intervencija sud za maloljetnike nameće, koja je svrha, razlog i šta je njihov cilj?
- Koji oblici brige postoje, kakve su okolnosti u kojima se briga ostvaruje i koje su vladine institucije odgovorne za ove zadatke?
- Koje su potrebe za (re)socijalizacijom i (re)integracijom iz ugla maloljetnika i iz ugla njihovih porodica?

U radu smo pokušali analizirati i ilustrirati kako različiti konteksti socijalizacije utječu na razvoj maloljetničke delinkvencije ali i na procese (re)integracije i (re)socijalizacije. Željeli smo prikazati mogući utjecaj ratnih traumatskih iskustava na razvoj maloljetničke delinkvencije ali i otkriti kako zajednica percipira maloljetničko kriminogeno ponašanje. Komparacijom različitih konteksta socijalizacije nastojali smo vizualizirati faktore i načine utjecaja gledano iz ugla različitih sudionika kao i to koje mjere intervencija su korištene i s kakvom svrhom. Istraživanje je temeljeno na prepostavci da ratne katastrofe i tranzicija društva mogu imati utjecaja na razvoj mladih i da intervencije institucija i zajednice koje su usmjerene na mlade mogu biti od odlučujućeg značaja za mlade u njihovoј (re) integraciji i (re)socijalizaciji. Svrha ovog istraživačkog projekta bila je da se na temelju analize sačine preporuke za prevenciju maloljetničke delinkvencije kao i preporuke za mjere intervencija koje će imati za cilj (re)socijalizaciju i (re)integraciju u zajednicu ove grupe mladih.

2.2. Dizajn istraživanja

Razumijevanje problema maloljetničke delinkvencije, kao što smo naveli u uvodu ovog istraživanja, i pored brojnih istraživačkih studija i teorija još uvijek nije dovoljno jasno. Također, ograničen je broj istraživačkih studija u kojima se problemu maloljetničke delinkvencije pristupalo multidisciplinarno i multidimenzionalno. Posebno je nedovoljno istraživačke pažnje usmjeravano ka boljem razumijevanju maloljetničke delinkvencije u postkonfliktnim i tranzicijskim zajednicama. Također, nije dovoljno istraživačke pažnje bilo usmjeravano na istraživanja koliko su izrečene mjere intervencija i način njihove provedbe prikladne za mlade ljude s delinkventnim ponašanjem. Nadalje, jedan od ciljeva ovog istraživanja bio je provesti dublja i narativna istraživanja životnih sudsudina maloljetnika posebno u vezi s njihovom osobnom borbom, porodičnom situacijom i uslovima sredine. Stoga, kako bi se postigla dubina i širina traženih informacija, u ovoj studiji smo odabrali kombinirani kvantitativno-kvalitativni istraživački metod i multidisciplinarni timski pristup.

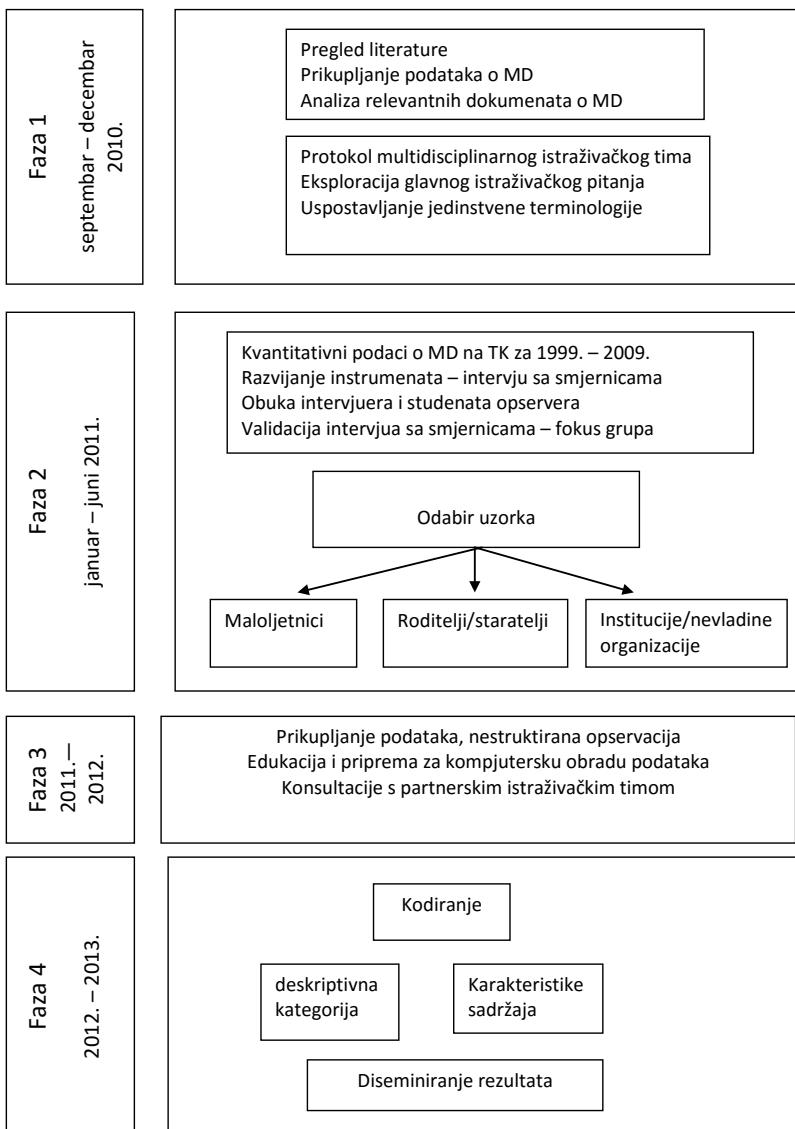
Ovo istraživanje je na zajednici temeljena studija dizajnjirana za provođenje istraživanja u trajanju od 30 mjeseci od multidisciplinarnog tima uz periodičnu samoevaluaciju i kontinuiranu facilitaciju i konsultaciju partnerskog istraživačkog tima Fakulteta socijalnog rada i Instituta za socijalno planiranje i urbani razvoj Univerziteta primjenjenih znanosti Sjeverozapadne Švicarske iz Bazela [School of Social Work, Institute of Social Planning and Urban Development (ISS), University of Applied Sciences Northwestern Switzerland (UASNW)]. Istraživanje je finansirano i podržano od Rektorske konferencije Univerziteta primjenjenih znanosti (Rectors Conference of the Universities of Applied Sciences – KHF). Istraživanje je dizajnjirano u četiri faze provođenja (shema 1). U svakoj od faza istraživanja podizan je nivo znanja članova istraživačkog tima o kvalitativnoj metodi istraživanja kroz interdisciplinarnu razmjenu znanja i iskustava i kontinuiranu konsultaciju s partnerskim istraživačkim timom u formi plenuma, konferencija, radionica, telefonskih i elektronskih konsultacija.

Prva faza istraživanja uključivala je: analizu literature i teorija o maloljetničkoj delinkvenciji, prikupljanje i analizu dosadašnjih istraživanja o maloljetničkoj delinkvenciji i mjerama intervencija u BiH, prikupljanje i analizu relevantnih dokumenata politike, strategije i zakonskih akata u vezi s maloljetničkom delinkvencijom. Za vrijeme ove faze istraživanja uspostavljen je protokol multidisciplinarnog istraživačkog tima, detaljno je istraženo glavno istraživačko pitanje, podizan je i ujednačavan nivo znanja članova istraživačkog tima o metodologiji istraživanja. Također, u ovoj fazi istraživanja unutar istraživačkog multidisciplinarnog tima uspostavljena je jedinstvena terminologija i definirani su pojmovi koji su korišteni tokom istraživačkog procesa (prilog 1).

U drugoj fazi istraživanja cilj je bio prikupiti kvantitativne podatke o maloljetničkoj delinkvenciji na području Tuzlanskog kantona za period 1999.–2009. godina i prikupiti i dokumentirati podatke o socijalnim servisima vladinih i nevladinih institucija koje se bave istraživanjem, prevencijom, tretmanom i resocijalizacijom maloljetnih delinkvenata na području Tuzlanskog kantona. Tokom ove faze istraživanja razvijeni su instrumenti za kvalitativni metod istraživanja, definirani su relevantni parametri i veličine uzorka istraživanja. U ovoj fazi 12 intervjuer – članova istraživačkog multidisciplinarnog tima i 12 studenata Odsjeka za socijalni rad i Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta, prošli su trening u vođenju intervjua sa smjernicama. Intervjueri koji su uključeni u istraživanje prethodno su imali dobra iskustva vođenja intervjua, a dodatni trening bio je u svrhu približavanja smjernica za vođenje intervjua intervjuerima i validacije istih. Uključivanje studenata u istraživanje bilo je u svrhu podučavanja studenata u metodologiji istraživanja s jedne strane i s druge strane, trening studenata za ulogu u provođenju nestrukturirane opservacije maloljetnika, porodica i okruženja u kojem žive tokom postupka intervjuiranja, kao i u tehničkoj pomoći intervjuerima. Osim treninga u opservaciji, studenti su imali i trening u pisanju transkripta intervjua. Trening intervjuer i studenata opservera kao i validaciju intervjua sa smjernicama uradili smo u probnoj fazi provedbe kvalitativnog dijela istraživanja.

Svrha treće faze istraživanja bila je prikupljanje podataka primjenom kvalitativnog metoda. U ovoj fazi provedeni su intervjuji s ključnim sudionicima u zajednici, maloljetnicima i njihovim porodicama. Tokom intervjuiranja provodili smo nestrukturiranu opservaciju maloljetnika, njihovih porodica i okruženja u kojem žive. Također, u ovoj fazi smo imali intenzivnu konsultaciju s partnerskim istraživačkim timom, timsku evaluaciju kroz grupnu diskusiju o procesu prikupljanja podataka, modifikaciji i prilagodbi istraživanja okolnostima. Modifikacija u izvedbi projekta u ovoj fazi se odnosila na veličinu uzorka mlađih i njihovih porodica. Tokom ove faze prikupljeni podaci su pripremani za kompjutersku obradu podataka.

Četvrta faza istraživanja sadržavala je analizu prikupljenih podataka, koja je uključivala nekoliko koraka: plan strukture timskog rada i podjelu uloga, definiranje liste kodova, analizu sadržaja u odnosu na grupe uzorka, sintezu analiza i sačinjavanje rezimea. Također, ova faza istraživanja sadržavala je prezentiranje preliminarnih rezultata glavnim nositeljima brige za mlade na području Tuzlanskog kantona u svrhu dobijanja refleksije na rezultate istraživanje, novih ideja i misli, te provjere valjanosti rezultata. U ovoj fazi smo zajednički izveli zaključke na temelju rezultata istraživanja i sačinili preporuke za mjere prevencije i intervencija u skladu sa svrhom ovog istraživanja, a koja se temeljila na mogućnosti praktične primjene dobivenih rezultata.

MD – maloljetnička delinkvencija; TK – Tuzlanski kanton

Shema 1. Faze istraživanja

2.2.1. Odabir uzorka

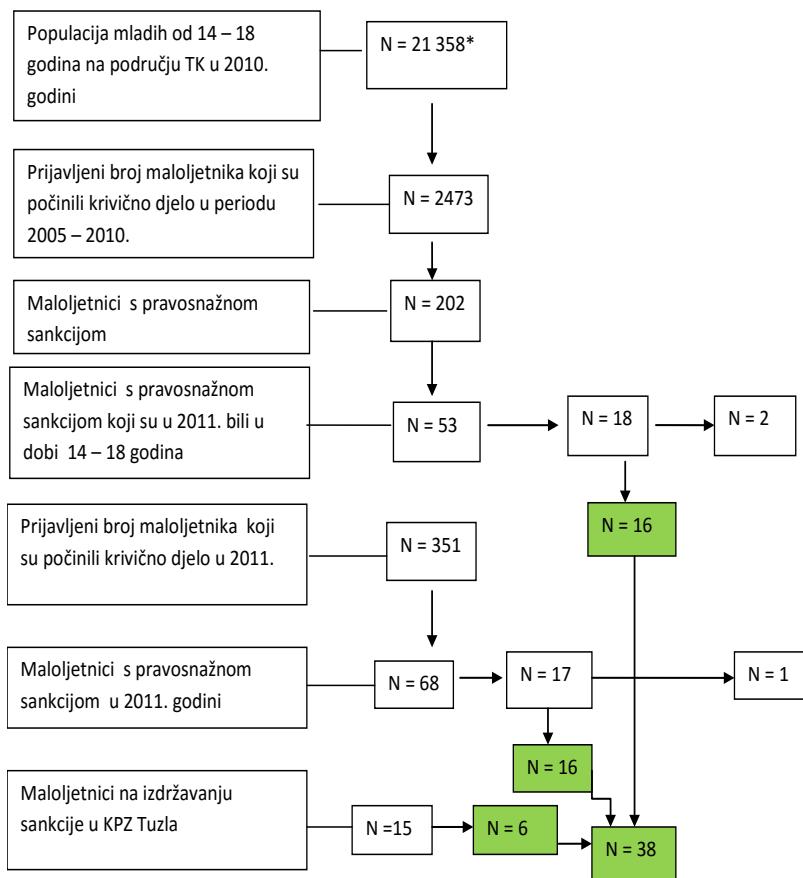
Uzorak za ovo istraživanje odabran je u skladu s ciljevima istraživanja i uključivao je 38 maloljetnika delinkventnog ponašanja (dalje u tekstu maloljetnika), 31 roditelja/staratelja maloljetnika i 44 predstavnika institucija sistema, službi i nevladinih organizacija koje su programski usmjerene na istraživanja, prevenciju, tretman i resocijalizaciju u oblasti maloljetničke delinkvencije. Pri odabiru uzorka koristili smo se miješanom strategijom uzorkovanja u svrhu povećanja validnosti nalaza kod triangualacije i kako bi zadovoljili multiple interes i potrebe. Objašnjenje strategija uzorkovanja u ovoj analizi prikazat ćemo u sljedećim potpoglavljima: uzorak maloljetnika delinkventnog ponašanja, uzorak porodica maloljetnika i uzorak institucija.

2.2.1.1. Uzorak maloljetnika delinkventnog ponašanja

U odabiru uzorka maloljetnka koristili smo kriterijsko uzorkovanje u svrhu dublje analize, posebno tipova slučajeva i identifikacije izvora varijacija slučajeva maloljetničke delinkvencije. U tom smislu odredili smo kriterije za uključivanje u istraživanje. Kriteriji su se odnosili na pravosnažnost izrečene sankcije, vremenski period kada je sankcija izrečena, geografsko područje, dobrovoljnost i informirani pristanak. Navedeno znači, da smo u studiju uključili sve maloljetnike s područja Tuzlanskog kantona kojima je nadležni općinski sud izrekao pravosnažnu sankciju i to u periodu od januara 2005. do decembra 2010. godine, a koji su u vrijeme provođenja istraživanja bili u dobi 14–18 godina (shema 2). Pri odabiru uzorka maloljetnih delinkvenata bazični izvor podataka bili su općinski centri za socijalni rad, koji su za provođenje ovog istraživanja bili i glavni oslonac. Na temelju dobivenih podataka utvrđeno je da su 53 maloljetnika s područja Tuzlanskog kantona zadovoljavali kriterije uključivanja u istraživanje.

Postupak uzorkovanja bio je fleksibilan i sadržavao je nekoliko koraka. Svrha prvog koraka bila je identificiranje profesionalaca u općinskim centrima za socijalni rad koji su ključne osobe za

provodenje brige za maloljetne delinkvente i njihovo uključivanje kao partnera podrške istraživačkom timu u procesu prikupljanja podataka. Ovaj korak proveden je u formi grupne diskusije vođene s manje strukturiranim grupnim intervjouom gdje smo učesnike grupe pozvali da zajedno nađemo najprihvatljiviji, nepovređujući i najprikladniji način pristupa maloljetnicima u dobijanju njihovog pristanka za učešće u istraživanju. Dogovoren način bio je pismeno sačinjavanje potpune informacije o istraživanju (ciljevi, svrha, dobit od istraživanja, kome je istraživanje namijenjeno, način provođenja intervjua) i informirani pristanak (prilog 2) povjerljivosti i anonimnosti podataka za roditelje maloljetnika i maloljetnike, te prosljeđivanje informacija ključnim osobama za brigu o maloljetnicima u centrima za socijalni rad. Informacije o istraživanju su bile napisane na jednostavan i razumljiv način, stavljene u koverte i proslijeđene u skladu s dogовором u općinske centre za socijalni rad.

*Procjena Ministarstva za rad, socijalnu politiku i povratak Vlade TK, a urađena na temelju podataka o broju učenika u srednjim školama TK i podataka o broju djece Zavoda za javno zdravstvo

TK – Tuzlanski kanton, KPZ – Kazneno-popravni zavod

Shema 2. Postupak odabira uzorka maloljetnika

Koverti su, osim pisane informacije o istraživanju, sadržavale i upit na informirani pristanak sačinjen u skladu s etičkim preporukama, kao i drugu kovertu za dobijanje povratne informacije o prihvatanju ili neprihvatanju učešća u istraživanju.

Općinskim centrima za socijalni rad (CSR) ukupno su poslate 53 koverte. Dogovoreno je da roditeljima/starateljima maloljetnika i samim maloljetnicima prve informacije o ovom istraživanju daju socijalni radnici općinskih CSR-a. Također, u ovaj dogovor bio je uključen i postupak dobijanja prve načelne pismene saglasnosti roditelja/staratelja maloljetnika za učešće u istraživanju i dobijanje dozvole da ih članovi istraživačkog tima mogu kontaktirati. Na osnovu navedenog, iz CSR-a u prvom koraku dobili smo 18 informiranih pristanaka za učešće u istraživanju. U daljem postupku, intervjueri su telefonski uspostavili kontakt s roditeljima maloljetnika i u toku ovog postupka dva roditelja su odustala. Jedan roditelj svoje odustajanje obrazložio je nedostatkom vremena, a drugi je naveo razlog da se maloljetni sin oženio i da njegova supruga ne zna za mjeru koju mu je sud izrekao, te da oni ne žele da ona to sazna. U ovom prvom koraku formiranja uzorka imali smo 16 maloljetnika i njihovih roditelja iz ruralnih i prigradskih područja Tuzlanskog kantona.

S obzirom na ciljeve istraživanja i da smo u prvom koraku imali samo maloljetnike iz ruralnih i prigradskih područja, pristupili smo modifikaciji strategije formiranja uzorka maloljetnika. U ovom drugom koraku željeli smo uzorak povećati uključivanjem maloljetnika iz urbanih područja i drugih konteksta socijalizacije. Modifikaciju smo napravili u kriterijima na način da smo u istraživanje uključili: a) maloljetnike kojima je općinski sud izrekao sankciju u 2011. godini i koji žive u gradu i b) maloljetnike koji su zbog izrečenih sankcija smješteni u Kazneno-popravni zavod (KPZ) u Tuzli. U ovom drugom koraku dobili smo informirani pristanak roditelja i saglasnost za učešće u istraživanju za 16 maloljetnika iz Tuzle i drugih gradskih područja TK i šest maloljetnika koji su u vrijeme istraživanja bili u Odgojno-popravnom domu pri KPZ-u u Tuzli. Saglasnost roditelja maloljetnika iz KPZ-a nismo mogli dobiti zbog toga što im roditelji ne žive na području TK. Za njihovo učešće u istraživanju osim dobrovoljnog pristanka maloljetnika dobili smo dozvolu od uprave KPZ-a i od Ministarstva pravde FBiH. Na ovaj način smo imali konačni uzorak kojeg je sačinjavalo 38 maloljetnih delinkventa. Tokom postupka odabira uzorka maloljetnika strogo smo se pridržavali etičkih principa

koje smo objasnili u dijelu ove analize koji se odnosi na etička razmatranja.

2.2.1.2. Uzorak porodica maloljetnika delinkventnog ponašanja

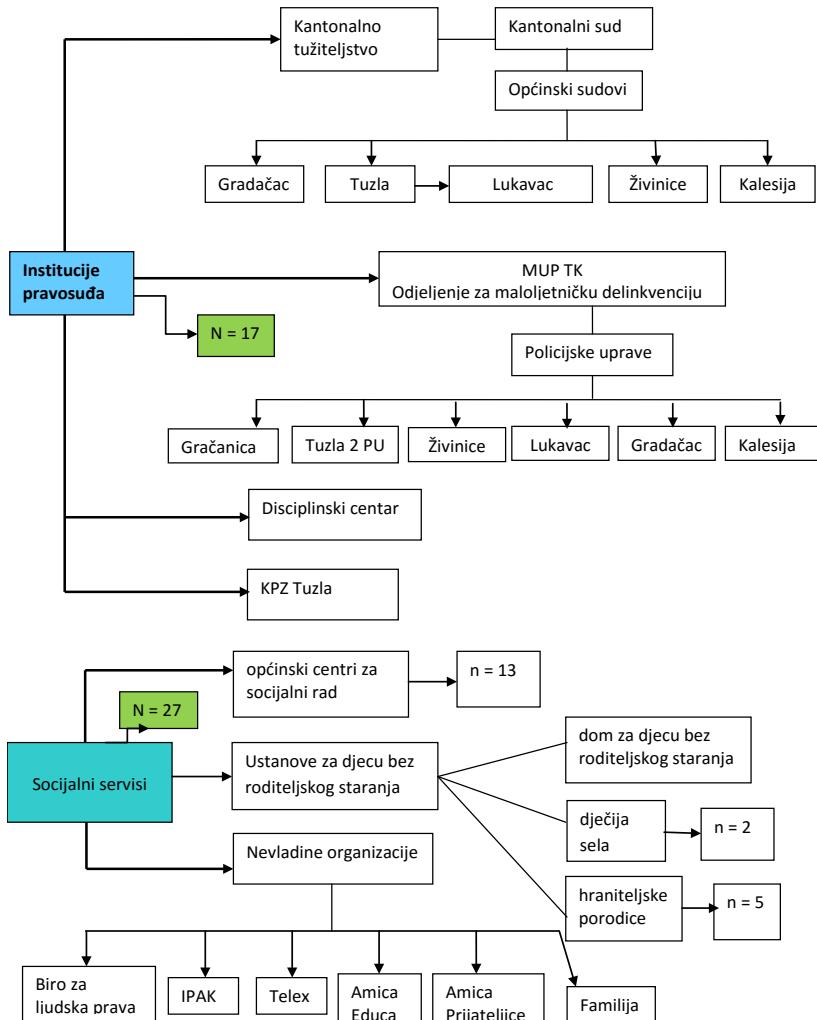
Postupak odabira uzorka porodica maloljetnika slijedio je strategiju odabira uzorka maloljetnika. U skladu s navedenim, za strategiju odabira uzorka maloljetnika uzorak porodica sačinjavao je 31 roditelj/staratelj koji je potpisao informirani pristanak za učešće maloljetnika u istraživanju. Uzorak porodica je manji u odnosu na uzorak maloljetnika zbog toga što nisu bili dostupni roditelji šest maloljetnika koji su u vrijeme istraživanja bili u Kazneno-popravnom zavodu i što je jedan roditeljski par odbio uzeti učešće u intervjuiranju, iako je dao saglasnost za vođenje intervjeta s njihovim maloljetnikom.

2.2.1.3. Uzorak institucija

U odabiru uzorka institucija koristili smo strategiju selekcije socijalnih servisa u svrhu maksimalnog dobivanja informacija za zadovoljenje postavljenih ciljeva. Na temelju analize prikupljenih dokumenata o postojećoj organizaciji službi sistema za brigu o maloljetnicima delinkventnog ponašanja kao i dokumenata o nevladinim organizacijama (NVO) koje u svoj program uključuju i pitanje maloljetničke delinkvencije, identificirali smo 44 takve institucije na području TK. U uzorak institucija u ovom istraživanju uključili smo i hraniteljske porodice kao socijalni servis u zajednici. Socijalne servise smo definirali kao službe, institucije i organizacije u zajednici koje pružaju različite vrste usluga s ciljem zadovoljenja socijalnih potreba.

Postupak dobijanja saglasnosti je bio sličan kao i pri dobijanju saglasnosti od maloljetnika i njihovih roditelja, s tim što su 44 pisma namjere upućena direktno odgovornim osobama institucija i nevladinih organizacija. Dodatno, u pismu namjere naveli smo da želimo obaviti intervju s osobom u instituciji koja se bavi pitanjima maloljetničke delinkvencije. Saglasnost smo dobili od 33 institucije, šest nevladinih

organizacija i pet hraniteljskih porodica. Na ovaj način formiran je uzorak od 44 institucije i organizacije što je prikazano na shemii 3.

MUP TK – Ministarstvo unutarnjih poslova Tuzlanskog kantona; KPZ – Kazneno-popravni zavod; IPAK – Mladost gradi budućnost

Shema 3. Institucije i organizacije uključene u istraživanje (N = 44)

2.2.2. Metodologija

Kao što smo naveli u dizajnu, ovo je primijenjeno i bazično istraživanje u kojem smo koristili multidisciplinarni pristup i kombinaciju kvantitativne i kvalitativne metode istraživanja. Podaci su sakupljeni i dokumentirani u periodu od jula 2011. do juna 2012. godine na području Tuzlanskog kantona. U sljedećim dijelovima dat ćemo objašnjenja određenih metoda korištenih u ovoj studiji kao i ograničenja istraživanja.

2.2.2.1. Objasnjenje za multidisciplinarni timski pristup u istraživanju

U istraživanju smo pošli od prepostavke da multidisciplinarni timski pristup dobro promovira koordinaciju i saradnju u istraživanju maloljetničke delinkvencije. Dobit od ulaznih podataka s više različitih strana, posebno socijalnog sektora – profesionalaca za tretman maloljetnika i zaštitu mentalnog zdravlja djece, osigurava uspješne zaključke u pristupu maloljetnicima.

Multidisciplinarni istraživački tim (MDIT) u ovom istraživanju uključivao je profesore i asistente Odsjeka za socijalni rad Filozofskog fakulteta, Odsjeka poremećaji u ponašanju Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta (ERF) i Medicinskog fakulteta Univerziteta u Tuzli, dva člana iz Ministarstva za rad, socijalnu politiku i povratak Vlade TK i pet članova NVO Centar za terapiju i rehabilitaciju "Vive Žene" u Tuzli. Ključne prepostavke koje smo nastojali zadovoljiti pri formiranju MDIT su: podrška matičnih ustanova članovima za rad u timu; inicijalni sastanak na kojem su definirane uloge svakog od članova tima; razvoj zajedničke misije tako da je svima jasna svrha timskog rada, predmet aktivnosti, principi rada; razvoj protokola tima s definiranim odgovornostima svakog člana i procedurama istraživanja. Za uspješno funkcioniranje multidisciplinarnog tima važni su povjerljivost u skladu s važećom legislativom, dogovorenata politika istraživanja i profesionalnost. Također, bilo je važno ovladati vještina rješavanja konfliktova uz respekt svakog od članova tima kao i

periodičnu samoevaluaciju i vanjsku evaluaciju timskog rada. Vanjsku evaluaciju radili su članovi partnerskog istraživačkog tima UASNW iz Bazela.

U radu MDIT pridržavali smo se pristupa koji je zahtijevao potpuno učestvovanje i saradnju svih članova tima koji dijele svoje znanje, vještine i mogućnosti pri čemu ostaju potpuno odgovorni za svoje profesionalne uloge uzimajući u obzir i učenje uloga drugih i njihovih odgovornosti. Jedan od ciljeva ovakvog pristupa istraživanju maloljetničke delinkvencije bio je i promocija i gradnja multidisciplinarnog pristupa problemu maloljetničke delinkvencije od prevencije do primjene mjera intervencije i tretmana. Ciljevi multidisciplinarnog tima bili su: zajedničko pronađenje teme od interesa za sve učesnike, pretraživanje literature, definiranje protokola timskog rada, definiranje područja istraživanja, metodologije, zajedničko dizajniranje studije, definiranje glavnog istraživačkog pitanja i definiranje uloga i odgovornosti svakog od članova tima tokom procesa istraživanja, razvijanje i osnaživanje timskog rada, povezivanje sa službama u zajednici i formiranje mreže za istraživački izvor podataka. U ovom istraživanju ostvarana je saradnja s 13 centara za socijalni rad koji su bili i glavni resurs podrške istraživanju. Također, ostvaren je kontakt s općinskim sudovima za maloljetničku delinkvenciju, odjelima za maloljetnike pri policijskim upravama, upravom Kazneno-popravnog zavoda, Disciplinskim centrom, nevladinim organizacijama koje obezbjeđuju tretman i podršku maloljetnicima. Odgovornost za povezivanje sa službama socijalnog rada u zajednici bila je na članovima istraživačkog tima Odsjeka za socijalni rad, za povezivanje s Kazneno-popravnim zavodom i Disciplinskim centrom odgovornost je bila na članovima tima Odsjeka za poremećaje u ponašanju, a povezivanje s nevladinim organizacijama članovima tima Centra za terapiju i rehabilitaciju "Vive Žene". Članovi tima Medicinskog fakulteta imali su ulogu istraživača i facilitatora u razvijanju smjernica za intervjuiranje i trening intervjueru.

2.2.2.2. Obrazloženje za kvantitativni metodološki pristup

Kvantitativni metodološki pristup smo koristili za analiziranje volumena, strukture i dinamike maloljetničke delinkvencije na području TK u periodu 1999.–2009. godine. Kvantitativni dio istraživačkog projekta je retrospektivna studija koja je provedena metodom sekundarnog prikupljanja podataka iz zvanične dokumentacije MUP TK, općinskih centara za socijalni rad i općinskih sudova s područja TK. Dobiveni rezultati su predstavljeni u obliku brojeva ili proporcija. Svrha kvantitativnih podataka bila je da se utvrdi veličina problema maloljetničke delinkvencije na Tuzlanskom kantonu, kretanje maloljetničke delinkvencije u posmatranom periodu, utvrdi razlika u veličini problema u odnosu na prijeratni period, vrsta kriminogenih radnji, recidivizam, broj i vrsta izrečenih mjera intervencija, razlike među općinama u frekventnosti maloljetničke delinkvencije kao i u odnosu na druge kantone FBiH. Rezultati dobiveni kvantitativnim metodološkim pristupom u ovom radu predstavljeni su kao obim, struktura i dinamika maloljetničke delinkvencije na području TK u periodu 1999.–2009. godine. U ovom dijelu dodani su i podaci o sankcioniranim maloljetnicima u odnosu na krivična djela za 2010. i 2011. godinu na području Federacije BiH i Tuzlanskog kantona.

2.2.2.3. Objasnjenje za kvalitativni metodološki pristup

Trenutna empirijska literatura s naglaskom na maloljetnike delinkventnog ponašanja u postkonfliktnim i tranzicijskim zajednicama identificira opće teme u vezi sa socijalnim i razvojnim osobnim faktorima koji utječu na njihovo uključivanje u kriminogeno ponašanje (Budimlić i sar. 2009; Jugović i Brkić, 2010; Subašić, 2006). Sadašnje studije upućuju na potrebu za daljim kvantitativno-kvalitativnim istraživanjima u cilju prikupljanja što više informacija i iskustava u vezi s maloljetničkom delinkvencijom, posebno s aspekta (re)socijalizacije i (re)integracije i potreba za mjerama intervencija kojima je cilj (re)socijalizacija i prevencija delinkventnog ponašanja (Hirschi, 2002; Burns i sar., 2003; Brandt, 2006). Dodatna, posebno kvalitativna

istraživanja se indiciraju u cilju dobijanja podataka koji će omogućiti bolje razumijevanje mlađih ljudi kriminogenog ponašanja, rizika za kriminogeno ponašanje ali i potreba koje ovi mlađi ljudi imaju. Neke studije upućuju na to da je potrebno više dodatnih istraživanja o tome što ovi mlađi ljudi žele reći u vezi s njihovim problemima i potrebama (Miner-Romanoff, 2012; Simões, Matos i Batista-Foguet, 2008; Sanders, Lankenau i Jackson-Bloom, 2010). U skladu s navedenim, u ovom istraživanju fokusirali smo se na kvalitativni metodološki pristup upotrebljajući polustrukturiranog intervjua s otvorenim pitanjima. Malo je istraživanja koja su provedena istovremeno s maloljetnicima i njihovim roditeljima ali i s institucijama podrške i sistema pravosuđa.

Studija je dizajnirana na način da se problemu maloljetničke delinkvencije pristupilo multidimenzionalno, i to s aspekta maloljetnika, članova njihove porodice, institucija i nevladinih organizacija koje se bave problemima maloljetnika. U kvalitativnom metodološkom pristupu podatke smo prikupljali kombinacijom različitih metoda kvalitativnog pristupa uključujući istraživanja dokumenata kao što su objavljene analize i drugi relevantni dokumenti o problemu maloljetničke delinkvencije u BiH i šire, pregled rezultata dosadašnjih istraživanja, kao i konsultacijom literature i internetskih izvora. Dokumentarno istraživanje, prema Plattu (1981), nije jasna niti dobro organizirana kategorija ali se može na dokumente gledati kao na korisne izvore metodā pomoću kojih se došlo do nekih spoznaja, kako su te spoznaje konstruirane kao i to da nam obezbjeđuju materijal na temelju kojeg se mogu bazirati dalja istraživanja. Pri dokumentarnom istraživanju držali smo se kriterija kvaliteta dokumentarnih izvora, a to su autentičnost, vjerodostojnost, reprezentativnost i značenje (Scott, 1990). Dokumentarna istraživanja bila su usmjerena na opis i predstavljanje socijalnih promjena u postkonfliktnoj i tranzicijskoj BiH, posljedica rata i tranzicije na sveukupnu zajednicu, predstavljanje kaznenih zakona, pravosudnih službi i drugih aktera, zakonodavstva i politike u vezi s mlađima i maloljetničkim prestupništvom. Objasnjenje zakona i sankcija bilo je važno zbog dobijanja znanja i boljeg razumijevanja politike, prakse, ideja i prepostavki u vezi s maloljetničkim pravosuđem. Objasnjenje aktualne socijalne,

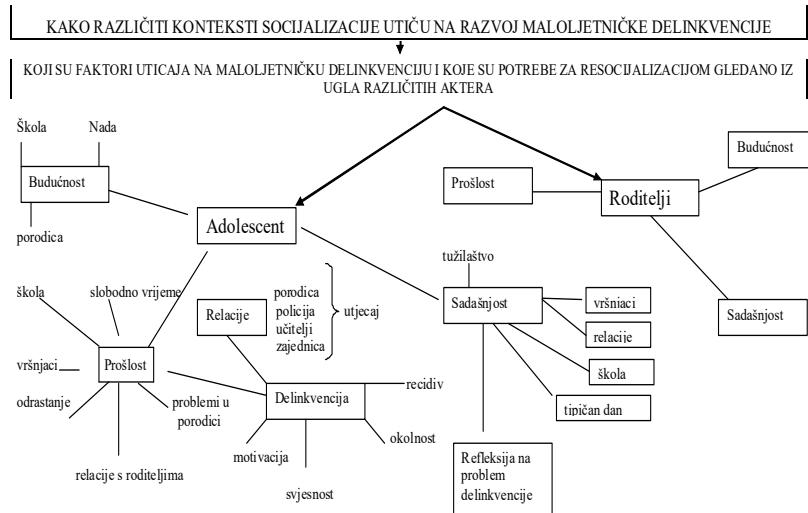
ekonomске i političke situacije u BiH bilo je značajno za sticanje znanja i razumijevanja različitih socijalnih kontekstā. Pored informacija dobivenih pregledom dokumenata i literature, glavni izvor informacija za ovo istraživanje bili su intervjuji koji su provedeni s maloljetnicima i članovima njihovih porodica, te intervjuji provedeni s predstavnicima institucija, nevladinih organizacija i drugih aktera u zajednici kao što su hraniteljske porodice.

2.2.3. Metodologija prikupljanja podataka upotrebom polustrukturiranog intervjeta

U ovom istraživanju, shodno postavljenom glavnom istraživačkom pitanju, glavninu podataka prikupljali smo upotrebom polustrukturiranih intervjeta. Polustrukturirani intervjuji su temeljeni na korištenju smjernica, tj. napisane liste pitanja koja treba obuhvatiti za vrijeme intervjeta. Smjernice intervjeta su set jasnih instrukcija koje se tiču postavljenog glavnog pitanja. Svrha ovakvog tipa intervjeta bila je da dobijemo što je moguće kompletnije i detaljnije razumijevanje postavljenog problema istraživanja. Sačinjavanje smjernica za intervju zahtjevalo je dovoljno vremena za istraživanje onog što je bilo poznato o maloljetničkoj delinkvenciji i u vezi s relevantnim pitanjima koja se odnose na temu istraživanja. Odlučili smo se za korištenja smjernica za intervju kako bismo najbolje iskoristili vrijeme koje smo imali na raspaganju za provođenje istraživanja, ali i zbog toga što ista ključna lista pitanja za sve ispitanike omogućava lakše sistematiziranje dobijenih podataka. Za ovo istraživanje sačinili smo smjernice za intervju s maloljetnicima delinkventnog ponašanja, smjernice za intervju s porodicama maloljetnika i smjernice za intervju s institucijama (prilog 3).

Smjernice smo razvijali na temelju prethodno dobro istraženog pitanja o tome što nam je poznato u vezi s faktorima utjecaja različitih kontekstā socijalizacije na razvoj maloljetničke delinkvencije i koja su relevantna pitanja u vezi s navedenim pitanjem. Kako smo predmet istraživanja posmatrali multidisciplinarno, transdisciplinarno i multidimenzionalno, u toku prve i druge faze ove studije smo sačinili

i smjernice za sva tri polustrukturirana intervjuja s istim i jasnim setom ključnih pitanja koja su pokrivala sadašnju situaciju, prošlost, delinkvenciju i budućnost (shema 4). Smjernice su bile dovoljno fleksibilne i dozvoljavale su istraživaču i intervjuiranim slobodno praćenje novih momenata i produbljivanje istih. Smjernice smo radili uz saradnju s partnerskim istraživačkim timom.

Shema 4. Ključna pitanja za razvoj smjernica polustrukturiranog intervjuja

Provjera smjernica za intervju urađena je u tzv. probnoj fazi. Za provjeru smjernica za intervju koristili smo fokus grupu, a koju smo organizirali u saradnji s lokalnom terapijskom zajednicom za ovisnike o psihoaktivnim supstancama – CROPS. U fokus grupu smo uključili tri mlade osobe koje su imali ranije iskustvo delinkventnog ponašanja i njihova tri roditelja, te dva voditelja terapijske zajednice kao predstavnike institucija u ovoj fokus grupi. Svrha probne faze bila je provjera jasnoće smjernica, da li smjernice pokrivaju sva relevantna pitanja u vezi s maloljetničkom delinkvencijom i koliko je potrebno vremena za provođenje intervjuja. U ovoj fokus grupi intervjuje su vodili

istraživači intervjueri i angažirani su studenti kao opserveri. Učesnici fokus grupe su zamoljeni da zajedno s istraživačima učestvuju u diskusiji o smjernicama i da slobodno daju svoje refleksije i sugestije. Svrha navedenog bila je da se sačine što prikladnije smjernice pomoću kojih će se dobiti dublje i potpunije razumijevanje problema maloljetničke delinkvencije.

Da bi osigurali što uniformniji način prikupljanja podataka, utvrdili smo proceduru vođenja intervjua koja je uključivala postupke prvog kontakta, postavku intervjua, fleksibilnost, poštivanje etičkih načela, motivacijsku naknadu za učestvovanje u intervjuu. Također, u proceduru smo uključili i definiranje nestrukturirane opservacije koju su provodili studenti. U ovom istraživanju opservacija podrazumijeva kontekst informacija kao što su opis mesta, atmosferu, okolnosti u kojima se vodio intervju, zanimljive tačke tokom intervjua i druge specifične stvari koje su se javile pri provođenju intervjua. Studentima je data lista svih ovih tema na koje su tokom intervjua obratili posebnu pažnju. Proceduru vođenja intervjua opisali smo u ovom radu u sljedećim pododjeljcima. Od sredstava tokom intervjua korišten je diktafon, papir i olovka.

2.2.3.1. Intervjui s maloljetnicima delinkventnog ponašanja

Polustrukturirani intervju s maloljetnicima radilo je pet intervjueru – članova istraživačkog tima (3 psihoterapeuta, 1 socijalni radnik iz NVO ”Vive Žene”, 1 viši asistent Medicinskog fakulteta) i pet studenata opservera. Intervjui su vođeni u ambijentu u kome maloljetnici žive, 32 intervjua su urađena u kućnom ambijentu, a šest u prostorijama KPZ-a u Tuzli. U prostoriji u kojoj je intervjuer razgovarao s maloljetnikom osim studenta opservera nisu bile prisutne druge osobe. Svi intervjueri su imali smjernice za vođenje intervjua s istim setom pitanja kako smo to prethodno naveli. Također, svi intervjueri i opserveri su imali sličan pristup maloljetnicima tokom situacije intervjuiranja. Smjernice za pravila u pristupu istraživača pri prvom kontaktu i u situaciji intervjua na sastancima istraživačkog tima su dobro razmatrane. S ovim mladim osobama vođen je intervjui na nestigmatizirajući i nepovređujući način

uz potpuno poštivanje etičkih načela. Navedene smjernice i pravila su bili fleksibilni i dozvoljavali su intervjuerima da budu slobodni prilagoditi smjernice i pravila novoj situaciji. Za svaki intervju rađen je audiozapis. Dozvolu da se radi audiozapis intervjueri su dobili od roditelja i od maloljetnika. Intervjuiranim maloljetnicima bilo je dozvoljeno da u svakom trenutku mogu povući svoju saglasnost o snimanju intervjeta. Intervju je trajao 60'-90'.

Mjesto i vrijeme intervjeta dogovarano je s roditeljima maloljetnika, odnosno voditeljem Kazneno-popravnog zavoda. Intervju su bili dobro pripremljeni tako da su se učesnici osjećali sigurnim u razgovoru s intervjuerima. Studenti opserveri su provodili opservaciju prema prethodno sačinjenoj listi tema na koje trebaju obratiti pažnju. Studenti su svoje opservacije bilježili u notes za opservacije.

U intervjuu sa smjernicama intervjueri su se usmjeravali na biografiju maloljetnika, njihov retrospektivni pogled razloga i načina ulaska u delinkventno ponašanje, njihovu aktualnu situaciju i iskustvo s institucijama pravosuđa, kao i njihov pogled na budućnost i planove za budućnost. Intervju je široko podijeljen u tri dijela: sadašnjost, prošlost i budućnost. U prvom setu pitanja su obuhvaćene sadašnje životne okolnosti, porodica, škola i odnos s pravosudnim tijelima. Drugi set pitanja uključivao je razvojne okolnosti kao što je porodični život, stavove i utjecaj vršnjaka, obrazovanje, roditeljski odnos, kontakte sa socijalnom službom, recidivizam, okolnosti ulaska u delinkvenciju, primijenjene sankcije i njihov učinak, percepciju i razlog za delinkventno ponašanje. Treći set pitanja odnosio se na percepciju budućnosti, očekivanja i planove za budućnost, kao i sliku o sebi u budućnosti. Iako su postojale smjernice i definirana otvorena pitanja, intervjuirani su poticani da govore slobodno i da se uključe u diskusiju.

Na početku razgovora razjašnjena su sva pitanja u vezi sa sadržajem intervjeta, svrhom i razlogom istraživanja, od ispitanika je tražen pristanak i upoznati su s tim da u svako vrijeme mogu odustati od daljeg intervjuiranja ukoliko za to budu imali bilo kakav razlog, te se zahvalilo na pristanku za sudjelovanje u istraživanju. Povjerljivost sadržaja razgovora je naglašena kao i to da će u izvještaju istraživanja njihov identitet biti zaštićen i anoniman.

2.2.3.2. Intervju s porodicama maloljetnika

Intervju s porodicom maloljetnika u ovom istraživanju rađen je u isto vrijeme kada i intervju s njihovim djetetom, u kućnom ambijentu, ali u odvojenoj prostoriji i trajao je prosječno 90 minuta. U 20 slučajeva vođen je intervju s ocem/majkom, u 10 slučajeva s djedom/nenom i u jednom slučaju sa snahom – bratovom suprugom. Opće smjernice u pristupu roditeljima maloljetnika bile su iste kao i za intervju s maloljetnicima. Intervjuje s 31 članom porodice maloljetnika uradilo je pet intervjuera istraživača (2 psihoterapeuta iz "Vive Žene", 1 viši asistent ERF-a, 1 docent Medicinskog fakulteta, 1 viši asistent Odsjeka za socijalni rad) u paru s jednim studentom opserverom. Svi intervjuirani roditelji/staratelji dali su saglasnost za sačinjavanje audiozapisa. Roditeljima/starateljima maloljetnika za učestvovanje u ovom istraživanju zahvalili smo se simboličnom naknadom u vrijednosti od 20 KM.

2.2.3.3. Intervju s predstavnicima institucija i organizacija

Intervjui s predstavnicima institucija i organizacija bili su usmjereni na otkrivanje kako profesionalci razumijevaju problem maloljetničke delinkvencije i kakva je njihova percepcija politike i aktuelne prakse ustanove u kojoj djeluju. Svrha je bila dobiti sveukupan pregled sadašnje prakse. Neka pitanja su bila ista za sve stručnjake, a neka su bila usmjerena na pojedince ili njihove službe ili specifične zadatke institucije. Intervjui su vođeni u prostorijama ustanove u kojoj intervjuirani rade, odnosno u kućnom ambijentu kod intervjeta s hraniteljskim porodicama. Svaki intervju trajao je 90 minuta. Procedura vođenja intervjeta s predstavnicima institucija i organizacija bila je ista kao i procedura za maloljetnike i njihove porodice. Intervjuje su realizirala četiri intervjuera istraživačkog tima (2 viša asistenta ERF-a, 2 profesora Odsjeka za socijalni rad) u paru s jednim studentom opserverom. Predstavnici Ministarstva unutarnjih poslova nisu dali saglasnost za sačinjavanje audiozapisa intervjeta, ali su dozvolili da se intervju piše. Ostali predstavnici institucija i organizacija su dali saglasnost za vođenje audiozapisa.

2.2.4. Analiza podataka

Kvantitativni podaci u ovom istraživanju prikazani su u vidu tabela i grafikona i obrađeni deskriptivnom statistikom. Istraživački materijal je u najvećem dijelu kvalitativne prirode zbog našeg uvjerenja da kvalitativni prilaz temi maloljetničke delinkvencije može biti bolji i da se mnogo toga više može shvatiti u ličnim kontaktima s maloljetnicima i osobama koje su na bilo koji način uključene u problem mlađih. Razgovori s profesionalcima i posjete institucijama dali su nam korisne i zanimljive uvide i dokaze teoretskog znanja, politike i legislative kroz njihovu transformaciju u praksi. U istraživanju smo se držali istraživačkog metoda utemeljene teorije (engl. grounded theory), (Glaser i Strauss, 1967) u kojem smo se kretali od specifičnog ka više općem, odnosno koristili smo induktivni pristup nastojeći razvijati teoriju od dobivenih podataka. Podaci dobiveni tehnikom intervjuja sa smjernicama su obrađeni u računarskom Atlas.ti programu za kvalitativnu analizu, verzija 6.2.18. U skalu sa zahtjevima Atlas.ti programa tehnički smo pripremili dobiveni materijal. Trening za korištenje Atlas.ti programa smo prošli s partnerskim istraživačkim timom, a tokom unosa i analize podataka imali smo kontinuirane konsultacije elektronskim i telefonskim putem. Postupak pripreme uključivao je transkripciju materijala i čuvanje istog u rtf. formatu.

Transkripciju za ukupno 113 intervjuja radilo je 10 studenata opservera. U transkripciju su bile integrisane i neverbalne ekspresije kao što je smijanje, duboko disanje, šutnja, pri čemu se vodilo računa da to ne bude previše specifično. Tokom transkripcije audiozapisa poštovana je anonimnost i zaštita osobnih podataka. U tu svrhu svaki transkript je imao svoj kôd intervjuja sastavljen od akronima imena intervjueru i mesta gdje se provodio intervju. Za svaku intervjuiranu osobu i mjesto vodenja intervjuja određeni su pseudonimi, od stvarnih imena i pseudonima sastavljena je lista koja je bila zaštićena i povjerljiva. Transkript je sadržavao glavne podatke koji su uključivali: grupu uzorka, pseudonim intervjuirane osobe, datum i vrijeme intervjuiranja, pseudonim mesta u kojem osoba živi, regiju (urbana, ruralna, prigradska), inicijale intervjueru,

ime i prezime osobe koja je radila transkript. Kod transkripcije intervjua pravljeni su paragrafi s dogovorenim oznakama za pitanje intervjueru i odgovore intervjuiranog. Svaki transkript uključivao je post scriptum koji je sadržavao informacije o okolnostima vođenja intervjua. Svi audiozapisи intervjua su sačuvani u primarnom dokumentu za koji je bila odgovorna jedna osoba istraživačkog tima (NVO "Vive Žene"), a kontrola podataka primarnog dokumenta bila je jako važna u svrhu zaštite podataka. U daljoj pripremi intervjua za obradu u Atlas.ti programu cijeli istraživački tim, uz facilitaciju i konsultaciju partnerskog istraživačkog tima radio je zajedno na razvijanju strukture. Ova struktura podrazumijevala je to da smo jasno definirali uloge svih članova istraživačkog tima. Odredili smo dva administratora i listu od 9 ljudi za kodiranje intervjua. Administratori su imalu funkciju organizacije rada i njihova uloga je bila formiranje tri hermenautičke jedinice (HU): za maloljetnike delinkventnog ponašanja (HU1), porodice maloljetnika (HU2) i institucije (HU3). Za HU1 i HU2 odredili smo jednog administratora i za HU3 drugog administratora. Sljedeći korak koji smo napravili bio je zajedničko definiranje deduktivne kôd liste i kodiranje.

2.2.4.1. Kodiranje i proces analize

Kodiranje je analitički postupak u kojem se podaci sintetiziraju, konceptualiziraju i integriraju tako da formiraju teoriju. Kodiranje ima za cilj formiranje pojmove i kategorija kao i uspostavljanje konceptualnog reda između njih. U procesu kodiranja slijedili smo metod konsenzualnog kvalitativnog istraživanja (CQR) (Hill i sar., 1997). Temeljne komponente CQR uključuju: prikupljanje podataka korištenjem otvorenih pitanja u formi polustrukturiranog intervjua; potrebu za višestrukom prosudbom informacija sadržaja intervjua; postizanje konsenzusa prosudbi kako bi se utvrdilo značenje podataka sadržaja; provjeru rada od vanjskih evaluatora i da temeljni pojmovi i domene nastaju kroz proces kros-analize.

Prvo smo kreirali listu deduktivnih kodova za sve tri grupe uzorka u skladu s polustrukturiranim intervjonom. U kreiranju liste kodova

učestvovali su svi članovi istraživačkog tima. Deduktivne kodove definirali smo što jasnije i konkretnije; npr. *"Možete li nam nešto reći o Vašoj sadašnjoj situaciji življenja?"* – sadašnja situacija življenja. Koristili smo isti kôd za ista pitanja u različitim grupama uzorka zbog toga što smo željeli da imamo mogućnost poređenja odgovora na ista pitanja maloljetnika, porodica i predstavnika institucija. Svaki kôd imao je svoje ime, značenje kao instrukciju za kodiranje. Prvo smo na sastanku istraživačkog tima napravili listu deduktivnih kodova za svaku grupu uzorka. Napravljeni prijedlog liste deduktivnih kodova je elektronskim putem diskutiran s partnerskim istraživačkim timom. Kompletiranje prijedloga liste deduktivnih kodova i uvođenje induktivnih kodova uradili smo nakon kodiranja 22 intervjuja od ukupno 113 intervjuja, odnosno 7 intervjuja iz svake grupe uzorka.

Kodiranje u ovom istraživanju radili smo pomoću rotirajućeg timskog pristupa koji se preporučuje za timove s većim brojem članova (više od četiri) i olakšava kodiranje većeg broja intervjuja (više od 12) kako bi se smanjio umor onih koji kodiraju. Za početak smo se podijelili u tri podgrupe unutar istraživačkog tima (po 3 člana). Svaka podgrupa je prvo samostalno kodirala po 7 intervjuja odgovarajuće HU, unutar sebe postigla konsenzus o listi deduktivnih kodova za svoju HU i dala prijedloge za induktivne kodove. Potom su svi članovi istraživačkog tima na plenumu diskutirali o prijedlozima podgrupa i postigli konsenzus što je rezultiralo dobijanjem početne karte kodova sadržaja intervjuja za svaku HU. Slijedila je potom konsenzus radionica (svi članovi istraživačkog tima i članovi partnerskog istraživačkog tima).

Na radionici smo analizirali po jedan intervju iz svake HU. Za analizu su korišteni intervjuji koji su bili najzasaćeniji kodovima. Potom je urađena analiza s nivoa kodova pri čemu smo analizirali kôd koji je bio najzasaćeniji citatima. U sljedećem koraku odabrali smo po dva koda koja su bila s njim najviše povezana i to za svaku HU što nam je koristilo u krajnjoj analizi u razmišljanju o povezanosti kodova. Nakon konsenzusa svih učesnika radionice oko analize kodova za 22 intervjuja, istraživački tim se složio da uspostavljena lista kodova je stabilna (prilog 4). U toku daljeg procesa kodiranja tim je ostao

otvoren za nove kategorije i razgovarali smo o mogućnostima novih kodova na svakom sastanku, no nije bilo novih kodova nakon ova 22 intervjuja. Grupu istraživača za kodiranje preostalih 91 intervjuja činilo je 9 članova istraživačkog tima. Za svaku HU odredili smo po tri osobe za kodiranje. Organizirali smo zajednički način rada tako što su članovi tima za kodiranje međusobno podijelili intervjuje, prvo su ih čitali u printanoj formi, označavali moguće kodove, potom na zajedničkom sastanku diskutirali, pisali komentare i unosili u Atlas.ti program. Za kodiranje jednog intervjuja trebalo je približno 2–3 sata. Kodiranje 91 intervjuja radili smo četiri mjeseca.

Sljedeći korak u procesu analize je analiza sadržaja. Cilj analize sadržaja bio je: odgovoriti na postavljeno istraživačko pitanje, kreirati novu hipotezu i objasniti je, otkriti nova pitanja i dobiti sliku o značenju izrečenog/prenesenog u intervjuima kroz perspektivu intervjuiranih osoba i njihovih živilih riječi. Napravili smo plan analize sadržaja koji je uključivao sljedeće: koncentriranje na istraživačko pitanje, pisanje hipoteza i pitanja do kojih se došlo za vrijeme procesa transkripcije, kodiranja, pregledavanja citata (quotations) i zapisanih komentara. Analizu sadržaja radili smo uz stalnu konsultaciju partnerskog istraživačkog tima. Za početak, tri člana istraživačkog tima su analizirali iz svake HU po jedan kôd koji je bio najzasićeniji citatima, npr. u HU1 to je bio kôd "vršnjaci" sa 103 citata. Napisali smo rezime analiziranih kodova, potom unutar cijelog tima i s članovima partnerskog istraživačkog tima diskutirali. Dobiveni rezultati u formi preliminarnih rezultata prezentirani su na konferenciji koju smo organizirali zajedno s Ministarstvom za rad, socijalnu politiku i povratak Vlade TK kao glavnim nositeljem aktivnosti brige za maloljetnike delinkventnog ponašanja. Učesnici konferencije bili su predstavnici institucija, službi i organizacija s područja TK koji su participirali u ovom istraživanju. Ideje, hipoteze i mišljenja koje smo dobili na konferenciji integrirali smo u dalji proces analize sadržaja.

Analizu sadržaja strukturirali smo u analizu kodova i analizu razvoja individualnog slučaja (tipologija). Analizu kodova temeljili smo na znanju o pojedinačnom kodu, a do kojeg smo došli analizom jednog po jednog koda. Prethodno smo definirali kodove u odnosu

na zasićenje citatima na kodove prvog, drugog i trećeg nivoa i definirali njihovu međusobnu povezanost. Najzasićeniji kodovi citatima u svakoj od hermenautičkih jedinica prikazani su u prilogu 5. Kod kodova koji su bili prezasićeni (više od optimalnih 30–40 citata) koristili smo sumiranje na više apstraktnom nivou, formirali potkategorije od navoda koje govore o istom, i na osnovu potkategorija formulirali hipoteze. Iz svakog pojedinačnog koda koristili smo citate i navode u svrhu boljeg razumijevanja sadržaja i tako gradili hipoteze koristeći pristup odozdo prema gore. Ovdje smo kodove gledali na način da smo posmatrali dva pola različitosti značenja koda (npr. kôd "vršnjaci" – značenje vršnjaci – jedan pol mreža vršnjaka značajna i drugi pol mreža vršnjaka nije značajna). Analiza pojedinačnih kodova rađena je u grupi od četiri člana za svaku HU. Analizirana su dva po dva međusobno povezana koda, sačinjen sažetak analize pojedinačnih kodova, te sažetak sveukupnog materijala kako je to navedeno u rezultatima ovog istraživanja.

Analiza razvoja pojedinačnog slučaja (tipologija) rađena je za uzorak maloljetnika. U analizi razvoja pojedinačnog slučaja korišteni su podaci primarnog dokumenta. Tipologiju su radila četiri člana istraživačkog tima. Na temelju znanja dobivenog čitanjem intervjua komparirani su slični i različiti slučajevi, odabrani su kriteriji na temelju kojih se sačinjavala tipologija evolucije maloljetničke delinkvencije. Karakteristika tipa jeste da postoji unutarnja homogenost i vanjska heterogenost. U ovom istraživanju smo za tipologiju uzeli kriterije: sudska mjera, recidivizam, struktura porodice, gubici u porodici i migracijski status. Za ilustraciju dobivenih tipova data je po jedna vinjeta za svaki tip maloljetnika delinkventnog ponašanja.

2.3. Etička razmatranja

Prema britanskom sociološkom društvu "posebna pažnja treba biti usmjerena tamo gdje su učesnici istraživanja osjetljivi na temelju faktora kao što su dob, socijalni status i bespomoćnost" (BSA, 2002). Ovo je posebno vrijedilo za naše istraživanje s mladima koji su zbog delinkventnog ponašanja bili izloženi sankcijama. Stoga, u

istraživanju smo krenuli od stanovišta da se prema ovoj grupi mlađih ljudi tokom cijelog procesa istraživanja treba odnositi s poštovanjem i da mora biti poduzeta krajnja briga kako bi tokom istraživanja izbjegli nanošenje i najmanje štete za njih. Pri izradi projekta i provođenju ovog istraživanja nastojali smo da u cijelosti budu zadovoljeni etički standardi. Najviši osnovni standard je princip informiranog pristanka. Informirani pristanak se odnosi na slobodan dogovor s učesnikom istraživanja da bude predmetom istraživačkog procesa ali i potpuno razumijevanje ciljeva i procesa istraživanja. U ovom istraživanju informirani pristanak i saglasnost za istraživanje tražili smo od nadležnog socijalnog radnika i od roditelja maloljetnika. Načelo informiranog pristanka zahtijeva da se učesnicima istraživanja što potpunije objasni kakvo je istraživanje, ko ga provodi, kako je finansirano, zašto se provodi i kakva su očekivanja od istraživanja. Također, u skladu sa načelom informiranog pristanka učesnicima ovog istraživanja objašnjeno je da imaju pravo odbiti da učestvuju u istraživanju i da u svaku dobu mogu odustati iz bilo kojeg razloga ako to žele.

Osim prethodno navedenog, u ovom istraživanju bilo je naglašeno i načelo profesionalnog integriteta a što znači da će izvještaj istraživanja biti tačan i istinit i da će se u izvještaju čuvati i poštovati interesi svih učesnika istraživačkog rada. Navedeno zahtijeva da u izvještaju budu prezentirani podaci koji su se posmatrali i zaključci koji su iz njih izvedeni. Nadalje, zagarantirano je poštivanje anonimnosti i privatnosti onih koji su učestvovali u istraživanju kao i tajnost osobnih podataka učesnika istraživanja. U vezi s navedenim etičkim principima razvili smo i smjernice za ovaj istraživački projekt. Prava imena, imena mjesta življjenja učesnika u istraživanju bili su zaštićeni pseudonimima i ova zaštićenost i povjerljivost je istaknuta na početku istraživanja. Za sve učesnike razvijen je sistem šifriranja. Posebno je tražena dozvola za snimanje intervjua s mogućnošću da učesnik u istraživanju ima pravo odbiti da se intervju snima. Osobni podaci nisu snimani. Originalni materijal bio je zaštićen i za njega je bila zadužena jedna osoba iz istraživačkog tima, drugim učesnicima istraživanja nije bio dostupan. Nakon završenog istraživanja i sačinjenog izvještaja

zagarantirano je uništavanje originalnog materijala. Na početku intervjua svim učesnicima su objašnjeni načini čuvanja podataka i ciljevi projekta. Također, rečeno je da ukoliko na neka pitanja ne budu željni odgovoriti da će se njihova želja i sloboda poštovati.

Za provođenje istraživačkog projekta dobili smo saglasnost Univerziteta u Tuzli, Ministarstva za rad, socijalnu politiku i povratak Vlade Tuzlanog kantona, saglasnost centara za socijalni rad 13 općina Tuzlanskog kantona, Ministarstva pravosuđa i uprave Vlade Tuzlanskog kantona, Federalnog ministarstva pravde Federacije Bosne i Hercegovine, Ministarstva unutarnjih poslova Vlade Tuzlanskog kantona, saglasnost Kazneno-poravnog zavoda poluotvorenog tipa u Tuzli, saglasnost općinskih sudova. U ovom istraživanju u zaštiti prava učesnika u istraživanju rukovodili smo se Etičkim kodeksom istraživanja o djeci ("Službeni glasnik BiH", br: 26/06) i Zakonom o naučno-istraživačkoj djelatnosti ("Službene novine Tuzlansko-podrinjskog kantona", br: 7/97 i 3/99) i Zakonom Univerziteta u Tuzli ("Službene novine TK", br. 09/08). Obrazac informiranog pristanka naveden je u prilogu 2 ovog izvještaja.

2.4. Ograničenja istraživanja i valjanost podataka

Nekoliko je ograničenja ovog istraživanja. Prvo, ograničenja u metodologiji istraživanja možemo posmatrati s aspekta multidisciplinarnog timskog rada što uključuje: nivo angažiranosti, motivacije i posvećenosti istraživanju članova tima; vjerovanje u ishod istraživanja i značaj rezultata; podršku koju su članovi imali od svoje ustanove; spremnost na dijeljenje znanja i iskustva s drugima; povjerenje unutar tima. Gledano iz ovog ugla, ograničenja našeg istraživanja proizilaze od toga što je jedan broj članova tima bio manje posvećen i predan istraživanju, preuzete zadatke izvršavao je s kašnjenjem i na način koji nije išao u susret podizanju valjanosti rezultata istraživanja. Manjkavost posvećenosti i radoznalosti bila je i kod nekoliko intervjueru što je urađene intervjuje činilo manje sadržajnim i manje podložnim analizi. Sljedeće ograničenje u vezi s multidisciplinarnim timskim radom dolazi od različitog nivoa znanja članova istraživačkog tima u metodologiji istraživačkog rada.

Ovo ograničenje u istraživanju nastojali smo prevazići kreiranjem mogućnosti za kontinuirano podizanje nivoa znanja putem konsultacija s partnerskim istraživačkim timom i kroz razmjenu znanja i iskustava unutar samog tima. Ovu mogućnost nisu podjednako koristili svi članovi tima što se reflektiralo u završnoj fazi kada smo pristupali analizi sadržaja i pisanju izvještaja. Nekoliko članova istraživačkog tima imalo je teškoću u odmicanju od kvantitativnog metoda, bili su manje fleksibilni i otvoreni za nova znanja. Također, nekoliko istraživača nije pokazivalo dovoljno motivacije za rad u istraživačkom timu zbog izostanka novčane stimulacije, i nerijetko se vrijeme timskih sastanaka trošilo na ovo pitanje. Sve navedeno se odrazilo na članove tima koji su bili više posvećeni, predani i više motivirani za rad na način da su postajali umorni, a umor je vodio smanjivanju kreativnosti i otvorenosti koja je timu posebno trebala u završnoj fazi analize.

Drugo ograničenje ovog istraživanja u vezi je s uzorkom maloljetnika delinkventnog ponašanja i njihovih porodica. U ovom istraživanju imali smo zajedno uglavnom maloljetnike koji su počinili lakša krivična djela i njihove porodice. Međutim, za šest maloljetnika koji su počinili teška krivična djela i s kojima je intervju urađen u Kazneno-popravnom zavodu, članovi porodice nisu bili dostupni istraživačkom timu. S tim u vezi, izostao je porodični ugao gledanja na ove mlade ljude što je umanjilo multidimenzionalnost posmatranja, a time reduciralo mogućnosti gradnje hipoteza u vezi sa socijalnim kontekstom. Nadalje, u ovom istraživanju uzorak maloljetnika su sačinjavali maloljetnici muškog spola što samo istraživanje čini manje spolno senzitivnim. No, istovremeno otvara i pitanje u vezi s odnosom zajednice prema maloljetnicima muškog spola. Nasuprot ovome, u uzorku porodica više je bilo članova porodica ženskog spola, dok je u uzroku institucija bio približno jednak broj.

Treće ograničenje istraživanja u vezi je s objektivnošću rezultata. Navedeno proizlazi iz same prirode kvalitativnih istraživanja. U ovom istraživanju objektivnost rezultata smo nastojali očuvati kroz stalnu konsultaciju s partnerima istraživačkog tima, provjere rezultata diskusijama unutar tima i s ključnim nositeljima brige za maloljetnike u zajednici, te nastojanjem očuvanja profesionalne neutralnosti i snaženja profesionalne radoznalosti.

3. IZJAVA O ISTRAŽIVANJU

Ranko Kovačević, Asim Pandžić, Suada Selimović, Edin Muftić,
Nijaz Karić

Svako humano društvo preuzima na sebe obavezu da se posveti fenomenu poremećaja u ponašanju djece i mladeži prije nego ono dosegne kritičnu razinu (Vučinić-Knežević, 1998). Poremećaji u ponašanju mlađih oduvijek su privlačili pažnju društva. Savremeno društvo je nestabilno i nesređeno s vrlo dinamičnim promjenama što dodatno otežava socijalizaciju mlađih koji su još kao neformirane ličnosti i sami nestabilni. Društveni napredak praćen je naglim porastom broja poremećaja u socijalnom ponašanju mlađih (Uzelac, 1995). Uporedo s napretkom društva, društveno neprihvatljivo ponašanje mlađih trpjelo je određene modifikacije i promjene. Ove modifikacije događaju se kako na fenomenološkom (pojavnom) planu tako i pogledu uzroka i uvjeta koji ga podstiču i šire.

Pojam poremećaja u ponašanju se odnosi na vrlo široku lepezu ponašanja različitih obilježja, manifestacija trajanja, složenosti, opasnosti i/ili štetnosti (Koller-Trbović, 2004). Taj se pojam odnosi na dobnu skupinu osoba (0–18 godina) pri čemu je u pravnom smislu nužno koristiti određene dobne granice. Tako je dobna granica za dijete do 14 godina, za maloljetnike 14–18 godina. Za razumijevanje pojma poremećaji u ponašanju veoma su važne i podjele u psihosocijalnom smislu. Poremećaji u ponašanju definiraju se kao sva ona ponašanja koja se znatnije razlikuju od uobičajnog ponašanja većine mlađih određene sredine; ponašanja koja su štetna i/ili opasna kako za osobu koja se tako ponaša, tako i za njenu okolinu; te ponašanja koja zbog toga iziskuju dodatnu stručnu i/ili širu društvenu pomoć radi uspješne socijalne integracije takvih osoba; (Bouillet, 2007; Uzelac, 2007).

Poremećaji u ponašanju u širem, sociološko-kriminološkom značenju obuhvaćaju različite oblike poremećaja u ponašanju koji se mogu posmatrati u okviru jednog kontinuma. Na jednom kraju tog kontinuma se nalaze oblici poremećaja u ponašanju kao što su: bježanje od kuće, škole, skitnja, prosjačenja, kockanje, zloupotreba

psihoaktivnih supstanci, agresivna ponašanja, poremećaji seksualnog ponašanja i sl. Takva ponašanja se najčešće označavaju kao preddelinkventni oblici ponašanja. Na kraju kontinuma se nalaze ponašanja koja imaju obilježja delinkventnog ponašanja (kriminalitet maloljetnika) kao najteži oblik poremećaja u ponašanju.

3.1. Pojam i definiranje delinkventnog ponašanja

Maloljetnička je delinkvencija jedan od najznačajnijih društvenih problema, a može se reći i fenomena današnjice. Također, to je posebno značajan problem za Bosnu i Hercegovinu zbog niza društveno-političkih i ekonomskih promjena koje su u vezi s nedavnim ratom (1992.–1995.) i poslijeratnim tranzicijskim kretanjima. Kada govorimo o maloljetnim delinkventima mislimo na maloljetne osobe koje su počinile različita kaznena djela, zbog kojih je protiv njih pokrenut kazneni postupak. Karić (2008) objašnjava maloljetničku delinkvenciju kao individualnu i društvenu pojavu i kao socijalni problem zajednice na način da prestupničko ponašanje pojedinca ima karakter društvene pojave. Takvo ponašanje se pokazuje kao posljedica određenih društvenih utjecaja i procesa. Prema tome, iako je pojedinac nosilac delinkvencije, njegovo ponašanje je prioritetno društveno uvjetovano, jer je u sukobu s određenim društveno uspostavljenim sistemom vrijednosti, odnosno moralnim i pravnim normama zajednice.

Cjelokupno čovjekovo ponašanje je naučeno ili uobičeno pod neprekidnim dejstvom socijalne sredine, kako uže tako i šire, i nikakav oblik ljudskog ponašanja se ne može javiti kod jedinke koja se nije razvila u ljudskom društvu. To nam pokazuju mnoga istraživanja, ali i događaji iz života (McCord, 1991; McCord i Conway, 2002; Savignac, 2009). Ovo značenje izraza socijalizacija je toliko široko da u svom obimu obuhvaća i takve vidove ponašanja koji su ne samo rezultat života u društvu, nego se ispoljavaju jedino u društvenom životu (stavovi, interesovanja, vrijednosti, mišljenje) kao i one vidove ponašanja koji se mogu manifestirati na individulanom planu (Ilić, 2000).

Delinkventno ponašanje mlađih danas zauzima sve više prostora u kriminalitetu općenito. Razlozi za to su: porast broja mlađih koji ispoljavaju teže oblike delinkventnog ponašanja; sve veći broj mlađih participira u delinkventnoj aktivnosti; maloljetnička delinkvencija predstavlja rezervoar iz koga se kasnije mogu regrutirati odrasli počinitelji kaznenih djela (Brandt, 2006; Loeber, 1996). Kriminalitet maloljetnika sastavni je dio integralnog kriminaliteta u društvu, ali sadrži niz osobitosti koje upućuju na to da ga treba posmatrati izdvojeno od njegove cjeline. Znači, kriminalitet maloljetnih osoba ima niz zajedničkih karakteristika i osobitosti s kriminalitetom punoljetnih osoba, ali se zbog specifičnosti u kriminološko-sociološkom pogledu, posmatra zasebno. Maloljetnička delinkvencija ima veoma bitnu, ne samo pravnu, nego i socijalnu dimenziju. Delinkventne aktivnosti mogu biti usmjerenе protiv imovine i vlasništva, protiv života i tijela, ličnosti i lične slobode, te protiv društvenih običaja. Kriminalno djelovanje maloljetnika za društvo je od posebnog značaja i zbog toga što se kroz proučavanje opsega, strukture i dinamike delinkvencije mlađih može pratiti i uspješnost provođenja društvene politike prema mlađima uopće (Poldručić, 2004).

Maloljetničku delinkvenciju možemo definirati u širem i užem smislu. Prema širem, sociološko-kriminološkom shvaćanju, maloljetnička delinkvencija je svako ponašanje pojedinca ili grupe mlađih koje je društveno neprihvatljivo i koje, kada je društveno vidljivo, izaziva spontano ili organizirano društveno reagovanje u namjeri da se zaštite društvena dobra ili vrijednosti kao i sami akteri takvog ponašanja.

Prema užem, pravno-kriminološkom shvaćanju, maloljetnička delinkvencija obuhvaća sve aktivnosti djece i mlađih koje su sankcionirane pozitivnim krivičnim zakonima pojedinih zemalja, odnosno koja sadrže obilježja kaznenog djela, odnosno kriminalne aktivnosti. U najvećem broju evropskih zemalja je prihvaćeno uže shvaćanje maloljetničke delinkvencije. Standardna minimalna pravila UN-a za administraciju pravosudnog sistema za maloljetnike, u članu 2. tačka 2. definiraju pojmove "maloljetnik", "prestup" i "maloljetni prestupnik":

- Maloljetnik je dijete ili mlada osoba koja se prema dotičnom pravnom sistemu može, u pogledu prestupa, tretirati drugačije od odraslih;
- Prestup je svako ponašanje koje je kažnjivo po dotičnom pravnom sistemu;
- Maloljetni prestupnik je dijete ili mlada osoba za koju se tvrdi da je izvršio/izvršila ili za koga/koju je utvrđeno da je izvršio/izvršila prestup.

U socijalnoj psihologiji delinkventno je ponašanje nasilje nad zakonom zajednice; za pravnika to je ponašanje protiv zakona; za kliničara to je simptom poremećaja u adaptaciji, različite etiologije, koji se ispoljava u teškoćama odnosa s drugima i realizaciji vlastitih ciljeva.

Maloljetni delinkventi imaju poseban kazneno-pravni status. Specifičnost maloljetničkog kriminaliteta ogleda se u osobitosti maloljetnih počinitelja kaznenih djela, u fenomenologiji, etiologiji maloljetničkog kriminaliteta, u kriminalnoj politici. Neki autori navode da proces delinkventnog ponašanja započinje s nedostatkom pozitivne porodične interakcije, školskim neuspjehom i društvenim odbacivanjem, te druženjem u devijantnoj društvenoj grupi (Hay i sar., 2007; Haynie i sar., 2006; Gorman-Smith i sar., 1998; Buljubašić, 2005). Modaliteti i posljedice delinkventnog ponašanja vrlo su bitan pokazatelj za procjenu ozbiljnosti maloljetničke delinkvencije kao društvene pojave na određenom području i u određenom razdoblju (Singer, 1994).

Kao društveno negativna pojava, kriminalitet maloljetnika (kao i svaki drugi kriminalitet) ugrožava društveno usvojene vrijednosti koje štiti društveno-politički sistem, pa stoga društvo uvodi sredstva i mjere za zaštitu tih vrijednosti (Nikolić, 1992). Svaka država ima poseban odnos i mjere kojima se koristi u vezi s maloljetničkim kriminalitetom. Kriminalitet mladih predstavlja društveni problem na koji nije imuno niti jedno društvo, bilo ono razvijeno, nerazvijeno ili se nalazi u tranziciji. Siegel i Velsh (2011), podržavaju hipotezu da se maloljetnička delinkvencija, kao dio ukupnog kriminaliteta, povećava

tokom nekih društvenih promjena i socijalnih kriza. Historijski gledano, društva koja su doživjela rapidne društvene i ekonomске promjene imala su iskustva u povećanju maloljetničke delinkvencije i kriminaliteta (Cohen i Felson, 1979).

S obzirom na to da maloljetnička delinkvencija predstavlja individualni i društveni problem i da se tom fenomenu mora pokloniti izuzetna pažnja, rad s maloljetnim prestupnicima se razvija i ostvaruje u sljedećim područjima socijalne reakcije na pojavu maloljetničke delinkvencije u lokalnoj zajednici (Karić, 2008):

1. Otkrivanje i dijagnosticiranje asocijalnog i delinkventnog ponašanja;
2. Sankcioniranje maloljetničke delinkvencije;
3. Zaštita maloljetnika i njihovih porodica;
4. Resocijalizacija maloljetnih prestupnika;
5. Socijalna reintegracija maloljetnih prestupnika u zajednicu;
6. Prevencija maloljetničke delinkvencije.

3. 2. Koncept rizičnih i protektivnih faktora

Koncept rizičnih i protektivnih faktora predstavlja jednu od savremenih teorija u oblasti prevencije prestupništva koja pruža naučno zasnovano objašnjenje vjerovatnoće nastanka i razvoja prestupničkih oblika ponašanja. Jedan broj istraživanja se bazirao na ispitivanje faktora rizika i zaštite kod mlađih u svrhu poduzimanja preventivnih mjera u zajednici (Hawkins i sar., 1999, Wasserman i sar., 2003). Neka istraživanja (Hawkins i sar., 2002; Pollard i Hawkins, 1999) sugeriraju da rizični i zaštitni faktori egzistiraju unutar svakog socijalnog konteksta u kojem se u mnoštvu socijalnih interakcija odvija proces socijalizacije maloljetnika. Budući da je socijalizacija socijalno učenje koje se, nužno, ostvaruje u interakciji s drugim osobama, njena realizacija uključuje i djelovanje različitih faktora, te postojanje agenasa ili posrednika socijalizacije (Buljubašić, 2004).

Dizdarević (2003) navodi da porodica, vrtić, škola, vjerske institucije, vršnjaci i društvene organizacije imaju, u određenim ili

svim fazama socijalizacije, veliku moć utjecaja. U okvirima njihovog djelovanja pojedinci oblikuju svoje mišljenje i ponašanje i teže da ih usklade s napisanim ili nenapisanim pravilima grupnog ponašanja.

Rizični i zaštitni faktori se pojavljuju i kao faktori socijalizacije u različitim socijalnim kontekstima. Ti socijalni konteksti su nazvani domenima (Pollard i Hawkins, 1999). Hawkins i sar. (2002) navode da su rizični i zaštitni faktori identificirani u domenu lokalne zajednice, porodice, škole, među vršnjacima i unutar same individue. Rizični i zaštitni faktori obuhvaćaju nekoliko značenja ili nivoa objašnjenja rangiranih od jednostavnih statističkih povezanosti s poremećajem, preko predispozicija za razvoj ili zaštitu poremećaja, do aktuelnih mehanizama odgovornih za uzrok ili prevenciju poremećaja. Stoga, rizični i zaštitni faktori mogu biti markeri (površni indikatori), modifikatori (povećavaju ili pojačavaju utjecaj), ili medijatori (primarni uzročni mehanizmi), koji su povezani s konačnim ishodom (Pandina, 2001).

3.2.1. Faktori rizika

Faktori rizika su individualne karakteristike ili opasnosti iz okoline koje povećavaju vulnerabilnost ka negativnom razvojnmu ishodu (Hawkins i sar., 1992). Riječ je o faktorima koji svojim djelovanjem ometaju pravilan socijalni razvoj i onemogućavaju formiranje prosocijalnih oblika ponašanja. To su faktori koji stvaraju individualne stavove i uvjerenja, kao i određena stanja, uvjete i okolnosti koje pogoduju nastajanju i ponavljanju poremećaja u ponašanju. Dryfoos (prema Scot, 1997) navodi da rana izloženost riziku može rezultirati lošim ishodom. Mrazek i Haggerty (prema Shader, 2000) nalaze da su faktori rizika široko definirani kao one karakteristike varijabli i opasnosti koje, ako su prisutne kod određene individue, povećavaju mogućnost da će se kod nje razviti određeni poremećaj prije nego kod neke druge individue iz opće populacije. Hawkins i sar. (prema Bašić, 2000) o faktorima koji prethode poremećajima u ponašanju navode sljedeće:

- faktori rizika ostaju stabilni bez obzira na društvene promjene;

- faktori rizika pojavljuju se u višestrukim društvenim sistemima, kao što su škola, porodica, društvo vršnjaka, zajednica i radno mjesto;
- faktori rizika različito utječu na mlade u različitim fazama razvojnog procesa;
- što je faktora rizika više, rizik je veći;
- neki faktori rizika ne izazivaju veliki rizik, ali ako se nađu u kombinaciji s ranijim faktorima rizika imaju moćan učinak.

Osnovna životna područja u kojima djeluju faktori rizika su:

- okalna zajednica,
- školska sredina,
- porodična sredina,
- vršnjačke grupe i pojedinac.

Oblici poremećaja u ponašanju s kojima su u vezi:

- zloupotreba supstanci,
- nasilje,
- napuštanje škole,
- maloljetnička trudnoća,
- kriminalitet maloljetnika.

Jedan od modela koji pruža mogućnost procjene nivoa rizika i zaštitnih faktora u određenoj populaciji i ukazuje na smjernice preventivnog djelovanja jeste model socijalnog razvoja. Model se sastoji iz dva konceptualna okvira djelovanja faktora socijalnog razvoja. Prvi okvir je model mreže utjecaja koji opisuje i klasificira rizične faktore kao prediktore prestupničkog ponašanja, a drugi model je strategija socijalnog razvoja koji opisuje način djelovanja protektivnih faktora. Prema modelu mreže utjecaja (Popović-Čitić i Žunić-Pavlović, 2005) postoje sljedeći faktori rizika koji su značajni za nastanak i održavanje kriminaliteta maloljetnika:

a) Faktori u lokalnoj zajednici: dostupnost vatrenog oružja; zakoni i norme koji favoriziraju zloupotrebu psihоaktivnih supstanci,

- upotrebu vatreneog oružja i kriminalno ponašanje; tranzicija i mobilnost; ekstremna socijalna i ekonomska deprivacija;
- b) Rizični faktori u porodici:** porodična historija problema u ponašanju; problemi u funkcioniranju porodice; porodični konflikti; stavovi roditelja koji favoriziraju problematično ponašanje;
 - c) Rizični faktori u školi:** rano i učestalo asocijalno ponašanje u školi; školski neuspjeh s početkom u osnovnoj školi; nedovoljna posvećenost školi i školskim obavezama;
 - d) Individualni i vršnjački rizični faktori:** otuđenje, buntovništvo i nedostatak vezanosti za zajednicu; prijatelji koji se prestupnički ponašaju; stavovi koji favoriziraju prestupničko ponašanje; rana inicijacija problema u ponašanju; konstitucionalni faktori.

3.2.2. Zaštitni faktori

Zaštitni faktori koji su prisutni u razvojnem okruženju mladih predstavljaju neku vrstu zaštitne barijere između mlađih i rizičnih faktora, tako da ta barijera štiti mlađe od negativnih posljedica rizika kojima su izloženi (Popović-Ćitić, 2004). Zaštitni faktori su oni faktori koji pomažu razvijanju rezilijentnosti kod djece. Oni mogu biti ojačani kroz interakciju s drugim faktorima. Istraživački napor su danas usmjereni prema istraživanju faktora zaštite (protektivni, zaštitni, kompenzacijski faktori). Stoga, mnogi istraživači žele saznati koji su to razlozi, odnosno faktori koji neku djecu i mlađe koji se nalaze pod visokim rizikom, štite od pojave poremećaja u ponašanju (Koller-Trbović, 2001). Faktori zaštite nisu samo suprotnost rizičnih faktora. Oni predstavljaju posebnu grupu faktora, definiranu nezavisno od istraživanja u vezi s rizičnim faktorima. Ovi faktori imaju pozitivan utjecaj tako da smanjuju vjerovatnoću da mlađi budu uvučeni u poremećaje u ponašanju. Hawkins i sar. (1992) ističu da su zaštitni faktori karakteristike ili stanja koja smanjuju efekte ili izloženost rizičnim faktorima ili inhibiraju razvoj problema u ponašanju. To su faktori u iskustvu osobe koji smanjuju vjerovatnoću da osoba postane negativna usljud nekih poteškoća. Oni su poput "oklopa" koji štite od zla, ili poput vakcine koja podiže imunost (Murphy, 2000). Osnovne kategorije protektivnih faktora su:

a) Pozitivna uvjerenja i jasni standardi ponašanja

- Uspostavljanje pozitivnih uvjerenja i jasnih standarda ponašanja;
- Pravila i standardi moraju biti međusobno usaglašeni, jasni i razumljivi;
- Postojana kontrola i nadgledanje ponašanja;
- Dosljedno nagrađivanje i kažnjavanje.

b) Pozitivno socijalno vezivanje

- Uspostavljanje čvrstih i bliskih emocionalnih veza i odnosa mladih ljudi s pojedincima i grupama koji imaju pozitivna uvjerenja i jasne standarde;
- Aktivno učestvovanje u postizanju prosocijalnih ciljeva;
- Razvijanje uvjerenja da su uspostavljene veze vrijedne zaštite i očuvanja.

Protektivni procesi su: pružanje mogućnosti, ovladavanje vještinama i priznavanje postignuća.

c) Individualne karakteristike

- Socijalno-psihološke osobine s kojima se pojedinci rađaju ili koje se obrazuju u ranim stadijumima razvoja;
- Štite od negativnih utjecaja faktora rizika;
- Povećavaju sposobnost za prihvatanje mogućnosti, razvijanje vještina i prihvatanje priznanja;
- Spol;
- Temperament;
- Socijalna orijentacija i inteligencija.

3.3. Krivično-pravno uređenje položaja i krivične odgovornosti maloljetnih prestupnika u krivičnom zakonodavstvu FBiH

Analizom postojećih zakonskih propisa koji se odnose na zaštitu prava mladih s poremećajima u ponašanju i delinkventnom ponašanju, uviđa se da sistem zaštite prava ove društvene grupe slijedi savremena naučna i stručna saznanja koja su sadržana i u međunarodnim

preporukama i smjernicama. Međunarodni standardi pozivaju države da nastoje, kad god je to moguće, razmotriti rješavanje slučajeva u kojima se pojavljuju djeca i mlađi u sukobu sa zakonom izvan okvira formalne krivične procedure uz garanciju poštivanja ljudskih prava.

Sankcije koje se mogu izreći maloljetnicima na području FBiH kombiniraju pravosudni, socijalni (zaštitnički) i model restorativne pravde. Mogu se posmatrati prvenstveno kao mjere pomoći i resocijalizacije maloljetnog prestupnika s najmanje mogućim elementima prinude i ograničavanja slobode i brigom društva za otklanjanje smetnji koje utječu na njegov pravilan razvoj u procesu socijalizacije. Sankcioniranje maloljetničke delinkvencije u FBiH je regulirano u okviru krivičnog zakonodavstva koje važi za punoljetne izvršioce krivičnih djela, u okviru zasebnih odredbi koje se odnose na maloljetne prestupnike. Slijedom navedenih odredbi međunarodnog zakonodavstva, zakonodavstvo BiH, također, nastoji osigurati najbolju zaštitu djece i mlađih, bez obzira radi li se o mlađim počiniteljima krivičnih djela ili o djeci i mladima koji manifestiraju neke oblike poremećaja u ponašanju.

Prema zakonskim odredbama, glavni smjerovi djelovanja u izvršenju odgojnih mjera su: pružanje zaštite i pomoći, vršenje nadzora, stručno osposobljavanje i razvijanje lične odgovornosti mlađih (Bubalović, 2003). Idealno, predviđeni postupci bi trebali biti usmjereni na sve etiološke faktore – na individualnom nivou, na nivou uže socijalne sredine (porodica, škola, vršnjaci), ali i na nivou globalnog društva. S obzirom na to da je kriminalitet maloljetnika posebna kategorija i da su maloljetni delinkventi posebna vrsta prestupnika, maloljetni počinitelji kaznenih djela imaju i poseban krivično-pravni status. U skladu s odredbama Konvencije o pravima djeteta i drugim međunarodnim dokumentima iz oblasti maloljetničkog pravosuđa, krivično zakonodavstvo Federacije BiH pravi podjelu populacije maloljetnika na mlađe maloljetnike (14–16 godina) i starije maloljetnike (16–18 godina). Krivično zakonodavstvo je definiralo posebnu starosnu grupu koja se u našem zakonodavstvu naziva mlađi punoljetnik (18–21 godine).

Iz odredbi Konvencije o pravima djeteta izvode se ciljevi

pravosuđa za maloljetnike, čijim se ostvarivanjem teži uspostaviti pravedni i humani sistem pravosuđa za djecu. Ti ciljevi su:

- Maloljetničko pravosuđe je zasnovano na pravima djeteta;
- Primjenjuje principe restorativnog pravosuđa težeći da uspostavi ravnotežu u situaciji narušenoj krivičnim djelom ili sukobom, umjesto jednostavnog izricanja kazne za počinjeno krivično djelo;
- Stavlja najbolje interesе djeteta na prvo mjesto;
- Fokusirano je na prevenciju kao primarni cilj;
- Čini zatvaranje maloljetnika posljednjom raspoloživom mjerom u najkraćem mogućem trajanju, uzimajući pritom u obzir učinke na žrtvu i zajednicu.

Krivični zakon FBiH u glavi 10. opisuje pravila o odgojnim preporukama, odgojnim mjerama i kažnjavanju maloljetnika. *Njime se predviđa dva oblika reagiranja na krivična djela koja učine maloljetnici. Jedan oblik je primjena vaspitnih odgojnih preporuka, a drugi je primjena krivičnih sankcija prema maloljetnicima.* Prvi oblik, koji je moguć samo u slučaju izvršenja lakših krivičnih djela, predstavlja tzv. alternativni oblik reakcije budući da se vaspitne preporuke maloljetnim počiniteljima krivičnih djela izriču bez vođenja formalnog krivičnog postupka, dok se vaspitne mjere i kazna maloljetničkog zatvora izriču u krivičnom postupku. Krivičnopravno uređenje položaja i krivične odgovornosti maloljetnih prestupnika u krivičnom zakonodavstvu FBiH koncipirani su na nekoliko bitnih načela:

- načelo zakonitosti,
- načelo legitimnosti krivičnopravne prinude,
- načelo krivnje,
- načelo oportuniteta i
- načelo humanizma.

Tužilaštvo, odnosno javni tužilac prema zakonskim odredbama, je jedina nadležna institucija kojoj se podnosi krivična prijava protiv maloljetnog počinjoca krivičnog djela, bilo da je podnešena po službenoj dužnosti od policije ili od privatnog lica. Također,

krivičnopravni postupak prema maloljetniku, za sva krivična djela se pokreće samo po zahtjevu javnog tužioca. Cijeneći posebno svaki slučaj krivične odgovornosti, tužilac u skladu s ovlaštenjima koja mu daje zakon, može:

- Donijeti odluku o odbacivanju krivične prijave, odnosno odluku o nepokretanju krivičnog postupka;
- Razmotriti mogućnost i opravdanost izricanja odgojnih preporuka;
- Podnijeti zahtjev za pokretanje pripremnog postupka sudiji za maloljetnike;
- Odlučiti da obustavi postupak u toku pripremnog postupka.

Sudija za maloljetnike vodi pripremni postupak i proces suđenja prema maloljetniku. Zakon o krivičnom postupku FBiH u svojim odredbama predviđa sudiju za maloljetnike, ali u praksi sudija za maloljetnike ne zasniva radni odnos u sudu na mjestu sudije za maloljetnike, nego se po odluci predsjednika suda iz reda zaposlenih sudija imenuje sudija koji vodi referat "maloljetničkog prestupništva". Često ovaj sudija radi i na drugim referatima što ima za posljedicu primjer sporosti u dostavljanju izještaja od centara za socijalni rad, nemogućnost kontaktiranja maloljetnika zbog preseljenja, složenost slučajeva u situacijama kada je maloljetnik osumnjičen za više krivičnih djela.

Uvažavajući međunarodne standarde, kao i iskustva iz prakse u provođenju krivičnog zakonodavstva u BiH koji se primjenjuju od 2003. godine, Vlada FBiH je ocijenila potrebnim da se pristupi izradi odvojenog zakonodavstva za maloljetnike, pa je 2012. utvrđen Prijedlog zakona o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku. Po uzoru na savremene zakonodavne sisteme, Prijedlog zakona je koncipiran tako da sadrži cjeline kojim se sistematski rješavaju pitanja maloljetničkog prestupništva. U tom smislu, ovaj zakonski akt obuhvata odredbe o materijalnom i procesnom krivičnom pravu, o organizaciji sudova, zatim o izvršenju sankcija koje se izriču maloljetnim počiniteljima krivičnih djela, kao i dio koji se odnosi na krivična djela izvršena na štetu djece i maloljetnika.

Kao podloga za kreiranje većine predloženih rješenja poslužili su rezultati istraživanja i zaključci sadržani u Projektu Fonda otvoreno društvo BiH pod nazivom "Mladi u sukobu sa zakonom u svjetlu aktuelnih problema maloljetničkog krivičnog pravosuđa u BiH" (Sijerčić-Čolić i sar., 2002). Od posebnog značaja je da će stupanjem na snagu predloženog zakona, prestati da važe odgovarajuće odredbe krivičnih zakona, zakona o krivičnom postupku i zakona o izvršenju krivičnih sankcija, koje se odnose na maloljetničko krivično pravosuđe. U cilju zaštite najboljih interesa maloljetnika, jedno od rješenja predviđa formiranje odjeljenja za maloljetnike u prvostepenim sudovima koja se sastoje od jednog ili više sudija za maloljetnike i vijeća za maloljetnike, dok je u drugostepenim i trećestepenim sudovima predviđeno da se na predmetima maloljetničkog prestupništva angažuju sudije sposobljene za rad s maloljetnicima.

3.3.1. Sastav suda

U prvom stepenu za kaznena djela učinjena u vrijeme maloljetstva, bez obzira na propisanu kaznu, sudi sudac za maloljetnike kao pojedinac. Kada sudi u drugom stepenu, vijeće za maloljetnike drugostepenog suda sastavljeno je od trojice sudaca, određenih rasporedom poslova u tom sudu i koji imaju posebna znanja iz oblasti prava djeteta i prestupništva mlađih. Vijeće sastavljeno od trojice sudaca koji imaju posebna znanja iz oblasti prava djeteta i prestupništva mlađih, odlučuje o žalbama protiv odluka sudije za maloljetnike i donosi druge odluke izvan sjednice ili glavnog pretresa kada je to određeno ovim zakonom i propisano odredbama Zakona o kaznenom postupku (*vanraspravno vijeće*). Vijeće sastavljeno od trojice sudaca koji imaju posebna znanja iz oblasti prava djeteta i prestupništva mlađih, u trećem stepenu odlučuje povodom žalbe izjavljene protiv odluke drugostepenog suda. Ako nije moguće u potpunosti sastaviti vijeće trojice sudaca s posebnim znanjem, osigurat će se da najmanje jedan sudac ima posebna znanja koji će istovremeno biti predsjednik vijeća. Sastav vijeća za maloljetnike, po pravilu, čine suci koji nisu istog spola. Posebna znanja odnose se na to da sudac i tužitelj moraju

imati izraženu sklonost za odgoj, potrebe i interes mladih i posebna znanja. Odjeljenje za maloljetnike pri tužiteljstvu sastoji se od jednog ili više tužitelja i jednog ili više stručnih savjetnika.

3.3.1.1. Vaspitne (odgojne) preporuke

Vaspitne (odgojne) preporuke mogu se primijeniti za krivična djela za koja je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do 3 godine i može ih primijeniti nadležni tužitelj ili sud za maloljetnike. Sama svrha odgojnih preporuka je da se izbjegne pokretanje krivičnog postupka prema maloljetnom počinitelju krivičnog djela i da se utječe na maloljetnika da ubuduće ne vrši krivična djela. Trajanje odgojnih preporuka je do 1 godine. *Vaspitne preporuke nisu krivične sankcije.* To su alternativne mjere koje imaju za cilj izbjegavanje krivičnog postupka prema maloljetnim počiniteljima lakših krivičnih djela, pa samim tim i primjene krivičnih sankcija, onda kada se ocijeni da se i njihovom primjenom može utjecati na maloljetnika da ubuduće ne čini krivična djela. U zakonodavstvu su predviđene sljedeće vrste odgojnih preporuka:

- osobno izvinjenje oštećenom,
- naknada štete oštećenom,
- redovno školovanje,
- rad u korist humanitarne organizacije ili lokalne zajednice,
- prihvatanje odgovarajućeg zaposlenja,
- smještaj u drugi dom ili ustanovu,
- liječenje u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi,
- posjećivanje vaspitnih, obrazovnih, psiholoških i drugih savjetovališta.

Pri izboru odgojnih preporuka potrebno je uzeti u obzir sveukupne interese maloljetnika i oštećenika i voditi računa da se primjenom ovih preporuka ne dovede u pitanje maloljetnikovo redovno školovanje ili njegov rad.

3.3.1.2. Krivične sankcije prema maloljetnicima

U članu 84. Krivičnog zakona Federacije BiH navedene su kaznene sankcije prema maloljetnicima:

- 1) Maloljetnom počinitelju krivičnog djela mogu se izreći odgojne mjere i određene sigurnosne mjere, a starijem maloljetniku kazna maloljetničkog zatvora;
- 2) Maloljetniku koji je u vrijeme počinjenja kaznenog djela navršio 14, a nije navršio 16 godina (mlađi maloljetnik) mogu se izreći samo odgojne mjere;
- 3) Maloljetniku koji je u vrijeme počinjenja kaznenog djela navršio 16, a nije navršio 18 godina (stariji maloljetnik) odgojne mjere se mogu izreći pod uvjetima propisanim zakonom, a iznimno se može izreći kazna maloljetničkog zatvora;
- 4) Maloljetniku se mogu izreći sigurnosne mjere pod uvjetima propisanim ovim Zakonom;
- 5) Maloljetniku se ne mogu izreći sudska opomena ni uvjetna osuda.

Odgojne mjere

Svrha izricanja odgojnih mjer je da se pružanjem zaštite i pomoći maloljetnim počiniteljima krivičnih djela, nadzorom nad njima, njihovim stručnim osposobljavanjem i razvijanjem njihove lične odgovornosti, obezbijedi njihovo vaspitanje, prevaspitanje i pravilan razvoj.

Krivični zakon FBiH predviđa tri vrste odgojnih mjer:

- disciplinske mjerse,
- mjerse pojačanog nadzora,
- zavodske mjerse.

Pri izboru odgojne mjere sud uzima u obzir sljedeće:

- godine života maloljetnika,
- stepen njegovog duševnog razvoja,
- psihičke osobine,
- sklonosti,
- pobude iz kojih je počinio djelo,
- dosadašnji odgoj,
- sredinu i prilike u kojima je živio,
- težinu kaznenog djela,
- da li je ranije izrečena odgojna mjera,
- druge okonosti.

Disciplinske mjere

Disciplinske mjere izriču se maloljetnom počinitelju krivičnog djela kojem nije potrebno izreći trajnije mjere vaspitanja i prevaspitanja, naročito ako je učinio krivično djelo iz nepromišljenosti ili lakomislenosti. Riječ je o disciplinskoj mjeri kratkog trajanja, sa značajnijim spektrom sadržaja i aktivnosti koje se trebaju sprovesti. Maloljetnik se želi usmjeriti ka ostvarivanju sadržajnog načina života, razvijanje lične odgovornosti uz pojačan utjecaj na sprječavanje dalnjeg činjenja krivičnog djela, odnosno pojave recidivizma. Vrste disciplinskih vaspitnih mjera koje se izriču maloljetnim delinkventima je upućivanje u disciplinski centar za maloljetnike.

Mjere pojačanog nadzora

Mjere pojačanog nadzora izriču se maloljetniku prema kome treba preduzeti trajnije mjere vaspitanja, prevaspitanja ili liječenja uz odgovarajući nadzor, a da nije potrebno njegovo potpuno odvajanje iz dosadašnje sredine. Izriču se prema maloljetnim prestupnicima kod kojih je došlo do većeg stepena vaspitne zapuštenosti koja je uzrok vršenja krivičnih djela. U krivičnom zakonu predviđene su sljedeće vrste mjera pojačanog nadzora:

- pojačan nadzor roditelja, usvojitelja ili staratelja,
- pojačan nadzor u drugoj porodici,
- pojačan nadzor nadležnog organa socijalne zaštite.

Zakonom je predviđen veći broj posebnih obaveza uz mjere pojačanog nadzora, kao što su:

- osobno izvinjenje oštećenom,
- naknada štete u okviru vlastitih mogućnosti,
- redovno pohađanje škole,
- osposobljavanje za odgovarajuće zanimanje,
- suzdržavanje od upotrebe alkoholnih pića i opojnih droga,
- posjećivanje odgovarajuće zdravstvene ustanove,
- suzdržavanje od druženja s osobama koje na njega štetno djeluju.

Zavodske mjere

Zavodske mjere izriču se maloljetniku prema kome treba preduzeti trajnije mjere vaspitanja, prevaspitanja ili liječenja uz njegovo potpuno odvajanje iz dosadašnje sredine. Pri izricanju zavodskih mjeri cijeni se stanje odgojne zapuštenosti i stanje socijalne sredine u kojoj maloljetnik živi uz procjenu da se to stanje ne može otkloniti primjenom mjeri pojačanog nadzora. U krivičnom zakonu predviđene su sljedeće vrste zavodskih vaspitnih mjeri:

- upućivanje u vaspitnu ustanovu,
- upućivanje u vaspitno-popravni dom,
- upućivanje u drugu ustanovu za osposobljavanje.

Kazna maloljetničkog zatvora

U skladu s članom 99. Krivičnog zakona FBiH, maloljetnim počiniteljima krivičnih djela može se izreći mjeri maloljetničkog zatvora u trajanju od jedne godine do maksimalnog trajanja od 10 godina. Kazniti se može samo krivično odgovoran stariji maloljetnik

koji je učinio krivično djelo za koje je zakonom propisana kazna teža od 5 godina zatvora, a zbog teških posljedica djela i visokog stepena krivične odgovornosti ne bi bilo opravdano izreći vaspitnu mjeru. Prema Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija FBiH, kaznu maloljetničkog zatvora osuđeni maloljetnici izdržavaju u posebnim ustanovama ili posebnim odjeljenjima.

3.4. Pokazatelji kretanja maloljetničke delinkvencije u Bosni i Hercegovini

Na području Bosne i Hercegovine u periodu 1987.–1991. najviše maloljetnika počinilo je krivično djelo protiv imovine. Također, u ovom periodu vidljiv je jasan trend opadanja broja imovinskih delikata ali i istovremeni porast broja osuđenih maloljetnika za kaznena djela protiv života i tijela i sigurnosti javnoga prometa (tabela 1).

Najveći broj osuđenih maloljetnih lica u FBiH u periodu 1996.–2002. godina izvršili su krivična djela protiv imovine. U toku 1996. izvršeno je 513 krivičnih djela ove vrste. U odnosu na 1996. bilježimo porast broja krivičnih djela protiv imovine koja su maloljetnici izvršili u toku 1997. za 9.3%, a u toku 1999. za 24.0%. U istom periodu zabilježen je porast broja krivičnih djela protiv života i tijela. Ako kompariramo pokazatelje broja osuđenih maloljetnika u Republici Bosni i Hercegovini u periodu 1987.–1991. godina (tabela 1) s brojem počinjenih krivičnih djela maloljetnika u periodu 1996.–2002. godina u Federaciji BiH (tabela 2), možemo zaključiti da je broj počinjenih krivičnih djela maloljetnih lica u Federaciji BiH u poslijeratnom periodu približan broju iz 1991. godine, a koji se odnosi na cijeli prostor BiH. Navedeni pokazatelji potvrđuju da su socioekonomske i druge posljedice rata i tranzicije uzrokovale značajan porast maloljetničke delinkvencije u Federaciji BiH, u poslijeratnom periodu u odnosu na prijeratni period. Od ukupnog broja krivičnih djela koja su maloljetna lica počinila u toku 2002. godine na teritoriji Federacije BiH, 25.5% krivičnih djela izvršeno je u Kantonu Sarajevo, 25.0% krivičnih djela u Zeničko-dobojskom kantonu, 22.9% krivičnih djela u Tuzlanskom kantonu, 14.2% krivičnih djela u Srednjobosanskom

kantonu, 7.4% krivičnih djela u Unsko-sanskom kantonu, 2.0% krivičnih djela u Hercegovačko-neretvanskom kantonu, 1.6% krivičnih djela u Posavskom kantonu i 1.3% krivičnih djela izvršeno je u Zapadnohercegovačkom kantonu (Karić, 2008).

Tabela 1*. Broj osuđenih maloljetnika u Republici Bosni i Hercegovini 1987.–1991.

Vrsta krivičnog djela	Godine u posmatranom periodu				
	1987.	1988.	1989.	1990.	1991.
	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)
Protiv života i tijela	33 (4.1)	27 (3.6)	35 (4.8)	43 (6.5)	33 (5.1)
Protiv slobode i prava čovjeka	–	2 (0.2)	–	–	–
Protiv časti i ugleda	1 (0.1)	1 (0.1)	2 (0.2)	4 (0.6)	4 (0.6)
Protiv privrede	8 (1.0)	6 (0.8)	6 (0.8)	9 (1.3)	9 (1.4)
Protiv imovine	727 (91.4)	679 (92.0)	649 (89.8)	551 (84.2)	559 (87.3)
Protiv opće sigurnosti ljudi i imovine	5 (0.6)	3 (0.4)	4 (0.5)	2 (0.3)	2 (0.3)
Protiv sigurnosti javnog prometa	11 (1.3)	6 (0.8)	4 (0.5)	23 (3.5)	13 (2.0)
Protiv javnog reda i pravnog prometa	3 (0.3)	7 (0.9)	10 (1.3)	9 (1.3)	9 (1.4)
Protiv službene dužnosti	–	–	1 (0.1)	–	–
Ostalo	7 (0.8)	7 (0.9)	11 (1.5)	13 (1.9)	11 (1.7)
Ukupno	795	738	722	654	640

* Preuzeto iz magistarskog rada: Kovačević R. (2004): *Oblici poremećaja u ponašanju maloljetnih delinkvenata na području općine Tuzla. Magistarski rad. Sveučilište u Zagrebu.*

Tabela 2*. Vrsta i broj krivičnih djela maloljetnih lica u periodu 1996.–2002. godina u FBiH

Krivično djelo protiv:	Godine						
	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.
	N (%)						
Života i tijela	14 (2.4)	15 (2.3)	27 (4.7)	42 (5.4)	20 (4.4)	42 (7.6)	43 (6.8)
Sloboda i prava čovjeka i građanina	-	1 (0.2)	-	4 (0.5)	2 (0.4)	1 (0.2)	8 (1.3)
Časti i ugleda	-	-	-	-	-	1 (0.2)	-
Dostojanstva osobe i morala	-	1 (0.2)	2 (0.3)	2 (0.3)	5 (1.1)	8 (1.4)	3 (0.5)
Braka i porodice	-	-	-	1 (0.1)	1 (0.2)	-	-
Zdravlja ljudi	-	-	-	7 (0.9)	6 (1.3)	1 (0.2)	4 (0.6)
Privrede	32 (5.4)	22 (3.4)	26 (4.5)	3 (0.4)	1 (0.2)	3 (0.5)	1 (0.2)
Imovine	513 (88.1)	561 (87.6)	503 (87.5)	636 (82.3)	363 (75.6)	426 (76.9)	518 (81.9)
Okoliša	-	-	-	43 (5.6)	12 (2.6)	27 (4.9)	12 (1.9)
Opće sigurnosti ljudi i imovine	11 (1.9)	10 (1.6)	6 (1.1)	10 (12.9)	10 (2,2)	7 (1.3)	12 (1.9)
Sigurnosti javnog saobraćaja	4 (0.7)	3 (0.5)	2 (0.4)	8 (1.0)	15 (3.3)	4 (0.7)	7 (1.1)
Pravosuđa	-	-	3 (0.5)	2 (0.3)	1 (0.2)	1 (0.2)	2 (0.3)
Javnog reda i pravnog saobraćaja	2 (0.3)	15 (2.3)	5 (0.9)	15 (1.9)	21 (4.6)	33 (5.9)	20 (3.2)
Službene i druge odgovorne dužnosti	-	4 (0.6)	1 (0.2)	-	1 (0.2)	-	-
Drugih društvenih vrijednosti	-	6 (0.9)	-	-	-	-	-
Oružanih snaga FBiH	-	-	-	-	-	-	1 (0.2)
Ostala krivična djela	6 (1.0)	2 (0.3)	-	-	-	-	1 (0.2)
UKUPNO:	582	640	575	773	458	554	632

*Preuzeto: Karić N. (2008): *Socijalni rad i maloljetnička delinkvencija u zajednici. OFF-SET, Tuzla.*

3. 5. Struktura i dinamika krivičnih djela maloljetnika na području Tuzlanskog kantona

Na temelju podataka prikupljenih iz Općinskog suda Tuzla i MUP-a TK sačinjen je pregled strukture i dinamike maloljetničke delinkvencije na području Tuzlanskog kantona u razdoblju 1999.–2009.

Tabela 3*. Broj i vrsta krivičnih djela maloljetnika na području općine Tuzla u razdoblju 1990.–1998.

Razdoblje	Krivično djelo maloljetnika			
	Protiv imovine	Protiv života i tijela	Ostalo	Ukupno
	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)
Prije rata (1990.–1991.)	101 (87.1)	15 (12.9)	-	116 (100.0)
Ratno razdoblje (1992.–1995.)	323 (97.0)	10 (3.0)	-	333 (100.0)
Poslije rata (1996.–1998.)	115 (87.5)	9 (6.9)	7 (5.3)	131 (100.0)
Ukupno	539 (92.9)	34 (5.9)	7 (1.2)	580 (100.0)

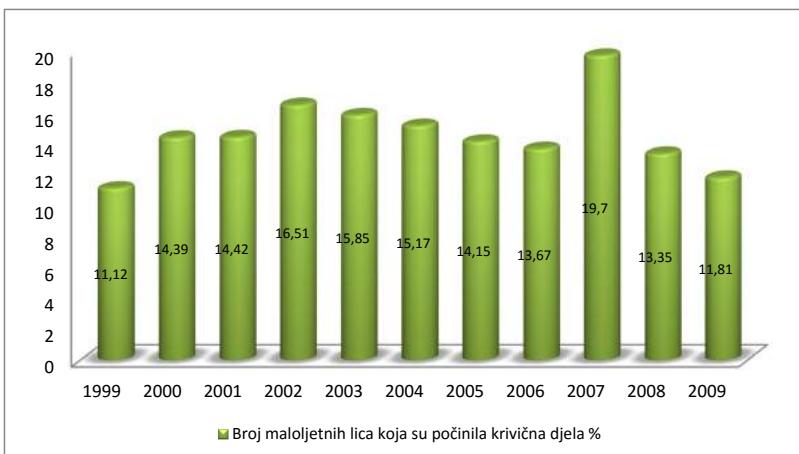
* Preuzeto iz magistarskog rada: **Kovačević R. (2004): Oblici poremećaja u ponašanju maloljetnih delinkvenata na području općine Tuzla. Magistarski rad. Sveučilište u Zagrebu.**

Na području općine Tuzla u razdoblju od dvije godine poslije rata bilo je najmanje počinjenih krivičnih djela maloljetnika, dok je broj počinjenih krivičnih djela godinu dana prije rata bio nešto veći u odnosu na samo razdoblje rata (tabela 3). U sva tri posmatrana razdoblja najviše krivičnih djela bilo je protiv imovine. Zanimljiv je, gotovo, dvostruko veći broj krivičnih djela protiv života i tijela u razdoblju neposredno pred rat. U ukupnom broju krivičnih djela za period 1999.–2009. maloljetnici su počinili 10% krivičnih djela (tabela 4). Najveće učešće maloljetničkog kriminaliteta u ukupnom

kriminalitetu na području TK bilo je u 2005. i 2006. dok je najmanje bilo u razdoblju 1999.–2001. godine. U odnosu na učešće maloljetnih počinitelja u ukupnom kriminalitetu u posmatranom razdoblju najveći broj je zabilježen 2007. godine (19.7%), da bi nakon toga imao tendenciju opadanja (grafikon 1).

Tabela 4. Učešće krivičnih djela koja su počinili maloljetnici u ukupnom kriminalitetu na području Tuzlanskog kantona u razdoblju 1999.–2009.

Godina	Ukupan broj krivičnih djela	Broj krivičnih djela koja su počinili maloljetnici		
		Broj krivičnih djela	%	Broj maloljetnika
1999.	3246	197	6.0	198
2000.	5505	333	6.0	416
2001.	4701	420	8.0	431
2002.	3659	519	12.0	481
2003.	4152	524	11.0	508
2004.	4500	619	12.0	567
2005.	4313	646	13.0	498
2006.	4213	619	13.0	491
2007.	4060	523	11.0	505
2008.	4296	517	11.0	506
2009.	4464	459	9.0.	474
Ukupno	47109	5376	10.0	5075

Grafikon 1. Učešće maloljetnih počinitelja u ukupnom kriminalitetu

Najveći broj maloljetnika u razdoblju 1999.–2009. počinio je krivična djela *protiv imovine* (82.3%), od čega je bilo 49.6% teških krađa, 30.0% krađa, 13.3% oštećenja tuđih stvari. U znatno manjem procentu su bila zastupljena krivična djela *protiv života i tijela* (5.9%) i krivična djela *protiv javnog rada i javnog prometa* (4.4%) (tabela 5). Najveći broj osuđenih maloljetnika bio je 2004. godine (12.3%) i do kraja posmatranog perioda nije bilo većih varijacija (grafikon 2).

Tokom 2010. godine u FBiH je osuđeno i sankcionirano 547 maloljetnika, a od kojih je 173 bilo iz Tuzlanskog kantona. Posmatrajući strukturu krivičnih radnji može se vidjeti da dominiraju krivična djela protiv imovine (71.6%) i protiv života i tijela (10.7%). Posmatrajući spolnu zastupljenost, očito je da su najveći broj krivičnih djela počinili maloljetnici muškog spola. Također, najveći broj krivičnih djela u Tuzlanskom kantonu bilo je protiv imovine (82.0%) i života i tijela (9.2%). Posmatrajući spolnu strukturu maloljetnika koji su procesuirani u Tuzlanskom kantonu onda se vidi da je bilo 97.6% maloljetnika muškog i 2.4% ženskog spola (tabela 5.1).

Tabela 5. Vrsta krivičnih djela i broj maloljetnih počinitelja na području Tuzlanskog kantona u razdoblju 1999.–2009.

Vrsta krivičnog djela		1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.
Protiv ustavnog poretku Federacije	N	-	-	-	-	1	-	34	5	1	1	-
	%	-	-	-	-	0.2	-	6.8	1.0	0.2	0.2	-
Protiv života i tijela	N	3	4	8	19	10	26	34	37	41	51	36
	%	1.5	1.0	1.9	4.0	2.0	4.6	6.8	7.5	8.1	10.1	7.6
Protiv slobode i prava čovjeka i građana	N	-	-	-	-	-	-	3	1	1	.	.
	%	-	-	-	-	-	-	0.6	0.2	0.2	.	.
Protiv spolne slobode, osobe i morala	N	1	3	1	3	3	3	1	1	8	1	1
	%	0.5	0.7	0.2	0.6	0.6	0.5	0.2	0.2	1.6	0.2	0.2
Protiv braka, porodice i mlađeži	N	3	.	.	.	2	.
	%	0.5	.	.	.	0.4	.
Protiv zdravlja ljudi	N	.	1	1	2	13	16	12	11	6	9	5
	%	.	0.2	0.2	0.4	2.6	2.8	2.4	2.2	1.2	1.8	1.1
Protiv imovine	N	147	282	228	245	454	469	416	407	418	368	340
	%	74.2	67.8	52.9	50.9	89.4	82.7	83.7	82.9	82.8	72.7	71.7
Protiv okoliša, poljoprivrede i prirodnih dobara	N	-	-	1	-	-	-	1	1	.	.	1
	%	-	-	0.2	-	-	-	0.2	0.2	.	.	0.2
Protiv opće sigurnosti ljudi i imovine	N	.	.	.	14	6	5	3	8	8	18	5
	%	.	.	.	2.9	1.2	0.9	0.6	1.6	1.6	3.6	1.1
Protiv sigurnosti javnog prometa	N	.	.	1	1	2	.	3	4	3	3	3
	%	.	.	0.2	0.2	0.4	.	0.6	0.8	0.6	0.6	0.6
Protiv pravosuđa	N	-	1	-	-	8	20	3	-	2	6	4
	%	-	0.2	-	-	1.6	3.5	0.6	-	0.4	1.2	0.8
Protiv javnog reda i javnog prometa	N	9	10	14	16	5	16	22	15	17	46	33
	%	4.5	2.4	3.2	3.3	1.0	2.8	4.4	3.1	3.4	9.1	7.0
Protiv sistema elektronske obrade podataka	N	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	45
	%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9.5
Krivična djela prema KZ FBiH1	N	-	-	-	-	-	2	-	1	-	-	-
	%	-	-	-	-	-	0.4	-	0.2	-	-	-
Krivična djela prema KZ BiH11	N	-	-	-	-	-	2	-	-	-	1	1
	%	-	-	-	-	-	0.4	-	-	-	0.2	0.2
UKUPNO	N	198	416	431	481	508	567	497	491	505	506	474
	%	3	7	6	7	11	12	12	11	11	11	10

Tabela 5.1. Optuženi i osuđeni maloljetnici prema vrsti krivičnih djela u FBiH i Tuzlanskom kantonu u 2010. godini

Vrsta krivičnog djela	FBiH N (%)	Tuzlanski kanton N (%)				
Protiv života i tijela	59 (10.7)	16 (9.2)				
Protiv slobode i prava čovjeka i građana	-	-				
Protiv zdravlja ljudi	12 (2.1)	5 (2.9)				
Protiv braka, porodice i mlađeži	-	-				
Protiv spolne slobode i morala	4 (0.7)	-				
Protiv privrede	6 (1.1)	-				
Protiv imovine	392 (71.6)	141 (82.0)				
Protiv okoliša	9 (1.6)	1 (0.6)				
Protiv opće sigurnosti ljudi i imovine	4 (0.7)	-				
Protiv sigurnosti javnog prometa	6 (1.1)	1 (0.6)				
Protiv pravosuđa	15 (2.8)	2 (1.2)				
Protiv javnog reda i pravnog poretkaa	39 (7.1)	7 (4.0)				
Protiv ustavnog porekta FBiH	-	-				
Protiv radnih odnosa	-	-				
Protiv sistema elektronske obrade podataka	1 (0.1)	-				
Ostala krivična djela	-	-				
Ukupno	547	<table border="1"> <tr> <td>Muški</td> <td>Žene</td> </tr> <tr> <td>535 (97.8)</td> <td>12 (2.2)</td> </tr> </table>	Muški	Žene	535 (97.8)	12 (2.2)
Muški	Žene					
535 (97.8)	12 (2.2)					
		<table border="1"> <tr> <td>Muški</td> <td>Žene</td> </tr> <tr> <td>169 (97.6)</td> <td>4 (2.4)</td> </tr> </table>	Muški	Žene	169 (97.6)	4 (2.4)
Muški	Žene					
169 (97.6)	4 (2.4)					

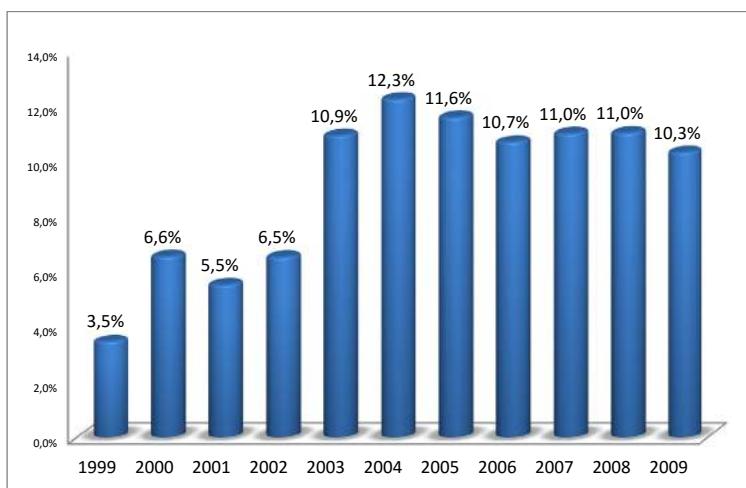
Broj osuđenih i sankcioniranih maloljetnika tokom 2011. godine bio je nešto veći kako u FBiH tako i u Tuzlanskom kantonu (tabela 5.2). Također, u odnosu na vrstu krivičnih djela zbog kojih su maloljetnici bili osuđeni i u FBiH i u TK ona je slična kao i u 2010. godini. Podaci upućuju da je učešće maloljetnica među osuđenima u 2011. godini u

TK bilo nešto veće u odnosu na 2010. godinu (tabela 5.2). U odnosu na broj krivičnih djela maloljetnika prema općinama TK za razdoblje 1999.–2009. najviše ih je izvršeno u općini Tuzla 2362 (44.9%), zatim slijede općina Lukavac 674 (12.8%), Živinice 429 (8.2%), Gračanica 408 (7.8%), Srebrenik 350 (6.7%) te Gradačac 332 (6.3%).

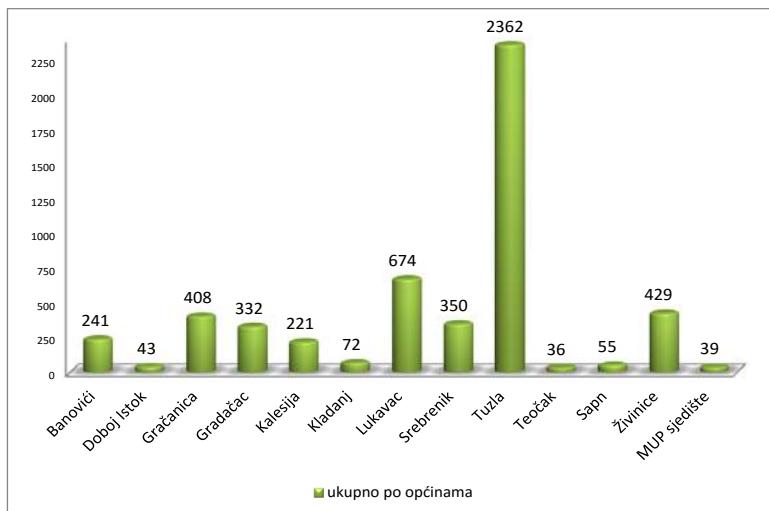
Tabela 5.2. Optuženi i osuđeni maloljetnici prema vrsti krivičnih djela u FBiH i Tuzlanskom kantonu u 2011. godini

Vrsta krivičnog djela	FBiH N (%)	Tuzlanski kanton N (%)		
Protiv života i tijela	50 (8.4)	20 (9.9)		
Protiv slobode i prava čovjeka i građana	12 (2.0)	-		
Protiv zdravlja ljudi	9 (1.5)	-		
Protiv braka, porodice i mладеžи	4 (0.7)	-		
Protiv spolne slobode i moralu	7 (1.2)	1 (0.5)		
Protiv gospodarstva	1 (0.2)	1 (0.5)		
Protiv imovine	405 (68.1)	155 (76.7)		
Protiv okoliša	9 (1.5)	4 (2.0)		
Protiv opće sigurnosti ljudi i imovine	14 (2.3)	3 (1.5)		
Protiv sigurnosti javnog prometa	5 (0.8)	2 (1.0)		
Protiv pravosuđa	25 (4.2)	8 (4.0)		
Protiv javnog reda i pravnog poretku	47 (7.9)	6 (3.0)		
Protiv ustavnog poretku FBiH	2 (0.3)	1 (0.5)		
Protiv radnih odnosa	-	-		
Protiv sistema elektronske obrade podataka	-	-		
Ostala krivična djela	5 (0.9)	1 (0.5)		
Ukupno	595	202		
	Muški 575 (96.0)	Žene 24 (4.0)	Muški 196 (97.0)	Žene 6 (3.0)

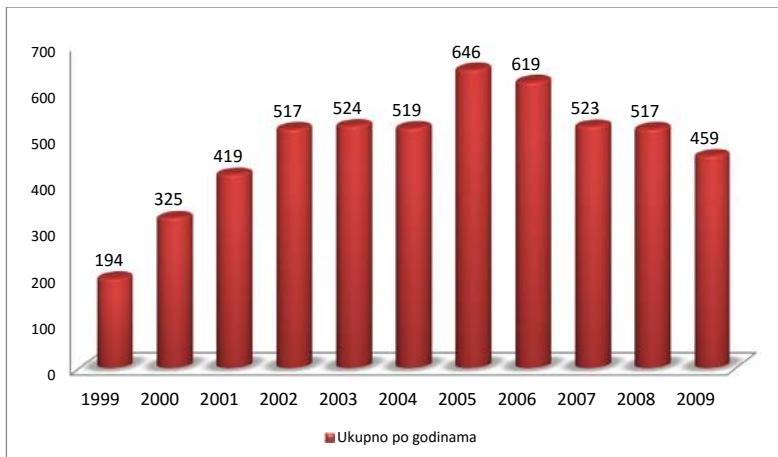
Ostale općine su zastupljene s manje od 5% krivičnih djela izvršenih od maloljetnika (grafikon 3). Za isti vremenski period najveći broj krivičnih djela maloljetnici su počinili u toku 2005. da bi nakon toga imao tendenciju opadanja (grafikon 4). Najmanji broj izvršenja krivičnih djela zabilježen je 1999. da bi nakon toga imao tendenciju rasta do 2005. a zatim blagog opadanja. U odnosu na broj maloljetnika koji su izvršili krivično djelo najveći broj ih je zabilježen na području općine Tuzla 3978, zatim Lukavac 1060 i Živinice 625 (grafikon 5).

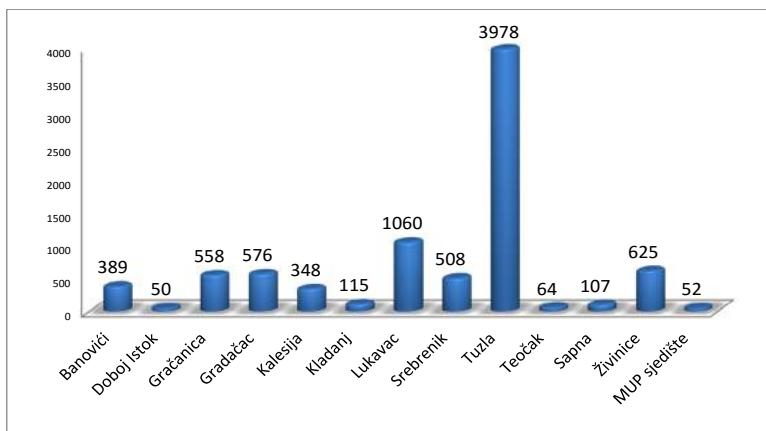
Grafikon 2. Distribucija maloljetnih počinitelja u razdoblju 1999.–2009. na području Tuzlanskog kantona

Grafikon 3. Broj krivičnih djela koja su izvršili maloljetnici u općinama Tuzlanskog kantona u periodu 1999.–2009.

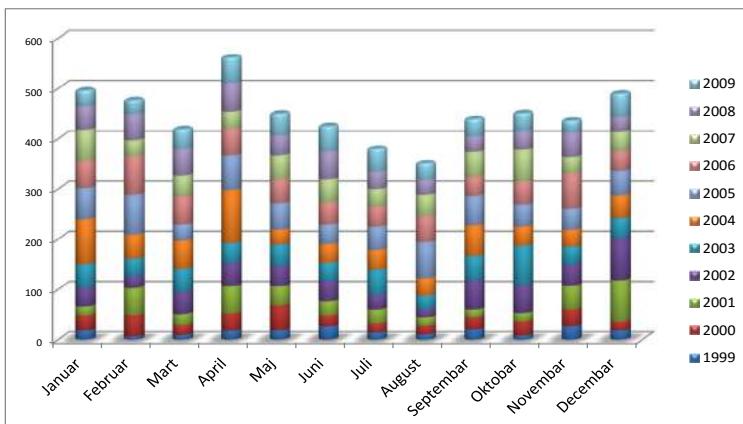

Grafikon 4. Broj krivičnih djela koja su izvršili maloljetnici na području Tuzlanskog kantona u odnosu na godine za razdoblje 1999.–2009.

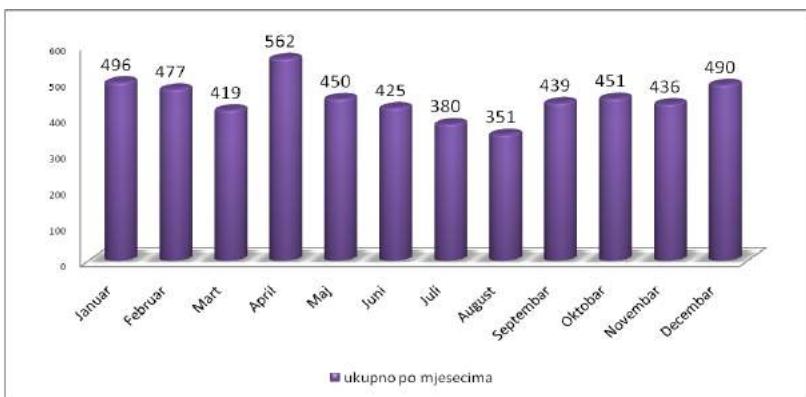

Grafikon 5. Broj maloljetnika koji su izvršili krivična djela u općinama Tuzlanskog kantona u razdoblju 1999.–2009.

U odnosu na godišnje doba činjenja krivičnih djela najveći broj ih je bio u proljeće (aprili), te u zimskom periodu (decembar i januar). Najmanje krivičnih djela maloljetnici su činili u avgustu (grafikon 6 i grafikon 7).

Grafikon 6. Broj krivičnih djela koja su izvršili maloljetnici u razdoblju 1999.–2009. na području Tuzlanskog kantona prema mjesecima i godinama

Grafikon 7. Broj krivičnih djela koja su izršili maloljetnici u razdoblju 1999.–2009. na području Tuzlanskog kantona prema mjesecima

3.6. Procedure, institucije i način djelovanja s maloljetnim prestupnicima u BiH

U svrhu boljeg razumijevanja načina postupanja s maloljetnim prestupnicima u BiH zasebno ćemo razmotriti prevenciju maloljetničke delinkvencije, pravnu proceduru, te proceduru tretmana i resocijalizacije. Procedure postupanja s djecom koja su u sukobu sa zakonom temeljene su na međunarodnim dokumentima kao što su: Konvencija UN o pravima djeteta, Standardna minimalna pravila UN za administraciju pravosudnog sistema za maloljetne prestupnike – Pekinška pravila (1985), Smjernice UN za prevenciju maloljetničke delinkvencije – Rijadske smjernice (1990), Pravila UN o zaštiti maloljetnika lišenih slobode – JDL (1990), Smjernice za djelovanje prema djeci u sistemu krivičnog pravosuđa – Bečke smjernice (1997), Standardna minimalna pravila UN za alternativne kaznene mjere – Tokijska pravila (1990), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (ICCPR).

Procedure s maloljetnicima su, zapravo, programi postupanja koji se temelje na pojedinačnom programu postupanja s maloljetnikom

a koji je prilagođen njegovoj ličnosti i u skladu je sa savremenim dostignućima nauke, pedagoške i penološke prakse. Pojedinačni programi se izrađuju na osnovu cjelevitog sagledavanja zrelosti i drugih svojstava ličnosti maloljetnika, njegovog uzrasta, nivoa obrazovanja, ranijeg života maloljetnika i ponašanja u socijalnoj sredini, oblika poremećaja ponašanja, vrste krivičnog djela i okolnosti pod kojima je učinjeno. Ovim programom posebno se utvrđuju: nivo zrelosti maloljetnika, druga svojstva njegove ličnosti, mogućnost uključenja u proces obrazovanja i radnog sposobljavanja, korištenje i organizacija slobodnog vremena, rad s roditeljem, usvojiteljem ili starateljem maloljetnika i drugim članovima njegove porodice, kao i drugi oblici psihosocijalnog, pedagoškog i penološkog utjecaja na maloljetnika.

3.6.1. Prevencija maloljetničke delinkvencije u BiH

U Bosni i Hercegovini postoji jasno izražano opredjeljenje da se primijene univerzalni međunarodni standardi koji se odnose na maloljetnike u sukobu sa zakonom. U skladu s tim prihvaćen je i dokument pod nazivom "Smjernice UN-a za prevenciju maloljetničke delinkvencije" koje obuhvataju mjere prevencije na više nivoa, i to:

1. Primarna prevencija, koja uključuje opće mjere za promoviranje socijalne pravde i jednakih mogućnosti, kojima se otklanaju uzroci prestupništva kao što su: siromaštvo, nezaposlenost i drugi socijalni problemi;
2. Sekundarna prevencija uključuje aktivnosti kojima se različitim socijalno-pedagoškim mjerama pomaže maloljetnicima koji su identificirani kao rizična grupa, kao što su djeca s nepovoljnim porodičnim prilikama;
3. Tercijarna prevencija podrazumijeva izradu programa za izbjegavanje neposrednog kontakta s formalnim pravosudnim sistemom i druge mjere za sprječavanje ponovnog činjenja krivičnih djela, odnosno recidivizma.

* Usvojena na Generalnoj skupštini UN-a, Rezolucija br. 45/112,1990.

U cilju primjene međunarodnih standarda u oblasti prevencije, Vijeće ministara Bosne i Hercegovine je usvojilo dokument pod nazivom "Strategija protiv maloljetničkog prestupništva u Bosni i Hercegovini (2006.–2010.)", u kome su, pored ostalog, jasno precizirani strateški ciljevi i plan aktivnosti u oblasti prevencije prestupničkog ponašanja. Međutim, zbog nepovoljne socijalne i ekonomske situacije naša zemlja nije u mogućnosti da u potpunosti provodi obaveze iz ovog međunarodnog dokumenta, a isti razlozi su uzrok slabih rezultata u provođenju navedene strategije.

Osim Strategije, u različitim društvenim oblastima u BiH, zakonodavstva se direktno ili indirektno odnose i povezana su s područjem promocije pozitivnog socijalnog razvoja i zdravlja djece i mlađih čime se doprinosi prevenciji maloljetničke delinkvencije. Tako su smjernice za postupke prevencije maloljetničke delinkvencije date u općim dokumenatima politika iz domena zdravlja: Politika, mlađi i zdravlje FBiH, Politika i strategija za zaštitu i unapređenje mentalnog zdravlja u FBiH (2012.–2020.), Akcioni plan za borbu protiv zloupotrebe opojnih droga u FBiH (2012.–2013.), Akcioni plan za djecu Bosne i Hercegovine sa strateškim dokumentom "Djeca u sukobu sa zakonom, 2011–2014. godine".

3.6.2. Krivičnopravni postupak prema maloljetnim prestupnicima u BiH

U BiH se pravni status maloljetnih počinitelja krivičnih djela² uređuje različitim propisima, te s tim u vezi egzistiraju četiri (maloljetnička) krivična zakonodavstva, i to: a) na nivou BiH, b) Federacije Bosne i Hercegovine, c) Republike Srpske i d) Distrikta Brčko. Međutim, u svim zakonodavstvima nije prihvачen ujednačeni *legislativni (zakonski)* model uređenja krivičnopravnog statusa maloljetnika.

² Maloljetnik je osoba koja je u vrijeme učinjenja krivičnog djela navršila četrnaest, a nije navršila osamnaest godina. Osobe koje u vrijeme učinjenja krivičnog djela nisu navršile četrnaest godina u krivičnopravnom smislu se označavaju kao djeca, te se prema ovoj starosnoj skupini ne može voditi krivični postupak, niti izricati i primjenjivati krivičnopravne mjere i sankcije.

Na nivou BiH i u FBiH prisutan je *tradicionalni legislativni model*, shodno kojem je pravni status maloljetnih počinitelja krivičnih djela uređen posebnim cjelinama u okviru krivičnog zakona, zakona o krivičnom postupku i zakona koji uređuje oblast izvršenja krivičnih sankcija. S druge strane, u RS početkom 2011., a u Distriktu Brčko krajem 2012. godine stupio je na snagu *Zakon o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku*, kao posebni/autonomni legislativni tekst koji regulira sveukupni krivičnopravni status maloljetnika (materijalnopravni, procesnopravni, izvršnopravni, te izvršenje krivičnih djela na štetu maloljetnika).

Kada je u pitanju procesnopravni segment krivičnopravnog statusa maloljetnika treba istaći da je kraći prikaz toka *krivičnog postupka prema maloljetnicima* utvrđen na osnovu Zakona o krivičnom postupku prema maloljetnicima BiH i FBiH (koji su identični) i da se umnogome razlikuje od *redovnog krivičnog postupka protiv punoljetnih počinitelja*, te se kao takav ubraja u *posebne krivične postupke*. Ustvari, isti predstavlja poseban skup procesnih pravila koja bi trebala osigurati takvu proceduru u kojoj bi se zaštitila prava maloljetnika kao procesnog subjekta, odstranile negativne posljedice vođenja krivičnog postupka na ličnost maloljetne osobe, te ostvarili ciljevi pomoći i (pre)odgoja maloljetnika. Najznačajnije specifičnosti ovog postupka u odnosu na redovni krivični postupak (postupak protiv punoljetnih počinitelja) su u vezi s tim da se: *a) postupak prema maloljetniku odvija uz isključenje javnosti, b) naročito u njemu naglasi hitnost postupanja suda i drugih državnih organa (npr. tužilaštva, ovlaštenih službenih osoba/policajskih službenika), c) pravo na odbranu uz pomoć branitelja postavi bez ograničenja, te je odbrana uz pomoć branitelja u vezi sa svim krivičnim djelima i to od početka pripremnog postupka prema maloljetniku, d) zakonski osnovi za određivanje pritvora i njegovo trajanje postave restriktivnije nego kada je u pitanju pritvaranje punoljetnih počinitelja, e) posebno naglasi uloga i roditelja, kao i organa starateljstva.*³

3 Jedna od značajnih specifičnosti na kojoj, istina eksplisitno, insistira samo novo maloljetničko krivično zakonodavstvo u Republici Srpskoj i Distriktu Brčko Bosne i Hercegovine, u vezi je sa specijalizacijom nadležnih subjekata koji postupaju sa maloljetnicima (sudije, tužitelji, ovlaštene službene osobe) i koji moraju imati posebna znanja iz oblasti prava djeteta i prestupništva mladih.

Sam tok krivičnog postupka prema maloljetniku za kojeg se sumnja da je učinio krivično djelo (u najkraćem) odvija se kroz nekoliko stadija/faza. Prvi stadij je stadij tzv. *"pretpripremnog postupka"* koji se odnosi na aktivnosti ovlaštenih službenih osoba (policijskih službenika) na otkrivanju, istraživanju i dokazivanju krivičnog djela, ali i prikupljanju činjenica koje su u vezi s ličnošću i socijalnim prilikama maloljetnika, o čemu ovlaštene službene osobe dostavljaju izvještaj nadležnom (javnom) tužitelju. Na temelju dostavljenog izvještaja tužitelj donosi odluku da li će podnijeti zahtjev za pokretanje *pripremnog postupka*, koji predstavlja naredni stadij postupka. Primjera radi, tužitelj neće podnijeti zahtjev za pokretanje pripremnog postupka kada ustanovi da postupak (djelo) maloljetnika nije krivično djelo ili kada utvrdi da predmetno postupanje ima obilježja krivičnog djela, ali da ga je počinila osoba koja u vrijeme učinjenja tog djela nije navršila četrnaest godina (*dijete*).⁴

Međutim, ukoliko i postoje dokazi da je *maloljetnik učinio krivično djelo* tužitelj u svakom slučaju ne mora podnijeti zahtjev za pokretanje pripremnog postupka, odnosno pokrenuti krivični postupak. Kada su u pitanju krivična djela za koja je propisana kazna zatvora do tri godine ili novčana kazna, tužitelj može odlučiti da ne zahtijeva pokretanje krivičnog postupka prema maloljetniku, ako smatra da s obzirom na prirodu krivičnog djela i okolnosti pod kojima je učinjeno, raniji život maloljetnika i njegova lična svojstva pokretanje krivičnog postupka ne bi bilo svrsishodno (*načelo svrsishodnosti/oportuniteta*). Štaviše, povodom istih krivičnih djela tužitelj je dužan razmotriti mogućnosti izricanja i primjene neke od odgojnih preporuka, koje predstavljaju svojevrsni oblik "uvjetovane svrsishodnosti krivičnog gonjenja".⁵

4 U slučaju kada je dijete ostvarilo obilježja krivičnog djela tužitelj će policijski izvještaj ili prijavu o krivičnom djelu odbaciti, odnosno neće pokrenuti krivični postupak, već će "predmet" proslijediti organu socijalnog staranja, koji u tom slučaju primjenjuje procedure i mjere iz svoje nadležnosti.

5 Odgojne preporuke koje može izreći/primijeniti tužitelj su: a) lično izvinjenje oštećenom, b) naknada štete oštećenom, c) redovno pohađanje škole i d) posjećivanje odgojnih, obrazovnih i psiholoških savjetovališta. One predstavljaju mjere izbjegavanja i preusmjeravanja krivičnog postupka prema maloljetniku, odnosno instrumente tzv. diverzionog modela, kao savremenog koncepta postupanja s maloljetnicima u sukobu sa zakonom.

No, ako tužitelj ipak podnese zahtjev za pokretanje pripremnog postupka i sudija za maloljetnike prihvati taj zahtjev⁶, tada počinje ***pripremni postupak***, kao naredni stadij postupanja prema maloljetnicima, koji predstavlja svojevrsnu "zamjenu" i "ekvivalent" *istrazi i postupku optuženja* iz redovnog krivičnog postupka. *Pripremni postupak sprovodi sudija za maloljetnike i njegova svrha nije samo da se prikupe podaci i dokazi o krivičnom djelu (kao kod istrage u redovnom krivičnom postupku), već je sudija za maloljetnike dužan prikupiti i sve činjenice i dokaze u vezi s ličnošću maloljetnika.*⁷

Podaci o ličnosti maloljetnika presudni su za izbor sankcije koja će se na kraju cjelokupnog krivičnog postupka izreći maloljetniku. Štaviše, kada je riječ o radnjama prikupljanja dokaza o krivičnom djelu (*dokazne radnje*) sudija za maloljetnike nije striktno vezan procesnim pravilima za preduzimanje ovih radnji iz redovnog krivičnog postupka, već sam odlučuje o načinu izvođenja pojedinih radnji, vodeći računa o pravima maloljetnika na odbranu, pravima oštećenog i prikupljanju dokaza potrebnih za odlučivanje. Po okončanju pripremnog postupka sudija za maloljetnike spise dostavlja tužitelju, koji, između ostalog, može zahtijevati da se pripremni postupak dopuni, podnijeti prijedlog za obustavu postupka ili obrazloženi prijedlog za izricanje odgojne mjere ili kazne.

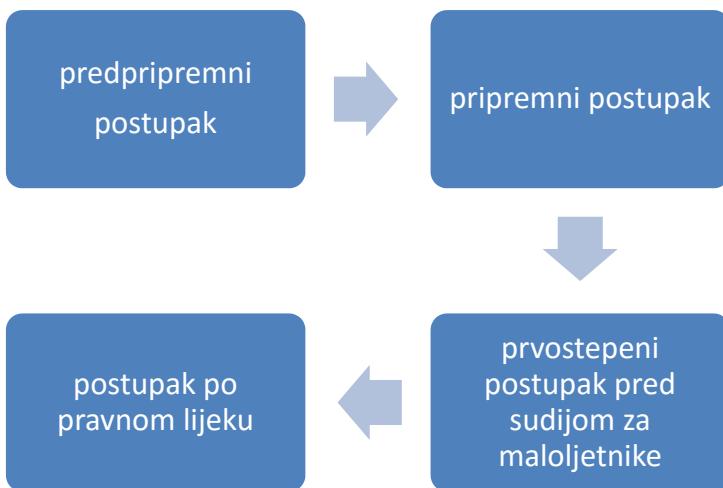
Obrazloženi prijedlog za izricanje odgojne mjere ili kazne je svojevrsni *akt optuženja* maloljetnika, te kada primi isti sudija maloljetniku zakazuje *ročište*, kao *sumarni ili pojednostavljeni* oblik postupanja, ili pak *glavni pretres*, čime počinje ***prvostepeni postupak pred sudijom za maloljetnike***. I ovaj stadij postupka karakterizira niz osobenosti u odnosu na redovni krivični postupak (postupak protiv

6 Prije donošenja odluke hoće li se složiti s datim zahtjevom i sudija za maloljetnike povodom krivičnih djela za koja je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine ima obavezu da razmotri mogućnosti izricanja neke od sljedećih odgojnih preporuka: a) rad u korist humanitarne organizacije ili lokalne zajednice, b) prihvatanje odgovarajućeg zaposlenja, c) smještaj u drugu porodicu, dom ili ustanovu, d) liječenje u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi. Ako odluči da izrekne odgojnju preporuku, sudija za maloljetnike će odlučiti da se ne pokrene postupak prema maloljetniku.

7 Podatke o ličnosti maloljetnika sudija može prikupiti sam, a njihovo prikupljanje može povjeriti i organu starateljstva ili nekim drugim stručnim osobama (socijalni radnik, socijalni pedagog, psiholog itd.) iz drugih ustanova.

punoljetnih). Prvostepeni postupak *može se* okončati izricanjem neke od *odgojnih mjera* ili *kazne maloljetničkog zatvora*, kao specifičnih maloljetničkih sankcija, s tim da se neka od *zavodskih odgojnih mjera* ili *maloljetnički zatvor*, kao sankcije *institucionalnog tipa* mogu izreći samo poslije održanog glavnog pretresa.

Posljednji stadij postupka prema maloljetnicima je *postupak po pravnim lijekovima*, u okviru kojeg se uređuju pitanja u vezi s ulaganjem *redovnih i vanrednih pravnih lijekova*. Ti pravni lijekovi su jednaki onima koji se susreću i u redovnom postupku protiv punoljetnih počinitelja krivičnih djela, s tim da se u postupku prema maloljetnicima i u ovom stadiju prepoznaju određene specifičnosti. Primjera radi, rok za ulaganje žalbe kao redovnog pravnog lijeka (zbog načela hitnosti) znatno je kraći nego u redovnom postupku. Osobe koje imaju pravo na žalbu mogu taj redovni pravni lijek uložiti i protiv volje maloljetnika. Sa sjednice vijeća za maloljetnike kao nadležnog foruma za odlučivanje po pravnom lijeku je isključena javnost itd.

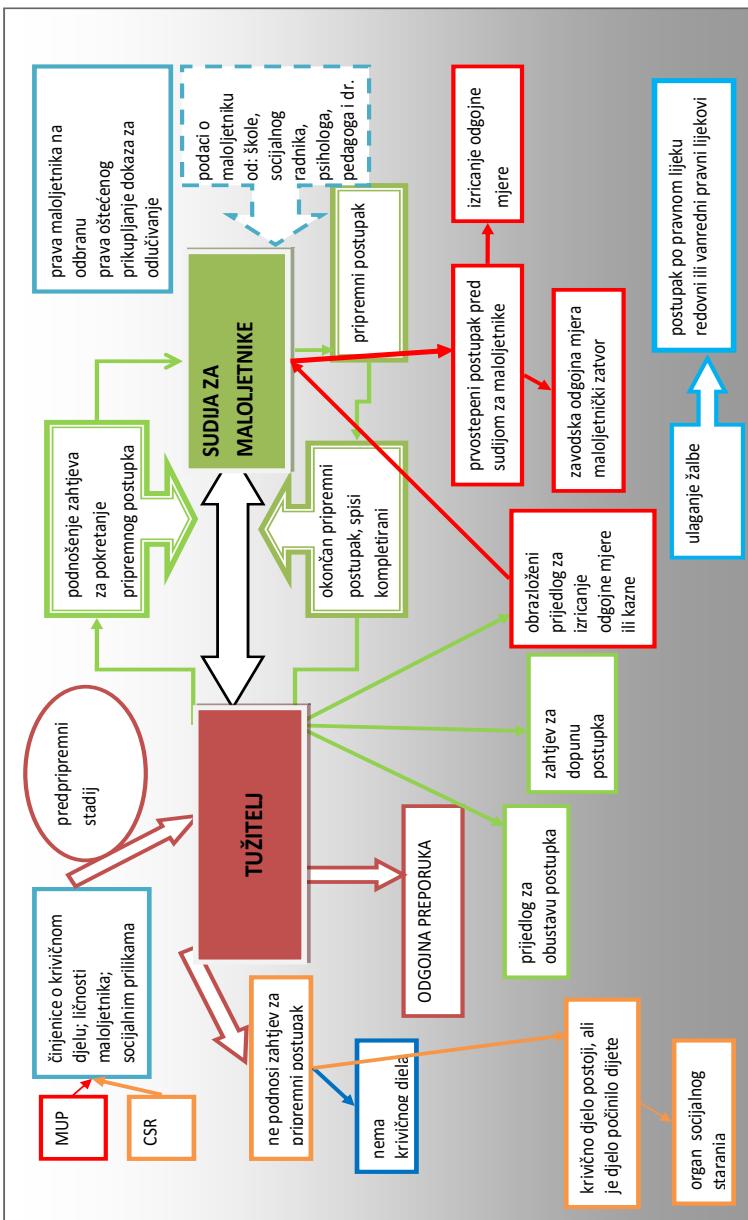
Shema 5. Tok krivičnog postupka prema maloljetniku za koji se sumnja da je počinio krivično djelo.

U pravnoj proceduri, *centar za socijalni rad kao organ starateljstva*, u skladu s krivičnim zakonodavstvom, (Krivični zakon FBiH, Glava X, Zakon o krivičnom postupku FBiH, Glava XXVII) ima jasno precizirane nadležnosti koje se odnose na provođenje krivičnog postupka prema maloljetnicima. Zakonom o krivičnom postupku FBiH je propisano da centar za socijalni rad ima pravo:

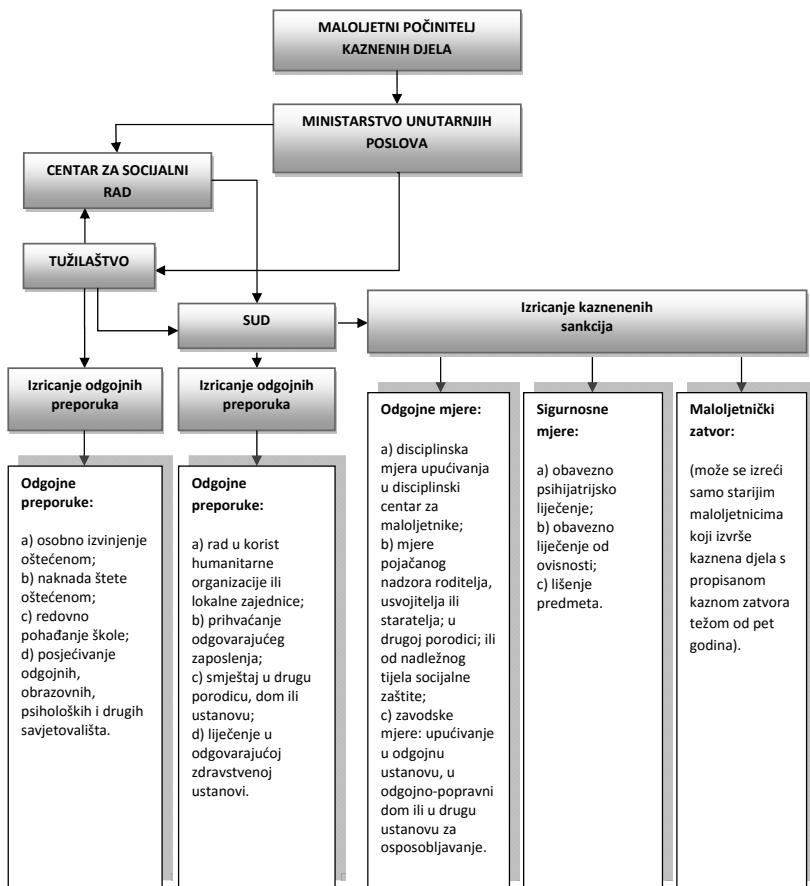
- da o pokretanju postupka prema maloljetniku bude obaviješten od tužioca;
- da se upozna s tokom postupka uz mogućnost da daje prijedloge i ukazuje na činjenice koje su od značaja za donošenje pravilne odluke;
- da bude obaviješten o nepokretanju postupka od strane javnog tužioca ili obustavljanju postupka koji tužilac prosljeđuje sudiji za maloljetnike;
- da prisustvuje odlučivanju na glavnom pretresu.

Najvažnija obaveza centra za socijalni rad u toku pripremnog postupka je prikupljanje podataka o ličnosti maloljetnika, porodičnim i ukupnim socijalnim prilikama, odnosno izrada socijalne anamneze. Hitnost sudskog postupka prema maloljetniku, predviđena zakonom, obavezuje i centar za socijalni rad da što prije prikupi pomenute podatke, te da ih uputi sudiji za maloljetnike i tužiocu ako ih traže. Osim dostavljanja socijalne anamneze, obaveze centra za socijalni rad u toku krivičnog postupka prema maloljetniku su:

- da na zahtjev tužitelja dostavi mišljenje o cjelishodnosti pokretanja postupka prema maloljetniku;
- da izvršava nadzor u toku pripremnog postupka, ako to naredi sudija za maloljetnike, da dostavi podatke o maloljetniku i prilikama u kojima živi;
- da u toku izvršenja sudske mjere daje podatke o izvršenju, da predlaže izmjene ili obustavljanje sudske mjere;
- da u slučaju potrebe ispitivanja ličnih svojstava maloljetnika, sporazumno učestvuje u upućivanju maloljetnika u prihvatište ili ustanovu za vaspitanje, najduže do trideset dana.

Shema 6. Grafički prikaz puta maloletnika u pravnoj proceduri (MUP – Ministarstvo unutarnjih poslova; CSR – Centar za socijalni rad)

3.6.3. Institucije i procedure tretmana i resocijalizacije

Procedura tretmana i resocijalizacije maloljetnih delinkvenata uključuje postupke koje poduzimaju ustanove socijalne zaštite i ustanove pravosudnog sistema. Ustanove socijalne zaštite su: centri

za socijalni rad, domovi za djecu bez roditeljskog staranja, prihvatne stanice, prihvatilišta i vaspitne ustanove. U ustanove pravosudnog sistema ubrajaju se vaspitno-popravni domovi i maloljetnički zatvori. U odnosu na način provođenja postupaka tretmana i resocijalizacije, ove ustanove dijele se na ustanove otvorene i zatvorene zaštite. Ustanove otvorene zaštite su: centri za socijalni rad, savjetovališta za porodicu i mlade, nevladine organizacije i odjeljenja za maloljetnike policije i suda. U ustanove zatvorene zaštite ubrajaju se: prihvatne stanice za djecu i maloljetnike, prihvatilišta za djecu i maloljetnike, odgojno-popravni domovi, odgojne ustanove – zavodi za vaspitanje djece i omladine, disciplinski centri, ustanove za osposobljavanje i maloljetnički zatvor.

S procedurom tretmana započinje se, zapravo, već u prvom stadiju tzv. pretpripremnog postupku, kada su u postupak prikupljanja podataka osim policijskih službenika uključeni i socijalni radnici, psiholozi, zdravstveni radnici, roditelji/staratelji, škola i drugi značajni za maloljetnika/dijete. U ovom stadiju tužitelj može, rukovodeći se načelom svršishodnosti/oportuniteta, ne zahtijevati pokretanje krivičnog postupka već razmotriti mogućnosti izricanja i primjene neke od odgojnih preporuka, koje predstavljaju svojevrsni oblik "uvjetovane svršishodnosti krivičnog gonjenja". Odgojne preporuke koje može izreći/primijeniti tužitelj su: a) lično izvinjenje oštećenom, b) naknada štete oštećenom, c) redovno pohađanje škole i d) posjećivanje odgojnih, obrazovnih i psiholoških savjetovališta. One predstavljaju *mjere izbjegavanja i preusmjeravanja* krivičnog postupka prema maloljetniku, odnosno instrumente tzv. *diverzionog modela*, kao savremenog koncepta postupanja s maloljetnicima u sukobu sa zakonom.

3.6.3. 1. Institucije odgovorne za provođenje postupaka tretmana i resocijalizacije

a) Centar za socijalni rad

U radu s djecom koja su u sukobu sa zakonom centar za socijalni rad (CSR) se nameće kao ključni socijalni servis. Aktivnosti centra

za socijalni rad provode se kroz djelovanje multidisciplinarnog tima koji se sastoji od socijalnog radnika, psihologa, pedagoga, penologa i drugih. CSR je zakonski jedina institucija van pravosudnog sistema, koja obavlja radnje u pripremnom postupku, provođenju odgojnih preporuka i odgojnih mjera vaninstitucionalnog

karaktera i izvještava sud o provođenju ovih mjer, te provođenju preventivnih programa. Zbog toga bi u CSR-u trebalo da postoji odjeljenje za rad s maloljetnicima koji su u sukobu sa zakonom. Aktivnosti centra za socijalni rad u oblasti maloljetničke delinkvencije su da:

- otkriva, prati, proučava i prevenira probleme;
- primjenjuje i sprovodi oblike zaštite i usluge;
- vodi evidenciju i prikuplja dokumentaciju;
- pruža savjetodavne usluge i stručnu pomoć;
- podstiče, organizuje i koordinira dobrovoljne aktivnosti;
- razvija vaninstitucionalne oblike socijalne zaštite, samopomoći i aktivnog odnosa građana;
- drugi poslovi utvrđeni zakonom.

Uloga CSR-a je zakonski određena i to: Zakonom o socijalnoj zaštiti i materijalnom obezbeđenju porodice; Zakonom o braku i porodičnim odnosima; Zakonom o krivičnom postupku i Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija.

U krivičnom postupku i izvršenju krivičnih sankcija CSR obavezno se:

- obavlja i pokretanju krivičnog postupka prema maloljetniku;
- prikupljaju podaci o maloljetniku i njegovoj životnoj situaciji;
- prisustvuje sjednici vijeća i glavnom pretresu;
- daju prijedlozi o daljem postupanju s maloljetnikom: obustava postupka, izbor vaspitne mjere i zamjena i obustava izrečene mjere;
- izvještava sud o realizaciji i rezultatima izrečenih mjer;
- vrši postinstitucionalni prihvata;
- primjenjuju mjeru socijalne zaštite.

Isključiva obaveza i nadležnost CSR-a je socijalno-pedagoški rad s djecom i maloljetnicima i to:

- djecom mlađom od 14 godina, koja su počinila krivično djelo, a nisu krivično odgovorna;
- maloljetnicima koji su počinili krivično djelo, ali prema njima nije pokrenut krivični postupak, odnosno prema kojima je u skladu sa zakonom, krivični postupak obustavljen;
- djecom i maloljetnicima koji ispoljavaju poremećaje u socijalnom ponašanju, ali nisu počinili krivično djelo.

Uloga CSR-a u zaštiti i resocijalizaciji maloljetnih prestupnika se posmatra s aspekta pravne nadležnosti i sa stručno-metodičkog stanovišta. Pravni aspekt se odnosi na: isključivu nadležnost organa starateljstva; nadležnost u postupku prije donošenja sudske odluke i nadležnost po donošenju sudske odluke.

Isključiva nadležnost organa starateljstva se odnosi na krivično neodgovorne izvršioce krivičnih djela (do 14 godina), prema kojima nije pokrenut krivični postupak ili nije izrečena krivična sankcija, kao i na djecu s poremećajima u ponašanju koja nisu vršila krivična djela.

Nadležnost u postupku prije donošenja sudske odluke podrazumijeva:

- da centar za socijalni rad aktivno radi na upoznavanju porodičnog i ukupnog socijalnog statusa maloljetnika i njegove porodice kao i upoznavanju ličnosti samog maloljetnika;
- da primjenjuje odgovarajuće mjere socijalne zaštite;
- da učestvuje u odlučivanju s tužiteljem o pokretanju postupka ili odbacivanju prijave;
- da sa sudijom za maloljetnike aktivno sarađuje u toku pripremnog postupka;
- da učestvuje na glavnom pretresu i predlaže mjeru koju treba izreći maloljetniku;

Nadležnost po donošenju sudske odluke se odnosi na kontroliranje izvršavanja vanzavodskih vaspitnih mjera i mjeru pojačanog nadzora organa starateljstva.

b) Prihvatne stanice

Prihvatne stanice su specifične ustanove socijalne zaštite namijenjene prihvatanju djece i omladine koja se pronađu u bjekstvu ili skitnji ili iz nekog drugog iznenadnog razloga ostanu bez vlastitog doma, odnosno ustanove u kojoj su smještene. Takva, često zastrašena djeca, s traumatskim iskustvima, gladna, iznemogla, nerijetko i bolesna, bivaju toplo i s odgovarajućom brigom primljena i zbrinuta. Prihvatne stanice nisu predviđene za neki trajniji niti dublji tretman, čak bi se moglo reći da je njihova funkcija utoliko uspješnije realizovana ukoliko u kraćem vremenskom periodu štićenika vrate porodici ili ustanovi. Prihvatne stanice se otvaraju u većim gradovima, naročito saobraćajnim čvorovima, sportskim i turističkim centrima koji privlače mlade.

c) Prihvatilišta

Prihvatilišta za djecu i mlađe su ustanove socijalne zaštite za privremeno zbrinjavanje, opservaciju i "trijažu", odnosno raspoređivanje štićenika u vaspitne i druge ustanove. Prihvatilišta dolaze kao druga karika u lancu institucija, odnosno poslije prihvatnih stanica iz kojih bi jedan broj djece i omladine bio upućen u prihvatilište, a odatle u neku drugu ustanovu. U prihvatilištima se štićenici opserviraju, odnosno ispituju se njihove opće i specifične potrebe za tretmanom, kako bi na osnovu toga bili raspoređeni u onu vaspitnu ustanovu koja u najvećoj mjeri odgovara potrebama i mogućnostima štićenika. Boravak u prihvatilištu (oko 6 sedmica) koristi se i za prilagođavanje štićenika na život u zavodskim uvjetima. Ovako zamišljeno prihvatilište spašava djecu i omladinu od boravka u pritvoru ukoliko su uhvaćeni u vršenju krivičnih djela.

U samom početku ove ustanove su obavljale funkciju prihvatnih stanica, budući da se za tim pokazala najveća potreba. Postepeno, stvaranjem uslova za timski rad u prvi plan izbija uloga opservacije i trijaže, pa ove ustanove funkcioniraju kao opservacioni centri. Razvoj i konstituiranje centra za socijalni rad doveo je do toga da ovi centri preuzmu ulogu ispitivanja djece i omladine s poremećajima u ponašanju. U prihvatilišta se, samo u izuzetnim slučajevima,

upućuju radi ispitivanja tako da se opservaciono-trijažna uloga ovih ustanova postepeno gubi. Pridošli štićenici se sve duže zadržavaju u prihvatištima, čime se neka od njih vremenom pretvaraju u vaspitnu ustanovu. U Federaciji BiH nije osnovana zasebna ustanova – prihvatna stanica za maloljetnike. U okviru disciplinskih centara u kantonima osnovane su prihvatne stanice kao organizacione jedinice centara.

d) Odjeljenja maloljetničkog zatvora

Na području cijele BiH ima 8 nadležnih ustanova u kojima maloljetnici izdržavaju kaznu maloljetničkog zatvora i izvršavaju odgojne mjere (pet u Federaciji BiH i tri u Republici Srpskoj). Ovdje ubrajamo: odjeljenja maloljetničkog zatvora, ustanove za izvršenje odgojnih mjeru, ustanove za izvršenje disciplinskih mjeru, ustanove za izvršenje zavodskih mjeru, odgojno-popravni domove pri kaznenopopravnim zavodima i odgojne ustanove. U BiH postoje dva maloljetnička zatvora, po jedan u FBiH i u RS, i to: Odjeljenje maloljetničkog zatvora pri Kaznenopopravnom zavodu Zenica i Maloljetnički zatvor Istočno Sarajevo.

1) Odjeljenje maloljetničkog zatvora pri Kaznenopopravnom zavodu (KPZ) Zenica

Odjeljenje maloljetničkog zatvora pri KPZ-u u Zenici formirano je po završetku ratnih djelovanja u BiH (1992.-1995.). Odjeljenje se nalazi na kraju kruga KPZ-a Zenica, zatvorenog je tipa, i to je tzv. kolektiv 5 KPZ-a Zenica ili Paviljon 5. Sastoji se iz dvije etaže, odnosno prizemlja i prvog sprata sa smještajnim kapacitetom za 15 maloljetnika. Maloljetnici koji izdržavaju kaznu maloljetničkog zatvora smješteni su na prvom spratu, dok su u prizemlju smješteni punoljetni zatvorenici koji su zbog dobrog ponašanja izdvojeni u poseban kolektiv, te zatvorenici osobe s invaliditetom. Trenutno, na izdržavanju kazne maloljetničkog zatvora u KPZ ZT Zenica nalazi se 14 maloljetnih osoba, od toga su dvije osobe mlađe od 18 godina. U ovom Zavodu postoji problem u vezi s nedostatkom stručnog kadra za

rad s maloljetnicima, i trenutno s djecom radi samo jedan odgajatelj, jedan nadzornik i 4 zatvorska stražara.

2) Maloljetnički zatvor, Istočno Sarajevo

Maloljetnički zatvor u Istočnom Sarajevu (u dalnjem tekstu: Zatvor) počeo je s radom 2008. godine. Nalazi se u krugu KPZ-a Istočno Sarajevo, pod rukovodstvom je ustanove, ali je smješten u potpuno fizički odvojenoj zgradbi. U ovu ustanovu upućuju se maloljetnici kojima nadležni sudovi na području cijele RS izreknu kaznu maloljetničkog zatvora. Smještajni kapacitet Zatvora je 20 maloljetnika. U Zatvoru trenutno borave 2 osuđene osobe koje su starije od 18 godina. Struktura zaposlenih koji rade s maloljetnicima na izdržavanju kazne maloljetničkog zatvora je sljedeća: direktor ustanove, 13 uposlenika u Službi tretmana, te 6 odgajatelja u Službi tretmana.

Prema rješenjima predviđenim Krivičnim zakonom BiH, kažnen može biti samo stariji maloljetnik koji je učinio krivično djelo s propisanom kaznom zatvora težom od pet godina, a zbog teških posljedica djela i stepena krivice ne bi bilo opravdano izreći odgojnu mjeru. Kazna maloljetničkog zatvora ne može biti kraća od jedne ni duža od deset godina, a izriče se na pune godine ili na pola godine. Za razliku od navedenog, Zakon o zaštiti i postupanju s maloljetnicima u krivičnom postupku RS propisuje da kazna maloljetničkog zatvora koja se izriče maloljetnom počinitelju krivičnog djela ne može biti duža od pet godina, a izriče se na pune godine ili na mjesecce.

e) Ustanove za izvršenje odgojnih mjera

U ustanove za izvršenje odgojnih mjera ubrajamo: 1) ustanove za izvršenje disciplinskih mjera i 2) ustanove za izvršenje zavodskih mjera.

1) Ustanove za izvršenje disciplinskih mjera

Krivični zakon BiH propisuje da mlađem maloljetniku (dobi 14–16 godina) mogu biti izrečene samo odgojne mjere, a izuzetno,

ove mjere mogu biti izrečene i starijem maloljetniku (dobi 16–18 godina), pod uvjetima propisanim Krivičnim zakonom. Disciplinske mjere upućivanja u disciplinski centar za maloljetnike izriču se maloljetnom počinitelju krivičnog djela kojem nije potrebno izreći trajnije mjere odgoja i preodgoja, naročito ako je učinio krivično djelo iz nepromišljenosti ili lakomislenosti. Sud može uputiti maloljetnika u disciplinski centar:

- na određeni broj sati u praznične dane, ali najviše četiri uzastopna praznična dana;
- na određeni broj sati u toku dana, ali najduže u trajanju jednog mjeseca;
- na neprekidni boravak za utvrđeni broj dana, ali ne duže od dvadeset dana.

Pri izricanju odgojne mjere upućivanja u disciplinski centar za maloljetnike sud može izreći i odgojnju mjeru pojačanog nadzora nadležnog tijela socijalne zaštite koja se izvršava po izvršenju odgojne mjere upućivanja u disciplinski centar za maloljetnike. Prema Zakonu o zaštiti i postupanju s maloljetnicima u krivičnom postupku RS, maloljetnik se upućuje u ***odgojni centar*** kada je potrebno da se odgovarajućim kratkotrajnim mjerama utječe na njegovu ličnost i ponašanje. U odgojni centar maloljetnik se upućuje: na određeni broj sati tokom dana u trajanju od najmanje 14 dana, a najduže 30 dana; na neprekidni boravak u trajanju od najmanje 15 dana, ali ne duže od 3 mjeseca.

U BiH djeluju tri ustanove za izvršenje disciplinskih mjera, dvije u FBiH i jedna u RS, Dnevni centar za maloljetnike, Banja Luka.

Dnevni centar za maloljetnike u Banjoj Luci (u dalnjem tekstu: Centar) počeo je s radom 2005. godine. Prostorni kapacitet Centra iznosi cca. 300 m², a dodijeljen je Centru za socijalni rad od Administrativne službe Grada Banja Luke na korištenje. Prostor Centra obuhvata pet prostorija koje su funkcionalno opremljene, od čega su dvije prostorije namijenjene za neposredni boravak djece, jedna prostorija opremljena je sa spravama za teretanu, te jedna prostorija ima namjenu čajne kuhinje koju maloljetnici koriste za pripremanje

hrane. Boravak maloljetnika u Centru organizovan je na poludnevnoj osnovi. Djeca dolaze od kuće i provode po nekoliko sati u periodu prije ili nakon školskih aktivnosti, te je sam rad Centra organiziran prema konceptu dobrovoljnog uključivanja maloljetnika u aktivnosti Centra. Smještajni kapacitet Centra na dnevnoj osnovi obuhvata oko 20 maloljetnika. S maloljetnicima u Centru radi 6 uposlenika, i to: direktorica Centra, zamjenica direktorice, te 4 člana stručnog tima koji direktno rade na poslovima za maloljetne prestupnike.

Disciplinski centar za maloljetnike u Sarajevu osnovan je 2005. godine, a rad s korisnicima započeo je u junu 2007. godine. Ustanovu je osnovala Skupština Kantona Sarajevo. U ovoj ustanovi se provodi od suda izrečena odgojna-disciplinska mjera upućivanja maloljetnika u Disciplinski centar za maloljetnike, shodno odredbama Krivičnog zakona FBiH, Zakona o izvršenju sankcija u Kantonu Sarajevo, te obezbeđuje privremeni smještaj za maloljetnike koji su u krivičnom postupku u skladu sa Zakonom o krivičnom postupku FBiH. Disciplinski centar za maloljetnike je ustanova u koju se upućuju maloljetnici s područja Kantona Sarajevo. U okviru Centra trenutno egzistiraju tri službe: služba za stručni rad i resocijalizaciju; služba za pravne, administrativno-tehničke i opće poslove i služba za finansije, računovodstvo i materijalno-tehničke poslove. Maloljetnici mogu biti upućeni u Disciplinski centar:

- na određen broj sati tokom dana praznika, ali najviše 4 uzastopna dana praznika;
- na određen broj sati tokom dana, ali najduže u trajanju jednog mjeseca;
- na cijelodnevni boravak, ali ne duži od dvadeset dana.

Vremenski period boravka maloljetnika u disciplinskom centru na izvršenju odgojno-disciplinske mjere određuje nadležni sud. Također, u disciplinskom centru se provode programi, projekti i druge aktivnosti u cilju prevencije maloljetničkog prestupništva na području Kantona Sarajevo. Disciplinski centar za maloljetnike realizira i individualne preventivne tretmane s maloljetnicima oba spola do 18. godine, a koji iskazuju određene probleme na ponašajnom planu, odnosno za

onu djecu koja imaju problema ili poteškoća u učenju, ocjenama, disciplini, ili pak u komunikaciji s porodicom, vršnjacima ili svom okruženju. Takva djeca ne moraju nužno biti počinitelji krivičnih djela, odnosno namjera ovakvog rada je upravo spriječiti djecu pod rizikom da dođu u sukob sa zakonom te na takav način prevenirati društveno-neprihvatljivo ponašanje. Dužinu trajanja individualnog preventivnog tretmana procjenjuje stručni tim u dogovoru s roditeljem, starateljem ili usvojiteljem kao i maloljetnikom. U pravilu, individualni preventivni tretman se provodi tokom sedam dana u sedmici na određen broj sati u skladu sa školskim i drugim obavezama maloljetnika.

Ukoliko roditelji ili nastavnici ili nadležni organ socijalne zaštite konstatira određene poteškoće na ponašajnom planu kod maloljetnika, može ga uputiti u Disciplinski centar radi pružanja stručne pomoći i podrške. U ovaj Centar u 2011. godini po odluci nadležnog suda je upućeno 39 maloljetnika, a u 2012. godini 62. Također, u ove dvije godine 53 maloljetnika bilo je upućeno u Centar na individualni preventivni tretman. Maloljetnici se upućuju po zahtjevu škola koje pohađaju (uz saglasnost roditelja), ili po zahtjevu samih roditelja ili nadležne službe socijalne zaštite, a uz saglasnost roditelja. Korisnici preventivnih tretmana su djeca koja manifestiraju određene poteškoće na ponašajnom ili edukativnom planu, a koji nisu nužno počinitelji krivičnih djela. Rad s djecom je individualan. U Centru se s djecom radi nekoliko sati dnevno u trajanju od tri mjeseca do godinu ili dvije, što ovisi od procjene stručnog tima i samih roditelja.

Disciplinski centar za maloljetnike u Tuzli počeo je s radom 2010. godine i pokriva područje cijelog Tuzlanskog kantona. Centar ima dva odjeljenja: odjeljenje za izvršenje odgojne mjere upućivanja u disciplinski centar za maloljetnike i odjeljenje za dijagnostiku i terapiju. Smještajni kapaciteti obuhvataju tri sobe, od čega dvije sa po dva kreveta za mušku i jedna soba s dva kreveta za žensku djecu. U okviru odjeljenja za dijagnostiku i terapiju obavlja se preventivni tretman. U ovo odjeljenje maloljetnici dolaze dobrovoljno. Prijedlog za preventivni tretman daju centri za socijalni rad, učitelji, nastavnici, profesori i stručni radnici u školi u slučajevima kada dijete pokazuje određene probleme u ponašanju, a koji onda upućuju roditelje na

podnošenje zahtjeva za preventivni tretman. U Centru je trenutno zaposleno sedam stručnih radnika, te je posebno značajno ukazati da su ovim brojem obuhvaćeni i stručni saradnici za socijalni rad, socijalnu pedagogiju i pedagog-psiholog.

2) Ustanove za izvršenje zavodskih mjera

Ustanove za izvršenje zavodskih mjera su odgojno-popravni domovi i odgojne ustanove. Zavodske mjere podrazumijevaju odgoj, preodgoj ili tretman uz potpuno izdvajanje maloljetnika iz okruženja u kojem je do tada živio.

Odgojno-popravni domovi organiziraju se pri kaznenopopravnim zavodima i u BiH to su: Vaspitno-popravni dom pri KPZ-u "Tunjice" u Banjoj Luci i Odgojno-popravni dom pri KPZ-u u Tuzli.

Odjeljenje Odgojno-popravnog doma pri KPZ-u u Tuzli osnovano je 2009. godine i predstavlja posebno odjeljenje za izvršenje odgojne mjere upućivanja u odgojno-popravni dom. Maloljetnici su raspoređeni u dvije odgojne grupe, odnosno dva odjeljenja, a grupe su podijeljene prema stepenu napretka, odnosno postignutog nivoa resocijalizacije. U ovoj ustanovi neposredni kontakt s maloljetnicima, odnosno mlađim punoljetnim osobama ostvaruju: direktor KPZ-a i njegov zamjenik, pomoćnik direktora sektora za poslove odgoja/tretmana osuđenih osoba i preodgoja maloljetnih i mlađih punoljetnih osoba, pomoćnik direktora sektora za poslove osiguranja, viši stručni saradnik – vaspitač/odgajatelj za maloljetne i mlađe punoljetne osobe, stručni saradnik psiholog za maloljetne i mlađe punoljetne osobe, te sedam zatvorskih stražara.

Vaspitno-popravni dom pri KPZ-u "Tunjice", Banja Luka (u dalnjem tekstu: Dom) osnovan je i djeluje od 2005. godine, te predstavlja jedinu ustanovu na području cijele Republike Srpske, u koju se upućuju maloljetne osobe kojima sud izrekne odgojnju, zavodsku mjeru upućivanja u odgojno-popravni dom u trajanju 1–4 godine. Dom djeluje kao zasebna jedinica pri KPZ-u Banja Luka. Smještajni kapacitet omogućava prijem i boravak 16 maloljetnika, podijeljenih u dvije odgojne grupe, te prijemno-otpusno odjeljenje

kapaciteta za četiri maloljetnika. U ovoj ustanovi s maloljetnicima rade rukovodilac odjeljenja (dipl. socijalni pedagog), socijalni radnik, psiholog, dva odgajatelja, referent za vannastavne aktivnosti i profesor razredne nastave.

Odgajne ustanove

U BiH od odgojnih ustanova postoji jedino *Zavod za vaspitanje muške djece i omladine "Hum", Sarajevo*. Osnovna djelatnost Zavoda je cijelnevno socijalno i zdravstveno zbrinjavanje odgojno zanemarene i zapuštene djece i omladine s prebivalištem na teritoriji FBiH, dobi 10–18 godina, a koja su u Zavod upućena na osnovu odluke suda ili organa starateljstva. Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji za puni kapacitet predviđeno je 54 uposlenih, a trenutno je u radnom odnosu 25 uposlenika. U službi tretmana uposленo je 9 uposlenika, a struktura je sljedeća: direktor, šef službe za tretman maloljetnika, šef službe za opće i pravne poslove, 3 odgajatelja, socijalni radnik, pedagog i psiholog. Predviđeni smještajni kapacitet Zavoda je 60 osoba, a postojeći kapacitet ustanove je za 30 djece. Ostali kapaciteti Zavoda "Hum" su već duži vremenski period neiskorišteni.

II

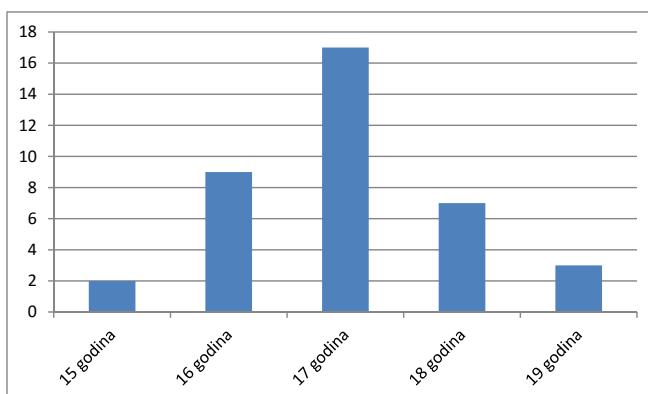
1. MALOLJETNICI DELINKVENTNOG PONAŠANJA

Teufika Ibrahimefendić, Nermina Kravić, Elmir Ibralić, Maja Brkić

U cilju boljeg razumijevanja utjecaja različitog socijalnog konteksta na razvoj maloljetničke delinkvencije i faktora koji tome doprinose a gledano iz ugla maloljetnika delinkventnog ponašanja (dalje u tekstu: maloljetnika), u prikazu ovog dijela rezultata prvo ćemo dati profil maloljetnika uključenih u ovo istraživanje, potom životnu i školsku situaciju, slobodno vrijeme i vršnjake, odnose i komunikaciju, delinkvenciju i reakcije i na kraju ilustrirati očekivanja maloljetnika u budućnosti. Za cijeloviti uvid u maloljetničku delikvenciju jako je važno uvidjeti perspektivu iz ugla maloljetnih delikvenata. Njihovo znanje i procjene su važni izvori u razvoju resursa na usmjerene intervencije u odnosu na njihove potrebe. U analizi intervjuja maloljetnika koristili smo prethodno definirane kodove koji su dati u prilogu 3 ovog istraživanja.

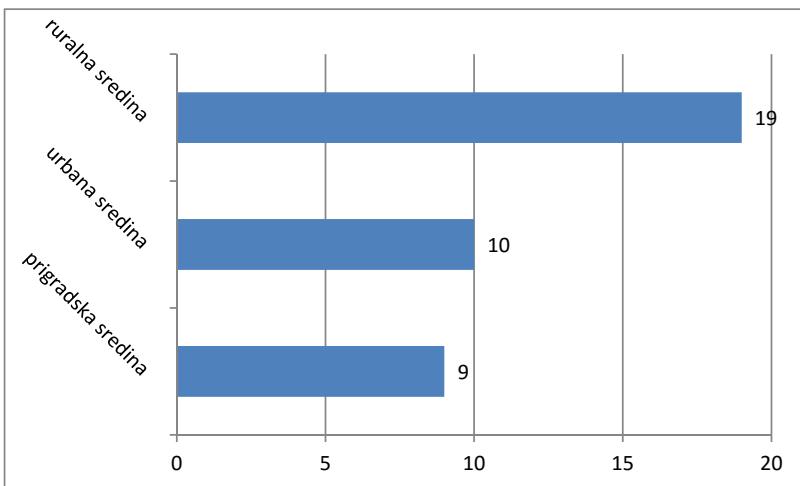
1.1. Profil maloljetnika delinkventnog ponašanja

U ovom istraživanju svi intervjuirani maloljetnici, ukupno 38, su muškog spola u dobi 16–18 godina (grafikon 1).

Grafikon 1. Starost intervjuiranih maloljetnika

Najveći broj su učenici prvog ili drugog razreda srednje škole. Jedan maloljetnik je učenik specijalne škole jer je kao jedanestogodišnjak istjeran iz četvrtog razreda osnovne škole i više se nije mogao vratiti u redovno školovanje. Prema mjestu življenja najviše učesnika istraživanja dolazi iz ruralne sredine, nešto manje iz urbane i najmanje iz prigradske sredine (grafikon 2).

Grafikon 2. Mjesto življenja intervjuiranih maloljetnika

U ovoj grupi maloljetnika u vrijeme istraživanja njih šest je bilo smješteno u KPZ-u i dvoje u Domu za maloljetnike na izdržavanju zavodske i odgojne mjere, gdje je i obavljen intervju. Od ukupnog broja, sedam maloljetnika su prognanici, deveterici maloljentika su očevi poginuli ili nestali u ratu. Jedna polovina maloljetnika je iz potpunih porodica, a druga polovina je iz nepotpunih u kojima je jedan od roditelja umro ili su zanemareni od oba roditelja i žive s djedom i nenom. U nepotpunim porodicama maloljentici većinom žive s majkom, a samo jedan maloljetnik živi s ocem. Četverici maloljentika je umrla majka prirodnom smrću. Maloljetnici koji se nalaze na izdržavanju kazne su uglavnom iz urbanih, gradskih područja i doživjeli su česte promjene boravka. Osim maloljentika koji se nalaze

na izdržavanju kazne još četiri maloljetnika su ponavljali kaznena djela – recidivizam. Maloljetnici navode da je prisutno nasilje u porodici, kod njih 14. Kod većine maloljetnika otac je nasilnog ponašanja, a u nekoliko slučajeva nasilni su i drugi članovi porodice.

1.2. Životna i porodična situacija maloljetnika

Životnu situaciju maloljetnika posmatrali smo sa aspekta sadašnje životne i porodične situacije. Vlastitu životnu situaciju većina maloljetnika opisuje kao tešku, "potešku", a jedan broj kao "nikakvu", dok je za vrlo malo njih životna situacija "zadovoljavajuća". Iz ugla većine maloljetnika čini se da im je sadašnja životna situacija vrlo kompleksna. Ova kompleksnost proizlazi iz teške ekonomске situacije, čestih promjena mjesta življenja, problema u porodici kao što je razvod, bolest ili gubitak jednog ili oba roditelja, odsustva očeva zbog posla, loših uslova stanovanja, većeg broja članova porodice, nasilja u porodici, okruženja ispunjenog kriminalom i drogom. Nekoliko maloljetnika živi u „kako“ navode, zadovoljavajućim uslovima, u potpunoj porodici i mirnom susjedstvu uglavnom sastavljenom od bližih rođaka kako to opisuje jedan maloljetnik: "...pa *imam dosti familije ovde okolo ...pa dobro smo ...slažemo se, ono...*" (P11:274), dok drugi navodi: "*pa ...sta ja znam, nije baš ni najbolja, al' eto. Živi se nekako. Otac ima, čuva koze neke...*" (P11:186; 214). Drugi maloljetnik živi u okruženju gdje se konzumiranje alkohola i upotreba droga, kao i zatvorske kazne smatraju "normalnim": "*Ma sva su braća bili po zatvoru samo et'jedan brat što nije bio u zatvoru.*" (P32: 58).

Egzistencijalno ugrožavajuća materijalna situacija: Više od polovine maloljetnika suočava se s materijalnim, a nekoliko njih i egzistencijalnim problemima. U toj teškoj situaciji jedan broj ih je zadovoljan i time što se može snaći da zadovolji osnovne potrebe u hrani. Jedan maloljetnik označava "poteškom" porodičnu situaciju u kojoj se sam mora brinuti o hrani: "... *situacija je malo poteška, pošto nema novčanih sredstava, al' dobro, snalazim se nekako, barem nisam gladan i žedan*" (P3:14). Nesigurna materijalna situacija porodice u kojoj žive kao da ih čini rezigniranim, kao da su pomireni

sa sudbinom, ali obezbjeđivanje sredstava za život porodice kao da ih zблиžava i maloljetnici su u tom zajedništvu: "...pa, šta ja znam, nije baš ni najbolja, al' eto, živi se nekako ...svi zajedno odemo, radimo kad zovnu 'vako'" (P11:186; 214).

Finansijska ovisnost: Neki maloljetnici prepoznaju kako je njihova porodica finansijski ovisna o drugim članovima porodice kao što opisuje jedan maloljetnik: "...situacija je malo gora ...brat nas izdržava" (P15:15). Nekoliko ističe tešku materijalnu situaciju kao uzrok otežanog pohađanja ili napuštanja škole. Jedan maloljetnik gotovo optužujuće navodi da mu roditelji nisu za školu obezbijedili obuću i odjeću i čini se da ga je osjećaj stida i ljutnje vodio ka napuštanju škole: "...ondar sam ...kreno u građevinsku ...ma nisam mnogo, ...ne ...ne ...nisu mi ni patike, nemam ništa ...ma nisu mi uzeli ni patike, ma ništa mi nisu uzeli i ja nisam 'tjeo tako da idem u školu. I onda sam napustio, neću reko 'ovako da idem'" (P12:709).

Maloljetnički rad za nadnicu: Nekoliko maloljetnika zbog teške materijalne situacije je prinuđeno raditi. Neki od njih su odlazili s očevima raditi "na crno" u susjedne zemlje ili su s roditeljima skupljali otpad i prodavali ili su odlazili s drugom djecom kod nekog na nadnicu. Jedan maloljetnik opisuje iskustvo rada "na crno" u Hrvatskoj: "...pet, šest godina tam' po Hrvatskoj ...doskora sam radio, kako sam dobio zabranu, doš'o ovamo..." (P10:723). Prinuđenost da se sami brinu za sebe dva maloljetnika izražavaju kroz teškoću da pronađu bilo kakav posao: "...sve firme sam obiš'o za dan. Niko me nije nazv'o" (P10:601).

Česte promjene mesta stanovanja: Većina maloljetnika žali se na to što su morali napustiti svoje prvobitno mjesto življenja. Neki maloljetnici morali su se preseliti u drugu zgradu, neki u drugi stan ili kuću, neki su odselili u drugu ulicu ili drugo naselje, a neki u sasvim drugo mjesto. Jedan maloljetnik opisuje svoju teškoću u prilagodbi na novo okruženje i tugu zbog napuštanja starog: "...da dođem ovdje ja nisam htjeo, da dođem radi društva ...navikao se gore ...ma, znam gdje svaki kamen stoji" (P12: 823).

Promjene u broju članova i strukturi porodice: Većina maloljetnika prepoznaje kako su se unutar njihovih porodica dogodile

promjene. Neki od njih doživjeli su da je porodicu napustio otac i da su ostali živjeti s majkom uz povremene ili nikakve kasnije susrete s ocem. Nekoliko maloljetnika opisuje promjene u porodici koje su nastale smrću jednog od roditelja. Jedan maloljetnik opisuje teškoću koju ima zbog očeve bolesti. Drugi maloljetnik percipira roditelje kao "sudije" koje može, ali i ne mora da sluša. Maloljetnik to ilustrira na način da očevu bolest poistovjećuje s očevom nemoći da bilo što učini, a majku svakako doživljava kao nekog ko ima prirodno manju moć: "...višemanje ne slušam oca i mater. Otac je bolestan, a mati ...kol'ko more sudit' sudi" (P22:175). Jedan maloljetnik pokazuje ljutnju na odlazak majke iz porodice, razvod roditelja i njegovo odvajanje od sestre. Ljutnja je usmjerena na sud koji je odvojio njega od sestre, ali i na majku koju bi želio vidjeti, ali kao da to ne smije priznati i ne može jasno reći: "...nju je sud prepis'o majci, a mene ocu ...i idem sestri eto, radi sestre odem ...radi matere to manje ...više radi sestre odem..." (P26:58).

Novi brak roditelja: Nekoliko maloljetnika suočilo se s ulaskom u drugu porodicu ponovnom očevom ženidbom ili majčinom udajom. Očuha, majčinog novog muža, jedan maloljetnik ne imenuje. Pojašnjavajući s kim živi označava očuha zamjenicom: "...ONAJ i djed i brat su ovdje" (P15:76). Drugi maloljetnik, također, koristi zamjenice za članove nove porodice: "Ima ova sestra i njena djeca ...ima njih troje, to su M...i" (P12:88). Neimenovanje novih članova porodice čini se kao način kojim ova dva maloljetnika pokazuju svoju ljutnju i neslaganje s majčinim izborom. Samo jedan maloljetnik svoju sadašnju situaciju vezuje za socijalnu obilježnost time što je rođen kao vanbračno dijete: "Mene je otac napravio i ostavio. Ratno je bilo stanje kada sam se ja rodio. Mati me donijela ovdje kući, onda su mi govorili da sam ja kopile..." (P:377:378).

Sadašnja situacija kroz prizmu doživljenih gubitaka: Gubici članova porodice su događaji koje maloljetnici navode kao važne događaje u njihovim odrastanju. Jedan maloljetnik povezuje svoju tugu za ocem s promjenom u ponašanju i čini se kao da je gubitak oca nadomjestio novim društvom s kojim je ušao u delinkvenciju: "...bio sam dobro dijete ...dok mi otac nije umro ...kad mi je otac

umro onda sam upoznao to društvo" (P32:140). Težinu gubitka oca u djetinjstvu navodi i drugi maloljetnik označavajući to kao najteži događaj u njegovom životu. Čini se da je gubitak oca odjednom učinio ga tako odraslim: "...težak mi je događaj u životu kad sam oca izgubio ...to mi je najteži doživljaj" (P32:158). Bratovljeva smrt i tuga u porodici za njegovim bratom karakterizira sadašnju situaciju drugog maloljetnika: "...što se tiče ovih loših ...brat znači umro, ne znam ...to mi je nešto..." (P2:123). Sadašnju situaciju većina maloljetnika opisuje kroz doživljene promjene koje su, zapravo, neprepoznati različiti gubici: gubitak ranijeg mjesta življenja, starog društva, gubitak škole, a možda s tim i gubitak snova u vezi s budućnošću, okruženja, gubitak porodice kao cjeline ili gubitak pozitivnih osjećanja u vezi s druženjem s vršnjacima. Jedan maloljetnik to oslikava kroz stalne roditeljske zabrane: "...nisam nikad iš'o ni na jednu maturu, ni na jednu ekskurziju, nigdje mi nisu dali da idem" (P35: 209).

Nesigurno i opasno susjedstvo: Većina intervjuiranih maloljetnika opisuje svoj odnos sa susjedstvom kao normalan i smatra da ima dobar odnos jer se ni s kim ne sukobljavaju: "Ovaj, normalno, ...ni s kim se ne svađamo. Sa svim i sam sam u dobrim odnosima. I eto tako to" (P16:256). Međutim, neki maloljetnici opisuju svoje susjede kao narkomane, kriminalce, bivše zatvorenike. Iako većina maloljetnika govori o dobrom odnosima u susjedstvu, također, ističu da nemaju povjerenja u susjede za koje znaju ili pretpostavljaju da koriste droge ili se bave distribucijom, a neki ih se i plaše. Maloljetnici koriste riječi "droga", "narkoman", "supstanca", "doza", "dileri" i prepoznaju da pod utjecajem tih "supstanci" može da se "radi svašta". Jedan maloljetnik oslikava svoje susrete sa susjedima narkomanima: "E oni žive preko puta mene. Sad i on je uhvaćen radi korištenja, radi posjedovanja veće količine droge kod sebe, raznih supstanci i tako da oni nekad dođu na igralište gdje mi igramo fudbala tako nikakvi. K'o kad su uzeli već dozu i dolaze pričaju svašta i ne znaju šta rade" (P13:154). Većina maloljetnika izbjegava druženje s ovisnicima. Jedan maloljetnik pomalo sa sjetom i razočarenjem, s nešto ambivalencije opisuje svoj odnos prema nekim svojim susjedima koji su mu bili uzori a koje sada treba izbjegavati jer zna da koriste drogu: "Nekad sam bio dobar s njima. Mislim i sad sam ja dobar s njima samo što ih

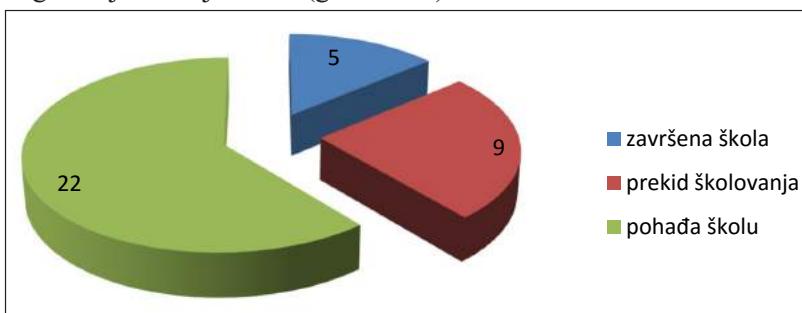
izbjegavam sad. Jer nisam tad znao šta rade. Učinilo mi se ...pošto su oni bili najveći frajeri ovdje..." (P13:158).

Nekoliko maloljetnika je sumnjičavno i nepovjerljivo u odnosu na svoje susjede. Jedan maloljetnik procjenjuje da mu je situacija sa susjedima loša, vjeruje da ga prate i prijavljuju policiji: "...loša. Loša situacija je u komšiluku ...prijave, oduzmu mi motor. Za ništa me prijave i loša je situacija..." (P6:211). Drugi maloljetnik sumnja da ga susjeda špijunira što ga ispunjava ljutnjom: "...a dobro, imam ovdje jednu komšinicu. To je špijun, sve prati. Znači sve, sve moguće prati ...ona me malo nervira, tu, sve to vidi" (P20:151).

1.3. Školska situacija maloljetnika

Školsku situaciju maloljetnika posmatrali smo s aspekta pohađanja škole gdje smo uključili bježanje s nastave, izostajanje s časova, prekid školovanja, premeštanje u drugu školu; iskustva međuvršnjačkog nasilja; odnosa s nastavnim osobljem što je uključivalo podršku koju su imali od nastavnika ili drugog osoblja škole; akademskih postignuća sada i u prošlosti; školski problemi u prošlosti.

Pohađanje škole: Pohađanje škole definirali smo kao redovno prisustvovanje nastavi i redovno upisivanje novog razreda onoliko koliko je školskim programom predviđeno. Većina intervjuiranih maloljetnika pohađa školu, nekoliko ih je napustilo školovanje, nekolicini je zabranjeno pohađanje škole, a par njih su završavali trogodišnju srednju školu (grafikon 3).

Grafikon 3. Školovanje

Većina maloljetnika ima probleme u pohađanju škole koje opisuju kroz to: da im se ne svida ići u školu; da smatraju da u školu treba ići samo kada "nešto treba"; neredovno pohađanje nastave zbog bježanja s časova, izostajanja iz škole; premještanje u drugu školu; prekid školovanja zbog siromaštva ili zbog problematičnog ponašanja. Neki maloljetnici smatraju da u školu idu samo onda kada nešto treba, a to "nešto" je pri tome nedefinirano: "*Išao sam u školu kad treba, onako nešto ...nekad se uzme knjiga ...nisam se zalađ'o za školu, pošto ne planiram dalje ići*" (P7:148). Jedan maloljetnik izražava jasno koliko ne voli obaveze pa time i školske: "...pa 'nako ono i ne volim baš školu'" (P24:29).

Bježanje s nastave: Svi intervjuirani maloljetnici hvališu se vještinom bježanja s časova. S časova bježe zbog kontrolnog rada, testa ili drugog načina provjere znanja; zbog toga što im se ne dolazi na prvi čas ili ne žele biti na posljednjem času ili jednostavno, bježanje s časova je hir društva u kojem je maloljetnik. Jedan maloljetnik opisuje bježanje s časova kao neku svoju "sposobnost snalaženja" da izbjegne slabe ocjene; kada ne nauči bježi, a onda dođe za par dana nauči lekciju i dobije prolaznu ocjenu. Čini se kao da je zadovoljan tim zavaravanjem sebe i nastavnika: "...pa bježim s časova. Radi nekih kontrolnih ja pobježem i dođem nakon par dana. A neki odu na čas na primjer dobiju jedan i tu propa'nu. A ja pobježem ne budem na tom času i dođem drugi put, malo naučim i ne propa'nem" (P22:87). Maloljetnici bježanjem s časova u svrhu izbjegavanja provjere znanja i ocjenjivanja na neki način pokazuju i svoj strah od dobijanja slabe ocjene.

Ponavljanje razreda: Devet maloljetnika je ponavljalo razrede jednom ili više puta. Ponavljanje razreda kod nekih maloljetnika bilo je zbog neopravdanih izostanaka, a nekoliko njih je ponavljalo zbog više slabih ocjena.

Prekid školovanja: Nekoliko maloljetnika ističe tešku materijalnu situaciju kao uzrok prekida ili napuštanja škole, a što smo prezentirali u dijelu "životna situacija" maloljetnika. Siromaštvo u porodici jednog maloljetnika bilo je jako izraženo, pa maloljetnik to opisuje: "... knjige ništa nisam im'o, samo sveske im'o" (P12:475). Drugi maloljetnik kratko daje informaciju da je navršio petanaest godina

i da su mu prekinuli dalje pohađanje osnovne škole. Maloljetnik koristi pojam "istjerali" kao da time želi naznačiti koliko je u školi bio težak: "*Im'o petnest godina namirio i išćerali me*" (P7:148). Prekid redovnog školovanja nekoliko maloljetnika prezentira kroz promjene škola i neodlučnosti u profesionalnom usmjerenu: "*Kren'o u srednju ...bio prvo upis'o za automehaničara, pa se prebacio onda(r) u ekonomsku pa iz ekonomsko opet ...centralno grijanje...*" (P9:156). Česta profesionalna preusmjerena odslikavaju nesigurnost maloljetnika u to što žele i što mogu, ali i načine traženja sebe. Neki maloljetnici su napuštali prvoizabrano srednju školu pokazujući nepovjerenje u nastavno osoblje. Jedan maloljetnik opisuje svoj osjećaj da ga je nastavnik namjerno i iz mržnje obarao na popravne ispite. Taj osjećaj da ga nastavnik mrzi i da ne prepoznaje i ratificira njegov trud motivirao je maloljetnika da napusti gimnaziju: "*Ja sam prvo, znači iš'o u gimnaziju, do drugog razreda, ...im'o sam problem ...uporno, sam znači učio njemački i vježb'o i na časove iš'o. Nešto me zamrzio, nemam pojma radi čega. I nije me htjeo, onaj, da me pusti. I bio me oborio na popravni i ja sam vidio s ocem da me prebaci u ekonomsku...*" (P15: 296).

Potreba za dokazivanjem u novom školskom okruženju: Nekoliko maloljetnika prezentira teškoću u prilagodbi na novo školsko okruženje. Napuštanje stare škole i susret s novom školom maloljetnici su imali pri promjeni mjesta življenja, upisom u srednju školu, premještanjem u drugu školu zbog školske kaznene mjere i samovoljnog promjenom škole. Neki maloljetnici vezuju probleme u ponašanju za preseljenje u novo mjesto stanovanja. Jedan maloljetnik odnos drugih u novoj školi opisao je kao nekakvo testiranje i čini se da je dokazivanje za njega bio pretežak zadatak. Teškoću u prilagodbi ispoljio je kroz popuštanje u školskom uspjehu: "*Pa onda 'vam' kako sam preselio, u školi sam popustio skroz ...dolaskom u novu školu ...svi vas nešto testiraju da vide kakvi ste i to*" (P1:159). U novoj školi maloljetnici nailaze na novo okruženje koje podrazumijeva i uspostavu veza ne samo s vršnjacima nego i s nastavnim osobljem: "*...onda neki nastavnik se nađe, nešto mu krivo bude, i on pegla tako reći*" (P1:103).

Većina maloljetnika navodi probleme u školi i negativno razredno okruženje koje nastaje polaskom u srednju školu. Maloljetnici posebno ističu teškoću na samom početku školske godine. Opisuju svoje nesnalaženje s nastavnim gradivom i načinom provjere znanja kroz opuštanje i nespremnost na intenzivan rad već na samom početku. Oni prepoznavaju važnost prvih ocjena, ali i posljedice toga kada su prve ocjene u dnevniku slabe da gotovo kao po inerciji i sljedeće budu loše. Jedan maloljetnik se žali kako je za nešto više od mjesec dana dobio više od 20 jedinica i kako se u svim tim novim okolnostima izgubio: „*Za pet sedmica, ja sam ...dva '(j)stjednu jedinicu dobio. Nova škola, novi učenici, ne znaš ništa, šta god te pita ne znam. Navalili svi profesori na mene...*“ (P10:642). Isti maloljetnik pun nepovjerenja i sumnji u novo okruženje žali se na to da su mu ne samo davali jedinice iz znanja, već su sve tuče u školi i nered koji se događao u razredu pripisivali njemu. Kaže da je škola vrlo brzo počela da šalje koverte njegovim roditeljima o tome, nastojao je dokazati da nije takav, ali nikog mu nije vjerovao, čini se kao da je bio usamljen: „*Prvo, nalagali su, nisam ja to ...da sam se ja pobio tri put ...nisam se ja pobio s nikim tri put ...nisam se ja (ni s kim) nikad pobio, nikako*“ (P10:682).

Akademска postignućа: Većina maloljetnika u vrijeme intervjuiranja imali su slab uspjeh u školi, a nekoliko ih je bilo sa srednjim školskim uspjehom. Ambicija u postizanju boljeg školskog uspjeha izostajala je u ovoj grupi maloljetnika. Nekoliko maloljetnika je imalo dobar uspjeh u školi tokom cijelog školovanja: „...*prolazio sam s tri, sad sam diplomiro s četri...*“ (P6:87). Neki su se zadovoljavali s osrednjim školskim uspjehom: „*Nisam ni odličan ni loš učenik*“ (P15:56), ili: „*Nije Bog zna da sam ekstra, a dobro, četri, tako, tri, četri*“ (P21:88). Većina maloljetnika u nižim razredima osnovne škole pokazivala je odličan uspjeh, neki od njih su bili u osnovnoj školi i učenici generacije. Jedan maloljetnik opisuje kako je do petog razreda imao sve petice i kako mu je škola puno značila: „*Prvih pet razreda znači završio i s odličnim uspjehom, ni jedne četvorke a bilo je super znači. Volio sam školu jednostavno*“ (P1:153). Drugi maloljetnik se hvali kako je bio učenik generacije sve do sedmog razreda osnovne škole: „...*bio sam super odličan tad ...bio, onaj, učenik generacije*“ (P6:551).

Podrška nastavnika: Odnos s nastavnicima maloljetnici opisuju kroz stepen podrške, razumijevanja, naklonosti, tolerancije koju nastavnici pokazuju prema njima. Većina maloljetnika prepoznaje da u školi od nastavnika imaju zadovoljavajuću podršku i da im je odnos s nastavnicima dobar. Jedan maloljetnik kao da malo zamjera svojim nastavnicima iz osnovne škole koji su bili previše popustljivi prema njemu i poklanjali mu ocjene. Misli da su poklonjene ocjene i popustljivost nastavnika prema njemu doprinijeli tome da se nije mogao nositi s izazovima srednje škole. Opisuje to kao duboko razočarenje u sebe: "...znači sve one poklonjene ocjene ...mog'o sam bacit samo, znači ...nisam mogao ništa k'o ovi drugi, k'o druga djeca koja su napredovala. Ja sam sve zaostaj'o i zaostaj'o. Znači bukvalno sam im'o rupe u znanju" (P13:310). Ovaj maloljetnik objašnjava koliko nastavnici u novoj školi imaju razumijevanja za njega i kako mu izlaze u susret: "...svaki nastavnik u ovoj mojoj novoj školi izlazi mi naravno u susret. Pomaže mi u nekim stvarima u kojima sam zapeo..." (P13:58). Nekoliko maloljetnika opisuje kako im je ranije bilo lijepo u školi: "...bilo lijepo, jednostavno, lijepo ...u školi" (P 9: 402), a neki maloljetnici su zadovoljni što sada nemaju problema i što su uspjeli popraviti svoje ponašanje: "...dobro, imam odlično vladanje, nije to sad. Ne bježim" (P25:381). Manje je maloljetnika koji su osjećali da ih nastavnici "mrze": "Nešto me zamrzio, nemam pojma radi čega" (P15:296), ili da im uskraćuju podršku ili da se agresivno ponašaju kao što je to opisao jedan maloljetnik: "Prvi put kad sam došo kod pedagogice ...počela se derat u kancelariji. Prep'o sam se i počeo plakat." (P31:180). Samo jedan maloljetnik je opisao fizičko nasilje nastavnika prema njemu: "Čovjek stariji, znaš izudara, a ...šipkom onom, štapom..." (P10:698). Pri opisivanju batina koje je dobio od nastavnika maloljetnik kao da pokušava naći opravdanje za takvo ponašanje nastavnika.

Međuvršnjačko nasilje: Većina maloljetnika opisuje da su učestvovali u međuvršnjačkom nasilju. Neki od maloljetnika su zlostavljadi vršnjake, a nekoliko njih je bilo zlostavljano od svojih vršnjaka. Jedan maloljetnik objašnjava kako je od školskog druga isprovociran i kako je provokaciju razriješio na način da je druga

istukao. Isti maloljetnik prepoznaće da je zbog toga bio kažnjen, ali odgovornost prebacuje i na druga koji ga je provocirao: "...*bio drugi razred, udario druga jer mi hemiškom po svesci, dojadilo mi i ja ga puknem i razbiju se naočare, i tako su me istjerali*" (P36:108;447). Drugi maloljetnik označava nasilje među vršnjacima kao "bitku", a u jednoj takvoj "bitki" i sam je učestvovao zbog čega je isključen iz škole. Opisuje kako je volio uz nemiravati drugu djecu i čini se kao da mu je to bilo zabavno: "...*u srednjoj je bilo najgore ...bila bitka jedna ...ja sam dobio isključenje iz škole prije tri mjeseca, i ...tu sam se mor' o smirit, ...ja uvijek hodam kroz školu, pravim probleme. Uzmem periku, zadirkujem u djecu tako...*" (P22:587). Maloljetnici koji su učestvovali u međuvršnjačkom nasilju opisuju to kao nekavu stalnu tuču ili odmjeravanje snaga u društvu: "*Oni su se nonstop udarali, ma udaro sam se i ja ne mogu se sad izdvajat*" (P12:499).

Nasilno ponašanje u dječjoj dobi: Nekoliko intervjuiranih maloljetnika kojima je izrečena kazna boravka u maloljetničkom zatvoru i domu za maloljetnike opisuje kako su još tokom osnovne škole imali problematično ponašanje, zbog kojeg su često kažnjavani mjerama opomene predisključenje, izbacivanje iz škole ili isključenje i zabrana daljeg dolaska u školu. Jedan maloljetnik opisuje kako je u osnovnoj školi uništavao školski namještaj, stalno ulazio u tuče s drugima zbog čega je bio i pred isključenjem iz škole: "...*pa bio pred isključenje i tu se ponovo smirio, ta vrata namirili i to je to;*" "...*u osnovnoj sam se ja udaro stalno i u srednjoj do sad*" (P22:131;527). Drugi maloljetnik opisuje kako je zbog nasilnog ponašanja u osnovnoj školi izgubio pravo na dalje redovno školovanje i ostao je bez osnovne naobrazbe: "*Kren'o sam bio i tri puta su me izbacili iz škole i izgubio sam pravo na redovno školovanje*" (P31:26). Isti maloljetnik samozadovoljno, vrlo slikovito opisuje svoje ponašanje u školi od upotrebe marihuane, krađe, bježanja, prijetnje nastavnom osoblju, uništavanja dnevnika, lupanja namještaja, do uz nemiravanja djevojčica i kako kaže sve samo zato da bi bio glavni među vršnjacima i drugaćiji: "*Prob'o sam pušit marihuanu...bjež'o sam iz škole, kraq sam ...i sa direktorom svad' o i sa svima ...i razbij' o ... 'tio sam da me gledaju svi, da budem neki izuzetak. Iš'o sam pravio probleme, čupo*

curice za kosu, palio dnevnike ...šta sam stig'o da uradim uradio sam (smije se)" (P31:138;162;178). Danas, ovaj maloljetnik prepoznaće kako mu je motivacija da nastavi s takvim ponašanjem upravo bilo to da dobije pažnju i postane "faca". Samo jedan maloljetnik objašnjava da ga je u osnovnoj školi u problematično ponašanje uvelo društvo iz kojeg je kasnije uspio izaći: "...up'o sam u loše društvo, nagovarali su me na svašto s početka ...kasnije sam se izdvojio..." (P26: 34). Također, nekoliko maloljetnika kojima je izrečena mjera nadzora roditelja imalo je problematično ponašanje kao što su tuča, bježanje s časova u završnim razredima osnovne škole. Ulaženje u problematično ponašanje u osnovnoj školi jedan maloljetnik objašnjava ranim ulaskom u loše društvo: "*A od sedmog sam naš'o loše društvo skroz ...počeo pušit, počeo piti, bježat s časova... sve...*" (P6:563).

Školska **kazna**: Većina maloljetnika najgore iskustvo iz prošlosti povezuje s događajima u školi koji su u njima izazvali osjećaj stida. Neki maloljetnici opisuju izbacivanje iz škole kao najgore iskustvo koje su imali u prošlosti: "*Pa ima eto to kad su me izbacili iz škole*" (P35: 213). Nekoliko maloljetnika doživjelo je da u školu po njih dođu policajci ili inspektorji, a što je za njih bilo iznenađujuće. Situaciju izlaganja sebe na takav način pred cijelom školom opisuju kao najgoru: "...*pa najgora situacija je kad su došli inspektori po mene radi ovog slučaja, prvi put, to nisam bio upućen u to*" (P5:76). Čini se kao da prije suočenja s inspektorima maloljetnici nisu prepoznivali težinu, ozbiljnost i neprihvatljivost ponašanja kojeg su imali. Za ove maloljetnike nije najgora situacija to što su radili već posljedica društveno neprihvatljivih radnji koja je prezentirana u javnoj intervenciji inspektora. Jedan maloljetnik, također, opisuje otkrivanje da je u školi počinio delinkventnu radnju kao najgoru situaciju. Njegovo shvatanje da su u školi nastavnici i druga djeca saznali da je s društvom oštetio školski prostor pobudilo je u njemu osjećaj stida: "*Tad me najviše bilo stid. Kad smo ja i moje društvo provalili u moju školu i kad se saznalo ko je šta uradio. Znači, to neću nikad zaboraviti. Tad me je baš ono bilo stid, da nisam smio doći u školu*" (P29:278).

Nekoliko maloljetnika kaznu nastavnika zabranom odlaska na ekskurziju i druge zajedničke školske izlete prepoznaće kao najgore

iskustvo. Jedan maloljetnik povrijedeno opisuje kako je imao odlične ocjene, ali da to njegovoj razrednici ništa nije značilo jer ga je kaznila zbog toga što je odbijao biti poslušan: *"Najgora stvar u školi mi je bilo kad mi nisu dali da idem na ekskurziju, to u osmom razredu. Rekla mi bila da se smirim, pošto ja nisam baš bio dobar u školi. Nisam sluš'o. Im'o sam odlične ocjene a nisam sluš'o"* (P9:414). Čini se da je isključenje iz zajedničkih školskih društvenih aktivnosti za ovog maloljetnika bilo ponižavajuće i obilježavajuće. Drugi maloljetnik opisuje kako je snažno prisutno u njegovom sjećanju doživljeno kažnjavanje u osnovnoj školi. Za ovog maloljetnika odlazak u čošak učionice tokom izvođenja nastave je najgore iskustvo u prošlosti: *"Sjećam se samo da sam pola nastave proveo u čošku dok sam dijete bio"* (P31:160). Kao vaspitnu mjeru škola je koristila i premještač iz škole u školu: *"...pošto sam ja im'o prošlost ...došlo je do prebačaja"* (P13:53).

1.4. Slobodno vrijeme i vršnjaci

Većina maloljetnika slobodno vrijeme doživjava kao vrijeme koje koristi poslije škole. Većini intervjuiranih maloljetnika organizacija korištenja slobodnog vremena, sadržaj i aktivnosti u slobodnom vremenu su bez jasne strukture i maloljetnici su na neki način prepušteni sami sebi. Većina maloljetnika provodi slobodno vrijeme s vršnjacima, starijim ili mlađim od sebe, igraju kolektivne sportove, kao što je npr. fudbal, rukomet, košarka ili se bave individualnim sportovima, kao npr. karate, kung fu, stoni tenis, ribolov ili provode vrijeme u kafićima, na ulici, druže se, uzimaju alkohol, opuštaju se kada su u grupi. Manji broj maloljetnika provodi vrijeme s jednim vršnjakom ili su sami. Maloljetnici koji su sami u slobodno vrijeme opisuju da se tada bave rolanjem, igricama na internetu, voze bicikl, a neki od njih provedu pasivno vrijeme ležeći u krevetu. Nekoliko maloljetnika slobodno vrijeme koristi da zaradi nešto novaca. Jedan maloljetnik sasvim ozbiljno pojašnjava da kada ima slobodno vrijeme odlazi tražiti posao: *"Kad god imam vrijeme slobodno ja odem zaradim sebi"* (P6:859). Drugi maloljetnik se žali kako uvijek radi

za nadnicu i to radi teške fizičke poslove: "*Radim, ako me ko zovne znaš, za dnevnicu. Primjer, ići u šumu, kupiti sjeno*" (P10:577). Treći maloljetnik ponosno objašnjava kako umije sve da radi i da je jedan period radio kao majstor limar: "*Radio sam kod limara tri mjeseca ko mehaničar limar, sve radim*" (P22:55).

Sportske aktivnosti: Maloljetnici uglavnom preferiraju bavljenje sportom u slobodno vrijeme. Mnogi maloljetnici pokazuju zainteresovanost za borilačke sportove, odlaske u teretanu: "*Idem u teretanu a i trenir' o sam prije kung-fu, četiri godine sam trenir' o, pa sam sve napustio, ali idem u teretanu kod druga tu*" (P3:28). Neki maloljetnici u borilačkim sportovima su bili uspješni i ponosno opisuju svoj uspjeh u sportu, odlaske na takmičenja: "... *pa bio sam među najboljim bokserima, treb' o sam ići na evropsko...*" (P12:661). Drugi maloljetnik je dobar u fudbalu i pun je očekivanja u vezi sa svojom karijerom fudbalera: "... *sedam godina, sad u augustu valjda idem tam' za inostranstvo da igram ...valjda će biti...*" (P5:16).

Sklonost ka umjetnosti, ljubav prema životinjama, molitva: Nekoliko maloljetnika ističe svoju nadarenost i ljubav prema muzici, fotografiji, crtanju, životinjama ili odlasku na molitvu. Jedan maloljetnik ponosan je na svoje umijeće sviranja na harmonici i misli da je najbolje svirao harmoniku: "*Svirao sam mislim najbolje harmoniku*" (P13:322), drugi maloljetnik opisuje kako su u školi prepoznali njegov talent za fotografiju: "...*ne znam, otkrili valjda da sam ja taj talent za fotografiju, pa direktor insistirao da ja idem na taj kurs...*" (P9:168). Uzgajanje golubova i briga oko zečevo je preokupacija u slobodno vrijeme maloljetnika koji svoj hobi i obavezu oko ljubimaca nikada ne zaboravlja: "*Ujutro, prije nego što u školu krenem, ustanem i nahranim zečeve, golubove...*" (P12:435). Nekoliko maloljetnika u slobodno vrijeme boravi u kući ili malo izađu vani, a subotom i nedjeljom idu na molitvu: "*Idem u džamiju ...subotu i nedelju...*" (P17:46).

Nedostatak hobija: Nekoliko je maloljetnika koji zapravo ne znaju šta bi radili u slobodno vrijeme, nemaju hobi, ne bave se sportom i čini se kao da se dosađuju. Dosadu ispunjavaju nekada odlaskom u kafić, nekada u internet klub ili u kladionicu. Jedan maloljetnik

ilustrira kako izgleda njegov dan, i iz opisa sadržaja aktivnosti čini se da je usamljenost nešto što ga preplavljuje i kao da je prepušten sam sebi. Zapravo, maloljetnik se žali na dosadu koju osjeća kako u kući tako i van kuće: ”*Ujutro idem u školu, odem u kafić na kafu, ispunim koji tiket na kladionici pa sjedim za računarom gledam TV da ubijem dosadu, onda malo izađem i vratim se oko 10 ili 11 naveče i onda spavanje*” (P27:19). Neki od maloljetnika dijelom upražnjavaju slobodno vrijeme odlaskom u kladionicu označavajući to kao slučajnim odlaskom: ”... *slučajno nako odem u kladioniku, uplatim tako ...uplatim sebi list*” (P10:1069). Samo jedan maloljetnik očekuje da mu roditelji daju neku obavezu i osjeća dosadu kada ne ide u školu. Slobodno vrijeme za ovog maloljetnika znači raditi kući nešto što mu otac ”naredi” i čini se kao da je za njega škola bijeg od kućnih obaveza: ”...*k'o otac većinom, ono ...hajd radi ovo, hajd radi ono, ono, tipično. Dosadno mi bude bez škole...*” (P29: 58). Kroz prizmu tipičnog dana i načina kako ga provede, maloljetnici navode svoje higijenske navike, vrijeme lijeganja i ustajanja: ”...*odlazak na kafu, odlazak u grad, druženje sa "društvom"* ...onako bezveze provedemo dan u gradu vratimo se kući i možda nekad malo naveče nešto izađemo popijemo kafu i to je to...” (P2:21) ili: ”Ja dođem u kuću, sjedem i jedem, odem i legnem spavam” (P6:32).

Slobodno vrijeme u strukturiranom miljeu: Maloljetnici koji žive u kaznenopopravnim ustanovama imaju unaprijed sačinjen raspored aktivnosti uz malo slobode za mijenjanje istog. Svi maloljetnici koji trenutno borave u jasno strukturiranom miljeu žale se na striktnost

rasporeda ali opisuju i periode tokom dana koje sami mogu da osmisle. Jedan maloljetnik to slikovito objašnjava: ”...*ustaje se ujutru u sedam sati, doručak, ...neke slobodne aktivnosti ujutru poslije doručka i to, ne znam do nekih deset sati. Od deset sati imamo neke ono časove, ono sat vremena ...pričaju sa nama i to ovi psiholozi i to, pedagog i što imaju vaspitači. Ručak nam je u dvanest. Poslije dvanest, mi onda imamo svoje na primjer, šta hoćemo, da izađemo negdje u grad, nije bitno, il nešto ...ako hoćemo da igramo s vaspitačima košarku, odbojku, ne znam, stoni tenis, svejedno, to do nekih tri sata. U tri sata nam je smjena vaspitača ...poslije opet u šest večera i tako*

...malo naveće u grad ...radim nešto, nije bitno ...zaposlio sam se bio kod jednog čovjeka gore na građevini, radim. Idem kod prijetelja, idem u kafić naveće pomažem njemu, radim ovo ono, ondar mi oni plate i tako” (P9:88).

Druženje s vršnjacima u slobodno vrijeme: Većina maloljetnika, ipak govori o slobodnom vremenu koje provodi s vršnjacima u gradu, na ulici ili u kafićima: ”da se *malo opustim sa društvom, volim da ostanem dugo*” (P2:91). Pri izlascima u kafiće i s društvom na ”opuštanje” maloljetnici uzimaju alkohol: ”...nekad ono s društvom, ne popijem ja da se napijem, već onako malo al’, pošto nisam neki alkoholičar mene to uhvati. Znam kako je čovjek kad se napije on je...” (P3:241).

Zajedničke aktivnosti: Vršnjake unutar jedne grupe vežu slična interesovanja i zajedničke aktivnosti. Maloljetnike u ovom istraživanju s vršnjacima povezuje interesovanje za sport, zajednički izlasci, odlasci u kladijonice, internet klubove, ribolov. Maloljetnici s vršnjacima imaju zajedničke aktivnosti u školi i van škole. Jedan maloljetnik opisuje svoje društvo i sve one aktivnosti koje zajednički čine: ”...Cipi ide sa mnom i u razred, išli smo i na kung-fu, i u teretanu, znači sve sam s njim, onda ima Dis i ovi, Mir i Raza, svi su oni s nama ono stalno” (P1:74).

Kontinuitet druženja s vršnjacima: Većina maloljetnika daje značaj dužini, neprekidnosti i stalnosti druženja s vršnjacima. Nekoliko maloljetnika opisuje druženje s vršnjacima još od nižih razreda osnovne škole, opisuju stalnost veze s jednim prijateljem: ”...sa ovim se dijetom najviše družim ...od prvog razreda osnovne sve sam iš'o u školu i do srednje i tako družili se i tako...” (P24:129). Drugi maloljetnik, također, ističe koliko njemu znači što ima jednog prijatelja kome može da vjeruje i s kim može da dijeli svoje tajne: ”Imam jednog jarana, s njim sam osam godina, znači svaki dan zajedno, i on zna sve o meni ...on mi je znači prijatelj, osam godina, s njim sam stalno, znači ne razdvajamo se” (P1:60;71). Jedan maloljetnik detaljno objašnjava kako se morao grčevito boriti s roditeljima i razrednicom za svoje višegodišnje drugove i braniti tu povezanost: ”Ja sam vama već prije rek’o da sam im’o dvojicu prijatelja koji su išli sa mnom i danas dan se

družimo. Znači naši roditelji su nas pokušavali, zato jer smo bili nako malo življi od drugih znači, dječaka u našem razredu. Pa su roditelji pokušavali kako da nas raskrinkaju, da, da se ne družimo. Takođe, i razredna naša” (P13:365). Većina maloljetnika govori o odnosima s vršnjacima iz osnovne škole s kojima više ne idu zajedno u srednju školu, ali s kojima održavaju konstantne odnose nakon ili tokom školskih aktivnosti: ”...pa, ja imam svoje društvo iz osnovne škole, i dalje se mi družimo, a ovo sad iz srednje škole slabo kad izlazimo” (P16:141). Nekoliko maloljetnika nastavilo je ne samo družiti se s vršnjacima iz osnovne škole već i pohađati istu srednju školu i biti u istom razredu i na taj način očuvati kontinuitet druženja: ”...to su većinom, onaj drugovi iz osnovne škole, koji su sad znači sa mnom u ekonomskoj, idu sa mnom u razred” (P23:113). Za neke maloljetnike su to vršnjaci iz susjedstva s kojim dijele školske aktivnosti i s kojim se druže: ”Imam dvojicu, trojicu uvijek što se druže sa mnom, ovdje iz komšiluka. Oni idu sa mnom i u školu” (P25:137). Samo dva maloljetnika su istakla da imaju prijatelje koji su puno stariji od njih. Jedan od njih kada opisuje druženje sa svojim starijim prijateljem čini se kao da je za njega privilegija imati starijeg, iskusnog prijatelja koji mu može dati koristan savjet: ”Imam jednog druga, završava fakultet za pedagoga. Baš sam sa njim ono ekstra, sve mi savjete daje, sa njim se družim i eto” (P20:135). Drugi maloljetnik ponosno ističe kako je uglavnom bio u društvu starijih i da su oni dosta uticali na njega: ”... pa hod' o sam po gradu, vam', tam', mali bio. I to sve sa onim velikim hod' o. Ja sam od njih sve učio. I auto i sve, i to, sve gled' o motore, sve šta oni rade i ja sam” (P36:69). Za ovog maloljetnika kao da je biti u društvu starijih značilo i biti odrastao.

Značaj grupe vršnjaka: Većina maloljetnika ističe kakav i koliki značaj za njih ima grupa vršnjaka. Jedan maloljetnik objašnjava koliku zaštitnu moć ima njegova grupa drugova kada mu drugi prijete i ističe da se u svoje drugove može pouzdati iako se i sam osjeća sposobnim za odbranu: ”Dole njih trojica rašire se nešto i stanu ispred i počnu mi ćemo tebi ovo, mi ćemo tebi ono, ja stojim, e onda kad moji drugovi dođu onda skroz druga priča ...al' stari ako krenu ne dam na sebe” (P3:237). Nekoliko maloljetnika kao grupu vršnjaka vidi cio razred i

daje značaj zajedništvu koje su imali kao razred u cjelini: "*U osnovnoj školi nije bilo složnijeg razreda*" (P10:67). Drugi maloljetnik opisuje dobar odnos i povjerenje koji su imali kao grupa: "*Uvijek smo imali dobre odnose, uvijek smo imali neki kontakt, druženje, pričali smo neke svoje tajne, znači uži krug prijatelja ...nije svako svačiji prijatelj*" (P16:50).

Nepovjerenje u vršnjake: Nekoliko maloljetnika nema prijatelja, uglavnom su sami bez povjerenja u druge uz osjećaj izdanosti i sumnjičavosti prema drugovima i svijetu oko sebe.

Jedan maloljetnik smatra da nema prijatelja, da su svi oko njega samo poznanici i vjeruje da su sve lažna prijateljstva, iz interesa, objašnjava to: "*Imam samo dosta poznanika, a prijatelja nemam, pravog prijatelja nemam ...prijatelj samo kad imaš para...*" (P10:363;371). Drugi maloljetnik opisuje kako mu je malo ostalo prijatelja jer oni koje je smatrao prijateljima shvatio je da nisu za njega, opisuje gubitak prijatelja i razočarenje: "*...pa imam prijatelja par još ...družio sam se s nekim, pa sam shvatio da nisu OK za mene, pa sam prest'o se družit sa njima*" (P21:152).

Kvalitet odnosa s vršnjacima: Nekoliko maloljetnika opisuje svoj odnos s vršnjacima sada i u prošlosti kao ni jako dobar niti nešto loš. Većina maloljetnika prisjeća se da je u prošlosti s vršnjacima bilo tuče, više su se udruživali u grupe a onda međusobno tukli. Jedan maloljetnik sjeća se i opisuje kako ga je grupa vršnjaka istukla: "*Jesu me istukli, dol' u čaršiji, devetorica, desetorica bilo et ...palicama*" (P10:104). Nekoliko maloljetnika opisuje neravnopravan odnos s vršnjacima, odnos u kojem su oni slušali i radili za vršnjake i uvijek bili spremni pomoći.

1.5. Odnosi i komunikacija

Nepovjerenje: Većina maloljetnika opisuje nepovjerenje u odnosima s drugima. Nepovjerenje prezentiraju kroz teškoću da se drugima povjere, posebno članovima porodice. Maloljetnici imaju osjećaj i vjeruju da ih drugi ne razumiju iz čega proizlazi i njihov stav da s drugima ne trebaju razgovarati, niti drugima pričati, npr.

o svojim problemima. Jedan maloljetnik to ilustrira kroz nekoliko izjava: "Niko me izgleda ne razumije ...niko me ne konta ...ne trebam razgovarat ...to neću da pričam, o tome nikome, ne pričam nikom" (P10: 307;347;791;804).

Stav: "Mogu to sam": Nekoliko maloljetnika samouyjereno tvrde da sve svoje probleme mogu rješavati sami i da druge ne trebaju uključivati. Jedan maloljetnik rješava svoje probleme sam ili uz pomoć prijatelja i nekada starijeg brata: "...uglavnom to sam riješim s jaranima, tako, ...onda sam ja rek'o bratu, on je bio tada osmi razred tu u školi, onda je on to sređivao" (P1:162;211).

"Porodici ne mogu vjerovati da će biti uz mene": Četvrtna ispitanih maloljetnika procjenjuje da ih porodica neće podržati, već će ih samo optuživati. Maloljetnici izbjegavaju s članovima porodice razgovarati o svojim problemima i to izbjegavanje argumentiraju time što su sigurni da će ih u porodici kritizirati. Maloljetnici, čini se, imaju veći nivo povjerenja u prijatelje nego u porodicu, prijatelji ih slušaju i čuju, porodica kao da niti sluša niti čuje: "...pa uglavnom čak i ako napravim neki problem, niko iz porodice mene neće podržati, svi će ono što si problem, ovako onako. Dok s' jaranima je druga stvar" (P1:230). Neki maloljetnici u odnosu s roditeljima nastoje prikriti svoje ponašanja i kao da time ne žele kvariti sliku o sebi kod roditelja: "Uvijek kada me mama pita ima li neki problem ja uvijek govorim ma nema, nema" (P2:44).

Povjerenje u ukućane: Većina maloljetnika opisuje kako su s majkom u najboljim odnosima. Maloljetnici opuštenije razgovaraju s majkama, vjeruju da ih majka najbolje razumije i da je uz njih: "...ko imam neki problem razgovaram sa mamom" (P2: 87). Samo jedan maloljetnik podjednak odnos ima i s ocem i s majkom. Svega nekolicina maloljetnika doživljava da je otac osoba koja mu najviše pomaže: "...pa mislim da je to ipak otac, on mi opet daje savjete neke koji meni trebaju, koje bi treb'o radit'. Sve to otac" (P37: 94). Nekoliko maloljetnika najviše povjerenja ima u starijeg brata, a neki i u stariju sestru kako to opisuje jedan maloljetnik: "...sestra ...ono, uvijek joj mogu sve reći" (P21:136). Jedan maloljetnik misli da nema nikog u porodici koga bi posebno izdvojio da bude osoba u njegovoj

porodici s kojom može razgovarati: "...pa majka. Otac ono, pošto radi, pa kad dođe s njim nekad pričam, tako. Djed i tako. Mislim nema sad neko posebno, nemam sad da s njim sjednem da razgovaram i to" (P23:101). Nekoliko maloljetnika ima posebno povjerenje u djeda i nenu s kojim mogu razgovarati o svemu. Jedan maloljetnik doživljava djeda kao njemu posebno značajnu osobu: "Ma eto djed me volio od malih nogu. Kad je majka umrla, eto od pet godina, ja sam s njim gore spav'o. I danas dan i sve..." (P25: 233).

"Porodica nema snagu nositi se s problemima koje imam":

Gotovo jedna polovina maloljetnika opisuje svoju porodicu kao porodicu koja nema kapaciteta i snage nositi se s njihovim problemima. U porodici ne vide nikoga s kim bi mogli razgovarati ili ko bi ih mogao slušati. Jedan maloljetnik oslikava raspad svoje porodice i njenu slabost kroz prizmu kriminala kojeg su činila njegova braća: "...ma sva su braća bili po zatvoru samo et' jedan brat što nije bio u zatvoru" (P32:58). Nekoliko maloljetnika opisuje gubitke članova porodice i njenu nepotpunost uslijed ovih gubitaka. Jedan od njih se žali na odrastanje bez oca: "...znači i gubitak oca definitivno ...možda bi bio druga osoba i šta ja znam ...drugačije je rasti bez oca i s ocem" (P1:193). Neki od maloljetnika žale se na odsutnost roditelja i prinuđenost da žive s djedom i nemom: "Živim, ovdje sam s nemom, otac bude u Afganistanu, eto tako ...roditelji su mi isto rastavljeni..." (P26:14;34). Drugi maloljetnici svoju nesugurnost u porodicu prikazuju dajući kratke informacije o tome da roditelji ne žive skupa i većina njih navodi da nema blisku osobu: "...nemam sad da s njim sjednem da razgovaram i to..." (P23:101). Većina maloljetnika komunikaciju i odnos s roditeljima i drugim ukućanima opisuje kroz dobijanje savjeta. Osoba koja maloljetniku daje savjete za njega je osoba s kojom ima dobre odnose. Jedan maloljetnik to ilustrira kroz svoj odnos s ocem: "...pa mislim da je to ipak otac, on mi opet daje savjete neke koji meni trebaju, koje bi treb'o radit. Sve to otac" (P37:94).

"Ljuti me što mi niko više ne vjeruje": Nekoliko maloljetnika navode teškoću koju imaju u relaciji s drugima. Maloljetnici percipiraju da ih drugi posmatraju kroz delinkventni čin, da im drugi više ne

vjeruju i da im pripisuju i ono što nisu uradili. Jedan maloljetnik se žali i ljuti kako mu je teško sada uvjeriti roditelje da nešto nije uradio za što ga optužuju: "...najgore što ne mogu da objasnim da ja nisam, znam da ja nisam (glasnije izrečeno) ili me pravi budalom za nešto što stvarno nisam uradio" (P2:105). Drugi maloljetnik bespomoćno objašnjava da sada njega niko ništa ne pita, da nastavnici informiraju roditelje o njemu i njegovom ponašanju, a on nema prilike bilo što reći: "Nalagali su da sam se pobio tri put u školi ...otac dobio neku kovertu ...nisam se ja pobio ni s nikim tri put u klupi..." (P10:682).

Kažnjavanje bez riječi: Neki maloljetnici pokazuju teškoću na nedostatak komunikacije s roditeljima. Žale se da roditelji ne razgovaraju s njima, nego odmah kažnjavaju. Jedan maloljetnik se žali na majku koja nije htjela ni čuti ni vidjeti da je povrijedjen, već ga ljutito kaznila na način da mu je polomila koturaljke: "Ja htjeo da se provozam i sav se poderem. I došo' kući i mama došla i slomi skejt. Et', bilo mi žao" (P2:117). Drugi maloljetnik tužno i razočarano opisuje kako njegove roditelje ne interesira njegovo društvo: "...ma ne interesuje njih moje društvo, samo me gledaju, lijepo društvo izaberí, sebi biraj" (P5:109). Nekoliko maloljetnika navodi svoju bespomoćnost u odnosu na roditelje koji ih u izboru vršnjaka ograničavaju: "...oni su dopustili meni s jednim drugom da budem..." (P13:411).

Prepirke roditelja: Većina maloljetnika prepoznaće da njihovi roditelji imaju međusobne probleme u komunikaciji. Jedan maloljetnik opisuje kako svjedoči svađama roditelja oko svega i oko najmanjeg problema: "...odmah se počnu svađati kad nemaju zašto kupit kafu" (P3:187). Mnogi maloljetnici se žale da s roditeljima teško mogu uspostaviti komunikaciju. Maloljetnicima se čini da ih roditelji ne slušaju i da ne znaju razgovarati. Jedan maloljetnik opisuje kako sluša od roditelja samo zabrane: "Roditelji ne znaju da razgovaraju „nemoj tako, vam, tam”...priča on rijećima..." (P29:214). Svega nekoliko maloljetnika se žali na to da s roditeljima uopće ne mogu uspostaviti komunikaciju bilo zbog toga što su uvijek alkoholizirani ili zbog duševne ili neke fizičke bolesti. Tako jedan maloljetnik ljutito objašnjava nemoguću komunikaciju s ocem: "Ma kako će

razgovarati kad je stalno pijan, kad je stalno nikakav. Ne može se s njim razgovarat" (P24:548). Drugi maloljetnik povjerava se koliko je za njega važno kada u kući svi razgovaraju, razgovarati za ovog maloljetnika znači živjeti: "*Dok nismo razgovarali nije bilo nikako ...lakše je i meni i ...svima nama u kući. To je bilo taj mjesec dana, isto k'o da ono, ne znam, k'o da se zaledilo vrijeme, samo o tom misliš ...kad smo počeli pričat*", jednostavno život se nasatvio" (P9:478).

1.6. Delinkvencija

Delinkventno ponašanje maloljetnika u ovom istraživanju posmatrali smo kroz analizu okolnosti delinkvencije, motivaciju za delinkventno ponašanje, ulazak u delinkvenciju, reakciju maloljetnika i reakcije drugih, te načine nošenja s problemima. Okolnosti delinkvencije definirali smo kao sve one životne situacije maloljetnika koje su prethodile ulasku u delinkvenciju. Motivacija delinkvencije definirana je kroz misli, želje, ideje maloljetnika koje su ga vodile ka činjenju delinkventnih radnji. Ulazak u delinkvenciju označava ponašanja i situacije pri kojima je maloljetnik počinio prvu delinkventnu radnju. Delinkventna radnja definirana je kao postupak ili čin kojim je delinkvent načinio povredu drugom ili nanio materijalnu i drugu štetu, a što je zakonom označeno kao krivično djelo. Reakciju drugih definirali smo kao sve emocionalne, kognitivne i ponašajne postupke koji su poduzeli ili imali roditelji i drugi članovi porodice, vršnjaci, škola, policija, tužilaštvo, sud, centar za socijalni rad i druge institucije, te susjedstvo. Reakcija maloljetnika označava emocionalne, kognitivne i ponašajne postupke maloljetnika na percipiranu ili stvarnu reakciju drugih.

Okolnosti delinkvencije i motivacija: Većina maloljetnika je nesigurna u procjeni kako i kada su počeli imati probleme u ponašanju. Za neke maloljetnike to je bio ulazak u grupu vršnjaka problematičnog ponašanja, za druge su to bile teškoće u porodici kao što je siromaštvo, svađe i razvod roditelja, za neke je promjena mjesta življjenja i škole, a za neke gubitak jednog od roditelja. Jedan maloljetnik objašnjava kako je s društvom počeo izlaziti i kako ga je društvo lagano uvelo u

problematično ponašanje. Na samom početku mu je to bilo privlačno, kasnije s problematičnim ponašanjem nije mogao stati, postalo je dio njega, identificirao se sa svojom grupom: "...tako, sad vam kažem, zname kako je. Počneš izlazit, ovo ono, ima para. Uletio u loše društvo, društvo me povuklo za sobom, tako su počeli ti, nastali problemi, znači malo po malo i išlo je tako" (P9:482). Drugi maloljetnik opisuje probleme s ulaskom u novo okruženje, novu školsku sredinu, teškoću da bude prihvaćen. Za ovog maloljetnika delinkventno ponašanje je bilo način dokazivanja i mogli bismo reći neki oblik preživljavanja u novoj sredini u koju je došao mimo svoje volje: "...pa nekako mi je bilo krivo, što sam se odselio ...i onda ovdje sve novo i počele su tuče ...sve ono kako sam došao novi svi te izazivaju" (P1:155).

"Prepušten sam bio sam sebi - o meni se niko nije brinuo": Nekoliko maloljetnika opisuju put ulaska u delinkvenciju žaleći se da nisu imali nikoga na koga bi se mogli osloniti, da su bili sami. Jedan maloljetnik žali se na usamljenost i izostajanje jasnih granica u odrastanju označavajući to kao "kontrolu": "...znači nisam imao kontrolu, znači nije imao ko da me posavjetuje" (P9:482). Drugi maloljetnik svoj ulazak u delinkvenciju vezuje za odnos porodice prema njemu, bio je odbačen, nije nikome pripadao: "...motiviralo me eto što su me istjerali iz kuće" (P10:861). Čini se da je ulazak ovog maloljetnika u delinkventno ponašanje na neki način kažnjavanje roditelja na doživljeno odbacivanje, kao da je time želio reći "sada sam stvarno loš".

"Morao sam krasti da bih imao": Nekoliko maloljetnika izlaz iz siromaštva pronašlo je u prakticiranju delinkventnih radnji. Jedan maloljetnik objašnjava kako je krađom rješavao egzistencijalni problem, kako nabaviti hranu u uslovima kada ne može na drugi način zaraditi: "Natjeralo me eto ...nemaš znači šta jesti, snijeg je, zima. Trebaš znači otići nešto da ...ukrasti znači moram" (P10:881). Slično viđenje svog ulaska u delinkventno ponašanje daje i drugi maloljetnik: "...nisam mogao tražiti od majke, mor'o sam ić' otimat'" (P32:190).

"Moji u kući se svađaju, ja moram biti vani": Nekoliko maloljetnika navodi da su više vremena boravili van kuće bježeći od problema u porodici i svađe. Jedan maloljetnik teškoću nošenja

sa majčinom verbalnom agresijom pokušao je razriješiti činjenjem problema. Čini se kao da je ovim postupkom želio testirati roditelje ili ih prisiliti na drastičnu kaznu kao što je izbacivanje iz kuće: "...pa ne znam šta joj je, pa dođe na mene galami nešto. I zato sam ja napravio belaj, eto sad me istjerajte" (P36:132).

"Moji prijatelji to isto rade": Većina maloljetnika navodi da je na njih društvo imalo veliki utjecaj. Nekoliko njih objašnjava da su u delinkvenciju ušli s društvom i uz nagovaranje s uvjerenjem da niko neće saznati za radnje koje čine, kako to objašnjava jedan maloljetnik: "U to se ulazi većinom, znači s društvom i to nagovaranjem. Pošto misliš da neće niko sazнати to" (P23:293). Neki maloljetnici ističu snažnu pripadnost grupi vršnjaka i ulazak u problematične situacije opisuju kao potrebu da štite jedni druge. Jedan maloljetnik opravdava stalnu tučnjavu u kojoj se nalazi njegovom potrebom da brani druge: "...nisam sebe branio, branio sam druge" (P14:258), a drugi, krađu koju je s grupom počinio objašnjava željom da pomogne prijatelju: "Ovo što smo uradili sad to je bilo zbog jarana, ja iš'o njemu da pomognem" (P22:263).

"Ne mogu se kontrolirati": Nekoliko maloljetnika govori o svom bijesu kojeg ne uspijevaju kontrolirati. U nekim situacijama obuzme ih bijes i tada počine delinkventnu radnju. Nekada su to situacije kada ih drugi izazivaju kao što to opisuje jedan maloljetnik: "...ma ne znam u tom trenutku, samo sam im' o neki bijes u sebi , nemam pojma ...i onda mi je bilo krivo kad njegovi jarani bajagi priljeću ...ne mogu opisati bijes..." (P2:151), a nekada povreda ili poniženost koju doživi od drugog pred grupom vršnjaka kako to oslikava drugi maloljetnik: "Preš'o bi' preko toga jer je žensko. Al' kad te udari dejvojčica pred sto tvojih jarana ...i ono svi govore: Oooooo ...to te podstiče da uradiš nešto povodom toga" (P1:223). Ovaj maloljetnik time što je vratio djevojčici udarce kao da je želio pokazati svojim prijateljima da nije slab, da je ponosan i da će odbraniti imidž muškarca kakav je izgradio njegov krug prijatelja. Osim, nemogućnosti kontrole bijesa, neki maloljetnici navode teškoću u kontroliranju nekih impulsa kao što je kockanje, uzimanje alkohola, krađa. Jedan maloljetnik opisuje to: "...ono što sam trošio više na dan, više mi se tražilo i ono kockali

smo jedno vrijeme. Išli u kockarnice ...ono dođeš, ukradeš, opljačkaš, otmeš čovjeku, imaš dvjesto maraka, izgubiš. I tako..." (P29:346). Neki maloljetnici pokušavaju pokazati kako je, zapravo, teško se zaustaviti u činjenju problema, kao da jednostavno jedan problem ide za drugim i čini se da su maloljetnici u tome bespomoćni i uhvaćeni u neki točak koji se okreće i oni ne znaju kako da ga zaustave: "*Ti problemi su počeli jednostavno, jedan problem vuk'o drugi, sve tako*" (P9:486).

"Važan sam, sad sam glavni": Neki maloljetnici prepoznavaju da su s delinkventnim radnjama postajali popularni u školi, svi su o njima pričali, druga djeca su ih prepoznavala a neki od vršnjaka su htjeli biti s njima, postajali su glavni, i činilo im se da su nekako važni. Jedan maloljetnik, s osjećajem važnosti, elaborira o toj fazi razvoja delinkventnog ponašanja i kasnijoj spoznaji da je to zabluda: "*Eh, škola ...to nekako kad se desilo, ti si ono frajer, ti si glavni, bajagi, svi ono te gledaju iz straha, ali sad kada pogledaš, s te strane, kad si stariji i ozbiljniji, nije to to. U osnovnoj se, pročuje kroz školu, on je onog izudar'o, sad ti frajer glavu digneš, a kada dođu policija, manji si od makovog zrna*" (P3:135).

Delinkvencija zbog omalovažavanja: Nekoliko maloljetnika objašnjava svoje ponašanje kao reakciju na ponašanje drugih prema njima. Jedan maloljetnik opisuje kako ga je vršnjakinja ismijala pred društvom, a onda ju je on iz osjećaja bespomoćnosti i poniženosti fizički povrijedio: "*Nisam znao ni šta ču, a ovi se svi smiju. I ja sam njoj kreno da vratim i ona se nekako izmakla i udarim je u oko...*" (P1:67). Drugi maloljetnik navodi svoju osvetu susjedu koji je bio nekorektan prema njemu: "*Ja sam kod njega radio jedno desetak dana kupio šljive i pek'o rakiju i tako to. I on mi nije 'tjeo platit, kad god odem neće da mi plati*" (P11:638). Neki maloljetnici uzimaju ulogu Robin Huda vjerujući da ništa nisu loše uradili ako je osoba kojoj su to učinili prema njihovoj procjeni loša osoba: "*...i samo sam razbio staklo ...svi su mi se zahvalili što sam to uradio ...taj je čovjek ...dosta ljudi izvar'o, dužan po des't hiljada maraka, pet, šest plata po hiljadu eura...*" (P10:897;905).

1.6.1. Reakcija na delinkvenciju

Reakcije drugih na delinkventno ponašanje su različite i kreću se od potpunog izostanka reakcije, ignoriranja do površnog uključivanja u ono što se desilo. Većina maloljetnika navodi da okolina sazna tek kad im u kuću ili školu dođe policija. Roditelji većine maloljetnika saznaju kada dobiju poziv iz škole ili dobiju poziv od socijalnog radnika: "...a ...škola, šta ja znam ...komšiluk ...ma svi izadu odma 'nabiju se tamo na prozor gledaju šta, kako ...kako me odvede policija, dovede ...sve gledaju..." (P35:297). Jedan maloljetnik opisuje reakciju ukućana na njegov odlazak u dom za maloljetnike: "Okolina nije znala šta se dešava. Iz socijalnog su javili da se spremim, ...oni su me ispratili ...nena je plakala, dajnica je plakala, rodice tu, njezine kćeri, one su plakale, svi ...komšinica, ona je isto fina i ona, ne znam. Isto k'o da odo' u zatvor..." (P9:518).

Nekoliko maloljentika navodi da jedan broj delinkventnih radnji nikada ne bude otkriveno jer ne bude prijavljeno. U nekim slučajevima škola i okolina ignoriraju problematična ponašanja maloljetnika za koje već znaju da su delinkventi, jedan maloljetnik kaže: "...pa šta ja znam uvijek su me zvali nasilnik, razbojnik" (P26:220). U drugim slučajevima i škola i policija znaju bez provjere pripisati delinkventnu radnju maloljetniku koji je već označen kao delinkvent. Svoje iskustvo "stalnog krivca za sve" opisuje jedan maloljetnik: "Izbacili su me iz škole ...zato što su mislili da sam ja to uradio i kad je ovaj S... to pojasnio profesorima on je mene vratio ponovo" (P26:220). Okolina ne pokazuje otvorene reakcije, ali se sigrurno priča unutar porodice jer: "...govori meni to dijete malo, rekla mi je mama da ne smijem ovdje dolazit' da si ti opasan, da se drogiraš..." (P31:218).

Reakcija porodice: Reakcije porodice osciliraju od podrške koju dobiju od oba roditelja ili samo od jednog do kažnjavanja u vidu zabrane izlazaka, zabrane druženja s dotadašnjim vršnjacima, oduzimanja mobitela, uskraćivanja vremena za interent. Dosta maloljetnika govori o tome da prvo majke saznaju i pokušavaju njihov problem zataškati, dajući im savjete da to više ne ponavljaju ili tješeći ih u smislu: "nemoj se brinuti" (P3:139). Većina navodi

da roditelji prvo burno reagiraju, "uvijek galame" kada saznaju, a dešava se da ih fizički kažnavaju: "*Došla je u školu i istukla me pred čitavom djecom ...i bila me isključila na pet dana iz škole*" (P6:675). Nakon smirivanja prvih reakcija onda ih smiruju, tješće umanjujući problem: "...*opet mi otac govori da se ne brinem ...da to neće biti ništa opasno, samo ako se ponovi da je onda, da sam onda...*" (P2:81). Nekoliko maloljetnika navodi da roditelji pokazuju nevjericu da se to uopće desilo s uvjerenjem da "ne bi on to uradio" ili daju savjete da "to" više ne ponove. Nekoliko maloljetnika navodi da su im majke davale veliku podršku, uvijek su bile prisutne, pratile suđenja, ulagale žalbe na presude. Neki od maloljetnika su naveli da su roditelji bili nezainteresovani: "...*majku nije bilo briga...*" (P10:1033), ili da su na delinkventno ponašanje gledali kao na prihvatljivo ponašanje: "*To je danas normalno, svako želi da nešto, svako mora danas da prezivi, to je tako*" (P16: 574). Neki maloljetnici opisuju reakcije porodice u smislu da su članovi porodice pokušali sve učiniti: "...*ma ništa ...sayjetovali me, molili, kumili, tukli i sve su pokušali što su mogli. Na kraju su digli ruke od mene...*" (P31:146).

Reakcije vršnjaka: Većina maloljetnika navodi da su ih vršnjaci podržavali i bodrili i odobravali na neki način njihova djela: "*Nek' si je udario ...šta je ona se ono k'o digla*" (P1:233). Nekoliko maloljetnika navode da su njihovi prijatelji čak bili spremni da preuzmu odgovornost: "*Drugovi, htjeli su svu moju krivicu što je na meni bila, da na sebe stave, al' ja sam rek'o kada sam i ja bio tu, bit će i tu sa vama i gotovo*" (P3:223). Neki maloljetnici navode nezainteresiranost vršnjaka za njihovo ponašanje: "...*pa ...kako-tako ...svejedno im, boli njiha briga šta ja radim...*" (P22:771). Nekoliko maloljetnika opisuje kako su ih neki vršnjaci nakon što su saznali za delinkvenciju počeli provocirati ili izbjegavati ili pogrdno nazivati: "...*sve, ja kad god prođem, haparoš, krade ...to me najviše promjenilo*" (P6:771;783). Svega nekolicina maloljetnika navodi da su dobijali kritike i savjete od vršnjaka: "...*pa i oni su me kritikovali. Šta si to radio nisi treb'o...*" (P11:762).

Reakcija policije kroz primjenu fizičke sile: Većina maloljetnika ima strah od policije kojeg vezuju za grubost, netaktičnost i nasilnost

u ponašanju policajaca. Neki maloljetnici imaju iskustva dolaska policije u školu i njihovog hapšenja u školskom dvorištu. Nekoliko maloljetnika opisuje fizičko nasilje policajaca nad njima. Jedan maloljetnik se žali kako su ga policajci tukli u policijskoj postaji: "*Udarali su nas policajci ...onde u S... policijskoj stanici ...tu su nas istukli...*" (P6:595). Drugi maloljetnik opisuje metode kojim je policija iznuđivala priznanje da je nešto uradio: "*Kad napravim djelo, ako ima dokaz, zna da sam ja ...dođu u ...pokupe me, u stanici me prebije, priznaj, a ako neću da priznam prebije me opet ...napiše mi djelo ...onda su i to je to*" (P33:226).

Gledanje maloljetnika na odnos socijalnih radnika prema njima: Većina maloljetnika vidi uključenost socijalnih radnika u njihov problem kao nekakvu formalnost. Maloljetnici to opisuju kao povremeno, u nekim slučajevima u određenim vremenskim razmacima, odlaženje u centar za socijalni rad. Sam boravak u centru za socijalni rad prezentiraju kao javljanje socijalnom radniku, a sadržaj rada s maloljetnikom je u formi maloljetničkog žargona "malo popričamo". Jedan maloljetnik to opisuje: "...*on je mene, znači, onaj u vezi slučaja tog koji sam učinio ...samo jednom bio pozvan gore za socijalni rad, popričali smo malo i ništa više*" (P15:22). Samo par maloljetnika navodi da su im socijalni radnici dolazili kući. Jedan maloljetnik zna da su bili u početku kada je mjera izrečena, a i tada nisu imali kontakt s njim: "*Bili su na početku jednom, dvaput da ja znam. Ja sam bio u školi*" (P22:443), a drugi maloljetnik se sjeća da su bili jednom i to kada je trebalo da se uključi u tretman u disciplinskom centru: "...*jesu samo jednom kada je trebalo da idem u disciplinski centar. Samo tad su došli i ne sjećam se da su više ikada došli*" (P29:178). Jedan maloljetnik verbalizira svoju ljutnju prema socijalnoj radnici koju smatra odgovornom za odvajanje od majke i smještaj u instituciju: "...*to je sve kriva F. iz socijalnog. Ona je predložila mjeru gore u S... ona je ...ne može s njom Bog pričati.... Ona zna da sam s majkom u bliskim odnosima, ona ne da idem kući, ona se pravi nešto pametna, pravi se važna*" (P9:494;344). Malo maloljetnika navodi dobra iskustva u kontaktu s centrom za socijalni rad. Provođenje vremena u disciplinskom centru maloljetnici ne navode ni kao pozitivno ni kao

negativno iskustvo, nego kao obaveznu odgojnu mjeru: "...*a iš' o sam ono, ujutro dva sata, budem sa njima i kući. Samo subotom i nedjeljom nisam iš' o*" (P36:724).

Maloljetnička percepcija (ne)pravednosti sudova: Većina maloljentika pokušava objasniti da ih je sud nepravedno kaznio i nanio im nepravdu. Također, većina maloljetnika smatra da nisu krivi negirajući radnje za koje ih se optužuju. Jedan maloljetnik se žali kako je optužen za nešto što nije uradio: "*Oni su mene optužili ni krivog ni dužnog, ja ne znam zašto. Da sam neke košnice u čovjeka porazio*" (P10:953). Drugi maloljetnik s čuđenjem navodi kako ga tužilaštvo tereti za sjeću šume a sebe ne smatra sposobnim za to: "...*tužilaštvo, ne znam oni su mene, ne znam da kažem, džaba osudili, jer su naveli čudan primjer da sam ja sjek'o ne znam koliko bukava s'kirom, gdje ču s'kirom ja, i to za jedan dan, to je nenormalno*" (P16:272).

Samo nekoliko maloljetnika ističe pozitivna iskustva sa sudovima i iskazuju spremnost da prihvate odgovornost za počinjeno djelo. Neki od maloljetnika su u reakciji sudije osjetili da su uvaženi kao osobe koje vrijede i osjetili su se zaštićenim: "*Sudija je bio dobar ...i jednostavno sudija rek'o nisu momci za toga. On je, sudija je im'o one anamneze o nama i to, čitavom našem životu i to ...sudija je odlučio ...ili nađite drugi Dom, neki bolji Dom ili neće nikako ići u Dom*" (P9:494).

Emocionalni odgovor maloljetnika na reakciju drugih: Većina maloljetnika kao reakciju na delinkventne radnje i posljedice tih radnji izražava u vidu osjećanja stida, kajanja, poniženja, krivnje, straha. Snažan osjećaj stida prisutan je kod jednog maloljetnika koji pokušava da razumije sebe kako je s toliko godina došao do suđenja: "*Sa tako malo godina ja da idem na sud ...bilo me stid ...al' et*" (P2:77). Drugi maloljetnik izražava osjećaj poniženosti u situaciji dolaska u policijsku postaju i davanje izjava što opisuje kao nešto što mu je bilo najgore: "...*najgore mi je izjave bilo davati ...to je za mene neko poniženje*" (P3:217;211). Nekoliko maloljetnika opisuju neugodu, osjećaj krivnje i stida što su porodici nanijeli bol. Za jednog maloljetnika je bilo preteško susresti se s bespomoćnošću roditelja pred posljudicama njegovih delinkventnih postupaka: "...

mati plače, otac ne zna šta će... ” (P22:803). Nekoliko maloljetnika je osjećalo stid, a jedan maloljetnik opisuje svoj užas kada se suočio s tim da ga drugi smatraju kriminalcem: “...Osjeć’o sam se nekako ružno. Zato što ja nisam kriminalac ...znači pravi kriminalac ...ovo su neke dječje bezvezne stvari” (P9:526). Jedan maloljetnik je bio preplavljen osjećajem srama zbog spoznaje da svi u okruženju sada znaju da krade: "...bilo mi loše ...svi su znali, jer sam u školi ukr’o telefon. Policija je u školu dolazila” (P6:719). Drugi maloljetnik je naglasio svoj jak osjećaj kajanja, ali je iskazao i prepoznavanje da samim kajanjem prošlost ne može izmijeniti: "...kajao sam se ...al’ nisam mogo time ništa vratiti” (P21:23).

1.7. Percepcija sebe u budućnosti

Kako maloljetnici vide sebe u budućnosti posmatrali smo kroz analizu njihovih očekivanja od samih sebe, od porodice kao i očekivanja od institucija sistema.

Akademска postignuća: Većina maloljetnika je razmišljajući o budućim planovima naglasila da je završetak škole, osnovne ili srednje, veoma važno kada razmišljaju o budućnosti, ali manji broj naglašava koju će školu završiti. Navode određena zanimanja kojima bi se željeli baviti, kao npr. policajac, vojnik, advokat, mehaničar, keramičar, a samo jedan je naveo da želi biti kuhar kao što je njegova majka. Za neke maloljetnike akademska postignuća predstavljaju put ka samostalnosti, kako to jedan maloljetnik i navodi: “Trenutno volio bi ’da završim školu, pa da upišem taj fakultet, neki, da završim, da se zaposlim, da budem svoj čovjek, i to je to...” (P2:29).

Zaposlenje i samostalnost: Nekoliko maloljetnika očekuje da će se zaposliti, da će imati svoj posao od koga će moći da se izdržavaju. Neki maloljetnici u dobijanju posla očekuju pomoć od rođaka ili poznanika, a nekoliko ih smatra da je lakše uspjeti ako imaju nekog “u zaledu”. Nekoliko maloljetnika vidi sebe u nekoj drugoj zemlji, neki bi željeli raditi u Afganistanu, Njemačkoj, Hrvatskoj. Jedan maloljetnik očekuje da ga sestra odvede u inostranstvo: “Volio bih da me sestra može da prevede u drugu zemlju” (P1:659). Jedan

maloljetnik objašnjava zašto bi želio ići u drugu zemlju i tražiti posao: „*Otiš’o bi’ u neku državu, ne bi ost’o ovdje. Mislim ovdje bi’ živio kao normalno, ali bi’ radio negdje ‘van Bosne i Hercegovine’*” (P16:68). Maloljetnici kojima je izrečena mjera boravka u instituciji imaju jasne želje da izađu iz institucije, budu što dalje od policije i sudova, te se vrate ”normalnom načinu života”. Jedan maloljetnik s očitom čežnjom za porodicom to objašnjava: ”...ako Bog da, da izađem sa završenom školom, planiram da se odmah zaposlim, da budem siguran da će ja da živim i u mene majka, možda brat i sestra i da ćemo da živimo lijepo” (P9:100). Drugi maloljetnik izražava svoju jaku želju za bilo kakvom poslom i normalnim životom: ”...volio bi’ zaposlit se i da živim normalnim životom” (P22:947).

Slika sebe kao poznatog sportiste: Nekoliko maloljetnika želi uspjeti u sportu, žele postati poznate sportske ličnosti. Maloljetnik koji trenira fudbal pokazuje neodlučnost, želi biti poznati fudbaler a nije siguran može li završiti i školu i biti uspješan u sportu: ”*Moja životna želja je da postanem neki nogometni igrač, al’ dobro opet to je sve na stranu, jer to je ono što se kaže van nastavna aktivnost. Al’ ne znam, opet mi je škola na prvom mjestu*” (P2:170).

Promjena životne situacije: Očekivanja nekih maloljetnika od budućnosti su povezana s ciljevima koje žele da postignu. Većini ovih maloljetnika ciljevi se odnose na promjenu životne situacije kao što je da imaju svoj stan, svoj prostor kako bi mogli imati svoju intimu. Jedan maloljetnik jednostavno kaže da želi: ”...svoju kuću, to je to” (P12:21), a drugi to slikovito kaže: ”*Da imam svoj krov nad glavom, da me niko ne dira*” (P4:97). Kroz želje ova dva maloljetnika i njihova očekivanja od budućnosti jasno se oslikava težina sadašnje životne situacije u kojoj se nalaze.

U budućnosti vide sebe kao porodične osobe: Neki maloljetnici izlaz iz svoje sadašnje životne situacije u budućnosti vide u formiraju vlastite porodice. Jedan maloljetnik razmišlja o ženidbi: ”...i volio bih se oženit, što ranije, da sve ovo da zaboravim ...i da promijenim život skroz...” (P6:915).

Zadovoljenje trenutnih želja: Neki maloljetnici u budućnosti očekuju ostvarenje sadašnjih infantilnih želja. Jedan maloljetnik

navodi kako bi: "*najviše volio da imam motor...*" (P3:124), a drugi maloljetnik vezuje svoju moć u budućnosti s posjedovanjem auta: "*Želim za auto, da položim i da budem kako se kaže hadžija*" (P13:250).

Promjena u ponašanju: Većina maloljetnika razmišlja o budućnosti u kojoj neće imati kontakt s institucijama sistema. Želju da više nemaju kontakta s policijom i sudom maloljetnici ilustriraju kroz težinu sadašnjih odnosa s institucijama: "*Neću da se vučem po sudu, po sudovima i to jednostavno to nije lijepo. Ne znam, dođu ujutro u tri, četiri, pet, dignu te iz kuće, odvuku na sud, dovuku. Dođu, prevrću ti kuću, nema šta ne rade*" (P9:591). Očekuju i žele da se promijene u ponašanju, a što jedan maloljetnik ilustrira: "*Volio bi' naći pos'o i da se smirim ...da više ne pravim te probleme ...i to je to*" (P22:971). Nekoliko maloljetnika jako želi da u budućnosti ima "čist dosije", voljeli bi da im se sve dosadašnje briše i kako to kaže jedan maloljetnik: "...*da neću imat ništa u dosijeu, nijedne mrlje*" (P9:506).

Ostati isti: Samo jedan maloljetnik misli da se u budućnosti neće mijenjati iako nije siguran, ali čini se kao da mu je sada dobro: "*Ja ne znam šta vrijeme nosi. Ali ja mislim da će 'vako nastaviti. Društvo, curice, grad, malo izlasci, fudbal. To obavezno*" (P29:434).

Ne mogu se vidjeti u budućnosti: Svega nekoliko maloljetnika navodi da ne može sada razmišljati o sebi u budućnosti. Kao da ovi maloljetnici ne smiju ili se ne usuđuju imati neke želje i neka očekivanja u budućnosti. Jedan maloljetnik to ponavljači i gotovo u ljutnji objašnjava: "*E to, to ne mogu reći, nikad se ne zna šta budućnost nosi ...Pa ne znam, rekao sam ne sanjam neke snove*" (P16:672; 680).

1.8. Rezime

Maloljetnici delinkventnog ponašanja u ovom istraživanju dolaze iz različitih konteksta socijalizacije. Svi intervjuirani maloljetnici su muškog spola, a većina su učenici prvog ili drugog razreda srednje škole, nekoliko maloljetnika ne pohađa školu a nekoliko ih je u vrijeme intervjuiranja završavalо trogodišnju srednju školu. Najviše maloljetnika je iz ruralnog i prigradskog okruženja, dok ih je deset

iz urbane sredine. Većina maloljetnika pripada domicilnoj populaciji od kojih ih je nekoliko povratnika. Svega sedam maloljetnika ima prognaničku porodičnu historiju. Podjednak je broj maloljetnika koji žive u potpunoj, odnosno nepotpunoj porodici. Većina maloljetnika ima iskustvo gubitka člana porodice, od čega devet maloljetnika je izgubilo oca, četvero majku, dva maloljetnika brata, odnosno sestru. Nekoliko maloljetnika odrasta uz djeda ili nenu, a nekoliko uz očuha ili mačehu. Većina maloljetnika ima iskustvo življjenja u nasilnom porodičnom okruženju ili u susjedstvu u kojem je prisutno nasilje. Većina maloljetnika ima izrečenu mjeru nadzora roditelja, dok ih je osam s mjerom boravka u instituciji za maloljetnike. Maloljetnici s mjerom boravka u instituciji su iz urbanih sredina i oni su doživjeli česte promjene mjesta življjenja. U analiziranoj grupi maloljetnika njih deset su više puta ponavljali delinkventne radnje i nakon izrečenih i provedenih sudskih mjera.

Relevantni aspekti delinkvencije posmatrani iz ugla maloljetnika mogli bi biti sadržani u kompleksnoj životnoj situaciji (sadašnjoj i u prošlosti), problematičnoj školskoj situaciji; nestrukturiranom slobodnom vremenu; podložnosti utjecaju vršnjaka; nesigurnim odnosima ispunjenim gubicima, nepovjerenjem i nasiljem; upućenosti na sebe ili vršњačku grupu problematičnog ponašanja; neadekvatnom podrškom institucija sistema.

Iz ugla većine maloljetnika može se reći da im je sadašnja životna situacija vrlo kompleksna. Ova kompleksnost proizlazi iz teške ekonomске situacije, čestih promjena mjesta življjenja, problema u porodici kao što je razvod, bolest ili gubitak jednog ili oba roditelja, odsustva očeva, loših uslova stanovanja, promjenljivosti u broju članova porodice, nasilja u porodici, okruženja ispunjenog nepovjerenjem, kriminalom, alkoholom, a u nekim slučajevima i drogom. Više maloljetnika suočeno je i s egzistencijalno ugrožavajućom materijalnom porodičnom situacijom što se uvelikoj reflektira na maloljetničko pohađanje škole, aktivnosti u slobodno vrijeme, problematično ponašanje, podložnost vršnjacima ali i na percepciju sebe u budućnosti.

Porodica kao kontekst socijalizacije: Većina maloljetnika porodičnu klimu sa sveukupnim porodičnim relacijama percipira kao nedovoljno sigurnu, nemoćnu, nedovoljno konzistentnu i koherentnu sredinu s nejasnim granicama i promjenljivim ulogama. Čini se da je u porodicama ove grupe maloljetnika, roditeljski par kao kreator i čuvar porodičnih granica i unutar porodičnih relacija prestao kao takav da egzistira. Moguće je da su narušeni porodični odnosi i problemi koji se javljaju unutar porodične strukture doprinoseći faktori za razvoj delinkvencije. Ali isto tako, očuvanost porodičnih odnosa i porodične strukture, kako je to kod nekoliko maloljetnika ovog istraživanja, moguće doprinosi procesima resocijalizacije i ponovne integracije maloljetnika kako u porodicu tako i u zajednicu. Osobe koje su od važnosti u porodici su na prvom mjestu majka, ali i stariji brat ili sestra ili djedovi mogu igrati važnu ulogu u procesu socijalizacije maloljetnika.

Škola kao kontekst socijalizacije: Škola je jako zastupljena u razmišljanjima maloljetnika i predstavlja okosnicu njihovog prezentiranja sebe. Većina maloljetnika školsku situaciju povezuje sa svojom prošlošću, ali i s budućnošću kroz njihova razmišljanja o profesionalnom opredjeljenju i osamostaljivanju. Završetak škole i stjecanje zanimanja za većinu maloljetnika predstavlja garanciju njihove vrijednosti i potvrdu samopouzdanja. S tim u vezi, većina maloljetnika jasno izražava želju da hoće završiti školu i hoće biti neovisni o roditeljima, ali istovremeno većina ih pokazuje teškoće u pohađanju škole i školskom uspjehu.

Čini se da prelazak maloljetnika iz osnovne u srednju školu, te teškoća u adaptaciji na nove i drugačije školske zahtjeve negativno determinira ponašanje maloljetnika. Prelazak iz više strukturiranog i na odgojnu komponentu usmjerenog i podržavajućeg okruženja kojeg nude osnovne škole u manje podržavajuće i više na edukativnu komponentu usmjerenog okruženja kojeg nude srednje škole se javlja kao važan doprinoseći faktor za razvoj problematičnog ponašanja. Doima se, da su teškoće u pohađanju škole manifestacija i odraz nekoliko međusobno isprepletenih faktora kao što su: složena porodična situacija, neprilagođenost novom okruženju; nemoć u zadovoljenju

zahtjevima novih školskih programa; nesigurnost u profesionalnu orijentaciju; nedostatak profesionalne pomoći u boljoj i lakšoj prilagodbi; gubitak motivacije i ambicija iz osjećaja manje vrijednosti i nižeg samopouzdanja moguće u vezi sa porodičnim i sociokulturalnim porijeklom ili odraz lažne samouvjerjenosti potvrđivane drugaćnjim, opasnijim i za školu neprihvatljivim ponašanjem. Također, ove teškoće mogu biti i manifestacije otpora prema rigidnim porodičnim pravilima ili pobuna protiv nametnutih profesionalnih usmjeranja kako je to kod nekolicine maloljetnika.

Osim navedenog, problemi u akademskim postignućima čini se da su refleksija i mogućeg nesnalaženja s nastavnim gradivom i načinom provjere znanja; nespremnosti i nepripremljenosti na intenzivan rad već na samom početku srednjoškolskog obrazovanja; školskih programa koji prevazilaze kapacitet i mogućnost maloljetnika; nedovoljne uključenosti i zainteresiranosti roditelja za bolji školski uspjeh; moguće nedosljednosti nastavnog osoblja u primjeni pravila i kriterija provjere znanja i ocjenjivanja; te moguće identifikacije s grupom vršnjaka iz škole rizičnog ponašanja.

Također, školski ambijent je i okruženje za koje većina maloljetnika vezuje svoja iskustva s međuvršnjačkim zlostavljanjem u kojem su učestvovali bilo kao žrtve zlostavljanja bilo kao zlostavljači. Učestvovanje u tučama s vršnjacima u školskom okruženju, uništavanje školske imovine, te verbalno agresivno ponašanje prema nastavnicima i izlaženje iz toga u maloljetničkoj imaginaciji kao "glavnog frajera škole" pojavljuje se kao značajna karika maloljetničke delinkvencije. Kreiranoj imaginaciji "glavnog frajera škole" doprinosi sam odgovor škole na nasilno ponašanje maloljetnika u formi kaznenih mjera raspona od opomene pred isključenje, premještanja u drugu školu, isključenjem iz škole do zabrane daljeg školovanja. Neučinkovitost školskih mjera u nošenju s nasilnim ponašanjem maloljetnika u ovom istraživanju najbolje je ilustriran životnim pričama maloljetnika čije problematično ponašanje u dječijoj dobi nije prepoznato ili je samo restriktivnim školskim mjerama tretirano.

Različiti oblici školskih kaznenih i nekada ponižavajućih mjera od primjene batina – fizičkog kažnjavanja od nastavnika, stajana

u čošku učionice, zabrane učestvovanja u zajedničkim školskim aktivnostima kao što su ekskurzije i školski izleti, izbacivanja iz škole, premještanja u drugu školu do isključenja čini se da produbljuju ionako nisko samopoštovanje maloljetnika i na taj način kao da otvaraju put dubljem ulaženju u problematično ponašanje. Nasuprot tome, primjeri dobre prakse razrednika temeljeni na njihovom entuzijazmu i senzibiliziranosti pokazali su se korisnim u osnaživanju maloljetnika ka poduzimanju koraka u redukciji problematičnog ponašanja.

Izostanak strukturirane i profesionalne pomoći maloljetnicima s iskustvom međuvršnjačkog zlostavljanja i nasilnog ponašanja tokom školovanja može se posmatrati kao doprinoseći faktor u neadekvatnoj socijalizaciji i integraciji maloljetnika.

Vršnjaci i aktivnosti u slobodno vrijeme kao kontekst socijalizacije maloljetnika: Kvalitet odnosa s prijateljima, broj prijatelja, dužina trajanja tih odnosa i intenzitet druženja značajan su aspekt školskog i vanškolskog dijela života većine maloljetnika. U kvaliteti odnosa većina maloljetnika njeguje jak intenzitet druženja, kontinuitet i zajedništvo, posebno unutar grupe vršnjaka. Slobodno vrijeme maloljetnici provode dosta s vršnjacima baveći se različitim aktivnostima. Najčešće su to različite sportske aktivnosti ili izlasci u grad, druženja, razni hobiji, računari, kladionice, ribolov itd. Neki od maloljetnika održavaju višegodišnje, intenzivne i vrlo bliske relacije s jednim ili dva vršnjaka od kojih su neki iz osnovne škole, neki iz srednje, a neki iz susjedstva ili su iz mjesta gdje su ranije živjeli. Nasuprot tome, samo nekoliko maloljetnika nema tako bliske prijatelje, ili su ih imali ali su se zbog određenog razloga u njih razočarali ili se uopće nisu družili i imali prijatelja. Također, nekoliko je maloljetnika usamljeno i u slobodno vrijeme nema aktivnosti s vršnjacima.

Vidljiv je dvojak utjecaj vršnjaka na ponašanje maloljetnika. Negativan utjecaj vršnjaka očituje se kod motivacije i načina ulaska u delinkventno ponašanje. U motivaciji delinkvencije nalazi se ili želja da budu prihvaćeni ili kao način da opstanu među vršnjacima i u zajednici. U problematično ponašanje većina maloljetnika ulazila je s jednim ili više vršnjaka. Ulazak u delinkventno ponašanje bio je ili na nagovor vršnjaka, ili kao dokaz privrženosti i odanosti prijateljstvu ili

radoznalosti ili u nekoj formi "Robin Hud" ponašanja. S druge strane, druženje s vršnjacima kroz različite aktivnosti u slobodno vrijeme ima velikog značaja u boljoj socijalizaciji i boljoj integraciji u zajednicu. Pozitivan utjecaj vršnjaka na promjene u ponašanju maloljetnika javlja se kao direktna pomoć i podrška u korigiranju ponašanja.

Također, vidljiv je dvojak utjecaj sportskih aktivnosti na razvoj delinkvencije. S jedne strane, sport, kao što je fudbal, ima pozitivnu refleksiju na promjenu u ponašanju maloljetnika kroz identificiranje s vršnjacima koji su uspješni sportisti i poticanje takmičarskog duha. S druge strane, bavljenje nekim sportskim aktivnostima kao što su različiti borilački sportovi i odlasci u teretane čini se da potiču problematično ponašanje.

Značaj susjedstva kao konteksta socijalizacije: Različita je percepcija susjedstva, i to u rasponu od sigurnog, prijateljskog i uglavnom od bližih rođaka sastavljenog susjedstva do susjedstva koje je nesigurno, ne tako prijateljsko i sastavljeno od dilera, ovisnika o alkoholu i drugim psihoaktivnim supstancama (žargonski – narkomana). Za neke maloljetnike odnos sa susjedima je "normalan" i bez problema. Za druge je taj odnos ispunjen nepovjerenjem, određenom dozom sumnjičavosti uz osjećaj da ih susjedi "špijuniraju", ogovaraju drugima i šire o njima neke negativne priče, ili ih pak prijave policiji. S druge strane, navedeno znači da, zapravo, postoji jaka društvena kontrola. Čini se da maloljetnici o kvaliteti odnosa sa susjedstvom nemaju što reći. Ne stiče se utisak postojanja dubljih odnosa sa susjedstvom, ne samo maloljetnika već i njihovih porodica. Moguće da stigmatizirajući odnos susjeda u formi izbjegavanja kontakta s porodicom maloljetnika i samim maloljetnikom ima nepovoljnog utjecaja na integraciju maloljetnika i njihovih porodica u zajednicu. Pozitivnih primjera angažiranja zajednice u uključivanje maloljetnika u društveno korisne aktivnosti u ovom istraživanju nismo našli. Međutim, u jednom slučaju prognaničke porodice maloljetniku je mnogo značio i pomogao prijateljski razgovor njegove majke sa starijom susjedom.

Značaj institucija u socijalizaciji i reintegraciji maloljetnika: Maloljetnici percipiraju institucije podrške, sudove i tužilaštvo kroz

različite odgojne mjere koje su im izrečene, pravednost izrečene mjere i kroz način njenog provođenja. Većina maloljetnika nema doživljaj da je izrečena mjeru opravdana niti ima osjećaj dobiti od toga. Izrečenu mjeru većina maloljetnika doživljava kao samo još jednu dodatnu nepravdu i kaznu, kao životnu mrlju koja ih obilježava. Ovakvom maloljetničkom doživljaju izrečenih odgojnih mjera čini se da doprinosi dosta komplikirana procedura donošenja mjera i sam način njihovog provođenja. Maloljetnici ne prepoznaju dobit od odgojne mjere pojačanog roditeljskog nadzora niti razumiju značenje istog. Samu uključenost institucija podrške, kao što su centri za socijalni rad, maloljetnici uglavnom vide kao neku formalnost koju oni ili njihovi roditelji treba da ispune povremenim ili periodičnim javljanjem u službu socijalnog rada. Doima se da u provođenju odgojnih mjera i postizanju ishoda same odgojne mjere izostaje jasnija i potpunija informiranost maloljetnika o postupcima provođenja mjere i očekivanjima od samog maloljetnika, te strukturirani rad temeljen na potrebama i mogućnostima maloljetnika i njegove porodice.

Većina maloljetnika ističe negativna iskustva u vezi s institucijama sistema koja su sadržana u manifestno negativnom stavu osoblja u službama institucija, kažnjavajućem i omalovažavajućem odnosu, povređujućoj komunikaciji u kojoj maloljetnik ne dobiva osjećaj da je tretiran kao ljudsko biće (osoba). Očekivanja koja su u vezi s institucijama iz ugla maloljentika su obojena željom da više ne dožive situacije kada će biti u kontaktu s policijom ili sudom. Iako nasilni tretman policajaca ne može biti toleriran, želja da ne dođu u kontakt sa sudom i policijom čini se da više ima preventivni efekat.

Nasuprot negativnom iskustvu većine maloljetnika s institucijama sistema, nekoliko ih ističe pozitivna iskustva koja su temeljena na uspostavljenom odnosu povjerenja i uvažavanja. Dobit od takvog odnosa najbolje ilustrira priča maloljetnika koji je u relaciji sa sudijom prvi put doživio da je zaštićen i prihvaćen kao osoba koja ima svoje vrijednosti a što je bila i značajna karika u njegovoj motivaciji na korekciji rizičnog ponašanja.

Svjesnost maloljetnika o odgovornosti za delinkventne postupke u kontekstu resocijalizacije i reintegracije: Većina maloljetnika ima svjesnost o posljedicama vlastitog rizičnog ponašanja po njih same, djelimično i neki od njih po porodicu i svega nekoliko po druge i zajednicu. Emocionalne reakcije maloljetnika na odgovor drugih na njihovo rizično ponašanje u vidu stida, osjećaja kajanja, neugode ili osjećaja krivnje za bol nanesenu roditeljima kod nekih maloljetnika mogu da upućuju na postojanje grižnje savjesti. Javljanje grižnje savjesti makar i u situacijama emocionalnih reakcija stida što se nalaze u sudu, policiji ili što ih drugi označavaju kriminalcima ili što npr. u školi svi znaju da su nešto ukrali, znak je da su ipak određene norme i pravila ponašanja djelimično ugrađene u sistem vrijednosti maloljetnika. Ovaj aspekt emocionalnih reakcija pokazao se značajnim u korigiranju ponašanja kod nekih maloljetnika ovog istraživanja, kao i u njihovom ponovnom vraćanju u podržavajuće i prosocijalne grupe vršnjaka i prijatelja. Također, ovaj aspekt emocionalne reakcije sadržan je i u njihovoj percepciji sebe u budućnosti bilo kao profesionalno i sportski uspješnih mladih ljudi bilo kao samostalnih mladih osoba s formiranim porodicom i nekim zaposlenjem.

Nekolicina maloljetnika nema razumijevanja niti svjesnost o posljedicama njihovog rizičnog ponašanja, ni za sebe ni za druge. Njihove reakcije usmjerene su na traženje krivca u drugom kroz stalnu ruminaciju da su nepravedno optuženi ili kroz premještanje krivnje i odgovornosti na druge. Čini se da neki od njih imaju potpuno odsustvo uvida u vlastito ponašanje i povrede nanesene drugim kroz izražavanje zadovoljstva i davanje opravdanja za takvo ponašanje. Opravdavajući svoje ponašanje, ovi maloljetnici ne nalaze i ne uviđaju potrebu da preuzmu odgovornost za svoje ponašanje. Neposjedovanje razumijevanja posljedica vlastitih postupaka kao i odgovornosti za rizično ponašanje može imati značaja u ponavljanju delinkventnih radnji, slaboj socijalizaciji i integraciji u zajednici.

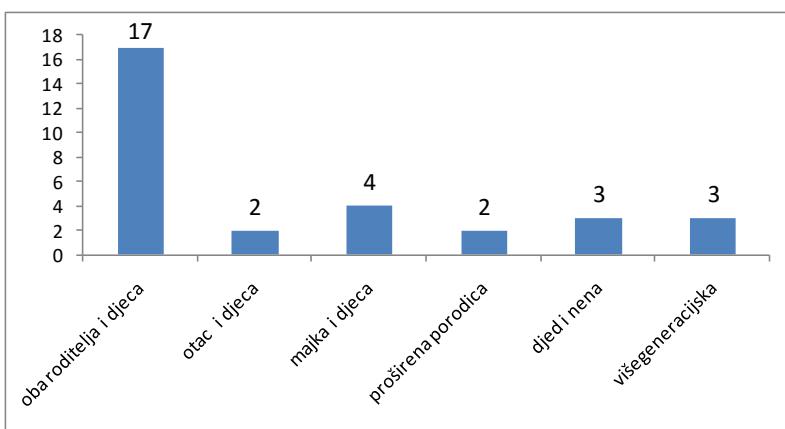
2. PORODICE

Meliha Bijedić, Azra Arnautović, Zvjezdana Aličić, Fatima Bećirović, Lejla Kuralić-Čišić

Jedan od ciljeva ovog istraživanja bio je ispitati koji su to relevantni aspekti utjecaja porodice na razvoj maloljetničke delinkvencije. Metodologija prikupljanja i analize podataka potrebnih za traženje odgovora na pitanje koji su to relevantni aspekti porodice koji mogu doprinijeti razvoju maloljetničke delinkvencije data je u poglavljju Metodologija ove studije.

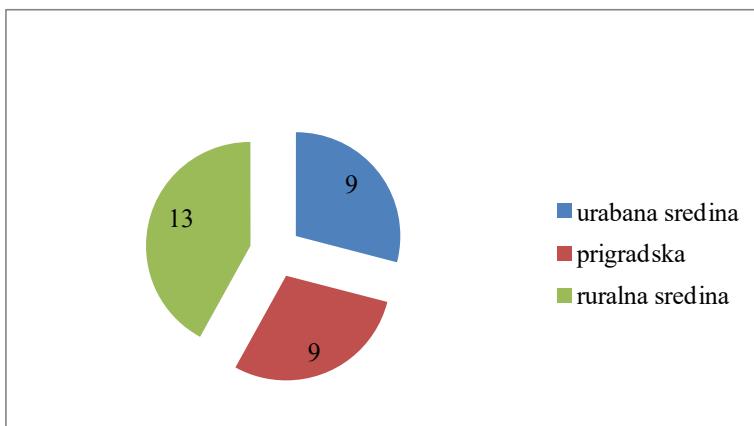
2.1. Opis porodica maloljetnika

Iz cjelokupnog uzorka porodica ($n=31$) iz kojih potiču maloljetnici može se uočiti da je najviše porodica koje čine oba roditelja i djeca, nekoliko je višegeneracijskih i proširenih porodica maloljetnika, šest je jednoroditeljskih porodica i tri porodice čine djedovi i nene (grafikon 4).

Grafikon 4. Struktura porodice

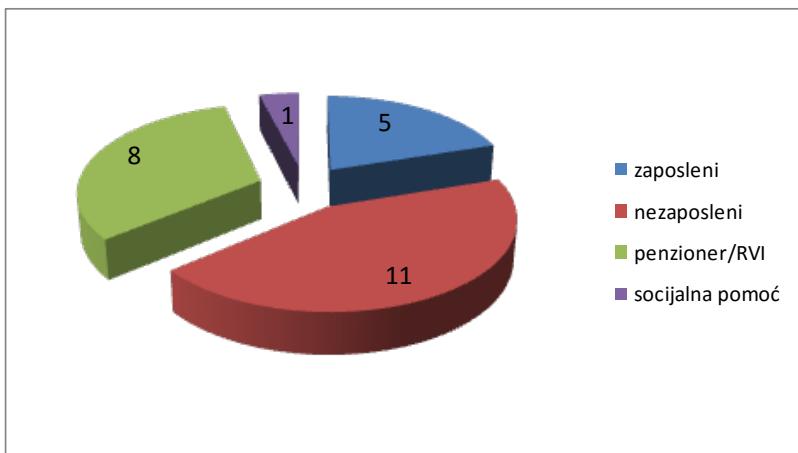
Pri procjeni porodičnog potencijala posmatrani su sastav, cjelovitost, formalna deficijentnost i veličina kako bi se pokušale utvrditi okolnosti koje su mogle utjecati na pojavu kriminalnog ponašanja maloljetnika. Pored navedenog, neizostavni aspekti u prikazu profila porodice su materijalno-stambeni uslovi života. Prema sredini iz koje dolaze porodice najviše porodica je bilo iz ruralne sredine, a približno podjednak broj iz urbanog i prigradskog područja (grafikon 5).

Grafikon 5. Sredina u kojoj živi porodica

Vidno je da su porodice nastanjene u ruralnom i prigradskom području opterećene teškom stambeno-materijalnom situacijom u odnosu na porodice koje žive u urbanim područjima. Od 13 porodica iz ruralnog područja, pet porodica živi u izuzetno neuslovnim kućama, koje većinom i nisu u njihovom vlasništvu. Tokom zimskog perioda grijе se samo jedna prostorija, bez obzira na brojnost članova porodice, a primjetno je da su baš porodice iz ruralnih područja višegeneracijske i znaju brojati i do devet članova. Najteži slučajevi koje smo pronašli u dvije porodice, žive u zapuštenim i neurednim prostorijama, bez namještaja i bez minimuma higijenskih uslova. Intervjui sa roditeljima iz ovih porodica su obavljeni ispred kuće. U ovim porodicama je i najveći broj bolesnih roditelja, gdje smo pronašli dva roditelja (očevi)

teško duševno oboljeli, dok je jedan otac hronični alkoholičar. Prisutno je i nasilje u porodici, gdje je jedna majka zlostavljana od svih članova porodice. Slična situacija je i s porodicama iz prigradskih područja, s tim što od devet porodica, samo dvije žive u neuslovnim i zapuštenim kućama, dok su ostale higijenski prihvatljive i uredne, ali jednakso s problemom zagrijavanja prostorija tokom zimskog perioda. Porodice koje žive u urbanom području su u dosta povoljnijem položaju u pogledu stambeno-materijalne obezbijeđenosti. Većina porodica posjeduje vlastite stanove ili kuće, dok su samo dvije porodice u lošem položaju, ali se radi o raseljenim licima opterećenim nezaposlenošću i teškom materijalnom situacijom. Karakteristično je da porodice iz urbanog područja, u odnosu na porodice iz ruralnih i prigradskih područja, imaju manje članova, i da su jako opterećeni stvaranjem materijalnih uslova za život, te da su prezaposleni. Kod najvećeg broja porodica ovog istraživanja nema zaposlenih članova (grafikon 6).

Grafikon 6. Radni status roditelja/staratelja maloljetnika

2.2. Životna situacija

Životnu situaciju porodice maloljetnika sagledavali smo iz ugla roditelja/staratelja učesnika u istraživanju u odnosu na njihovu

sadašnju situaciju, aktuelno nošenje s problemima, njihovu sadašnju ulogu u odnosu na maloljetnika i njegove načine nošenja s problemima. Sadašnju situaciju porodice maloljetnika posmatrali smo s aspekta socijalno-ekonomskog statusa. Najveći broj porodica suočava se s teškom i nesigurnom materijalnom situacijom. Nekoliko porodica živi na granici apsolutnog siromaštva. Jedna porodica do hrane dolaze na način da svi članovi odlaze do deponije za smeće i u otpadnom materijalu pronađaju stvari koje bi im mogle poslužiti kao sredstvo da dođu do hrane. Učesnik istražavanja to opisuje: *"Kod nas da budemo realni, jedanput se jede, znači večeras u pet u šest sati i ujutro ustaneš u šest u sedam, odeš na deponiju radiš, dove kući između dva, tri možda i četiri sata i opet je takva situacija ko što je i prošli tjedan bila, znači nema da moja djeca imaju doručak normalan k'o što svijet, da imaju ručak, nema, da imaju večeru normalnu, nema to je sigurno, jedanput se jede eventualno dnevno, nema da kažeš to nešto, nekad je bila situacija da smo ja i moja vlastita žena od sebe, ako jedemo iz jednog tanjira grah ili pasulj kako vi kažete ne znam, i mi tiskamo da oni jedu, eto kako je. Onda odeš u Centar za socijalni rad oni ti dadnu nekad, nekad ne"* (P12:29).

U najvećem broju porodica niti jedan odrasli član porodice nema posao, ne radi i ne zarađuje, a što smo prethodno prikazali na grafikonu 6. Nekoliko ih je navelo da nešto zarade radeći za nadnicu, ali da im se to rijetko dogodi kao što navode u jednoj porodici: *"Loše, posla se nema. Eno imam jednog sina oženjenog, jedan nije oženjen. Nekad ispadne privatno se ode, zaradi malo, al' to je rijetko, rijedak slučaj"* (P1:2), ili *"Djeca ne rade nigdje, ako negdje ispadne dnevница ovako zarađiti po dnevnicu gdje god od te penzije što imam boračke i to"* (P5:3). Porodice u kojima jedan član ima penziju ili neki drugi vid prihoda kao što je invalidnina ili socijalna pomoć izdržavaju i druge odrasle članove kao što je to u proširenim ili višegeneracijskim porodicama. Neke porodice se oslanjaju na pomoć rodbine ili prijatelja koji žive u inozemstvu: *"Ovu mi je kuću napravio jedan jaran. On živi u Austriji, pa je prikupio nekih para, pola je on od sebe, tako da sam ovo jedva napravio..."* (P1:22) ili kako navode u drugoj porodici: *"Grozno živim ...dovoljno je da kažeš da nemaš nikavih uslova za život, ...ta mi zaova*

nekad pošalje otuda i njoj Bog dao svako dobro to raspodjelim u neke namjernice, da ono osnovno imam za život... ” (P6:14).

Teška aktuelna ekonomski situacija u nekoliko porodica povezana je s razvodom roditelja maloljetnika. Otar jednog maloljetnika navodi kako mu je teško otkako ga je njegova supruga ostavila, i za svoju teškoću koristi izraz ”srušilo se”: ”...već dvije godine razveden zakonski, a tri godine rastavljen od žene i tada se srušilo sve, kada je ona otišla” (P4: 22). Slično navodi i majka drugog maloljetnika koja je ostala bez muža: ”...pošto sam ja samohrana majka i sama kroz život moram da nekako guram” (P26:3). Oba roditelja naglašavala su kako sami moraju da se nose sa svim životnim problemima, niti jedan od njih nije naveo da ima nekog bilo u porodici bilo u zajednici na koga se može osloniti ili od koga može dobiti pomoć. Prisutna je usmjerenošć na vlastite resurse.

Slična situacija je i u nekoliko porodica maloljetnika kod kojih je jedan od roditelja zbog teške bolesti ili ranjavanja za vrijeme rata onesposobljen u obavljanju roditeljske i supružničke uloge. Majka jednog maloljetnika pokazuje zabrinutost za muža ranjenog tokom rata, nalazi opravdanje za njegovu nemogućnost da privređuje: ”To nešto zaradi, ali nije ni on sa zdravljem. I on geler ima u nozi, u koljenu baš ovde ...govorili su mu da treba da uradi operaciju, da mu odsjeku to, i on nepristaje na to da bi ost'o bez noge i onda... ” (P6:4).

U dvije porodice u kojima je otac maloljetnika bolestan i gdje je bolest posljedica ratne traume, intervjuirane majke opisuju kako je njima teško brinuti se o bolesnom mužu s jedne strane, a s druge školovati djecu. Jedna majka gotovo ljutito govori o sadašnjoj situaciji za koju i nema riječi, jedino što može je nabrojati s čim se sve sama nosi: ”...pa et’, šta će te da znate, et’ čovjek mi bolestan, pa et’ djeca u školu išla, ev’ ova medicinsku završila, ima još jedna srednju, trebala na fakultet, et’ znate kakva je naša situacija i... ” (P13:1). Druga porodica opisuje težak period prognanstva kroz koji su prošli u kojem su njihova djeca odrastala: ”Mi smo živjeli u Srebrenici. Ja sam iz Srebrenice došla 1995. u junu. Godinu i po’ sin je imao kada smo došli. Bili smo na Oskovi u onom kampu, u onim šatorima i iz šatora sam otišla u kolektivni na Ježevac. Bili smo u Ježevcu deset

godina ...dobila sam donaciju ...i napravila kuću u Srebrenici. Onda smo morali napustiti kolektiv i status izbjeglice, više se ne vodimo kao raseljeno lice. Kada smo došli u Banoviće S... je bio šesti razred. Bila je i sa mnom i svekrva na Ježevcu, ona je umrla i curica. Živjeli smo nas četvero na Ježevcu deset godina dok kuću nisam napravila..." (P23:23).

U nekoliko prognaničkih porodica prisutna je nesigurnost i neizvjesnost u odnosu na budućnost. Roditelji maloljetnika koji su prognani za vrijeme rata niti su prihvatali sadašnje mjesto življenja niti se usuđuju vratiti u prijeratno. Vraćanje u prijeratno mjesto življenja doživljavaju kao prisilu kako to kaže jedna porodica: "Hoće ...da nas izbacuju kako oni hoće, da se ja vratim u Sjenicu ja kažem ja neću u Sjenicu se vratit dok god ne vidim doktora u bolnici da je musliman ...ne ...ne diram tuđu vjeru, Bože sačuvaj, poštujem ih sve ali nek' se poštujemo i mi, i mi k'o sirotinja. Dok ne vidim čovjeka u Opštini da radi, dok ne vidim u školi čovjeka da radi pa onda će i bijeda da se vrati" (P8:63). U prognaničkim porodicama čini se kao da je prisutan stalni osjećaj inferiornosti roditelja i neugode zbog toga što su raseljena lica, što su "izbjeglice". Jedan roditelj opisuje svoja nastojanja nošenja s tim: "Uvijek sam im donosila da se ne žale nešto, da ne osjete da su izbjeglice i da ne žele i da imaju da pojedu i da obuku..." (P8:56).

Neki roditelji navode da se ne osjećaju dobro, a jedan ističe kako mu je potrebna psihološka podrška i čini se da je prisutan osjećaj bespomoćnosti ali i rezigniranosti u pogledu toga da će dobiti ono što je njemu stvarno i potrebno: "...a nije dobra kompletan situacija, kod mene lično je problem, meni treba pomoći, a ne nikome drugome, al' eto to se meni ne riješi ono prelazi na druge, bar ja tako zaključujem, al' ko me sluša, niko..." (P4:1). Doima se da loše psihološko stanje roditelja se na neki način prenosi i na njihovu djecu. U nekoliko porodica čini se da očevi maloljetnika svoju teško situaciju pokušavaju riješiti konzumiranjem alkohola. Tako, u jednoj porodici gdje je snaha (bratova supruga) staratelj maloljetniku navodi da je maloljetnikov otac alkoholičar: "...šta ja znam ...otac se počeo opijat '...opij' o se i prije, al' sad je gore što se tiče opijanja..." (P28:1). I u drugoj porodici

supruga se žali na učestalo konzumiranje alkohola njenog muža, ali prema opijanju muža pokazuje toleranciju i nalazi opravdanja jer materijalno obezbjeđuje porodicu: "...ja kažem otac i ako piće sve obavlja..." (P28:3).

2.2.1. Načini nošenja/suočavanja roditelja s problemima u sadašnjosti

U literaturi se može naći različito definiranje suočavanja. No, čini se da je za ovo istraživanje najprihvatljivija definicija Lazarusa (1966) i Folkmana (1993) koja određuje suočavanje kao proces u kojem osoba konstantno nastoji bilo spoznajnim ili ponašajnim naporima savladati, podnijeti ili smanjiti unutarnje i/ili vanjske zahtjeve koji su procijenjeni prevelikim za sposobnosti osobe. U empirijskim istraživanjima načini suočavanja procjenjuju se različitim skalamama suočavanja (Lazarus, 1966; Carver i sar., 1989) i nalazi se najčešće grupiranje načina suočavanja kao što je: na problem usmjereni suočavanje, emocijama usmjereni suočavanje, te suočavanje izbjegavanjem. U ovom istraživanju kod roditelja/staratelja maloljetnika načine suočavanja procjenjivali smo analizom kodova: nošenje roditelja s maloljetnikovim problemima u prošlosti; nošenje roditelja sa problemima u sadašnjoj situaciji i komunikacija o problemima/iskustvima u prošlosti. Analizom navedenih kodova dobili smo da su prisutni različiti načini nošenja s problemima: razgovor s maloljetnikom – davanje "savjeta" maloljetnicima o tome šta je dobro a što loše; izazivanje osjećaja krivnje u maloljetnicima po tipu "sve sam uradio za tebe a ti mi tako vraćaš"; "bijeg u bolest"; "otupljivanje emocija" upotrebot tableta; manifestno ili željeno samouništavajuće ponašanje; manifestno ili željeno agresivno ponašanje prema maloljetniku ("uništiti problem"); zaledenost ili paraliziranost; usmjereno na druge aktivnosti; delegiranje problema drugom; dijeljenje problema s drugim, te negiranje i neviđenje postojanja problema.

Razgovor: Većina roditelja u ovom istraživanju navela je da pokušava probleme s maloljetnikom rješavati razgovorom. U najvećem

broju razgovor s djetetom je jednosmjeran, od roditelja prema djetetu i fokusiran na davanje savjeta kako treba da se maloljetnik ponaša, s kim može da se druži, s kim ne smije biti u društvu, šta je za njega bolje a šta ne. Jedan roditelj upućujući maloljetnika s kim treba da se druži a s kim ne, nudi maloljetniku vlastiti stav nepovjerenja u ljude i vlastite sumnje u dobre namjere drugih prema njima kao porodici. Također, šalje i poruku maloljetniku da je povodljiv, podložan utjecaju drugih i da zbog utjecaja drugih se loše ponaša. Opisuje to: "Pa ja kažem njemu, bolje druži se sa nekim 'vako ko je dobar, ko te neće navratit da nešto uradiš, a 'vako, odeš s onima koji će ti gledat samo da te sture s puta. Ja rek'o nije njima milo što mi više radimo i borimo se za vas, da budete dobri, da ne budete loši...' " (P3:20).

Izazivanja osjećaja krivnje u maloljetniku po tipu "sve sam uradio za tebe, a ti mi tako vraćaš": Nekoliko roditelja nastoji problem riješiti na način da u maloljetniku izazove osjećaj grižnje savjesti. Roditelj jednog maloljetnika ilustrira to: "...reko' vjerujte, da ja, ono otupi zube njemu pričajući, reko' nemoj bolan, budi dobar; pa reko' dan noć insan radi, i mi i on i ja i otac, da imaš sebi, da imaš sve, što treba da pojedeš, da popiješ, da ne bi ošao u mahalu da kažeš nemam šta da jedem il'..." (P3:20).

"Bijeg u bolest": Nekoliko roditelja pokazuje umor od dosadašnjih problema s maloljetnicima, bespomoćnost i govore o svom lošem zdravstvenom stanju. Majka jednog maloljetnika opisuje svoju reakciju: "Sve mi se koči, trese se, eto vjerujte, da sam imala i dva moždana udara..." (P6:43).

"Otupljivanja emocija" upotrebom tableta za smirenje: Majka jednog maloljetnika navodi da kada ima neki problem onda pokušava se nositi s tim tako što uzme tablete za smirenje: "...tabletu popijem, e to mi je prvenstveno...." (P8:54).

Manifestnim ili željenim samouništavajućim ponašanjem: Jedan roditelj iz osjećaja bespomoćnosti u nošenju s problemima navodi da je pokušao sebi oduzeti život: "...pa ja sam nap'o sam sebe, osjećam da mi je teško što ne mogu da mu sudim da mu naredim da mu nešto..." (P4:46), a nekoliko roditelja verbalizira želju da umre: "...ne znam, jednostavno poželim da umrem, u svoj ovoj situaciji, i samo mi bi da umrem, ne mogu im pomoći..." (P18:27).

Pokazanim ili željenim agresivnim ponašanjem prema maloljetniku ("uništiti problem"): Nekoliko roditelja koristi fizičku ili verbalnu agresiju usmjerenu prema maloljetniku: "...ja se *kanim da uzmem granu da odem da ga istučem...*" (P9:20), ili : "...kad planem na njega!" (P7:60), ili ima želju "batinom" riješiti problem: "*Suze proljem, u kuću uđem, ne mogu se tući s njim, on je jači od mene, u svakom pogledu je jači...*" (P8:72).

"Zaledenost ili paraliziranost": Nekoliko roditelja koji su imali više gubitaka u porodici kao da su ostali zaglavljeni u žalovanju, fazi očaja i u susretu s novim problemom i novim gubitkom ne znaju šta da čine, niti šta osjećaju niti šta mogu. Preplavljenost traumatskim i stresnim događajima dovela ih je do iscrpljenosti i sloma mehanizama nošenja i jedan roditelj to opisuje: "*Ne znam vala ni ja šta da vam kažem. Insana potrese šta god je šta ovako ...jer nisam ni ja zdrava ...i u mene je pritisak ...umro mi čo'jek, umro mi otac, umrla mi zaova koja me je stvarno puno pomogla kad mi je čo'jek umro. Sve su to stresovi...*" (P16:18).

Usmjerenost na druge aktivnosti: Neki roditelji maloljetnih delinkvenata pokušavaju se nositi s problemom usmjeravajući se na druge aktivnosti kao što je rad: "*Većinom se bavim poslom, volim radit bilo šta da bi' ja te probleme zaboravila...*" (P15:20).

Delegiranje problema drugom: Nekoliko roditelja odlazi u centar za socijalni rad očekujući da oni riješe njihov problem: "...pa riješim et', odem u Centar, s Centrom govorim, da on priča, ...da pričaju s pedagogom u Centru..." (P12:26), a nekoliko ih jasno verbalizira želju da sve njihove probleme neko drugi preuzme na sebe: "*Neće niko da se pobrine i šta ja znam*" (P9:29).

Negiranje i neviđenje postojanja problema: Jedan od načina nošenja s problemima je i negiranje i minimiziranje problema a što je pokazalo nekoliko roditelja: "*Pa ništa, ...nema on nekih velikih problema, to su eto sitnice, al' riješi se to, nije to problem...*" (P19:37); "*Porodičnih problema nema nikavih, što se tiče porodice, života, sve lijepo, skladno...*" (P21:23).

Dijeljenje problema s drugim: Samo je jedna majka navela da se s problemima nosi tako što razgovara s mužem i da joj to najviše pomaže.

U pojedinim porodicama roditelji sebe krive za sadašnje probleme, te da su kao roditelji u toj svojoj roditeljskoj zadaći negdje zakazali. Ili u jednoj situaciji, majka osjeća da koliko god se trudila djeci nije mogla nadomjestiti ljubav oca kojeg djeca nisu imala, pa čak se osjeća teret i nedostatak mjere u nadomeštanju ljubavi materijalnim dobrima: "...*pa otac je otac, ja samo njima pričam ...sve sam se trudila, pričala sam im, jedino što im ne mogu pružiti očevu ljubav, nemaju oca ...sve što imaju ja sam to njima ispunjavala. Među prvim, što je god trebalo da ima djete, moja djeca su u tome ...volila sam da su u mojoj kući na mojim očima i sve da imaju...*" (P5:64). Nekoliko roditelja okriviljuje sebe i verbalizira osjećaj da nisu kao roditelji bili dobri, a potvrdu za to vide u reakciji drugih. Majka jednog maloljetnika koja je pokušala dobiti pomoć od socijalnog radnika umjesto pomoći čula je optužbu kako nije sina dobro vaspitala: "*Kaže nisi ga vaspitala*" (P3:20).

Delinkventno ponašanje djeteta većina roditelja doživljjava kao vlastiti neuspjeh u roditeljskoj ulozi. Uz samooptuživanje i samookriviljivanje čini se da je najizraženiji osjećaj bespomoćnosti, samoanaliziranje, preispitivanje. Ili su samo žalosni bez načina da pomognu sebi i maloljetniku u rješavanju nastalih problema: "...*teško ...jer teško mi je što mi je to uradio, što nisam nikad imala tih problema. Drugo mi je teško ...što nije razmišlj'o na ono što može biti najgore, što je moglo doći na to, što nije razmišlj>o...*" (P5:80).

2.2.2. Uloga roditelja u sadašnjoj situaciji

Roditelji maloljetnika u ovom istraživanju vide svoju ulogu u tome da trebaju: obezbijediti sredstava kako bi zadovoljili potrebe maloljetnika i osigurati da njihova djeca imaju sve što imaju i druga djeca; raditi ili činiti za maloljetnika – "trebam sve uraditi za svoje dijete"; vaspitati i izvesti na "pravi put"; podržavati i biti uz maloljetnika; brinuti se za maloljetnika; kontrolisati i nadzirati maloljetnika.

Uloga roditelja u obezbjeđivanju materijalnih sredstava za zadovoljenje potreba maloljetnika: Svi intervjuirani roditelji naglašavaju njihovu ulogu u obezbjeđivanju materijalnih sredstava

neophodnih za zadovoljenje potreba djeteta. Jedan roditelj opisuje to: "Ja za njega radim, da ne bi bilo kakvih problema, da svom dije 'tu mogu priuštiti što mu treba..." (P24:21). Većina roditelja ima osjećaj stida što ne mogu uđovoljiti potrebama djeteta, što dijete ne može imati najbolje ili ono što drugi imaju: "On je momak, mene je tačno stid da on nema nešto da obuče ekstra..." (P6:46).

Raditi ili činiti za maloljetnika: Nekoliko roditelja misli da je njihova uloga u tome da donesu i urade sve ono što dijete želi ili treba. Otac jednog maloljetnika to ilustrira: "Glavna uloga da donesem pare, on potroši i et', kao oca, šta ja znam" (P19:22). Majka drugog maloljetnika svoju ulogu činjenja za dijete opisuje: "...ja ga uvjek spremam za trening i školu i odjeću za trening perem i spremam (P23:22), ili kako to opisuje majka drugog maloljetnika: "Dam mu za sendvič, za sok, svake nedjelje ima utakmicu i ide tamo gdje ima utakmicu isto dam mu da kupi da jede, svakog mjeseca mu dam 15 KM za osiguranje. Uglavnom, za sve što mi se obrati..." (P23:22).

Vaspitati i izvesti na "pravi put": Većina roditelja vidi svoju osnovnu i glavnu ulogu u tome da trebaju djecu vaspitati, pokazati životni put: "...da ga vaspitam, da ga izvedem na pravi put, šta ja znam, da bude ono baš" (P2:85).

Podržavati i biti uz maloljetnika: Manji broj roditelja podržava maloljetnika i uz njega je. Majka jednog maloljetnika podršku djetetu opisuje: "Podržavam ga i ja ga uvjek spremam za trening i školu i odjeću za trening perem i spremam" (P23:21), ili kako to opisuje majka drugog maloljetnika: "Hoću da je uredan da je čist, da je popegiano da nije izgužvan" (P21:21).

Brinuti se za maloljetnika: Većina roditelja naglašava to da se mora birnuti o djetetu delinkventnog ponašanja: "...a ja se moram brinut o njemu" (P9:47).

Kontrola i nadzor maloljetnika: Nekoliko roditelja ističe ulogu u kontroliranju i nadzoru maloljetnika. Majka jednog maloljetnika ilustrira ulogu nadzora u koju uključuje i prijavljivanje nadležnim institucijama promjene u ponašanju maloljetnika: "...pa sve je na meni, mislim ja i da ga pazim i da ga nadzirem i da vodim računa i da prijavljujem" (P27:38). Majka drugog maloljetnika ulogu kontrole shvaća kao čuvanje maloljetnika od društva vršnjaka za koje vjeruje

da loše utječu na njega: "*Tjeram ovo sad kad je problem napravio, ne dam toj djeci da više dolaze i normalno nema družbe s tom djecom*" (P11:27). Majka trećeg maloljetnika ulogu nadzora opisuje kao svakodnevne kontakte s institucijama sistema: "*Samo sam po Sudu jer je on maloljetan i ja moram sve da idem. Svaki dan je policija, krim služba pred kućom. Da on daje izjavu ja je moram potpisat i et'...*" (P9:26).

Učenje maloljetnika da bude zadovoljan s minimalnim: Jedan roditelj svoju ulogu opisuje kao ulogu učitelja koji treba da nauči dijete da se zadovolji samo s onim što sada ima: "*Samo sam ih naučio u životu da ne traže puno ...ono da se zadovolje s dvije marke*" (P9:26). Pored materijalnog zbrinjavanja, roditelji su tu da se brinu o maloljetniku u smislu nadzora higijene i dnevnih aktivnosti. Osim naprijed navedene materijalne brige, ne postoji planirane aktivnosti u svrhu odgoja pomoći maloljetnicima. U opisu dnevnih aktivnosti tipičnog dana koji provodi porodica, roditelji ubrajaju aktivnosti u vezi sa sudom, smatrajući da je to značajno što čine za maloljetnika. Vidljivo je da većina roditelja očekuje da neko drugi riješi njihove probleme s maloljetnikom, a nekoliko ih pokazuje koliko je za njih naporno to što moraju ići na sud i potpisivati dokumentaciju za maloljetnika. Čini se da je kod većine roditelja naglašen strah, briga i odgovornost.

2.2.3. Kako roditelji procjenjuju maloljetnikovo nošenje s problemima

U ovom istraživanju roditeljska procjena načina nošenja maloljetnika s problemima je različita. Roditeljska procjena maloljetnikovog načina nošenja s problemima kreće se od sukobljavanja s drugima zbog nezrelosti; nemanja straha ni od čega; uplašenosti i nesigurnosti; straha od kazne; odlaganja saopćavanja problema; negacija problema; podrške vršnjaka; agresivnog ponašanja; upotrebe nikotina – pušenje cigareta; problematičnog ponašanja u vezi s niskim samopoštovanjem; direktnog traženje pomoći od roditelja; potištenosti i povlačenja; traženja pomoći u školi.

Sukobljavanje s drugima zbog nezrelosti: Većina roditelja procjenjuje da njihova djeca rješavaju probleme konfliktom zbog nezrelosti i vjeruju da će se zrelošću njihov način razmišljanja promijeniti i da će izbjegavati sukobe i ulazak u probleme: "Valjda će se popraviti. Kako koja godina sve je zreliji što se kaže sa pameću..." (P1:42).

Nema straha ni od čega: Nekoliko roditelja smatra da je ponašanje maloljetnika u situacijama suočavanja s nekim problemima hrabro, bez straha, plača. Otac jednog maloljetnika s ponosom govori o neustrašivosti svog sina i čini se kao da na taj način gotovo da podržava problematično ponašanje maloljetnika: "Nije nikad, niti je on kad bio kmeza niti je on šta da je plak'o, strašljivi nisu da se šta boje. On vozi motor od šesto kubika, trkači ...mali je, a vozio ga je prije dvije godine ...tako da ne plaši se ...i pad'o je s motora. Ne plaši se" (P2:57).

Uplašenost i nesigurnost: Nekoliko roditelja smatra da njihovi maloljetnici kada se suoče s posljedicama onog što su učinili i problemima, budu uplašeni, nesigurni i da im se javi kajanje ali ne kao izraz griznje savjesti i uvida da su nešto loše uradili. Majka jednog maloljetnika prepričava sinovljevu reakciju na policiju i pri tome izražava svoju brigu za uplašenost njenog sina: "...pa tata, kaže sin, nije mi to bilo ni na umu da će doći milicija, pa da sam znao ne bi se šaketo šta me briga, pa nemam pojma da će se tu stvoriti milicija. Ja kad sam njih kaže vidio, ja sam se izgubio, mama. On se prep'o!" (P2:88).

Strah od kazne: Majka jednog maloljetnika govori da maloljetnik pokazuje strah od priznavanja odgovornosti za delinkventno ponašanje. Njegova reakcija i izbjegavanje priznavanja je izražena zbog straha od kazne koju može dobiti od roditelja: "On kaže nisam i njega je otac zbog tog dosta i tuk'o, on kaže nisam ti mene ubi', zakolji ja nisam" (P3:69).

Odlaganje saopćavanja problema: Nekoliko roditelja procjenjuje da njihova djeca prvobitno prikrivaju problem, odlazu da se s njim suoče vjerujući da će sami to riješiti, a problem roditeljima saopće kada osjete da su u "škripcu": "Proba malo ne kazat' kao da izvuće

to, da ispravi i vuče dok ne vidi da nije se mog'o izvuć i popravit, e ...onda kaže kad je već zakasnio recimo za popravak" (P7:55).

Negacija problema: Većina roditelja procjenjuje da im djeca negiraju da imaju nekakav problem, ne priznaju: "...tam's društvo, da li se ispriča, ...meni neće rijet, jednostavno kaže, nisam, nisam, nisam, nisam, kad se dokaže, jest..." (P15:23). Jedan roditelj opisuje negiranje na sljedeći način: "...s tim što je moj sin sve to smatr'o da je bila šala, znaš ono hajde šala je bila i šta ja znam ...i ja ono baš ostala bez teksta tad" (P31:28).

Podrška vršnjaka: Nekoliko roditelja procjenjuje da njihova djeca nalaze podršku u vršnjacima kada imaju neki problem. Majka jednog maloljetnika to opisuje: "Kad vidim nešto da je nervozan, da je ono depresivan sve, ...jednostavno ga nestane, 'dje ćeš?...kaže: odoh ...ode kod jarana i dođe dok se ne raziđe ta njegova briga..." (P30:17).

Agresivno ponašanje: Nekoliko roditelja navodi da su im djeca kada imaju neki problem nervozna i agresivna. Jedan roditelj navodi da ne uspijeva "doprijeti" do djeteta, opisuje to: "...jer puno je k'o živčan, agresivan, ne mogu sad da kažem da je k'o puno na svoju ruku, pa onda ne možeš mu objasniti ništa, on je ko sam ja sam, sam svoj da može" (P5:46).

Upotreba nikotina – pušenje: Nekoliko roditelja navodi da njihovi maloljetnici kada su suočeni s nekim problemom koriste duhan kao način smirivanja i to opisuju kao: "...normalno kad je nervozan uzima cigaretu za cigaretom" (P7:47).

Problematično ponašanje u vezi sa niskim samopoštovanjem: Nekoliko roditelja procjenjuje da je problematično ponašanje njihove djece zapravo način nošenja s teškom životnom situacijom i put izlaska iz te situacije. Jedan roditelj to vidi kao: "...taj kompleks znate kompleks, osjećaj niže vrijednosti!" (P8:74). Drugi roditelji to procjenjuju kao način dokazivanja u društvu ili potrebu da budu prihvaćeni. Potreba da se bude prihvaćen u društvu rađa potrebu za posjedovanjem stvari za koje njihovi roditelji nemaju dovoljno sredstava. Majka jednog maloljetnika to ilustrira: "Idu djeca na primjer sad na motoru, a pogotovo na današnjici njegovog tog uzrasta ...onda on mene, mama ljubim te, hajd' digni kredit, ...hajd'mi kupi taj motor, hajd da imam, pa 'dji ču sine se trpat u kredi ti onda...!'" (P8:77).

Direktno traženje pomoći od roditelja: Nekoliko roditelja smatra da njihova djeca imaju povjerenja u njih i da kada imaju neki problem onda traže da im se pomogne. Ovi roditelji vjeruju da njihovo stalno prisustvo u kući može jedino pomoći djeci: "...pa pomaže mu jedino to kada sam ja kod kuće" (P9:33).

Potištenost i povlačenje: Neki roditelji primjećuju da maloljetnici kada imaju neki problem povlače se i postaju potišteni. Opisuju to: "...naš kako, sve je potišten i šuti..." (P12:49); "Ne znam, meni neće da kaže, samo 'vako čujem'" (P15:22).

Traženje pomoći u školi: Manji broj roditelja procjenjuje da njihova djeca imaju dovoljno povjerenja u školu i da se sami obraćaju pedagogu škole, razredniku ili drugom osoblju škole u koje imaju povjerenja. Majka jednog maloljetnika ilustrira veliko povjerenje njenog djeteta u osoblje škole koju pohađa: "*U školi on ode sam kod pedagoga, kaže ja sam doš'o malo s vama da porazgovaram, imam potrebu. Onda ona njega sasluša. Ako ima neki problem ona ga posavjetuje. Tako isto i razredna, onda bivša razredna isto dosta. Oni su baš bili bliski, ona tu stanuje preko puta*" (P23:37).

2.3. Školska situacija

Analizirajući školsku situaciju maloljetnika iz ugla roditelja/staratelja, posmatrali smo školska iskustva prije ispoljavanja delinkventnog ponašanja maloljetnika i u sadašnjoj situaciji. U ovom dijelu ćemo hronološki predstaviti iskustva porodice sa školovanjem maloljetnika.

2.3.1. Školska iskustva u prošlosti

Većina roditelja prepoznaće slabo akademsko postignuće, loše ponašanje u školi, izbjegavanje školskih obaveza do cijelodnevnih izostanaka i napuštanja daljeg školovanja, kao školska iskustva prije nego su maloljetnici bili uključeni u delinkventne aktivnosti. Nekoliko roditelja prepoznaće da su im djeca u toku školovanja bila psihički i

fizički zlostavljanja od vršnjaka. Većina roditelja pored loših ocjena, suočavala se s problematičnim ponašanjem maloljetnika u školi. Problematično ponašanje kod najvećeg broja maloljetnika uključivalo je nemir na času, nepažnju tokom nastave, ometanje nastave, bježanje iz škole, izostajanje s časova. Jedan roditelj to opisuje: "Bio je nemiran i u školi. Nastavnik kaže da on i ovaj još jedan tu, da su najgori u razredu i po disciplini i učenje, neće da sluša nastavnike" (P1:32). Nekoliko roditelja bježanje djece s časova i iz škole nisu prepoznali kao problematično ponašanje. Jedan roditelj nalazi i opravdanje za djetetovo bježanje s časova i napuštanje škole: "...Ide do pola, neće u školu da ide, hoda koje kud, po onim kladionicama, poslije napusti. Šta će, neće ga ni nastavnici, slaše ga do Vitinice. Kad on neće do Sapne u školu, kako će doći do Vitinice, gore, rek'o sam mu, nećeš nikako, e poslije je polag'o pola osmog i završio" (P3:12). Nekoliko roditelja zbog teške finansijske situacije podržali su maloljetnika u prekidu daljeg školovanja. Otac jednog maloljetnika ilustrira to: "...on je, kad je iš'o u školu ...et' nije bilo problema u školi do osam razreda, iš'o i nije bilo problema, nije ...dalje nismo mogli da ga školujemo" (P22:4).

Nekoliko roditelja se suočavalo s tim da su im djeca u osnovnoj i srednjoj školi bila psihički i fizički zlostavljanja od vršnjaka. Majka jednog maloljetnika opisuje: "Kad je manji bio, pa u osnovnoj školi, djeca su njega udarala, jednostavno ga izazivala znaš ono, zato je srednju i napustio i tamo su ga omalovažavali, kako je obučen, znaš, nije k'o ova djeca, to je njemu smetalo" (P26:23). Manji broj roditelja nalazi opravdanje za ponašanje njihove djece u školi i prekid daljeg školovanja u omalovažavajućem i nasilnom odnosu vršnjaka, te negativnom i nepodržavajućem odnosu nastavnika. Majka jednog maloljetnika premješta odgovornost za problematično ponašanje njenog djeteta na pedagoga škole: "...ma znaš šta ...da vam kažem u kratkim crtama, da puno ne okolišamo ...moju su djecu, znaš šta ...faktički njega su napravili pedagogica iz dole ...iz P... škole, ona je na njega imala zub" (P30:37). Jedan roditelj ne prepoznaće problematično ponašanje svog djeteta i u ponašanju djeteta ne vidi ništa loše. Ovaj roditelj smatra da je njegovo dijete uvijek dobro

postupalo i da je štitilo slabiju djecu, a opisuje to: "...i više 'vako, pravio se k'o zaštitnik u školi toj nekoj slabijoj djeci, on je kao bio njihov predvodnik, a oni su njemu nosili stvari, ne znam, kupovali sokove, a on je njih štitio i ako njih neko pipne, onda on istuće tu drugu djecu" (P27:32).

2.3.2. Pohadanje škole

Većina roditelja je upoznata s lošim školskim uspjehom njihove djece. Loša akademska postignuća maloljetnika sadržana su u većem brojem negativnih ocjena, popravnim ispitima i ponavljanju razreda, pauziranju u pohađanju škole. Nekoliko roditelja ne pokazuje nikakvu reakciju na ponavljanje razreda njihove djece ili odlazak na popravni, daju to samo kao informaciju: "...treći razred je, sada je na popravni otioš" (P7:5), ili: "On je sad ponovo drugi razred" (P24:4). Roditelji su upoznati s lošim postignućima maloljetnika, ne pokazuju nimalo ljutnje ili stav da bi maloljetnik trebao raditi na postizanju boljeg uspjeha. Ovakva indolentnost roditelja se, između ostalog, može objasniti teškom materijalnom situacijom u kojoj se našla porodica. Neki roditelji maloljetnika nalaze opravdanje za nepohađanje škole svoje djece u teškoj finansijskoj situaciji i nedostatku sredstava za prijevoz, obuću, odjeću. Roditelj jednog maloljetnika s teškoćom i stidom opisuje: "Ne ide sad. Ne ide. Nema uslove, nekad ima za autobus, nekad nema za autobus. Nema obuće, da Vam pravo kažem. Bez patika je dijete" (P26:5). Roditelj drugog maloljetnika žali se da mu dijete do škole mora pješačiti: "Opet sad je prvu godinu srednje iš'o pješke" (P3:34), a majka trećeg maloljetnika objašnjava da sinu samo može uplatiti autobus u periodima kada je loše vrijeme: "...jest, jedino kad je kiša i snijeg onda mu uplatim" (P3:35). Jedan roditelj pokazuje da je zadovoljan s tim da mu dijete zna čitati i pisati i smatra to dovoljnim: "Ne ide u školu ni on, al' je pismen što se tiče toga" (P12:9).

Međutim, utjecaj na redovno školovanje pored finansijske situacije, ima i sam izbor maloljetnika hoće li ići u školu ili ne, da li ima volju i interesovanje kao i potrebu da se dalje školuje. Majka

jednog maloljetnika prepoznaće slabu želju i volju njenog djeteta za pohađanjem škole. Ponosna je na nadarenost djeteta u crtaju i na to da su u školi prepoznali vještine njenog sina i pokušali ga motivirati na nastavak školovanja: *"Godinu je dana već tu, za to vrijeme je završio prvi razred vanredno, i sad bi u septembru trebao krenuti u drugi redovno. Oni su vidjeli talenat u njemu upisali su ga u grafičku školu i dobio je dvije diplome na izložbama, međutim, desilo se da je on došao kući na dvadesetak dana i trebao je da se vrati jer je imao izložbu, on nije htio. Njegovi direktori vaspitači, su došli po njega i nagovorili su ga da ide"* (P10:36).

Nekoliko roditelja misli da je neredovno pohađanje škole posljedica toga što djeci nisu dozvolili da pohađaju školu koju su djeca htjela. Majka jednog maloljetnika preuzimajući odgovornost na sebe za neredovno pohađanje škole svog djeteta opisuje: *"On htio u Turističku školu, ja mu nisam dala, pa onda u inat meni on nije htio da ide na nastavu i izgubio je onda godinu"* (P27:23). Ali je i u ovom slučaju očigledno da roditelji ne utječu na motivaciju maloljetnika zbog materijalne situacije. Iz ovakvih okolnosti nerijetko proizlazi sprječavanje ostvarivanja iskazane želje maloljetnika za školovanjem određenog profila. Roditelji koji opisuju da maloljetnici zbog zanemarivanja obaveza u školi dovode sebe u situaciju da dobiju lošu ocjenu i poslije imaju problema da poprave, pokazuju nemoćnost u rješavanju problema i krivicu prebacuju na profesore koji nemaju razumijevanja.

Nekoliko roditelja smatra nastavno osoblje odgovornim za probleme njihove djece u školskom uspjehu i pohađanju škole. Roditelj jednog maloljetnika ilustrira to: *"Popravni ima u augustu, sad mu jedna jedinica ostala i to što je bio brz na jeziku nije htjela ... naučio kaže sve znao to, al' nije htjela ga pitati da odgovara, da popravi"* (P5:17), i procjenjuje da se nastavnica sveti njenom djetetu i da namjerno neće da mu dozvoli: *"...ne, ta M... što ima, ne može pošto je on njoj prijetio i on je tražio da odgovara, ona je dala recimo jedinicu i on može kad hoće peticu takav je. I tražio da odgovara, ona mu nije dala jedanput, pa drugi put, pa je i direktoru išao žalio se al' žena jednostavno kaže kod mene neće proći i tako je i ostalo kod mene neće proći, pao"* (P7:32).

Roditelji koji pokazuju zainteresiranost za školovanje maloljetnika, svjesni su čestih manipulacija od strane maloljetnika, ali u intervjima nismo dobili informaciju da su roditelji pokušali nekim metodama spriječiti takva ponašanja. Neki roditelji prepoznaju manipulativno ponašanje njihove djece. Majka jednog maloljetnika opisuje način kako njen sin zavara nju i ne ode u školu: "*Međutim, ja kad on ode u školu, ja na posao, on se samo vrati, mene isprati iz stana, napravi znači krug*" (P27:49). Jedan staratelj nema nikakvih saznanja niti interesovanja o maloljetnikovom pohađanju škole. U nekim porodicima, gdje staratelji brinu o maloljetniku, u potpunosti izostaje nadzor: "...*pa valjda da ide, šta ja znam*" (P28:4).

Nekoliko roditelja pokazuje zadovoljstvo svojom djecom u školskom uspjehu i pohađanju škole i ne uočavaju da im dijete ima bilo kakve probleme u školi s učenjem. Otač jednog maloljetnika opisuje svoje zadovoljstvo djetetom: "*Zadovoljan sam, što se tiče škole nemam ja šta ...i što se tiče mog' dijeta ja nemam problema ...nit sam prije toga im'o nit poslije toga imam*" (P20:4). Drugi roditelj prepoznaje da mu se sin promijenio u ponašanju i pokazuje zadovoljstvo time: "*On se promijenio sto posto, peticu ima iz vladanja*" (P19:4). Dosta roditelja iskazuje zadovoljstvo ranijim školskim uspjehom svoje djece. Nekoliko roditelja ne insistira na školskom uspjehu, procjenjuju da je dovoljno i samo završavanje škole: "*Meni je samo bitno da završi, sad dal' će to bit' trojka, četvorka, dvojka ...ma samo nek nije jedinica*" (P29:6).

2.3.3. Sadašnja uključenost roditelja u školu

Uzimajući u obzir naprijed navedena loša akademska postignuća maloljetnika, interesiralo nas je koliko su roditelji uključeni u školske aktivnosti djece i koliki je njihov značaj s aspekta upućenosti u probleme i postoji li mogućnost za promjene njihovim utjecajem. Pojedini roditelji pokazuju veliku zainteresiranost za školsku situaciju maloljetnika i aktivno sarađuju s nastavnicima. Aktivnost uključuje odlazak na informacije i roditeljske sastanke tokom školske godine, ostvaruju telefonski kontakt s nastavnicima i drugim osobljem škole,

prate ponašanje maloljetnika u školi, reagiraju ako je potrebno utjecati na korigovanje maloljetnikovog ponašanja. Otac jednog maloljetnika zadovoljan je saradnjom sa školom: *"Saradnja sa školom je izuzetno dobra. Ja sam redovan, to je ono, što se tiče informacija i ovo jer ga pratim"* (P25:8). Otac drugog maloljetnika opisuje saradnju s razrednicom na način da je postigao dogovor o kontaktiranju i van formalnih roditeljskih sastanka i termina za informacije: *"Stvarno sam prezadovoljan ...znači sarađujem s njima, imam mobilni razrednice, koja me kontaktira u svakom momentu"* (P25:58). Pojedinim roditeljima to uspijeva, dok drugi gube autoritet nad maloljetnikom, kao npr. kod majke koja navodi da ne ide u školu ako nema problema.

Nekoliko roditelja saradnju sa školom ostvaruje povremeno i to samo na poziv nastavnika. Majka jednog maloljetnika navodi: *"Nisam još išla u školu. Ništa mi ne javljaju. Prije su oni meni ...oni mene nazovu, u prvom razredu kadaje tek krenuo"* (P24:6). U jednom slučaju roditelji ne vide da ima koristi od saradnje sa školom, razočarano su se povukli od dalje saradnje s razrednicom. Jedna majka je odustala od bilo kakve saradnje sa školom jer nije više vidjela svrhu toga: *"Išla sam ja redovno sve u školu do krajam, polovinom aprila ...išla sam svako 15 dana ...sve hajde neka bude da bi ga dotjerala malo ona, malo ja da bude nešto, a kad sam vidjela da nema fajde, ne mogu ...oteo se valjda, šta je ne znam ni ja, ne mogu više da izmognem"* (P5:21).

2.4. Vršnjaci

Kao što je bio slučaj s procjenom školske situacije, na jednak način možemo analizirati kako roditelji procjenjuju odnose s vršnjacima kako je to bilo u prošlosti, a kakva je situacija sada.

2.4.1. Odnosi s vršnjacima u prošlosti

Većina roditelja maloljetnika procjenjuju druženje s vršnjacima kao dobro i bezazleno zajedničko provođenje vremena. Vršnjake vide

kao dobru djecu iz dobrih porodica: "*Bili su dobri, uvijek je ima' to društvo svoje, te drugove, prijatelje, drugove im'o je uvijek, skupa išli, dogovore se naprimjer haj'mo u šetnju, haj'mo curama, haj'mo ...ma odu oni malo u vikendice, sjede, ...nisu loši ni roditelji a ni ta djeca stvarno mislim*" (P21:31). Nekoliko roditelja ponašanje maloljetnih sinova prema djevojčicama, njihovim vršnjakinjama, procjenjuju prihvatljivim za njihov uzrast. Majka jednog maloljetnika opisuje to i u neprimjerenim postupcima koji se pojavljuju tokom druženja ne uočavajući problem: "...jeste to mi je, ...kada je prešao u te starije razrede osnovne škole, ovaj već je počeo da ide, da štipka curice dole i to starije od sebe, kada je bio peti on je proganj'o curice malo ih to zafrkav'o i bio malo bezobrazniji neg što treba" (P8:81).

Neki roditelji su imali saznanja da im djeca nisu bila omiljena među vršnjacima i da su bila izloženi neugodnostima i vršnjačkom nasilju. Majka jednog maloljetnika opisuje nasilje druge djece prema njenom djetetu i vezuje početak problematičnog ponašanja za vršnjačko nasilje: "*Njega su ta djeca, ti njegovi drugovi, onaj ga udari, onaj ga ošamari, onaj ga pljune, bacali mu stvari po rijekama, i na kraju krajeva, moj sin je jedanput uspio izbjegić iz te situacije iz malo veće grupe tih dječaka, družio se lijepo, i nismo problema do tad, dok nisu počeli pišati, bacati mu stvari, eto tako, baš je počelo od tad...*" (P12:14). Jedan roditelj je naveo da zna da mu se sin druži s vršnjacima koji su skloni kriminalu: "...pa družio je se eto, imaju ti lopovi i danas dan su tu i s njima je..." (P9:44). Samo jedan roditelj u nasilnom ponašanju svog djeteta pronalazi nešto dobro, nasilan je da bi zaštitio nekog drugog, slabijeg: "*On je baš bio k'o njihov zaštitnik. I onda niko mu, naravno, nije smio prići, jer se tuče i svi su znali za to*" (P27:46). Neki roditelji ne iskazuju svoj stav o vršnjacima maloljetnika, iako navode da poznaju asocijalne vršnjake s kojima se druži njihovo dijete. Dva roditelja pronalaze opravdanja za asocijalno ponašanje svog djeteta opisujući to kao potrebu da dijete štiti sebe i druge.

2.4.2. Kako roditelji danas procjenjuju vršnjake s kojim se druži maloljetnik

Komentar većine roditelja o vršnjacima s kojim su aktuleno njihova djeca je oskudan i sadržava samo informaciju da ih poznaju i smatraju dobrom djecom. Roditelji i nemaju mnogo komentara o vršnjacima s kojim se druži maloljetnik i većina ih iskazuje zadovoljstvo i pozitivne stavove prema vršnjacima. Majka jednog maloljetnika navodi: "Sve znam s kim se druži, normalno nema s ološima, ne bi ni dala" (P2:34), a sličan komentar je i oca drugog maloljetnika: "Poznajem, poznajem ...dobri su, da su loši ne bi mu ni dao se družit" (P30:24). Roditelj trećeg maloljetnika je zadovoljan društвom svog djeteta zbog toga što ne konzumiraju alkohol i ne puše: "Momci su fini, niti puše niti piju niti hodaju. Izadу malо u kafic i to je sve" (P24:41). Svega nekoliko roditelja je nezadovoljno vršnjacima i smatra da negativno utječe na njihovu djecu: "...momak koji loše utiče na njega" (P27:20). Majka jednog maloljetnika pokazuje nesigurnost u odnosu na vršnjake s kojim je njen sin: "Nekad mi izgledaju dobri, a nekad primjetim i nisu ...kad se mijenjaju" (P31:8).

2.4.3. Kako roditelji procjenjuju aktivnosti maloljetnika i vršnjaka

Većina roditelja vjeruje da zna ili se trudi saznati šta njihovo dijete radi s vršnjacima. Roditelj jednog maloljetnika zna s kim je njegovo dijete, gdje se nalazi i šta radi i opisuje to: "...pa ima ovdje ovih amidžićа, s njima se druži, et'baš sad kad su slobodni odu ovdje pred džamiju, igraju se, odbojke igraju, tenis..." (P3:19). Roditelj drugog maloljetnika kontrolira aktivnosti i druženje ograničavajući džeparac koji daje maloljetniku: "Trudim se, naprimjer da znam s kim izlazi, gdje izlazi, limitiram mu džeparac, u tim nekim stvarima, onoliko koliko ja mogu da kontrolišem, mislim koliko je to moguće sad u ovom vremenu" (P25:16). Nekoliko roditelja ima saznanja o konzumiranju alkohola i opijanju maloljetnika. Roditelj jednog maloljetnika na to gleda čini se s odobravanjem: "...jest' jednom se napiо, dva puta se napiо svega, a onako pomalo ako popije 2-3 pive ...i

to kad mu društvo kupi i dade, rijetko i on zaradi... ” (P1:23), a roditelj drugog maloljetnika sa smijehom priča o konzumiranju alkohola njegovog djeteta: *”...pa nekad u dva mjeseca popije 5-6 piva, a nekad i previše, pa ondar (smijeh)... ”* (P1:23). Poneki roditelj nema nikakva saznanja o aktivnostima djeteta s vršnjacima: *”Od mene kriju sve”* (P8:33). Roditelji znaju i za negativna ponašanja maloljetnika, ali kao i u prethodnim poglavljima ne stiće se dojam da roditelji uviđaju negativna ponašanja i osjećaj da nešto treba promijeniti.

2. 5. Odnosi i komunikacija u porodici s maloljetnikom

Analizirajući odnose i međusobnu komunikaciju u porodicama došli smo do različitih informacija, od jako dobrih odnosa punih ljubavi i razumijevanja do veoma loših koje karakterizira izostanak komunikacije i fizičko nasilje. U ovom istraživanju odnosi i komunikacija s maloljetnikom iz ugla roditelja su u rasponu od dobrih, ispunjenih ljubavlju i razumijevanjem do loših, veoma loših i karakteriziranih izostankom komunikacije i zlostavljanjem. Svega nekoliko roditelja opisuje svoj odnos i odnos drugih članova porodice prema maloljetniku i komunikaciju s njim kao dobre. Roditelj jednog maloljetnika u opisivanju tog odnosa vraća se u vrijeme kada je maloljetnik bio dijete i opisuje to sa sjetom: *”...pa k'o dijete ...lijepo ...volili smo ga svi, ono mazili ga... ”* (P16:30). Roditelj drugog maloljetnika opisuje toplinu i lakoću u njihovom međusobnom odnosu i čini se kao da želi pokazati kako je njegovo dijete zapravo dobro i veselo: *”On je uvijek bio ono ...prema meni uvijek baš mehak ...i šalimo se i uvijek je takav bio”* (P17:32).

Većina roditelja opisuje teškoću u uspostavljanju komunikacije s maloljetnikom objašnjavajući to razdražljivim i verbalno agresivnim ponašanjem maloljetnika prema drugim članovima porodice. Roditelj jednog maloljetnika opisuje tu verbalnu agresivnost i razdražljivost: *”...pa u kući nekad bude dobar, ...nekad se počne derat', ako ga tam' neko u društvu uhvati, počne galamit po kući... ”* (P3:41). Roditelj drugog maloljetnika pokušava sam sebi razjasniti zašto vaspitanje batinom kod njegovog djeteta nije rezultiralo dobrim ponašanjem: *”On*

jest, od ove troje djece bio malo više b'jen. A da je dalo to rezultat? A zašto nije dalo rezultat?" (P4:30). Otac drugog maloljetnika, također, se žali na teškoću u komuniciranju s maloljetnikom. Čini se kao da maloljetnici ne pokazuju poštovanje prema roditeljima i drugim članovima porodice: "Ja sam njemu pričao, pričao koliko god mogu, a onda on sluša jedno 5 minuta i 6 minuta, eksplodira i samo izade i napusti to jednostavno će zaboraviti..." (P8:48). Nekoliko roditelja žali se na psovke koje koriste njihovi maloljetnici: "*Opsuje Boga i samo izade*" (P8:49). Većina roditelja prepoznaće da su koristili bijes, agresiju, fizičko nasilje, vrijeđanje, zabranjivanje kao metode kažnjavanja i vaspitanja djece. Nekoliko roditelja je opisivalo kako i na koji način su fizički maltretirali maloljetnike. Majka jednog maloljetnika žali se na to koliko je njen suprug znao tući njihovog sina: "*Njega je otac zbog tog dosta i tuk'o*" (P3:70). Majka drugog maloljetnika opisuje kako je ljutnju na sina i bespomoćnost okrenula u fizičku agresiju: "...*kako da nije bio, bila sam ja ljuta, vjerujte da sam ga istukla...*" (P6:65). Otac trećeg maloljetnika opisuje gubitak kontrole nad vlastitim ponašanjem: "...*jesam, znao sam ga udarati nogama, po glavi sam ga udario...*" (P8:82).

Čini se da navedeno upućuje na prisustvo straha u roditeljima od gubitka autoriteta kod svoje djece ili na nedostatak autoriteta, a što verbaliziraju kroz opisivanje agresivnog ponašanja maloljetnika prema njima. Većina roditelja navodi da su i sami prema djeci ranije ispoljavali ljutnju, bespomoćnost i bijes kroz verbalno ili fizičko nasilno ponašanje. Moguća je povezanost između sadašnjeg ponašanja maloljetnika u komunikaciji s roditeljima i ranijeg ponašanja roditelja u komunikaciji s djecom. Čini se kao da je model ponašanja preslikan s roditelja na ovu djecu. Neki roditelji navode da su često galamili na djecu, kažnjavali ih raznim zabranama ili su ih tukli. Malo roditelja je koristilo razgovor i pokušavalo razgovorom riješiti problem. Neki od njih kada su procijenili da više ne mogu samo odlaziti u centar za socijalni rad i moliti socijalne radnike da poduzmu nešto: "...*pa smo više puta išli, uticali...*" (P3:37), onda su sami krenuli s djetetom razgovarati.

2.6. Delinkvencija i reakcije

Delinkventno ponašanje maloljetnika iz ugla porodice posmatrali smo kroz analizu reakcije porodice na saznanje o delinkventnom ponašanju maloljetnika i kroz njihovu percepciju reakcije okoline na ponašanje maloljetnika. Analizirajući kako je okruženje reagiralo na delinkventne aktivnosti i procesuiranje maloljetnika, najprije smo pristupili analizi reakcija primarnog okruženja, tj. porodice, a potom smo analizirali reakcije šireg okruženja maloljetnika, rodbine i susjedstva.

2.6.1. Reakcije porodice na delinkvenciju

Reakcije porodice na saznanje o delinkventnim aktivnostima maloljetnika uključivale su šok, nevjeru, stid, zaprepaštenost, prihvatanje kao nečeg što je "dječija pamet", zabrinutost, strah za dijete, moraliziranje – buđenje grižnje savjesti u maloljetniku. Većina roditelja opisala je nevjeru, stid i iznenadjenje, razočaranost da je njihovo dijete počinilo neko krivično djelo. Neki roditelji opisuju da u njihovoj porodici niko nikada tako nešto nije počinio: "...ma to je bio udar, u nas u familiji, nema niko da je nešto uradio..." (P1:51). Majka jednog maloljetnika vjerujući da poznaće svoje dijete opisuje šokiranost na saznanje da njen sin može uraditi nešto što je kriminalno: "...pa ...bila sam iznenadena kad sam čula to. Stvarno sam ...jer znam kakav je ...al' to šta je se desilo ...a bila sam iznenadena kad sam čula to sve" (P16:17).

Pojedini roditelji su reagirali na način da su prihvatali delinkvenciju kao nešto što se svima moglo desiti, smatrajući da su to "dječija posla", i pripisujući to "dječijoj pameti". Majka jednog maloljetnika objašnjava delinkventno ponašanje svog djeteta kao krizu odrastanja. Smatra da su njen muž i ona odgovorni za ovakvo ponašanje djeteta jer nisu bili uz njega u periodu kada im je sin bio najpodložniji utjecaju drugih: "Znači, to su baš one godine, on je meni sad ovu godinu porast'o ...ono ko dječija pamet, ono znaš nije da je dijete moglo razmišljat k'o što odrasli može, može te svako navest, to

je tad bilo, nikad ništa nije bilo kroz čitav njegov period, al' mi smo bili zauzeti tad, radilo se" (P11:74).

Neki roditelji o delinkventnom ponašanju djeteta su saznali tek kada je pokrenut sudski postupak. Roditelj jednog maloljetnika opisuje preplavljenost nevjericom i osjećajem stida što je njegovo dijete policija zapisala: "...uhhh ...pa baš te je morala milicija zapisati, pa je li dotle došlo sine da te milicija zapisuje..." (P2:75). Majka drugog maloljetnika bila je zatečena dolaskom policije kući i saznanjem o ponašanju njenog djeteta: "To on meni nije smio ništa da rekne. Poslije kad sam ja vidjela da je policija došla ...on je meni prije možda na deset minuta doš'o da mi kaže da je se to desilo. Ja sam njemu rekla što to nisi meni rek'o da se to desilo tako, treb'o si mi rijet. Kaže nisam ti htio rijet pošto si bolesna..." (P16:43).

Nekoliko roditelja opisuje reakciju straha i brige za život djeteta. Otac jednog maloljetnika objašnjava koliko je bio bespomoćan i uplašen za sina u trenutku kada je saznao da je počinio kriminal. Strah da ne izgubi dijete bio je veći od bilo čega drugog: "Nisam ja tu smio mnogo ni reagovat' ...boj'o sam se nema nje, nema sestre mu ...ja i on sami, ja sam bio više nepokretan, nego pokretan, tad operis'o se i sve ...i nisam smio reagovati puno grubo da ti kažem iskreno ...izaći će dijete, ubit će se ili nešto ...ne mogu ga kontrolisati i napolju i u kući

...opet dok je u kući mogu ga kontrolisati..." (P20:63). Otac drugog maloljetnika opisuje reakciju usmjerenu na moraliziranje, buđenje grižnje savjesti i sramote u maloljetniku: "Prvo ga kritikuješ što je to uradio, pa kad vidiš da na njega to utiče onda kažeš hajd nemoj više ...nemoj da to dođe u naviku, ...ostaće ti to zabilježeno u MUP-u, pa ti kad budeš starac, pa nešto, ja to njemu ispričam, pa on zapamti..." (P21:36).

2.6.2. Reakcije drugih na delinkvenciju

Roditelji reakciju susjeda, rođaka i drugih na delinkventno ponašanje njihovog djeteta su opisivali u rasponu od dobromjerne reakcije savjetovanja, suošjećanja, podrške, do optuživanja, okrivljivanja, izbjegavanja i obilježavanja. Većina roditelja opisuje

da je doživjela od rođaka i susjeda prвobitno podršku, suosjećanje i razumijevanje. Reakcije drugih bile su usmjerene na maloljetnika na način da su svi dijelili savjete djetetu, kritizirali dijete, budili osjećaj krivnje. Roditelj jednog maloljetnika objašnjava: "Govorili su i savjetovali, zašto si to uradio, zašto, šta ti je to falilo, vidiš koliko roditelji rade i bore se za vas" (P11:79). Majka drugog maloljetnika opisuje reakciju rodbine na ponašanje njenog sina: "Vikali su što nisi ...treb'o si rijet materi to ...da ti mati ode gore da ti to vidi što je ...ako je trebalo da plati, da plati mati tu odštetu da nebi došli do suda" (P16:45). Čini se da su rođaci bili više zabrinuti što je sve došlo do suda nego što je maloljetnik pokazivao delinkventno ponašanje. Nekoliko roditelja doživjelo je da od okoline bude osuđeno i izolirano. Otac jednog maloljetnika gotovo s tugom i žaljenjem objašnjava kako su ih susjedi osudili i izolirali: "...znači niko, isto k'o da smo mi njih pobili, popalili ...i danas dan niko ne dolazi ...meni je to žao i meni je to krivo..." (P20:20).

Nekoliko roditelja nastoji sakriti od okoline što se događa u njihovoj porodici i ako se sazna onda to pokušaju zataškati. Otac jednog maloljetnika objašnjava da druge ne treba interesirati što se događa u njegovoј porodici, pa čak niti najbliže srodnike: "Et' u mene ne zna ni brat, ni sestra, ni mama, niko moj ne zna u mojoj familiji ...ja sam uspio to je primjer, sakriti ...ja nisam prič'o, što koga interesuje..." (P20:65). Majka drugog maloljetnika vjeruje da niko u okolini ne zna što radi njen sin: "...pa ...ništa ...nikad niko nije znao..." (P27:27). Jedan roditelj pokazuje vlastitu izoliranost od okoline: "Šta će komšiluk, nema tu komšiluk ništa" (P13:50). Čini se kao da u ovim porodicama u svrhu zaštite od osuđivanja se pokušava sakriti izvršenje delinkvencije od okruženja, tako da okruženje javno ne reagira, ili ako se sazna onda se učini sve kako bi se brzo izgubila zainteresiranost za ono što se dešava u njihovoj porodici.

Većina roditelja kontakte s institucijama doživljava kao neugodu. Jedna majka opisuje: "...pa dobro, problemi kad se, na primjer, dese ...ne znam, ja sam išla, nisam niđe bj'žala da nisam išla, na sud, svukud sam išla, al nije mi bilo drago" (P22:12). Također, druge dvije majke navode slična iskustva: "Znam da ja se nisam osjećala dobro

kad odem, moram ići na sud, pa u centar za socijalni rad. To nije jednostavno” (P24:39), ili: ”...pa teško mi ...vjeruj da mi je teško ...jer to nije ...nisam nikad u familiji nešto doživila da neko ide to na sud da ono ...ni otac njegov ni, ni ...stvarno eto lijepo smo živ’ili u svemu tome...” (P16:51).

2.7. Budućnost

Većina roditelja budućnost maloljetnika posmatra kroz prizmu sadašnje teške ekonomске i socijalne situacije u kojoj živi porodica. Intervjuirani roditelji ne pokazuju neka očekivanja od djece, već su više orientirani na trenutno stanje u državi i u skladu s tim komentiraju budućnost: ”...pa eto kakva je država, posla se nema, da bar ima firmi da prima radnike, pa da se zaposli da radi, pa kolk’o tolk’o da ...a teško je sad naći i firmu, sad su sve privatne firme skoro, neće privatnici da plaćaju, nekad hoće da plaćaju, nekad neće...” (P1:59), ili jedan roditelj opisuje svoju nemoć da maloljetnika pošalje u drugu državu navodeći da mu u tome nema ko pomoći: ”Šta možemo mi čemo pomoći, da mogu ja bi mu sutra, što se kaže naš’o nek ide u drugu zemlju, al’ nama neće niko to da učini...” (P1:62). Roditelji maloljetnih delinkvenata kao da nemaju viziju budućnosti. Doima se da roditelji uslijed teške materijalne situacije pokušavaju preživjeti, nemajući planove niti za sebe niti za maloljetnike: ”...pa ne znam ni šta će bit s mene ubuduće, a kamoli s njim...” (P1:60).

Opterećeni svakodnevnicom, ali i limitirani nižim obrazovnim statusom, nemaju visoka očekivanja za svoju djecu. Roditelji koji imaju neku viziju budućnosti, nemaju dugoročne ciljeve, nego samo da dijete završi školu ili položi vozački ispit: ”...jedino to da završi tu školu. Ja planiram ...ako Bog da ja sam planir’o sad treba neke pare da primim pa da mu uplatim vozački. Reče mi ovaj da mogu mu platiti pa da položi do osamneste ...pa da vam kažem jednu stvar njemu bi najbolje bilo da ima negdje neki, barem neki ...da ima neki pos’o ...da bi on u šta mog’o barem tu svoju energiju ...jer dijete ne može s curom da izade...” (P30:35). Pesimitičnu budućnost svog djeteta jedan

roditelj objašnjava kroz status izbjeglice: "*Izbjeglica je, neće imat' ništa u životu, ja neću živjeti do vijeka.*" (P8:92).

Što se tiče uključivanja maloljetnika u delinkventne aktivnosti, nemaju dovoljno znanja o tome šta je uzrokovalo takva ponašanja, a time ni znanja kako promijeniti budućnost maloljetnika.

2.8. Rezime

U ovom dijelu istraživanja sagledani su različiti porodični konteksti iz kojih dolaze maloljetnici delinkventnog ponašanja. Istraživanjem je obuhvaćena 31 porodica, od kojih je 13 iz ruralnog, 9 prigradskog i 9 porodica nastanjenih u urbanom području. Na temelju dobivenih nalaza mogli smo prepoznati razlike u odnosu na socioekonomsku situaciju, njihovo fizičko i psihosocijalno stanje, porodičnu strukturu i njihov stambeni status. Postoje očite razlike u ekonomskoj situaciji, u odnosu na mjesto življenja i stambeni status porodice. Također, pokazane su razlike i u strukturi porodice. Porodice nastanjene u seoskim i prigradskim sredinama karakterizira teška socioekonomksa situacija. Jedna trećina ovih porodica živi u izuzetno neuslovnim kućama. Na granici apsolutnog siromaštva nalaze se dvije porodice. Osim teške stambene i materijalne situacije nekoliko porodica opterećeno je bolešću jednog ili oba roditelja. Posebno teška situacija je u dvije porodice gdje su očevi duševno oboljeli kao i u nekoliko porodica gdje je prisutan alkoholizam. U nekoliko porodica naglašeno je nasilje u porodici, posebno zlostavljanje majki. U jednoj porodici majka je zlostavljana kako od muža tako i od maloljetnika.

Za razliku od porodica ruralnog i prigradskog područja, u urbanim porodicama situacija je ekonomski nešto povoljnija. Donekle zadovoljavajuća socioekonomksa situacija je kod domicilnih porodica koje žive u urbanim područjima. Međutim, prognaničke porodice iz urbanih područja nalaze se u nepovoljnijoj životnoj situaciji i opterećene su nezaposlenošću i teškom materijalnom situacijom.

Strukturu porodica uključenih u istraživanje najvećim dijelom čine roditelji i djeca (dvoje ili troje), ili se radi o višegeneracijskim i proširenim porodicama koje se sastoje od roditelja, troje i više

djece, zatim snaha/e i/ili djed i/ili nena. Nepotpunih porodica uslijed razvoda ili smrti jednog od roditelja u ovom istraživanju je bilo četiri, dok u tri slučaja maloljetnici žive s djedom i s nenom. Porodice iz urbanog područja broje manje članova u odnosu na porodice ruralnih i prigradskih područja, ali su odrasli članovi porodica prezaposleni zbog stvaranja materijalnih uslova za život. Uključenost roditelja u život djece, generalno je opterećena različitim životnim uslovima i drugim različitim problemima. Općenito gledano oni nemaju (ili oni imaju osjećaj da nemaju ili nemaju povjerenja da bi mogli imati resurse) dovoljno kapaciteta i resursa za obezbeđivanje kontinuirane podrške.

U odnosu na školsku situaciju njihove djece, većina roditelja koji su suočeni s lošim školskim uspjehom maloljetnika nalazi opravdanje za probleme djece u pohađanju škole i školskom uspjehu u njihovoј teškoj materijalnoj situaciji. Nekoliko roditelja zadovoljava se minimumom školske naobrazbe svoje djece i ne pokazuju motivaciju za činjenje napora i poduzimanja koraka kako bi potpomogli promjene u odnosu maloljetnika prema školskim obavezama i aktivnostima. Većina ovih roditelja je i sama bez školske naobrazbe. Usljed ovakvih okolnosti i sami maloljetnici nemaju volje i interesovanja za pohađanjem škole. Također, većina roditelja je malo uključena u školske aktivnosti i vanškolske aktivnosti maloljetnika. Većina roditelja pokazuje tendenciju ka premještanju odgovornosti i krivnje na nastavno osoblje za školski neuspjeh i izbjegavanje pohađanja škole njihove djece. Nekoliko roditelja razočarano je u nastavno osoblje koje nije imalo razumijevanja i nije bilo senzitivno na njihove napore koji su uložili kako bi u maloljetniku pobudili interesovanje za školu. U nastojanjima da učine promjene u maloljetnikovom odnosu prema školskim obavezama roditelji se osjećaju često usamljenim, bespomoćnim i prepustenim samim sebi. Manje je roditelja koji su verbalizirali zadovoljstvo školskim uspjehom maloljetnika, a nekoliko ih se zadovoljava samo time da maloljetnik kako-tako završi neku školu.

Sličan stav roditelji primjenjuju i u odnosu na vršnjačke relacije. Većina roditelja je navela da znaju vršnjake njihove djece i vjeruju da su to "dobra djeca" koja nisu "nasilna" ili "loša" i koja ne konzumiraju

alkohol i ne puše. Čini se da roditelji ne znaju kako njihova djeca provode slobodno vrijeme, kakve su im aktivnosti i način na koji provode slobodno vrijeme s vršnjacima. Nekoliko roditelja ne prepoznaće problematično ponašanje maloljetnika i vršnjaka s kojim se druže maloljetnici. Roditelji koji prepoznaće problematično ponašanje vršnjaka njihove djece iz osjećaja vlastite nesigurnosti i ranjivosti pronalaze opravdanja za takvo ponašanje, nekada opisujući to kao ponašanje kojim maloljetnik štiti sebe i druge.

S obzirom na relacije unutar porodice, agresivno ponašanje i nasilje čini se da je prisutno u priličnom broju porodica na obje strane, kako roditelja tako i djece. Nekoliko roditelja izražava osjećanja bespomoćnosti u odnosu na ponašanje maloljetnika prema njima, i čini se da oni nisu u poziciji roditelja koji je autoritet djetetu. Zbog osjećaja gubitka autoriteta kod djece, u ovom istraživanju roditelji iskazuju teškoću u uspostavljanju granica djeci u odnosu na njih kao roditelje i u odnosu prema drugima. Većina ovih roditelja su bespomoćni u nošenju s agresivnim ponašanjem djece. Nekoliko roditelja pokazuje toleranciju prema nasilničkom ponašanju maloljetnika u porodici i nasilju koje čine prema njima. Činjenica je da su djeca u ovim porodicama odrastala s rješavanjem problema kroz nasilje, a komunikaciju je karakterizirao bijes i agresija. Sadašnji model ponašanja maloljetnika je isti model ponašanja njihovih roditelja koji su oni koristili prema njima i drugim članovima porodice. Nekoliko roditelja maloljetnika koji su se nasilno ponašali u porodici, prepoznali su u tome korijene sadašnjeg ponašanja svoje djece, te su zbog toga izražavali osjećaj krivnje i odgovornosti za djecu. Naime, ovi roditelji često su svoju ljutnju, bijes i nemoć okretali u agresiju usmjerenu prema djeci. Ponekad je to bilo u obliku govorenja povиšenim glasom, galame, psovanja, a ponekad u obliku kazni udaranjem ili u obliku različitih zabrana. Iako su neki roditelji verbalizirali da su bili nasilni i agresivni prema djeci, ne stiće se utisak da postoji svjesnost o vezi između sadašnjeg nasilnog ponašanja maloljetnika i činjenica da su isti maloljetnici bili žrtve nasilja njihovih roditelja.

Osim nasilja koje su maloljetnici doživjeli tokom njihovog odrastanja, nekoliko roditelja prepoznaće da su na neki način

zanemarivali svoju djecu. U ovim porodicama, nedovoljna uključenost i nemar prema djeci bila je objašnjena nedostatkom vremena, prezauzetošću poslom i brigom za osiguranjem sredstava za zadovoljenje egzistencijalnih potreba. Stiče se utisak da su ova objašnjenja roditelja na neki način pokušaj opravdanja kako za svoje ponašanje tako i ponašanje maloljetnika. Doima se da roditelji pokušavaju objasniti sebi i drugima da nisu "krivi" i da je to sve zbog teške finansijske i društvene situacije u kojoj se našla njihova porodica. Međutim, većina majki su nezaposlene i one provode većinu vremena kod kuće, a opet, čak i u tim porodicama, roditelji vide svoju glavnu ulogu u ispunjavanju osnovne potrebe djece u odjeći i hrani. U odnosu na navedeno, čini se da je u većini porodica nedostatna stvarna briga za djecu i njihove aktivnosti. Izgleda da se mnogo ne razlikuje ni kvaliteta komunikacije s djecom, koja je uglavnom jednosmjerna. U samo nekoliko porodica, roditelji su izjavili da su razgovarali sa svojom djecom i pokušali na taj način rješiti problem. Razgovor roditelja je da oni djecu savjetuju na način da im nude rješenja i govore o tome šta treba da rade i kako treba da se ponašaju. Očito, ova vrsta razgovora s maloljetnicima proizvodi dodatno razočaravajuće učinke za roditelje. Posljedica toga je da se roditelji povlače uz osjećaj bespomoćnosti i neuspješnosti.

Općenito, roditelji su opisivali svoj odnos i komunikaciju s maloljetnicima u rasponu od vrlo dobrih odnosa punih ljubavi i razumijevanja do loših odnosa koje karakterizira nedostatak komunikacije i fizičko nasilje. Uglavnom, roditelji vide svoju ulogu prvenstveno u osiguranju materijalnih sredstava, a zatim u brizi za djecu u smislu ispunjavanja njihovih primarnih potreba i nadzora nad njihovim dnevnim aktivnostima. U opisu dnevnih aktivnosti tipičnog dana koji provodi porodica roditelji ubrajaju aktivnosti u vezi sa sudom, smatrajući da je to značajno što čine za maloljetnika. Iz više navoda roditelja moglo se uočiti da roditelji očekuju da neko drugi riješi probleme s maloljetnikom, te da je izuzetan napor roditelju što mora ići na sud i potpisivati dokumentaciju za maloljetnika.

Reakcija roditelja na delinkvenciju maloljetnika je različito opisana. Većina roditelja sazna za delinkventno ponašanje njihove

djece na samom početku pravosudnog postupka. Tada, kako većina roditelja navodi, dožive šok i nevjericu kao i jak osjećaj stida. Olako prihvatanje delinkventnog ponašanja djece moglo se vidjeti kod malo roditelja. Ovi roditelji vide delinkvenciju maloljetnika kao "dječiju igru" i vjeruju da će njihova djeca promijeniti ponašanje tokom vremena i zrelošću maloljetnika. Delinkventno ponašanje djece kod nekoliko roditelja uzrokovalo je jak osjećaj krivnje i odgovornosti. Ovi roditelji povezali su problematično ponašanje svoje djece sa njihovim odnosom prema djeci u smislu zanemarivanja, nedovoljnog nadzora i stavljanja drugih potreba ispred brige za djecu. Većina roditelja izražava osjećanje stida zbog delinkventnog ponašanja njihove djece, a u nekim slučajevima roditelji su uvjereni da su izolirani i etiketirani od drugih.

Suočavanje/strategije rješavanja problema (ne samo u odnosu na delinkvenciju već i problema u reakciji i komunikaciji, školi i sl.) su u širokom rasponu. Dosta roditelja maloljetnika se susreće s raznim problemima, kako problemima svakodnevnog života, tako i problemima u vezi sa maloljetnikom i ne nalaze pravi način i put za rješavanje problema. Doima se da su kod većine roditelja strategije usmjerene na emocije (ljutnja, agresija, bespomoćnost, pasivizacija, mirenje sa sudbinom, negiranje), traženje pomoći socijalnih službi, strategije izbjegavanja, dok je kod manjeg broja porodica usmjereno na problem i traženje rješenja. U traženju rješenja za svoje probleme dosta porodica se oslanja na centre za socijalni rad koje vide kao jedini resurs u zajednici od kojeg mogu tražiti pomoć. U nošenju sa maloljetničkom delinkvencijom, roditelji uglavnom ne uspijevaju pronaći način da riješe problem. Čini se da su neki roditelji prepusteni sami sebi, dok drugi vide centar za socijalni rad kao jedine ustanove kojima mogu delegirati svoj problem s maloljetnikom. Zapravo, za većinu roditelja maloljetnika centar za socijalni rad predstavlja jedinu ustanovu u koju imaju povjerenje i od koje najviše očekuju.

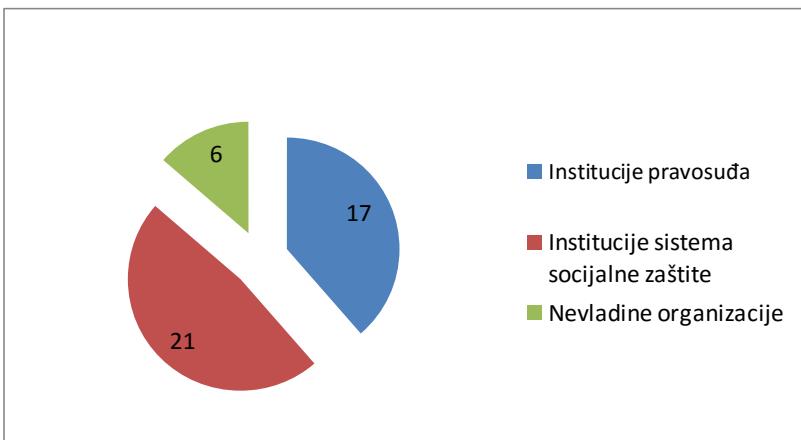
3. INSTITUCIJE

Hariz Šarić, Edin Muftić, Erna Lučić, Suada Selimović, Lejla Kuralić-Čišić

U ovom dijelu istraživanja ciljevi su bili identificirati relevantne socijalne servise uključene u prevenciju i tretman maloljetničke delinkvencije, njihovu organiziranost i umreženost, mjere intervencija i modele brige, te faktore koji doprinose razvoju maloljetničke delinkvencije iz perspektive socijalnih servisa.

3.1. Karakteristike socijalnih servisa uključenih u istraživanje

Socijalne servise definirali smo kao službe, institucije i organizacije u zajednici koje obezbeđuju različite vrste usluga u cilju zadovoljenja socijalnih potreba maloljetnika delinkventnog ponašanja. Osnovne karakteristike socijalnih servisa smo definirali kroz aspekt područja djelovanja, opterećenosti maloljetničkom delinkvencijom, strukturu i organizacijom programa brige za maloljetne delinkvente. Za definiranje karakteristika koristili smo kodove: "institucije sistema", "polje rada", "struktura zaposlenih", "profesionalne vještine zaposlenih", "broj slučajeva". Socijalne servise uključene u ovo istraživanje svrstali smo u nekoliko grupa: a) institucije pravosuđa, b) institucije sistema socijalne zaštite i c) nevladine organizacije, pri čemu sam pojam "institucija" označava oblik organizacije djelovanja (grafikon 7).

Grafikon 7. Socijalni servisi uključeni u istraživanje

a) **Institucije pravosuđa** smo definirali kao grupu institucija koje, prema svojoj nadležnosti, obuhvataju postupak otkrivanja, prijave, dokazivanja, donošenja presude za učinjeno djelo i izvršenje mjere. Pravosudni sistem za maloljetničku delinkvenciju na području Tuzlanskog kantona čini: Ministarstvo unutarnjih poslova TK (MUP TK), Ministarstvo pravosuđa, Kantonalno tužiteljstvo, Kantonalni sud, 5 općinskih sudova, 6 policijskih uprava (PU) sa 15 policijskih stanica (PS), jedan maloljetnički zatvor u Tuzli i jedan Disciplinski centar u Tuzli. U ovom istraživanju intervjuiran je po jedan predstavnik iz svih institucija izuzev Ministarstva pravosuđa i policijskih stanica. U tabeli 1 dat je prikaz opterećenosti maloljetničkom delinkvencijom i struktura zaposlenih koje smo dobili analizom intervjuja predstavnika ovih institucija.

Ministarstvo unutarnjih poslova TK ima Odjeljenje za borbu protiv maloljetničke delinkvencije i nasilja u porodici. U ovom odjeljenju rade ekonomisti, pravnici i kriminolozi, nema zaposlenih socijalnih pedagoga niti psihologa. Mjere koje provodi MUP TK s policijskim upravama i policijskim stanicama su uglavnom represivne i preventivne.

Policjske uprave pripadaju organizaciono MUP-u Tuzlanskog kantona. Od šest policijskih uprava na TK jedino u PU Tuzla postoji Odjeljenje za borbu protiv maloljetničkog prestupništva. U ovoj PU otvorene su dvije prostorije za saslušanje maloljetnika koje su opremljene na način da zadovolje potrebe djeteta i da učine policijski postupak s maloljetnikom što manje stresnim i neugodnim. Najveću opterećenost maloljetničkom delinkvencijom navode u PU Tuzla, a najmanja u PU Kalesija. Prema strukturi zaposlenih u svih šest PU rade pravnici, kriminolozi i ekonomisti, u jednoj PU i profesor fizičke kulture i sporta. U sastavu policijskih uprava su policijske stanice u kojima su zaposleni "policajci u zajednici" čija uloga je između ostalog i preventivno djelovanje na polju maloljetničke delinkvencije i rano interveniranje.

Kantonalno tužiteljstvo organizaciono ima dva pododjeljenja za maloljetnike. U Kantonalnom tužiteljstvu šest tužitelja je određeno za rad s maloljetničkom delinkvencijom, dva su tužitelja iz Odjela za seksualne delikte i drogu i četiri tužitelja iz Odjela za imovinske delikte i saobraćaj. Nadležnost Kantonalnog tužiteljstva je otkrivanje i gonjenje počinitelja krivičnih djela.

Kantonalni sud, po Zakonu o sudovima, ima apelacionu nadležnost u maloljetničkim predmetima. Rasporedom presjednika suda određuje se ko će raditi predmete maloljetničkog kriminala. Sudija ima ulogu izvjestitelja, a o predmetu u Kantonalnom судu odlučuje Vijeće sudija.

Općinski sudovi—nadležnost ovih sudova u sistemu maloljetničkog pravosuđa je procesuiranje maloljetnika. Od pet općinskih sudova niti jedan nema posebnu organizacionu jedinicu za maloljetničku delinkvenciju. Predsjednik općinskog suda određuje sudiju koji ima najviše iskustva za predmete maloljetničke delinkvencije. Navedeno znači da imenovane sudije rade i druge predmete.

Disciplinski centar u Tuzli je novoformirana ustanova koja u organizacijskoj shemi ima Odjeljenje za opće poslove (administrativno-tehnička služba), Odjeljenje za izvršenje disciplinskih mjera sa dva uposlena izvšioca (1 socijalni radnik i jedan socijalni pedagog) i Odjeljenje za dijagnostiku i opservaciju s jednim voditeljem (pedagog-

psiholog) i dva izvršioca pedagoga-psihologa. Prijem maloljetnika na dijagnostiku i opservaciju u Disciplinski centar se vrši na prijedlog nadležnih organa, odgojno-obrazovnih ustanova i ustanova socijalne zaštite. U vrijeme intervjuiranja, u Disciplinskom centru je bilo osam maloljetnika u dobi 14–16 godina na izvršenju disciplinske mjere, i desetero djece dobi 11–13 godina na individualnom preventivnom tretmanu.

Odgojno-popravi dom pri Kaznenopravnom zavodu (KPZ) u Tuzli je ustanova poluotvorenog tipa koja je formirana adaptacijom manjeg odjeljenja zatvora u Tuzli. Odjeljenje je smješteno u istom objektu gdje su smješteni i odrasli privorenici. Struktura osoblja koje radi s maloljetnicima je: socijalni pedagog, socijalni radnik, defektolog, dva psihologa, konsultant psihijatar i liječnik opće prakse koji posjećuje odjeljenje 1–2 puta sedmično, stražari i drugo zatvorsko osoblje. Aktivnosti koje se provode unutar KPZ-a su edukacija, vaspitno-pedagoški rad, nekada medikamentozna terapija, radne aktivnosti, aktivnosti u vezi sa profesionalnim vještinama. U KPZ-u je smješteno 10 maloljetnika u otvorenom odjeljenju i pet maloljetnika u zatvorenom odjeljenju. Maloljetnici koji su smješteni u KPZ-u su u dobi 14–21 godinu, a navjeći broj ih ima 17 godina.

Tabela 1. Pregled intervjuiranih institucija pravosuđa koje se bave problemom maloljetničke delinkvencije

Institucije pravosuda	Broj intervjeta	Samoprocjena prosječne godišnje opterećenosti	Broj zaposlenih koji se bave delinkvencijom
Kantonalno tužiteljstvo	1	-	6
Kantonalni sud	1	12 - 15	1
Općinski sudovi:			
Tuzla	2	350	1
Živinice	1		1
Gradačac	1	40	2
Kalesija	1	26	1
Lukavac	1		1
Ministarstvo unutarnjih poslova TK	1	422	-
Policajske uprave:			
Tuzla	2	120	-
Živinice	1	20 - 25	-
Kalesija	1	13	-
Gradačac	1	30	-
Gračanica	-	-	-
Lukavac	1	30	-
Disciplinski centar	1	8	5
Odgorno-popravni dom pri KPZ-u	1	15	5

b) Institucije sistema socijalne zaštite definirali smo kao službe podrške i brige za maloljetnike, a čija uloga je da rade na prevenciji maloljetničke delinkvencije, predlaganju, provođenju i praćenju provođenja sudskeh mjera, resocijalizaciji i reintegraciji. Ove službe sačinjavaju 13 centara za socijalni rad, jedan dom za djecu bez roditeljskog staranja, dva dječjija sela i hraniteljske porodice.

Centar za socijalni rad (CSR) je osnovna ustanova socijalne zaštite koja ima nadležnost i zakonsku obavezu i prava u vezi sa zaštitom i podrškom maloljetnim počiniteljima krivičnih djela. Osnivač centra za socijalni rad je općina. Na području TK egzistira 13 centara za socijalni rad s različitom strukturu zaposlenih i nivoom razvijenosti. U organizacijskoj strukturi CSR nema zasebnih odjeljenja niti specijaliziranih stručnih timova za rad s maloljetnicima. Pregled

strukture zaposlenih u centrima za socijalni rad i prosječnu godišnju opterećenost slučajevima maloljetničke delinkvencije prikazali smo u tabeli 2.

Tabela 2. Struktura zaposlenih u centrima za socijalni rad i njihova procjena opterećenosti maloljetničkom delinkvencijom

Centar za socijalni rad	Struktura zaposlenih	Broj zaposlenih	Prosječna opterećenost
Banovići	psiholog-pedagog	1	5–6 slučajeva godišnje
Doboj Istok	socijalni radnik	1	2–3 slučaja godišnje
	pravnik	1	
	službenik	3	
Kladanj	socijalni radnik	2	2 slučaja mjesečno
Lukavac	socijalni radnik	5	10–15 slučajeva godišnje
	pedagog-psiholog	1	
	diplomirani psiholog	1	
	pravnik	1	
Srebrenik	socijalni radnik	4	21 slučaj godišnje
	diplomirani psiholog	1	
	pravnik	1	
	socijalni pedagog	1	
Živinice	socijalni radnik	1	15–20 slučajeva mjesečno
Tuzla	socijalni radnik	6	86 slučajeva godišnje
	pedagog-psiholog	1	
	pravnik	1	
Gračanica	socijalni radnik	3	2 slučaja mjesečno
	pravnik	1	
Gradačac	socijalni radnik	4	40 slučajeva godišnje
	defektolog	1	
	pravnik	2	
Čelić	profesor	1	dva slučaja mjesečno
	službenik	4	
Teočak	pravnik	1	11 slučajeva u četiri godine
	pedagog-psiholog	1	
	pripravnik socijalni radnik	1	
Sapna	socijalni radnik	2	17 godišnje

Dom za djecu bez roditeljskog staranja je socijalna i obrazovna institucija za smještaj djece od rođenja pa do punoljetstva, odnosno završetka srednjeg obrazovanja. Ova ustanova obezbjeđuje smještaj za oko 120 djece bez roditeljskog staranja, omogućava obrazovanje, osigurava zdravstvenu zaštitu i kreira uslove za normalan rast i razvoj. U Domu s djecom rade odgajatelji, jedan pedagog-psiholog, dva defektologa i jedan socijalni radnik. Unutar Doma djeca imaju mogućnost za uključivanje u različite aktivnosti kao što su računarska sekcija, sportske sekcije, likovne i sl. U 2010. godini tri maloljetnika premjestili su zbog delinkventnog ponašanja u drugu ustanovu, a u vrijeme istraživanja imali su četvero djece problematičnog ponašanja.

SOS selo Gračanica pripada "Kinderdorf" međunarodnoj organizaciji koja zbrinjava djecu bez roditeljskog staranja, podržava porodice s rizikom od napuštanja djece. Selo ima 12 SOS kuća i 12 SOS majki. U vrijeme intervjuiranja u selu je bilo smješteno 67 djece. U sastavu sela je i vrtić za djecu mlađeg uzrasta. Osim navedenog, postoje kuće za mlade, jedna u dječijem selu i dvije u općini Tuzla. Pored SOS majki rade i odgajatelji. Imali su nekoliko djece problematičnog ponašanja. Uspješno sarađuju s Disciplinskim centrom gdje upućuju djecu koja pokazuju probleme u ponašanju na individualni terapijski rad i na taj način preveniraju delinkvenciju. U vrijeme intervjuiranja u kućama za mlade imali su dvoje mlađih koji su bili delinkventnog ponašanja. Nastoje što ranije prepoznati pojavu problematičnog ponašanja kod djece i blagovremeno intervenirati u cilju prevencije delinkvencije.

Dječije selo mira "Turija" je nevladina organizacija koja je dijelom finansirana od sistema socijalne zaštite i koja obezbjeđuje smještaj za djecu bez roditeljskog staranja do 18 godine. U okviru organizacije postoji Kuća za mlade u općini Lukavac u kojoj je u vrijeme istraživanja bilo zbrinuto četvero studenata. Unutar organizacije postoji stručni tim sastavljen od šest članova: dva socijalna radnika, jedan logoped, jedan oligofrenolog, jedan pedagog-psiholog i pedagog kao voditelj tima. Zaposleno je još osam vaspitača od kojih je pet s visokom stručnom spremom i tri sa srednjim obrazovanjem. Unutar Dječijeg sela s djecom radi 16 "pomajki" koje imaju završenu srednju školu i nemaju

bračne obaveze. Navode da su do sada obezbijedili brigu za 143 djece od čega je šestero maloljetnika bilo delinkventnog ponašanja.

Udruženje građana za razvoj hraniteljstva, zaštite djece i familija "Familija" je nevladina organizacija koju dijelom podržava sistem socijalne zaštite. Ova organizacija obezbjeđuje i promovira alternativne oblike porodičnog zbrinjavanja djece i to ne samo djece bez roditeljskog staranja već i djece iz rizičnih porodica. Organizacija usko sarađuje s Kantonalnim ministarstvom socijalne zaštite, centrima za socijalni rad i drugim nevladnim organizacijama. Organizacija djeluje na području cijele BiH na način da je formalizirala mrežu udruženja koja promoviraju hraniteljstvo. U ovom istraživanju intervjuirano je pet hraniteljskih porodica. U hraniteljskim porodicama djeca ostaju različit vremenski period, neka djece budu kraće vrijeme dok se odnosi unutar njihovih porodica ne reguliraju, neka su ostajala do punoljetstva i postizanja samostalnosti. Veza između djece i hraniteljskih porodica se održava i kada djeca napuste porodicu. U porodicama djeci obezbjeđuju porodični okvir i sigurnost, i nastoje zadovoljiti njihove emocionalne, socijalne potrebe i potrebe za normalanim fizičkim rastom i razvojem. Intervjuirane porodice nisu imale djecu delinkventnog ponašanja i nisu naveli da je i jedno dijete koje su udomili kasnije bilo problematičnog ponašanja.

c) Nevladine organizacije – u ovom istraživanju, osim dva prethodno pomenuta dječija sela i udruženja hraniteljskih porodica, intervjuirali smo pet nevladinih organizacija koje su na različite načine uključene u problem maloljetničke delinkvencije.

NVO "IPAK" je neprofitna nevladina organizacija koja se bavi mlađima u dobi 15–30 godina. Ciljna populacija su mlađi iz manjih sredina, ruralnih i prigradskih područja. Aktivnosti usmjeravaju na osnaživanje mlađih koji su marginalizirani i isključeni iz društvenih tokova. Prosječno u ovu organizaciju dolazi 50–60 mlađih ljudi, a pri nekim većim manifestacijama okupe i do 500 mlađih. U organizaciji radi jedan socijalni radnik, tri pedagoga, dva politologa. Unutar organizacije imaju dva centra za mlade u prigradskim naseljima općine Tuzla u kojima se kroz dnevne aktivnosti pruža podrška mlađima.

Biro za ljudska prava je lokalno udruženje građana koje djeluje oko 16 godina na području Tuzlanskog kantona. Generalno, područje rada su ljudska prava i uglavnom se organizacija bavi edukacijom različitih profesionalnih grupa o međunarodnim standardima ljudskih prava. Važan segment njihovog rada je doprinos u unapređenju zakonodavstva i u tom smislu imaju dosta značajnih aktivnosti u vezi sa maloljetničkom delinkvencijom. Obezbeđuju besplatnu pravnu pomoć i utječu na javnu politiku. U svoj rad uključuju volontere različitih profesija.

Amica Educa je nevladina, neprofitna lokalna organizacija koja se bavi pružanjem psihosocijalne pomoći kroz, s jedne strane edukacijom profesionalaca pomagačkih disciplina u oblasti socijalnog rada i s druge strane, pružanjem direktnе podrške osobama koje podršku i pomoć trebaju. Promoviraju cjeloživotno učenje. Otvoreni su i za maloljetnike delinkventnog ponašanja u smislu da mogu pružiti savjetodavnu i psihoterapijsku pomoć. U organizaciji radi socijalni radnik, dva pedagoga-psihologa, jedan logoped, a angažiraju povremeno i druge profesionalce i volontere. Ukupno su u programu podrške imali uključeno 15 maloljetnika delinkventnog ponašanja za period posljednjih pet do šest godina.

Telex "Udruženje Zemlja djece" je nevladina organizacija čija je osnovna misija zaštita ljudskih prava djece. U ovoj organizaciji pružaju se usluge opismenjavanja djece koja iz nekog razloga nisu krenula u školu, podrška su školskom sistemu kroz obezbjeđivanje pomoći djeci u predmetima koji su im u školi problem, imaju instruktivnu nastavu za djecu koja nisu završila školu. Osim navedenog, imaju više drugih aktivnosti kao što su neformalna druženja, različite radioničke aktivnosti, vršnjaci edukatori i sl. U okviru organizacije imaju dnevni centar za djecu ulice i djecu iz socijalno ugroženih porodica. Dnevno u centru bude 20–25 djece, a godišnje oko 80–85 djece ulice. U organizaciji su uglavnom djeca u dobi 10–20 godina. S djecom rade dva pedagoga-psihologa, logoped, pravnik, učiteljica za djecu ulice, glumci, te više vanjskih saradnika u vezi sa obrazovnim aktivnostima. Također, za djecu je obezbeđen savjetodavni rad, imaju savjetnike za djecu i savjetnike za mlade.

NVO "Prijateljice" je nevladina neprofitna organizacija, koja se bavi edukacijskim i terapijskim aktivnostima. Bave se djecom koja su rizičnog ali još uvijek ne i kriminogenog ponašanja. Aktivnosti su više usmjerene na prevenciju delinkvencije. Unutar organizacije zbrinjavaju oko 30 djece. Aktivnosti su usmjerene na savjetodavni rad, pružanje pomoći u učenju i izgradnji socijalnih vještina.

3.2. Mjere intervencija

Mjere intervencija za maloljetnike definirali smo kao sve poduzete aktivnosti, intervencije i usluge koje službe, institucije i organizacije u okviru svoje nadležnosti poduzimaju pojedinačno ili u saradnji s drugim institucijama u radu s maloljetnicima i njihovim porodicama kako bi im pružili potrebnu podršku. U ovoj analizi koristili smo kodove "mjere koje provodite", "ciljevi mjera", "efekti mjera", "poboljšanje vlastitog tretmana" i "poboljašanje tretmana drugih". Mjere intervencija prikazali smo kroz intervencije u institucijama pravosuđa, intervencije u institucijama socijalne zaštite i intervencije u nevladinim organizacijama i hraniteljskim porodicama.

3.2.1. Intervencije u institucijama pravosuđa

MUP Tuzlanskog kantona kao i policijske uprave primjenjuju uglavnom represivne mjere pri čemu naglašavaju da akcenat stavljuju na intervencije koje su u najboljem interesu djeteta. Većina naglašava da su njihove intervencije definirane Zakonom o krivičnom postupku i Krivičnim zakonom FBiH i da sadrže: prikupljanje činjenica, dokumentiranje i dostavljanje informacija Kantonalnom tužilaštvu, te informiranje centara za socijalni rad o poduzetim postupcima. U jednoj policijskoj upravi detaljno je opisan postupak s maloljetnikom u koji od samog početka uključuje socijalnog radnika ili roditelja: "Znači, po saznanju da je maloljetnik izvršio krivično djelo ...odmah se o tome obavještava centar za socijalni rad ...po izvršavanju određenog uviđaja ...poziva se maloljetnik u policijsku stanicu da se sasluša i

ispita u prisustvu staratelja ili roditelja. Ukoliko staratelj odnosno roditelj nije živ prisustvuje obavezno predstavnik centra za socijalni rad” (P39:3).

Sudske mjere: U Kantonalnom tužilaštvu navode da sudovi i pored njihovog prijedloga ne izriču odgojne preporuke već radije odgojne mjere: *“Mi predlažemo, a sud još nijednom nije izrekao odgojnju preporuku; izriče pojačan nadzor od strane roditelja, pojačan nadzor od strane organa socijalne zaštite, upućivanje u Disciplinski centar za maloljetnike, upućivanje u vaspitno-popravni dom i maloljetnički zatvor”* (P29:22). Većina općinskih sudova navodi da su najčešće mjere koje izriču pojačan nadzor roditelja, pojačan nadzor organa socijalne zaštite, upućivanje u Disciplinski centar i upućivanje u odgojno-popravni dom. U jednom općinskom суду su naveli da već imaju pet presuda u vezi sa upućivanjem u odgojno-popravnu ustanovu, ali da nemaju gdje uputiti. U većini sudova, ukoliko je maloljetnik prvi put počinio neko krivično djelo, izriču odgojnu mjeru pojačanog nadzora organa starateljstva ili socijalne zaštite što ilustrira sljedeći navod: *“Najčešće mjere, ako je maloljetnik prvi put ili ako sud smatra da mu se može pomoći na drugi način bez zatvaranja, su pojačan nadzor od centra za socijalni rad, vrlo često pojačan nadzor roditelja ako roditelj prizna da je zapustio dijete, da bi želio ponovo i da može ponovo uspostaviti kontrolu nad djetetom. I jedna mjera koja se u zadnje vrijeme jako često i predlaže od strane tužiteljstva i koju sudovi izriču je upućivanje u Disciplinski centar”* (P25:30). U Kantonalnom суду evidentno je nezadovoljstvo zbog aktuelne nemogućnosti izricanja zavodskih mjeru: *“Mi smo poslije rata imali jedan vakuum, gdje apsolutno nisu postojale ustanove, to je za pravosuđe bio jalov posao, izriču se mjere upućivanja, a ne mogu se izvršiti”* (P:26:7).

Alternativni način reagiranja: U sudovima naglašavaju da pri izricanju mjeru jako uzimaju u obzir to da mjeru budu u najboljem interesu djeteta. U jednom суду se žale da im se zamjera što radije izriču odgojne mjeru, a ne odgojne preporuke kao što su izvinjenje oštećenom, nadoknada materijalne štete i rad u humanitarnoj

organizaciji. No, pri ovome ne daju obrazloženje za neizricanje odgojnih preporuka.

Intervencije u okviru disciplinskih mjera: U Disciplinskom centru daju širok raspon konkretnih intervencija koje primjenjuju u radu s maloljetnim delinkventima i djecom problematičnog ponašanja. U ovoj ustanovi ističu da koriste individualni pristup podrške koji podrazumijeva program mjera koji se priprema i provodi na osnovu individualnog plana rada s maloljetnicima koji su počinili krivično djelo, ali i sa djecom koja su u riziku. U intervencije uključuju niz psiholoških intervencija, i tako navode: "...radimo na promjeni mišljenja i stavova tih maloljetnika. Radimo na kontroli bijesa, na kontroli emocija, na podizanju njegovog samopouzdanja, pokušavamo ostvariti bolju komunikaciju sa članovima porodice ili pokušavamo promijeniti njegov stav prema školi i školskim obavezama ...na početku radi se individualno, tretmanski, savjetodavno, kroz razgovor, kroz radionice" (P5:15).

Intervencije u okviru zavodskih mjera: U Kaznenopopravnom zavodu koriste intervencije u vezi sa individualnim i grupnim tretmanima i sankciju. Individualnim tretmanom označavaju individualni suportivni rad koji ima elemente kognitivnih terapijskih intervencija. Ovaj rad opisuju: "Suportivni tretman u smislu da se uvijek ide blokiranjem negativnih i pesimističnih misli i gledanjem malo pozitivnije na budućnost ...da tu ne bude neko beznađe" (P13:3). Od grupnih tretmana primjenjuju igranje uloga, art terapiju, kreativne i edukativne aktivnosti: "...kursevi nekih jezika, ima informatička sekacija, obučavanje na kompjuterima, idu u teretanu i idu povremeno na izlete" (P13:15). Od sankcija primjenjuju izolaciju i tehnike negativnog potkrepljivanja. Mjere za sankciju opisuju: "...izdvajanje u neku posebnu prostoriju ili mu se ukinu unutar i van zavodske pogodnosti, recimo da ne može ići na izlet, da ne može izaći u grad ili da ne može da gleda TV, da gleda filmove..." (P13:15). U ovoj ustanovi od mjera za sankciju preferiraju tehnike negativnog potkrepljenja i vrlo rijetko kazne kao što su: "...izdvojiti u samicu da on bude 20 ili 30 dana ili vezati ga za krevet" (P13:15).

3.2.2. Intervencije u institucijama socijalne zaštite

Vidljivo je očekivanje većine učesnika istraživanja da glavninu intervencija treba da provodi ili koordinira centar za socijalni rad. Većina centara za socijalni rad ističe da intervencije ne provodi u potpunosti zbog ograničenih kapaciteta. Uglavnom govore da znaju koje intervencije trebaju s maloljetnicima raditi ali se žale da zbog malog broja profesionalaca, opterećenosti drugim zadacima iz domena socijalnog rada i oskudne finansijske podrške koju imaju nisu u mogućnosti svoje znanje primijeniti u praksi, što možemo ilustrirati navodima iz jednog CSR-a: "...iz jednostavno tehničkih razloga, nedostatak ljudskih resursa pa i materijalnih sredstava ...većinu vremena uposlenici centra provode u radu s problemima tude njege, invaliditeta, socijalne pomoći, zdravstvenog osiguranja ...tako da imamo malo vremena za preventivni rad sa maloljetnicima" (P32:2).

Intervencije u okviru mjere pojačanog nadzora roditelja ili organa socijalne zaštite: Većina iz CSR-a navodi da provodi savjetodavni rad i razgovor s maloljetnicima: "Uglavnom se to odnosi na savjetodavni rad, na razgovor sa maloljetnicima, savjeti, ukazivanje na posljedice" (P21:3). U nekoliko CSR-a nisu mogli konkretno navesti koje su to intervencije koje primjenjuju u radu s maloljetnikom, nego su ih označili kao zakonom predviđene usluge: "...usluge i aktivnosti koje su predviđene zakonom koji se odnose na maloljetnike, i one obaveze koje su nam nametnute zakonima, vodimo evidenciju, provodimo mjere" (P12:2). Većina CSR-a u intervencije uključuje odlazak u porodicu maloljetnika što označavaju kao: "izlazak na teren" (P4:11), pozivanje maloljetnika i roditelja u CSR, obavljanje razgovora s maloljetnicima i roditeljima, uspostavljanje saradnje sa školom, pisanje izvještaja sudu o provedenim mjerama, predlaganje mjera sudu, procjena porodične situacije, praćenje provođenja izrečenih mjera. U vezi sa provođenjem i praćenjem mjerne "pojačan nadzor roditelja ili staratelja" u jednom CSR-u kažu da, zapravo, ova mjera nije niti definirana: "Nije definisano šta to znači pojačan nadzor" (P28:15). U drugom, objašnjavaju da intervencije u vezi s mjerom "pojačan nadzor organa socijalne zaštite" uključuju

pozivanje maloljetnika na razgovor i posjećivanje maloljetnika u njegovoj porodici. Učestalost vođenja razgovora s maloljetnikom i učestalost odlazaka u porodicu ovise o broju maloljetnika kojima je izrečena ova mjeru: "...ako ja imam pet maloljetnika s mjerom pojačan nadzor organa socijalne zaštite, ja će pozvati jednom u sedmici, a jednom u dvije sedmice će izaći na teren da obidem te maloljetnike. Da ima više radnika to bi bilo češće, uspostavila bi se bolja saradnja s roditeljima, s maloljetnikom mislim da bi bilo još efikasnije" (P4:14). U jednom CSR-u vidljiva je gorčina i ljutnja u vezi sa proceduralnim administrativnim aktivnostima na koje troše dosta vremena i energije. U ovom daju i pregled proceduralnih aktivnosti koje poduzimaju u maloljetničkoj delinkvenciji: "*U našem radu sprovodimo ono što ne pripada ni prevenciji ni intervenciji ni resocijalizaciji, nego one administrativne poslove. Pošaljemo poziv delinkventu i njegovim roditeljima da dođe na razgovor ...izvještaj šaljemo prvo tužilaštvu jer od njih dobijemo obavijesti i poziv da učestvujemo u pripremnom postupku, a onda tužilaštvo to šalje sudu, sudiji za maloljetnike ili sudiji za prekršaje onda sudija traži od nas opet izvještaj, pošaljemo sudiji izvještaj za prekršaj ili za maloljetnike, onda sud izrekne mjeru*" (P28:3).

Intervencije u jednoj ustanovi za djecu bez roditeljskog staranja fokusirane su na tretman djece problematičnog ponašanja ili predelinkventnog ponašanja. Ovdje ističu da su nerijetko primuđeni konsultirati psihologa ili dječjeg psihijatra ili druge stručnjake: "*Ukoliko i pored niza tih terapeutskih razgovora, savjetovanja, ubjeđivanja i drugih mjera i nagrada i kazni se ne postiže nikakav efekat uključujemo i druge stručnjake...*" (P7:19). Za djecu koja su delinkventnog ponašanja traže premještaj u drugu ustanovu. I u drugim oblicima zbrinjavanja djece bez roditeljskog staranja, uglavnom, se navode pedagoške i savjetodavne intervencije koje primjenjuju kada primijete da je dijete problematičnog ponašanja ili u riziku za delinkventno ponašanje: "*Koristimo samo savjetodavni rad. Radimo također i sa pomajkom kako bi ona mogla bolje da se pripremi za takvo dijete*" (P20:13).

3.2.3. Intervencije nevladinih organizacija

Većina u nevladnim organizacijama, kao i u hraniteljskim porodicama navodi da direktno ne rade s maloljetnicima delinkventnog ponašanja koji su u fokusu ovog istraživanja, tako da i ne primjenjuju neke posebne intervencije. Samo jedna nevladina organizacija radi s maloljetnicima delinkventnog ponašanja i u radu primjenjuju individualnu terapiju. U ovoj organizaciji objašnjavaju da je potrebno dosta strpljenja i vremena da se dobije povjerenje maloljetnika i pristanak na tretman: "...onda uslijedi drugi, treći, četvrti telefonski poziv ...i sljedeći korak je zapravo dolazak i uključivanje osobe u tretman odnosno terapiju. Terapija obično traje najmanje šest sesija ...pokušamo tu uključiti i centar za socijalni rad" (P1:14). Većina ostalih nevladinih organizacija primjenjuje različite individualne ili grupne programe intervencija na rizične skupine mladih. Ove intervencije uključuju edukativne radionice koje sadržajno obuhvataju informacije o dječkoj konvenciji i ljudskim pravima, nenasilnu komunikaciju i nenasilno rješavanje konflikata, te aktivnosti u vezi s radom s mladima u poboljšanju njihovih socijalnih kompetencija i akademskih postignuća.

3.2.4. Ciljevi primijenjenih mjera

Većina navodi da je cilj primijenjenih mjera sprječavanje ponavljanja delinkventnih radnji, a nekoliko da je cilj otklanjanje uzroka recidivizma. U jednom CSR-u navode da je cilj postizanje resocijalizacije i normalizacije u ponašanju i funkciranju maloljetnika: "...da se uključi normalno u socijalnu sredinu, da počne normalno da funkcioniše" (P21:15), a u drugom uspostavljanje saradnje s roditeljima: "...pa da roditelj vodi brigu o djetetu što se tiče samog vaspitanja djeteta" (P33:12). U policijskim upravama jasno naglašavaju da su ciljevi njihovih mjera smanjenje izvršenja krivičnih djela i broja maloljetnih počinitelja. Slične ciljeve navode u MUP-u, dok u sudovima govore da je cilj njihovih mjera preventivno djelovanje i obezbjeđivanje ponovnog vraćanja maloljetnika u

zajednicu. Cilj mjera koje provodi Disciplinski centar je podizanje svijesti maloljetnika o štetnosti takvog ponašanja za njegov budući život, a krajnji cilj je da maloljetnik izraste u osobu koja će djelovati u skladu s općeprihvaćenim normama i zakonskim okvirima: *"Krajnji cilj je da postane jedan građanin koji će poštovati opšteprihvaćene norme, zakonske norme, odnosno da postane punopravan i vrijedan član duštva ukoliko je to moguće"* (P5:16). Većina nevladinih organizacija i ustanova za smještaj djece bez roditeljskog staranja kao cilj ima prevenciju pojave delinkventnog ponašanja u populaciji djece i mladih s kojima rade. Samo u jednoj nevladinoj organizaciji ciljevi intervencija su postizanje promjena u ponašanju maloljetnika i poboljšanja u porodičnim odnosima: *"Cilj je zapravo dijete dovesti u ono stanje koje smatramo poželjnim socijalnim ponašanjem ...srediti strukturu unutar porodice ...želimo poboljšati tu komunikaciju ...nastojimo neke mustre, obrasce ponašanja primijeniti, izbaciti, vratiti mu samoinicijativu da sam traži pomoć ukoliko se ponovo nešto desi"* (P1:18).

3.2.5. Procjena efekata primijenjenih intervencija

Efekte poduzetih mjer u svim centrima za socijalni rad procjenjuju na temelju pojave recidivizma. Približno podjednak je broj onih koji navode da primijenjene mjeru imaju pozitivne efekte uz smanjen broj recidivizma i onih koji navode da nemaju efekata jer je prisutan recidivizam. Samo u jednom CSR-u u procjeni su neodređeni: *"Sve zavisi od osobe gdje se vraća, u kakvu se sredinu vraća, kakvu porodicu, od toga zavisi"* (P33:20). Većina u policijskim upravama navodi da efekti poduzetih mjer nisu poznati, dok u MUP-u kada o tome govore onda ističu pozitivne efekte preventivnih aktivnosti koje su imali po školama. Istim da je npr. broj lažnih dojava o podmetnutim bombama nakon rada u školama značajno smanjen. U nekim sudovima ne govore o tome kakve efekte imaju mjeru koje izriču, već akcenat stavljuju na svršishodnost vođenja postupka ili obustave postupka ili čekanja da protekne vrijeme: *"...prođe 3 ili 4 godine i zaista nema svrhe za neko "bagatelno" krivično djelo voditi*

postupak ...i kad pređu tu starosnu granicu, to je već po sili zakona” (P26:17). U jednom sudu su pesimistični u odnosu na efekte izrečenih mjera i njihovo provođenje: *”Međutim, imam podatak da se neki jednostavno ne jave u centar ...sad se tu postavlja pitanje šta s takvom djecom, da li njega sud može prisiliti, sud njega može prisiliti, ali kakva je onda svrha, znači to dijete neće da sarađuje”* (P25:31).

Promjena u ponašanju maloljetnika – indikator učinka mjera: U Disciplinskom centru efekte primijenjenih intervencija procjenjuju na osnovu povratnih informacija od roditelja i škole. Kao parametre učinkovitosti mjera uzimaju redovitost pohađanja škole i postizanje boljeg školskog uspjeha: *”...s obzirom na povratne informacije koje dobivamo iz škola, znači otprilike, ne izostaju sa nastave, popravljaju uspjeh u školi, i mislim daje to za sad dobar rezultat”* (P5:25). Pozitivne efekte intervencija s maloljetnicima koji su smješteni u KPZ-u vide u promijenjenom odnosu maloljetnika prema prostoru u kojem borave, smanjenom rušilačkom ponašanju, reduciranim demoliranju namještaja: *”...kad je malo više intenziviran rad s njima, kad se vidjelo koje su njere adekvatnije, onda se postiglo i malo pozitivnije rješenje. Mi sada konkretno imamo jednu situaciju koja je stabilna ...nema tako velikih problema koji su nekad bili; da se sve porazbija, da sve unište, da se oni toliko potuku, da krvare, da zaglave u hitnoj itd. k'o što im se dešavalо na početku”* (P:13:16). U jednoj nevladinoj organizaciji navode da su efekti intervencija koje primjenjuju različiti, ali da imaju dobar uspjeh kod maloljetnika gdje se porodica intenzivno uključi, a maloljetnik ne načini više niti jedan prekršaj. Većina drugih nevladinih organizacija koje primjenjuju preventivne mjere učinak primijenjenih mjera vide kroz školski uspjeh djece s kojom su radili i kroz njihovo socijalno prihvatljivo ponašanje na ulici, u školi ili kući: *”...imali smo sastanke sa nastavnicima pa su nastavnici sami dali “feedback” i rekli su da bi neka djeca već vjerovatno završila na ulici da nisu krenula ovdje...”* (P16:16).

3.2.6. Unapređenje vlastitog tretmana

Većina nalazi da im je za poboljšanje tretmana potreban veći broj stručnjaka različitih profila i poboljšanje materijalno-tehničke situacije u institucijama i organizacijama.

Multidisciplinarni timski pristup: U svim centrima za socijalni rad naglašavaju da za poboljšanje vlastitog tretmana moraju imati multidisciplinarni tim koji bi se bavio problemima mladih, te veća materijalna i tehnička sredstva. U jednom CSR-u žale se na aktualnu situaciju i pokazuju bespomoćnost u odnosu na unapređenje tretmana: *"Trenutno kakva je situacija, teško da se može bilo šta poboljšati, bez materijalno tehničkih sredstava, bez novih stručnih radnika tu se može malo šta učiniti"* (P21:17). Unapređenje vlastitog tretmana u drugom CSR-u vide u organizacionim promjenama i u kadrovskom jačanju: *"Potrebe su takve da traže ozbiljniji i organizovani rad centara za socijalni rad, treba da postoje timovi stručnjaka koji se bave samo maloljetničkom delinkvencijom. U timu treba da budu pored pedagoga, psihologa, socijalnih radnika i drugi stručnjaci od pravnika do defektologa"* (P28:20). Također, u domu za djecu bez roditeljskog staranja poboljšanje vlastitog tretmana nalaze u većem broju odgajatelja i drugih stručnjaka.

Specijalni sudovi za maloljetnike: U sudstvu poboljšanje vlastitog tretmana vide u drugačoj organizaciji i u određivanju sudija koji bi se isključivo bavili problemom maloljetničke delinkvencije: *"Da bi naša institucija uspješnije odgovorila svojim zadacima u borbi protiv maloljetničkog prestupništva trebao bi sudija za maloljetnike biti rasterećen tzv. prioritetnih predmeta tako da bi što bolje izvršavao poslove vezane za maloljetničke predmete"* (P24:30), ili kako to navode u drugom sudu: *"Jedino možda osnivanje specijalnih sudova za mladež. Mislim da bi morale postojati te ustanove koje bi bile posvećene toj problematici, a ne da bude usputno"* (P26:21).

Edukacija u svrhu poboljšanja tretmana: Većina u policijskim upravama vidi mogućnosti za poboljšanje vlastitog tretmana u većem broju policijskih službenika, boljoj opremljenosti i obučenosti kadrova, više edukativnih seminara iz oblasti maloljetničke delinkvencije.

3.2.7. Unapređenje tretmana drugih

Gotovo svi navode da bi tretman drugih bio bolji ukoliko bi uvezanost među ustanovama i koordinacija bila na višem nivou. Također, većina vidi poboljšanje tretmana drugih u većem broju stručnjaka za maloljetničku delinkvenciju, boljoj educiranosti i organiziranju službi koje bi se bavile samo problemima mlađih, što ilustrira sljedeći navod: "...*sud bi mogao da ima neku vrstu odjela za maloljetnike, centar za socijalni rad i policija da imaju odjele za rad upravo s tom populacijom, međutim i tu nema dovoljno osoblja, a čak i kad ima osoblja mislim da to osoblje nije dovoljno podučeno problematici maloljetničkog ponašanja*" (P13:19), ili: "...*treba mijenjati strukturu zaposlenih, vršiti stalnu edukaciju zaposlenih i osnovati stručne timove koji će se baviti maloljetničkim prestupništvom*" (P24:10). Nekoliko ih govori da bi škole trebale blagovremeno poduzeti intervencije kod djece koja počinju rano pokazivati poremećaje u ponašanju.

Volonteri u institucijama: U jednoj ustanovi vide poboljšanje tretmana drugih u osnaživanju volonterizma pri institucijama.

Promjena stava prema maloljetničkoj delinkvenciji: Većina vidi da poboljšanje tretmana drugih može biti ukoliko dođe do promjena u društvu prema problemu maloljetničke delinkvencije. U jednoj ustanovi pravosuđa naglašavaju kako je u cilju poboljšanja tretmana nužno mijenjati opće gledanje na profesionalace koji se bave maloljetničkom delinkvencijom: "...*ako nećeš da ganjaš karijeru i ako nisi ambiciozan onda ćeš se zateći na referatu za maloljetnike. I to nije samo u pravosuđu, već i u nekim drugim institucijama ...to se među profesionalcima sa podsmjehom gleda ...osjećaš se bezveze i ružno kad te neko ko je kolega, ko radi u drugom odjelu smatra pedijatrom*" (P2:41). Nekoliko govori o poboljšanju tretmana drugih u većoj angažiranosti i zainteresiranosti drugih institucija za mlade ljude delinkventnog ponašanja. Tako u KPZ-u navode: "...*druge institucije mogu više da se uključuju u tretman, konkretno u tretman maloljetnika koji se nalaze kod nas. Njima jako znači kad im dođe socijalna radnica, staratelj, kad nazove sudija, pita ih. Mi imamo*

nekoliko sudija koji se interesuju i nekoliko sudija koji su totalno nezainteresovani...” (P13:19).

3.3. Preventivne aktivnosti

Prevencija je definirana kao organizirane mjere i aktivnosti koje doprinose otklanjanju uzroka maloljetničke delinkvencije, prepoznavanju i sprječavanju njenog nastanka i širenja, kao i ponovnog javljanja. Preventivne aktivnosti analizirali smo kroz kodove ”aktivnosti na prevenciji”, ”efekti poduzetih preventivnih mjer”, ”vlastito poboljšanje u prevenciji” i ”sugestije za prevenciju”. Raspon aktivnosti u prevenciji koje provode institucije sistema i nevladine organizacije je od potpune posvećenosti i usmjerenoštima ka aktivnostima prevencije kako je to u većini nevladinih organizacija, do skromnog ili neznatnog učešća u aktivnostima prevencija kako je to u nekim institucijama sistema.

3.3.1. Aktivnosti prevencije u institucijama pravosuđa

U MUP-u, iako navode da su ustanova koja primjenjuje represivne mјere, opisuju važnu ulogu koju ima u prevenciji Odjeljenje za borbu protiv maloljetničke delinkvencije i nasilja u porodici. U ovoj ustanovi govore o aktivnostima koje su proveli u osnovnim i srednjim školama kroz projekat ”Stop maloljetničkoj delinkvenciji” i pozitivnim efektima istih: ”*U školskoj 2009/2010. godini na području općine Tuzla, u 16 srednjih škola je održano ukupno 35 predavanja kojima je prisustvovalo 1698 učenika ... u 2010/2011. održano je ukupno 35 radionica koje su realizovane u 24 osnovne i 7 srednjih škola, kao i u ”Domu za djecu bez roditeljskog staranja”, gdje je na predavanjima učestvovalo 600 učenika i oko 390 roditelja i nastavnika*” (P15:20;P15:21). U svim policijskim upravama ističu kontinuirani rad na prevenciji maloljetničke delinkvencije kroz aktivnosti koje provodi ”policajac u zajednici” što ilustriraju sljedeći navodi: ”*...policija djeluje preventivno u smislu da odlazi po osnovnim i srednjim školama kako bi učenicima prezentovala određene oblasti iz domena maloljetničkog*

kriinaliteta" (P40:23). Za razliku od MUP-a i policijskih uprava u sudstvu ne govore o vlastitim aktivnostima u prevenciji, već daju mišljenje ko treba da se bavi prevencijom. Slično je i s tužilaštvom koje vidi moguću prevenciju kroz mjere represije koje primjenjuju: "...možda prevencija kroz represiju, ako je neko kažnjen pa da to utiče na druge da ne čine krivična djela" (P29:13). Disciplinski centar opisuje aktivnosti prevencije koje su imali u osnovnim i srednjim školama gdje su u radionice uključili djecu i roditelje, te preventivni rad u samom Centru s djecom koja imaju probleme u ponašanju. U KPZ-u aktivnosti su usmjerene na prevenciju recidivizma i socijalnih posljedica maloljetničke delinkvencije i redukciju stigme.

3.3.2. Aktivnosti prevencije u institucijama socijalne zaštite

Gotovi u svim centrima za socijalni rad navode da nisu uključeni u aktivnosti prevencije, da sami nemaju dovoljno osoblja i sredstava da ih poduzimaju. U tom smislu nekoliko ih daje kratka i jednostavna obrazloženja: "...direktno u programe prevencije, ne..." (P32:14), ili: "Nikakve" (P34:20), ili: "...pa nisam, nismo još zato što imamo prevelik obim posla" (P33:16), ili: "Na našem području nema programa koji bi se bavili prevencijom maloljetničke delinkvencije" (P21:19). Samo u jednom centru su opisali svoj sveukupni rad kao i aktivnost u prevenciji: "Što se tiče prevencije dosta radimo na savjetodavnem radu, pomoći u smislu materijalnog, stambenog, školovanja, zdravstvenog svih drugih problema maloljetnih delinkvenata u sprječavanju da ne dođe do recidiva i tu pokazujemo veliko interesovanje" (P12:3).

Aktivnosti na poboljšanju odgoja djece: U ustanovama za djecu bez roditeljskog staranja u aktivnosti prevencije ubrajaju pedagoško-psihološki i odgojni rad s djecom kroz radionice s različitim temama o maloljetničkoj delinkvenciji i kroz razgovore odgajatelja s djecom i savjetodavni rad. U jednoj od ovih ustanova aktivnosti prevencije usmjerene su na rano otkrivanje problema u ponašanju djece i sačinjavanje individualnog plana rada s djecom: "...puno opserviramo, puno kreiramo da se nešto što se učini neprihvatljivo ne razvije u poremećaj odnosno delinkvenciju" (P30:11). U hraniteljskim

porodicama, također, više su usmjereni na praćenje djece, razgovor s djecom, na strukturiranje vremena i određivanje granica. U jednoj hraniteljskoj porodici akcenat stavljuju na razgovor: "Najbitniji je razgovor, samo sjesti i razgovarati onoliko koliko dijete želi da kaže" (P43:17), u drugoj na blagovremeno djelovanje: "...mi smo razrednom dali naše brojeve telefona i prvi izostanak da nas odmah obavijesti da bi mi mogli odmah reagovati" (P42:43), a u trećoj na odgoj: "Ja sam sa svojom djecom sama sebi rekla ni previše popuštaja ni previše zatezanja nije dobro, ni jedna krajnost ne valja. Zlatna sredina u svemu" (P44:17) .

3.3.3. Aktivnosti prevencije nevladinih organizacija

Većina nevladinih organizacija ima različite programe prevencije gdje su u fokusu djeca marginaliziranih grupa, djeca iz rizičnih porodica i školska djeca. Za većinu cilj ovih programa je jačanje socijalnih kompetencija djece. Neki preventivni programi sadrže različite radioničke aktivnosti u vezi sa nenasilnom komunikacijom i strukturiranjem slobodnog vremena, a nekoliko ih sadržava različite aktivnosti od sportskih do zabavnih, podršku roditeljima i nastavnicima, te djeci u učenju. Jedna nevladina organizacija provodi set programa prevencije kroz zagovaranje i kampanje, aktivnosti na izmjeni zakonodavstva, te programe pružanja podrške sistemu zajedničkim implementiranjem nekih projekata: "Ono gdje smo mi uključeni u rad sa mladima koji su pod rizikom je taj nivo primarne prevencije gdje smo zadnjih tri-četiri godine s Ministarstvom unutrašnjih poslova i Disciplinskim centrom za maloljetnike odlazili u osnovne i srednje škole na području TK, i radili ne samo sa djecom već i sa roditeljima" (P2:7). U nekoliko nevladinih organizacija govore o aktivnostima usmjerenim na strukturiranje slobodnog vremena mlađih: "...dakle mi kroz organizaciju slobodnog vremena mlađih ljudi jako puno utičemo na prevenciju maloljetničke delinkvencije. To je osnova svega što mi radimo" (P11:22). Samo u jednoj nevladinoj organizaciji osim različitih programa prevencije i rada s djecom, opisuju da kroz programe terapijskog rada preveniraju recidivizam.

3.3.4. Procjena efekata preventivnih mjera

Većina govori o pozitivnim efektima realiziranih preventivnih aktivnosti. Ove pozitivne efekte većina vidi kroz smanjenje broja maloljetnika delinkventnog ponašanja. Posebno se ističe pozitivan efekat prethodno pomenutog širokog programa prevencije "Stop maloljetničkom nasilju" koji je realiziran zajedničkom aktivnošću MUP-a TK, policije, Disciplinskog centra, Biroa za ljudska prava, škola i roditelja. Efekat ovog programa prevencije u jednoj ustanovi opisuju: "...što je rezultiralo smanjenjem broja izvršenih krivičnih djela od strane maloljetnika za 3,7 % u 2010. god., također je postignut i značajan napredak u pogledu smanjenja broja lažnih dojava o postavljenim eksplozivnim napravama" (P15:20). U drugoj ustanovi daju pojašnjenje efekata preventivnih mjera putem podizanja znanja o krivičnoj odgovornosti maloljetnika, i navode: "...utiču u smislu smanjenja maloljetničke delinkvencije jer se trudimo da im pružimo na takav način informacije o temama vezanim za njih. Dobro im je osvijestiti određene teme koje se tiču maloljetničkog kriminaliteta poput krivične odgovornosti. Bitno je da u tom dobu shvate da su krivično odgovorni i da im se može izreći određena mjera za učinjeno krivično djelo" (P40:20).

Smanjenje broja slučajeva maloljetničke delinkvencije: Pozitivne efekte rada s maloljetnicima iskazuju i u nevladinim organizacijama i vjeruju da bi to i šire istraživanje pokazalo. U jednoj organizaciji procjenjuju efekte preventivnog djelovanja kroz smanjenje problema u lokalnoj zajednici: "...ono što se na terenu sad vidi jeste smanjenje broja slučajeva, konkretnih slučajeva i to mi možemo vidjeti svakim danom na terenu. Tamo gdje dobro poznajemo korisnike, gdje smo odavno, gdje odavno radimo možemo da primijetimo smanjenje slučajeva" (P22:27).

Drugi ističe da tretman i terapijski rad koji primjenjuju s maloljetnicima delinkventnog ponašanja ima i preventivne učinke: "Jako dobri ...nekako se stvarno vrlo brzo ojačaju kao ličnosti i čini nam se da tu dobiju snagu da se vrlo teško mogu vratiti ili ...uraditi bilo kakvo neprihvatljivo ponašanje" (P1:25). Pozitivne efekte tretmana u prevenciji recidiva ili sprječavanju razvijanja delinkventnog ponašanja opisuju i u drugim organizacijama kroz evidentne promjene u ponašanju maloljetnika.

Skepticizam u pogledu efekata aktivnosti prevencije: Određen nivo skepticizma i sumnjičavosti u pogledu efekta preventivnih aktivnosti pokazuju u sudstvu. U jednom sudu izražavaju nevjerovanje u efekat strategija prevencije: "Nikako. Mislim da je ta inicijativa potekla od NVO i da ništa nije bilo od toga. Ja sam tu strategiju imao, gledao sam je i znam da su izvještaji negativni" (P25:35). Također, i u drugom sudu prisutno je nevjerovanje u učinkovitost aktivnosti prevencije ukoliko ona nije od sistema vlasti potpomognuta: "... vlasti BIH trebaju pružiti pomoć za usmjeravanje socijalne politike, a naročito u pogledu osnivanja institucija koje će pomagati u obrazovanju, vaspitanju i profesionalnom osposobljavanju maloljetnika" (P24:31). Vrlo mali broj učesnika istraživanja je skeptičan na efekte prevencije za neke maloljetnike. Svoj skepticizam objašnjavaju genetskom predodređenošću ili okolnostima odrastanja uz roditelje problematičnog ponašanja ili psihički bolesne. Tako, u jednoj ustanovi navode: "Tu imamo, osim genetskih predispozicija, djece koja dolaze iz tih porodica gdje su roditelji ispoljavali isto tako loše ponašanje, djece čiji su roditelji bolesni gdje imate psihijatrijskih osobina koje djeca već sada počinju ispoljavati" (P7:24).

3.3.5. Vlastito poboljšanje prevencije

Gotovo svi navode da za poboljšanje vlastitih aktivnosti u prevenciji trebaju veći broj različitih stručnjaka, materijalna sredstva i bolju tehničku opremljenost. Mnogi imaju ideju šta bi činili ali ih i većina navodi da za realizaciju ideja nemaju osoblje i sredstva. U institucijama kao što je Disciplinski centar navode da za proširenje aktivnosti u prevenciji i u tretmanu trebaju još zaposlenih, a u KPZ-u više sadržajnog rada s maloljetnicima koji su u Zavodu, više prostora, više aktivnosti i veći broj osoblja. U nekim ustanovama imaju planove kako poboljšati vlastite aktivnosti putem profesionalnog osnaživanja i uvezivanja s nevladnim organizacijama: "...broj stručnih uposlenika trebalo povećati i ...možda raditi još na dopuni sadržaja slobodnog vremena, možda u jednom dijelu instruktivne nastave za djecu koja imaju poteškoća u učenju. U tom dijelu bi nam možda trebala malo

veća podrška, ali već imamo neke planove vezano za saradnju sa nevladinim organizacijama koje imaju te kapacitete” (P5:27). Nekoliko ih vidi poboljšanje aktivnosti u prevenciji u boljoj uvezanosti i saradnji s drugima, povećanju broja usluga koje nude, proširenju programa prevencije koji daju dobre rezultate. U većini centara za socijalni rad vide poboljšanje preventivnih aktivnosti u boljoj stručnoj i materijalnoj opremljenosti centara uz naglaševanje potrebe da centri imaju uposlene stručnjake kao što su pedagog-psiholog, socijalni pedagog ili drugi koji bi se bavili tretmanom maloljetnika delinkventnog ponašanja: *“Psiholozi, pedagozi bi nam bili od velike važnosti i neophodni su nam za rad sa maloljetnicima”* (P32:15).

3.3.6. Sugestije za prevenciju

Dosta je sugestija dato i učesnici istraživanja su ponudili široku lepezumogućnosti za aktivnosti u prevenciji. Neki su navodili konkretne aktivnosti u prevenciji, neki preduslove za provođenje aktivnosti prevencije. Većina ih je davala sugestije u vezi s: profesionalnim i materijalnim osnaživanjem institucija posebno centara za socijalni rad, uvođenjem socijalnog radnika u škole, uspostavljanjem tješnje međuinstitucionalne saradnje i saradnje s nevladinim organizacijama, umrežavanjem i planiranjem zajedničkih programa na nivou lokalnih zajednica, osnivanjam dnevних centara za djecu, formiranjem savjetovališta za mlade ljude koji planiraju ulazak u brak, bračnim i porodičnim savjetovalištima, promjenom školskih programa, više pedagoškog rada s djecom u školama, učenjem djece u organiziranju slobodnog vremena i obezbjedivanjem više uslova za kreativni rad s djecom od sporta do muzike i slikarstva, te aktivnostima u vezi sa postpenalnim periodom.

Volonterizam u prevenciji delinkvencije: Nekoliko učesnika vidi preventivno vrlo korisnim angažiranje volontera, građana, roditelja koji su u zajednici prepoznati kao dobri stručnjaci i roditelji. U pogledu aktivnog uključivanja građana u prevenciji maloljetničke delinkvencije jedna sugestija je: *“...imamo recimo dosta stručnih ljudi*

koji su dobri roditelji, za koje se zna da su dobri roditelji u gradu i koji su u penziji ...i pri centrima za socijalni rad mogu se osnovati ekipе ovih ljudi da rade, po četiri ili pet sati, da im se da naknada ...mogli bi i jako puno toga da pruže toj djeci” (P27:6).

Akademска zajednica u prevenciji delinkvencije: Neki vide vrlo korisnim i gotovo obaveznim uključivanje fakulteta kroz osmišljavanje i pokretanje različitih projekata prevencije i obrazlažu: ”*Mislila sam na to da se osmisle kvalitetni programi ...da se naprave kvalitetni priručnici koji će profesionalcima pomoći da se bave tim. Na tom nivou mislim uključenost fakulteta, ljudi kojima je to struka i koji se bave tim*” (P2:32). Nekoliko ih naglašava važnost istraživanja uzroka maloljetničke delinkvencije i na temelju toga sačinjavanje ciljnih programa prevencije u koje treba uključiti sve oblasti, sektore i lokalnu zajednicu gdje žive mladi.

Učenje o roditeljstvu: Nekoliko učesnika istraživanja ističe preventivno djelovanje kroz rad s mladima prije njihovog ulaska u brak u formi rane prevencije i objašnjavaju: ”*...preventivni program treba biti rad s mladim prije nego što stupe u brak ...i ...znači edukacija, sticanje znanja šta znači biti roditelj, šta znači briga o djetetu, odgoj djeteta, šta znači kad se pojave određena odstupanja u ponašanju da treba odmah reagovati, to je neka rana prevencija...*” (P8:27).

Uključivanje medija u prevenciju maloljetničke delinkvencije: Jedan učesnik sugerira rad s medijima za koje kaže da su bitan faktor u prevenciji: ”*Mediji su najveći faktor koji utiče na mlade, ono što je vrlo bitan faktor u prevenciji jeste da mi uzmemo maloljetnike koji pokazuju pozitivan ishod tokom tretmana i da njih predstavimo onima koji su skloni maloljetničkoj delinkvenciji ...da se što više takva djeca uključuju u te projekte ne toliko ovo nazovi ih kvazi stručno osoblje nego više ta djeca*” (P13:22).

Prevencija dirigirana odozgo – sa nivoa institucija: Neki sugeriraju osnivanje snažnih institucija u cilju učinkovitijih preventivnih aktivnosti: ”*...dok se ne osnuju Domovi, dok se ne osnuju ustanova, džabe samo pričamo o tome...*” (P26:19), ili: ”*Centri za socijalni rad, oni bi morali imati razvijene službe, dobro organizovanu pedagoško-psihološku službu sa dosta uključenih ljudi koji bi pratili porast delinkvencije na terenu i da preventivno djeluju*” (P26:20).

Nekoliko ih sugerira strogo stručno sačinjavanje i vođenje programa prevencije i djelovanje s nivoa institucija: *"Centar za socijalni rad, obrazovne institucije, sudstva, tužilaštva, organi iz policijskih stanica treba da organizovanim radom i jednim preventivnim radom učine da dođe do suzbijanja pojave uopće prepoznavajući rizične grupe; da stručni timovi rade s tim rizičnim grupama, da posjećuju, da obilaze da stručno rade s porodicom, da stručno rade s djecom, da pomognu nastavnom, obrazovnom kadru; da jednostavno kada dijete dođe u sukob sa zakonom kad ima jedan takav oblik ponašanja, da se to dijete ne istiskuje nego da se prihvati da se sa njim radi"* (P31:24).

Kvalitetnija društvena briga za djecu: Za hraniteljske porodice čini se da bi bili dobri preventivni postupci ukoliko bi se djeci koja su u riziku više omogućavao smještaj u hraniteljske porodice, a manje u domove i slične institucije.

3.4. Integracija/reintegracija

Integraciju/reintegraciju u ovom dijelu rezultata istraživanja sagledavali smo kroz analizu kodova: "ciljevi i napor (re)integracije", "faktori uspješne (re)integracije", "ostvarljivi ciljevi (re)integracije", "potrebe (re)integracije u budućnosti", "(re)integracijski model", "(re) integraciju provode" i "uključenosti institucije u (re)integraciju". Čini se interesantnim da se radi o kodovima s relativno malo zasićenosti u odnosu na druge kodove. Najzasićeniji kod bio je kod "faktori uspješne (re)integracije" sa 34 navoda, dok su ostali kodovi bili značajno manje zasićeni, kao što je kod "ostvarljivi ciljevi (re)integracije" ili kod "potrebe (re)integracije u budućnosti". Većina izražava zabrinutost u pogledu (re)integracije mladih delinkventnog ponašanja i navode da u zajednici ovog trenutka nema organiziranog i sistematičnog pristupa problemu reintegracije/integracije i (re)socijalizacije, te da nema dovoljno aktivnosti ili da je vrlo malo djelovanja na ovom polju.

3.4.1. Faktori (ne)uspješne (re)integracije

Neki naglašavaju da (re)integracija ovisi o individualnim potrebama mlađih i da je bitna dobra stručna procjena potrebe svakog mlađog čovjeka i na temelju navedenog sačinjavanje aktivnosti (re)socijalizacije i (re)integracije. Također, neki nalaze da je za uspješnu (re)integraciju bitan faktor struktura ličnosti i odsustvo psihičkih poremećaja. U više institucija i organizacija ističu da je bitno postojanje servisa za mlade u kojima bi radili stručnjaci iz domena maloljetničke delinkvencije.

Osnaživanje maloljetnika: Nekoliko učesnika istraživanja vidi kao bitan faktor za uspješnu (re)integraciju provođenje individualnog rada s maloljetnikom u pravcu osnaživanja maloljetnika: *"Ojačati osobu da se sama može vratiti u društvo kao zdrav pojedinac"* (P1:30).

"Učiniti da je maloljetnik poželjan u porodici": Jedan broj nalazi da je za uspješnu (re)integraciju bitno i da se osigura materijalna pomoć, pripremi sredina u koju se maloljetnik vraća kao što je porodica i škola, i pruži podrška porodici u ponovnom prihvatanju maloljetnika: *"Probatи porodicu nekako vratiti da se dijete u porodici osjećа poželjno da se ne odbacuje niti od porodice niti od drugih"* (P4:24). U jednoj ustanovi podvlačeći važnost porodice kao faktora (re)integracije ilustriraju primjerom iz vlastite prakse: *"Pa mi pokušavamo za sve povratnike koji se reintegrišu u sredinu da radimo i s okruženjem i s porodicom ... bude otpora, jer imali smo jedan slučaj, kada je trebalo maloljetno lice da se vrati u svoju porodicu ocu i materi, otac je rekao uze'ću pušku i ubit će ga, ja njemu ne dozvoljavam da se vrati u porodicu jer će mi napraviti dar-mar ponovo i sve će nas razbucati"* (P31:41).

Faktor etiketiranja: Nekoliko ih naglašava da predrasuda i stigma značajno negativno djeluju na (re)integraciju, što na sljedeći način objašnjavaju u jednoj instituciji: *"...svako društvo, pa tako i ovo naše, ima problem etiketiranja. Kaže se reakcija društva je ponovo uticala na kriminalca da se vrati kriminalu. Tu može čovjek puno da utiče. S toga se prepoznaje kao jedna od aktivnosti u domenu resocijalizacije razrješavanje etiketiranja i oslobođanje od stigme koja prati maloljetne prestupnike"* (P15:24).

Prihvatanje u lokalnoj zajednici: Također, neki ističu važnost rada u lokalnoj zajednici na ponovnom prihvatanju maloljetnika. Nekoliko ih govori o sistematicnosti rada s mladima i standardima usluga i daje kritički osvrt na situaciju u BiH: "...nema tog sistemskog načina rada da se zna šta ko radi i kako i na koji način, i naravno da bude mladi uvijek tu uključen, i to je nešto što ovdje nedostaje. I onda usluge podrške ili psihosocijalne podrške ili bilo koje terapije nisu standardizovane, pa da se tačno zna da svi na isti način radimo kad se govori o delinkventima" (P8:19).

Faktor institucionalne brige za maloljetnike: Nekoliko ih, a većina iz institucija pravosuđa, vidi da odsustvo adekvatnih institucionalnih i zavodskih oblika brige za maloljetnike ima negativnog utjecaja na proces (re)integracije. Također, nekoliko ih iz institucija pravosuđa vidi problem i u nepostojanju adekvatnih ugovora s ustanova u zajednici gdje bi se maloljetnici upućivali na humanitarni rad kao jedan od načina reintegracije i resocijalizacije: "Ako ja pošaljem jednog maloljetnika npr. u Dom penzionera da radi, da pomaže starcima, da im donosi hranu, da im sprema krevete, menadžment Doma će odmah reagirati. Zašto? Jer svi se boje takve djece. Moraju postojati adekvatni ugovori i koje su to institucije u koje mi možemo upućivati maloljetnike radi te njihove resocijalizacije" (P25:14).

3.4.2. Ciljevi i napor u (re)integraciji

Većina iz institucija socijalne zaštite i hraniteljskih porodica navode da je cilj (re)integracije ponovno uključivanje maloljetnika u sistem obrazovanja, porodicu, zajednicu; samostalnost maloljetnika i sposobnost brige za sebe u skladu s njegovom dobi. Nekoliko ih ističe uključivanje maloljetnika u radne aktivnosti kao ciljeve reintegracije. Neki nalaze da su ciljevi reintegracije činjenje maloljetnika uzornim i dobrim djetetom: "da bude uzorno dijete" (P34:22), ili: "da bude ravnopravan član zajednice i da tako ostane" (P33:19), ili: "...da se maloljetnik vrati na pravi put, da zaboravi sve što je bilo, da ponovo krene u školu ...znači jednostavno da se vrati u neku normalu da ga

njegovi vršnjaci ne odbacuju da se vrati u normalan život” (P4:22).

U odnosu na napore koji se ulažu u (re)integraciju gotovo svi navode da do sada u ovaj dio brige nije uložen nikakv napor niti volja, te da nije bilo dovoljno stručnog angažmana i materijalnih sredstava. U jednoj nevladinoj organizaciji ističu da su uložili velike napore u pravcu uvezivanja i poboljšanja komunikacije između institucija pravosuđa i socijalne zaštite koji su nositelji brige za populaciju ovih mladih ljudi kako bi osnovali multidisciplinarne općinske timove koji bi sada trebali izraditi akcione planove s programima prevencije, primjene alternativnih mjera i programa (re)integracije. U drugoj nevladinoj organizaciji pokazuju očitu ljutnju kada se govori o (re)socijalizaciji i (re)integraciji jer se sva aktivnost svodi samo na priču: ”...ono što me najviše nervira rehabilitacija i resocijalizacija ...svi pričaju, to svi pričaju kako bi trebalo, a kada treba to u praksi implementirati toga nigdje nema. Mislim, dosta više priče daj konkretno neke aktivnosti, pa ako se negdje nešto i pokrene to je kroz projektiće pa dok ti traju projektići to tako ide čim ti prestanu projektići toga više nema, prosto to mene više nervira” (P8:29).

3.4.3. Potrebe (re)integracije

Većina nalazi da je za (re)integraciju potrebno uključivanje društva u cjelini, ulaganje više sredstava, viši nivo saradnje među akterima u zajednici koji su nositelji brige za mlade. Također, (re) integraciju posmatraju usko povezano s institucionalnim kapacitetima za proces resocijalizacije. Čini se da se potrebe u reintegraciji mogu najjednostavnije vidjeti u navodima predstavnika centara socijalnog rada: ”...ako brzo društvo ne shvati da je bolje ulagati u prevenciju i resocijalizaciju, nego otvarati zatvore i trošiti novac na to, onda bi društvo dokazalo da to shvaća; ojačati centre za socijalni rad, ojačati policiju da radi na tom problemu, uozbiljiti sudove i tužilaštva, institucije koje se bave resocijalizacijom, disciplinske centre ...ojačati kadrovsu strukturu škola prije svega, u školama je problem nije u CSR-u, tamo treba djelovati i onda će CSR-u biti lakše” (P28:30). Također, u nekoliko sudova nalaze da potreba na polju (re)integracije

postoji usljed nedostatka ustanova za resocijalizaciju i objašnjavaju: „*Nedostatak ustanova za resocijalizaciju maloljetnih prestupnika u BiH svakako utiče na pojavu recidivizma, jer maloljetnik koji se više puta pojavljuje pred sudom unaprijed zna da ako mu sud izrekne zavodsku mjeru ili do 2009. disciplinsku mjeru, ta mjera neće biti izvršena zbog nedostatka kapaciteta ili nedostatka te ustanove*“ (P24:22). U pogledu procjene potrebe za (re)integracijom, većina ih navodi da to ovisi o svakom pojedinačnom slučaju i da svako dijete traži individualni pristup. U jednoj organizaciji to opisuju: „*Dakle, taj spektar aktivnosti koji se sprovodi sa mladim ljudima mora isključivo biti baziran na potrebama mladoga čovjeka, odnosno procjeni stručnjaka šta, kako i koliko je gdje potrebno kako bi ta resocijalizacija bila uspješna*“ (P11:26). U nekoliko institucija i nevladinih organizacija naglašavaju potrebu za tzv. postpenalnim tretmanom. Tako, u KPZ-u objašnjavaju značaj uključivanja stručnjaka iz drugih institucija kada maloljetnik završi tretman u KPZ-u: „*Ono što je najbitnije nama jeste taj postpenalni tretman, oni dok su tu oni će biti OK, ali kad izađu to će postati problem i za njih i za društvo, i iz tog razloga su nam potrebni dodatni saradnici iz drugih institucija*“ (P13:25).

3.4.4. Modeli (re)integracije

U odnosu na (re)integracijske modele različita su viđenja ovih modela. Nekoliko ih navodi da treba razviti odjeljenja ili službe, specijalizirane timove koji će se baviti isključivo problemom (re) integracije maloljetnika delinkventnog ponašanja. U jednom centru za socijalni rad vide model domova kao dobar model pripreme maloljetnika, u drugom nalaze da je to savjetodavni rad s porodicom i materijalna podrška maloljetniku kroz radnu ili drugu aktivnost. U KPZ-u opisuju model u kojem bi maloljetnici bili stimulirani i podržavani u besplatnom školovanju, profesionalnom osposobljavanju i nakon toga zapošljavanju: „...potrebno je da ima podršku države koja će mu platiti školovanje ukoliko hoće da ga nastavi, ...ili da mu se omogući da nastavi svoje školovanje, da ako treba upiše i fakultet ako želi. Ili da mu nađe neki posao kakav god je jer ja vjerujem da

će ta djeca cijeniti posao koji imaju ako im se samo ukaže povjerenje naravno ...kad bi se većini njih omogućilo to reintegriranje onda bi se procenat recidiva smanjio koliko god hoćete onda to ne bi bilo nekih 20 ili 30% uspješnosti nego bi se to popelo na 70–80%, taj postpenalni tretman je uvijek ključan u svemu ovome” (P13:29).

Konfuznost u pogledu uloga i zadataka: U nekoliko ustanova navode da nije jasno definirano ko i kako treba da provodi (re) integraciju maloljetnika. U nekim organizacijama ovaj dio rada s maloljetnicima delegiraju centrima za socijalni rad i školama. U većini CSR-a objašnjavaju da provode (re)integraciju u skladu sa svojim kadrovskim i materijalnim mogućnostima. U policijskim upravama svoj udio u procesu (re)integracije vide samo u onom dijelu koji se dotiče odgojne mjere i čije provođenje treba kontrolirati policija, a za resocijalizaciju navode da pripada oblasti socijalne zaštite. Nejasnoću u definiranju i određivanju službi odgovornih za (re)integraciju čini se najbolje ilustriraju u jednoj nevladinoj organizaciji: "...sve institucije koje imaju određenu odgovornost kad se radi o maloljetnim delikventima, trebale bi da definišu na koji način će one to raditi, prosto da stave na papir, koje načine, koje će metode, metodologiju koristiti, ko će biti uključen, koji su stručnjaci koji će na tome raditi, znači prosto to da definišu, ovako koliko ja znam nema" (P8:26). Neki nalaze da (re)integraciju treba da provodi Disciplinski centar, dok ih većina nalazi da je (re)integracija domen rada centara za socijalni rad. U većini centara za socijalni rad u vezi s tim ko i kako provodi (re)integraciju odgovor je da нико не provodi ili da je bazirano na razgovorima: "Niko" (P28:28), ili: "Sve se bazira na razgovorima, sugestijama, a to su pojedinačni slučajevi" (P35:18). U Disciplinskom centru daju vrlo jasno pojašnjenje u vezi s njihovom ulogom oko maloljetnika delinkventnog ponašanja i nalaze da sam proces (re) integracije i resocijalizacije pripada domenu socijalne zaštite: "Naša obaveza je da podnesemo izvještaj sudu i centru za socijalni rad kako je tretman tekao i kako se završio ovdje u Disciplinskom centru sa nekim preporukama šta bi trebalo nastaviti dalje, međutim da li se to desi nakon što se tretman završi i kakvu podršku ima porodica nakon toga od drugih institucija, sad u ovom sistemu razmjene informacija

Disciplinski centar nema mogućnost da mu neko ko je bliži mjestu stanovanja podnosi izvještaje šta se sa tim djetetom dalje dešava” (P5:28). Nekoliko ih navodi da treba ojačati kapacitete CSR-a kako bi mogli razviti podršku porodicama i maloljetnicima u procesu resocijalizacije.

Model integrativnog vikenda: U jednoj nevladinoj organizaciji navode da imaju program (re)integracije u formi integrativnog vikenda kada se organiziraju aktivnosti za svu djecu: ”Znači subotom i nedjeljom postoje aktivnosti koje su bazirane na djeci koja dolaze iz tih ranjivih kategorija ...da bi na taj način djeci koja su već u centru i tu novu djecu povezali, znači uspostavili nekakav balans između djece, i taj integrativni vikend je jedna prelazna forma koja će poslije pripremiti tu djecu za sve redovne aktivnosti” (P22:23).

3.5. Saradnja institucija i organizacija

Međuinsticijonalnu saradnju i saradnju između institucija i nevladinih organizacija posmatrali smo kroz aspekte uspostavljanja saradnje i njene forme, efekata saradnje, iskustava dosadašnje i planova za dalju saradnju. Većina predstavnika institucija sistema i nevladinih organizacija navodi da saradnja među institucijama sistema nije na zadovoljavajućem nivou i da je više formalna i podložna administrativnim procedurama i ograničenjima. Nasuprot tome, saradnja sa nevladim organizacijama je više neformalna i mnogo fleksibilnija. Generalno, sve institucije i nevladine organizacije navode da imaju manje-više dobru saradnju jedni s drugima, ali da njen kvalitet treba poboljšati.

Zakonom obavezujuća saradnja: Svi učesnici istraživanja su istakli da je saradnja između i unutar institucija pravosuđa i institucija socijalne zaštite zakonski regulirana pri rješavanju svakog pojedinačnog slučaja maloljetničke delinkvencije. Unutar pravosudnog sistema postoji standardna procedura postupka, kako navode u jednom sudu: ”...jedna standardna procedura građanin – policiji, policija – tužilaštvu, tužilac – sudiji” (P25:33). Većina iz sudstva pokazuje velika očekivanja od saradnje s Disciplinskim

centrom. U jednom sudu vidljivo je i neko rasterećenje samim postojanjem Disciplinskog centra: *"Smatram da je taj Disciplinski centar bio jako potreban jer nema nikakve svrhe da se izriču sankcije za koje nema smještajnih kapaciteta. Ja nisam prije tri godine mogao izreći mjeru upućivanja u Disciplinski centar, znam da njega nema ili odgojno-popravni dom kojeg ja znam da nema. Bilo bi bespredmetno takve stvari raditi"* (P25:11). Također, u KPZ-u saradnju opisuju kao obavezujuću i formalnu i ona je u vezi sa sudovima, policijom, centrima za socijalni rad i ovdje uključuju saradnju s fakultetima i školama u smislu angažiranja nastavnog osoblja za neke kurseve i druge oblike nastave za maloljetnike u KPZ-u. No, u pogledu iskustava dosadašnje saradnje u KPZ-u se žale na izostanak interesa institucija i većine organizacija za saradnju s njima: *"Nisam primijetio neku posebnu ni zainteresovanost institucije ni drugih institucija za suradnju s nama da bi se radilo na nekim zajedničkim projektima"* (P13:21).

Socijalni radnik obavezni učesnik u pravosudnom postupku:

Gotovo svi učesnici istraživanja iz institucija pravosuđa i centara za socijalni rad naglašavaju važnu ulogu socijalnog radnika već pri prvom ulasku maloljetnika u pravosudni sistem. Tako, u jednoj policijskoj upravi ističu da je zakonski obavezno prisustvo socijalnog radnika pri policijskom radu s maloljetnikom: *"Znate u skladu sa Zakonom o krivičnom postupku sarađujemo sa socijalnim radnicima koje mi obavezno, gdje su maloljetnici predmet obrade pozivamo, prisutni su, upoznati s našim aktivnostima vezano za konkretnog maloljetnika i to je od prilike institucija s kojom najviše sarađujemo i koja je direktno uključena"* (P38:24). Također, i u sudstvu naglašavaju obavezno prisustvo socijalnog radnika u sudskom postupku. Međutim, nekoliko ih ističe da ova uloga socijalnog radnika često bude samo u vidu dostavljanja socijalne anamneze sudu. Neki u суду se žale da rijetko socijalni radnik učestvuje i u pripremnom postupku i tokom ročišta. U jednom sudu to opisuju: *"Rijetko kada dolaze prestavnici centra za socijalni rad na pripremne postupke, čak i na ročista za izricanje odgojne mjere, oni nama samo pošalju socijalnu anamnezu..."* (P27:7). Također, i u tužilaštvu saradnju s centrom za socijalni rad vide kroz formalno, zakonom određeno pribavljanje socijalne anamneze i drugih

podataka o socijalnoj situaciji maloljetnika. U službama socijalnog rada ističu da je saradnja s pravosudnim institucijama obavezujuća: "...otprilike obavezna saradnja" (P4:27). Većina ovu saradnju opisuje kao formalnu, i kako navode najčešće u vidu dopisa, kao što navode u jednom CSR-u: "Sa vladinim institucijama formalna je saradnja odnosno pisanim putem a sa ostalim bude i neformalne saradnje" (P14:22), ili kako kažu u drugom centru: "...sa sudom, međutim, to je uglavnom ono izveštaji, akti slabo nažalost idemo na ročišta" (P4:26). No, u tri CSR-a ističu da redovno idu na sudska ročišta kada se radi o maloljetnicima. U Disciplinskom centru su vrlo jasni u pogledu saradnje za koju kažu da je protokolarna, procedurom uredena i dosta formalna: "Kad se govori o izvršenju disciplinske mjere saradnja sa centrima za socijalni rad je isključivo formalna. Postoje protokoli o postupanju, postoji zakonski osnov, na osnovu kojeg mi sprovodimo, mi svoje i oni svoje aktivnosti. Znači vrlo je formalna" (P5: 35).

Saradnja – zajednički rad: Nasuprot prethodno navedenom, u nekoliko institucija govore o međusobnoj saradnji koja je sadržajnija i više od obavezujuće, što objašnjava učesnik iz jedne policijske uprave: "Mogu da pohvalim centar za socijalni rad, tu su u svakom momentu dostupni svi brojevi telefona, kako na poslu davali smo i lične brojeve mobitela jer nema puno uposlenika da bi se za neki događaj moglo blagovremeno izaći na teren" (P39:35). U nekoliko drugih institucija žale se što iako postoji dobra saradnja nema stvarnog zajedničkog rada. Tako, u jednoj policijskoj upravi kažu: "...koliko god mi govorili, saradnja jeste dobra, ali nema zajedničkog rada. Socijalni radnik bude prisutan tu samo kada se uzima izjava maloljetnika koji nema roditelja, i to je naš sav kontakt sa socijalnim radnikom ...mislim da nema uvezanosti koja je bitna ...i bitno je da se proprati dijete predškolske ustanove, preko školske, pa ako je već počinilac i preko njegove resocijalizacije, da se proprati i da se ima uvid šta sve i kako. Da i mi imamo uvid o stanju u porodici, o psihološkom stanju djeteta ...iz tog domena mora postojati zajednički rad, a ne samo saradnja..." (P36:22). O sličnom govore i u jednom centru za socijalni rad ali u kontekstu interesovanja suda za maloljetnike: "Problem je u sudu i tužilaštvu kada je u pitanju provođenje mjeru jer ni oni više izgleda

nisu zainteresovani, kao izrekli smo mjeru i ako od toga bude nešto bude, a ako ne ništa i na tome se uglavnom završi...” (P28:31). Za neke saradnja je razmjena informacija i uzajamna stručna pomoć: *“Uglavnom saradnja je za sad na zadovoljavajućem nivou u smislu razmijene informacija, podataka, stručne pomoći jedni drugima”* (P5:88).

3.5.1. Saradnja s organizacijama i ustanovama u lokalnoj zajednici

Većina u službama socijalnog rada navodi da uspostavlja saradnju sa školom, domom zdravlja, lokalnom zajednicom i drugim ustanovama prema potrebi. U jednoj ustanovi za djecu bez roditeljskog staranja žale se na nešto lošiju saradnju sa školama i navode da ona treba biti bolja. Nasuprot tome, u drugoj ustanovi za brigu o djeci bez roditeljskog staranja ističu da imaju jako dobru saradanju sa školom i to opisuju: *“Najviše sarađujemo sa školom. Svake sedmice odlazimo u školu, razgovaramo sa razrednicima, jer i oni nam mogu pružiti puno informacija o djetetu u slučaju da nešto nije uredu”* (P20:19). Hraniteljske porodice usko sarađuju sa centrima za socijalni rad i na njih se u svemu oslanjaju. U svim nevladinim organizacijama navode da imaju saradnju sa dosta institucija, počev od institucija Vlade Kantona do službi na općinskom nivou vlasti i organizacija u lokalnim zajednicama. U jednoj nevladinoj organizaciji to opisuju: *“...mi sarađujemo s veoma velikim brojem institucija ...jer su nam nekako polja djelovanja slična, pa nastojimo razmijeniti iskustva i pomoći jedni drugima u radu...”* (P22:36). Također, govore i o uzajamnoj saradnji koja je uglavnom u vezi sa realizacijom različitih projekata prevencije, tretmana i podrške djeci, mladima i porodici. Neki opisuju saradnju s institucijama sistema kroz pružanje podrške uposlenicima institucija u osnaživanju njihovih profesionalnih vještina. Također, govore i o formalnoj saradnji ne samo kroz realizaciju zajedničkih projekata, nego i u formi potpisivanja sporazuma, memoranduma ili protokola. U jednoj nevladinoj organizaciji opisuju različite oblike saradnje s centrom za socijalni rad: *“...a što se tiče centara za socijalni rad tu se e-mailom dogovaramo, kreirali smo zajednički određena*

dokumenta, kontaktiramo. U okviru projekta je bilo edukacija, zajedničkih susreta, razgovora, razmjene informacija" (P16:25). Zanimljivo je da u većini centara za socijalni rad ne navode da imaju saradnju sa nevladinim organizacijama. Samo u jednom govore da sarađuju i tu saradnju prikazuju kao odazivanje na pozive za učešće u edukativnim aktivnostima: "...sa nevladnim sektorom sarađujemo kad nas pozovu na određene seminare mi se odazovemo" (P28:31). Nasuprot tome, u MUP-u i većini policijskih uprava govore o dobroj saradnji s nevladinim organizacijama i dobrim rezultatima zajedničkog djelovanja u aktivnostima prevencije maloljetničke delinkvencije. Ovu saradnju u jednoj instituciji pravosuđa opisuju: "Postignuta je saradnja s nevladnim organizacijama. Sve ovo u cilju što kvalitetnijeg preventivnog ali i represivnog djelovanja na suzbijanju maloljetničke delikvencije. Bitno je napomenuti da se ovde ne radi samo o pukim predavanjima, jer je cijeli koncept zamišljen tako i da uključuje zanimljive radionice kako za učenike, tako i roditelje" (P15:22).

Dobra saradnja: Dosta učesnika istraživanja kada govori o iskustvima i efektima dosadašnje saradnje ističu da su ta iskustva pozitivna, dobra i kvalificiraju saradnju kao profesionalnu, stručnu i dobru. No, isto tako većina ih smatra da bi mogla biti i bolja: "Pa uglavnom su ta iskustva pozitivna, a mogu biti i bolja" (P18:27). Pozitivna iskustva i dobre efekte dosadašnje saradnje imaju u većini policijskih uprava. U jednoj policijskoj upravi navode dobar ishod ove saradnje u formiranju multidisciplinarnog tima: "...što smo u 2010. radili na formiranju multidisciplinarnog tima gdje su bili uključeni predstavnici policije, centra za socijalni rad, doma zdravlja, općine ...svih škola kako osnovnih tako i srednjih. Izradili smo jedan dugoročni plan koji nam je bio vodilja" (P39:28). U drugoj policijskoj upravi, također, govore o pozitivnim efektima saradnje: "Efekti su dobri. Zadovoljni smo saradnjom. Imamo broj dežurnog socijalnog radnika kada nismo u mogućnosti doći do roditelja i u tom smislu nam je saradnja dobra" (P40:28). Hraniteljske porodice nostalgično se prisjećaju ranijih oblika saradnje s centrima za socijalni rad koji su bili u formi sastanaka i diskusija: "Prije su bili onako neki k'o sastanci hraniteljica, pa smo išli. Pa bude eto tako priče, meni to

puno nedostaje iako se može otići svaki put u centar" (P41:22). U nevladinim organizacijama uglavnom ističu dobra iskustva saradnje, a u jednoj nevladinoj organizaciji govore o saradnji sa institucijama pravosuđa koja je, između ostalog, rezultirala otvaranjem nove ustanove, i to opisuju: "*Mi jesmo bili uporni, ali moram iskreno priznati da smo bili sami da to ne bi uspjeli.*" (P2:29).

Loša iskustva u saradnji: Manji broj učesnika istraživanja navodi da ima loša iskustva u saradnji s drugim institucijama. U jednom suđu imaju niz pritužbi na saradnju sa školama: "*Recimo škola se nikada nije pojavila, nikada niko ni da pita za tu djecu ...ni razredni starješina ni direktor nikada niko nije došao da pita. Samo sarađujemo sa centrom za socijalni rad, ...pošto se mahom izriču mjere pojačan nadzor ...centri za socijalni rad izvršavaju te mjere. I ja kada izrekнем tu mjeru ja sam sa tim gotova. Sve se ostalo svodi na tu tzv. finalizaciju spisa, popuni statistički i osuđenički, vidi da li se mjera sprovodi i ja tog maloljetnika više ne viđam*" (P27:8). Također, u tužilaštvu imaju loša iskustva u saradnji s nekim centrima za socijalni rad: "...međutim malo je lošija saradnja sa centrima za socijalni rad obzirom da isti nisu ni kadrovski ni materijalno dovoljno sposobljeni da mogu udovoljiti našem zahtjevu brzo i efikasno" (P29:7). U većini nevladinih organizacija govori se o teškoćama koje imaju pri uspostavljanju saradnje sa institucijama i ove teškoće objašnjavaju administrativnim procedurama koje institucije moraju zadovoljiti, ali unatoč tome većina planira uspostavljenu saradnju poboljšati i proširiti na druge institucije.

Kako bolje sarađivati: U odnosu na planove za buduću saradnju većina planira osnažiti postojeću saradnju, podići je na viši nivo i uspostaviti bolju saradnju. U planiranju buduće saradnje čini se da najkonkretniji i najjasniji plan imaju u Disciplinskom centru: "*Planirano je da razvijamo i formiramo mobilne timove koji će biti u prilici i situaciji da pomognu centrima za socijalni rad gdje ne postoji stručni tim*" (P5:37). U jednom centru za socijalni rad planiraju u saradnju uključiti i zdravstvene institucije, posebno zbog maloljetnika recidivista. U drugom CSR-u govore da bi voljeli u saradnju uključiti i nevladine organizacije: "*Nevladin sektor se dosta zanima za ovu*

problematiku i u budućnosti bismo voljeli s njima da saradujemo" (P18:28). U KPZ-u ukazuju na nedostatak kvalitetne saradnje između maloljetničkog zatvora i drugih odgojno-popravnih ustanova, opisuju i potrebu za suštinski drugačijom saradnjom: "...možda poboljšana situacija između odgojno-popravnih domova i maloljetničkih zatvora ...da bismo mi nagrađivali jel'one koji se dobro ponašaju u zatvorima pa ih prebacivali u odgojno-popravne domove odnosno kažnavali one koji ovdje ne pokazuju nikakvo popravljanje pa ih slali u zatvore" (P13:33).

3.6. Delinkventi i kontekst iz ugla institucija i nevladinih organizacija

Za prikazivanje rezultata ovog dijela istraživanja u analizi smo koristili kodove: "broj slučajeva", "uzrast maloljetnika", "porodični kontekst", "vršnjaci", "lokalna zajednica", "slobodno vrijeme", te "školska situacija". Posmatrali smo različite kontekste odrastanja maloljetnika delinkventnog ponašanja iz perspektive institucija sistema i nevladinih organizacija.

3.6.1. Opis karakteristika maloljetnika delinkventnog ponašanja

U odnosu na uzrast maloljetnika delinkventnog ponašanja slika je šarolika. U nekim institucijama navode da je to uzrast mlađih maloljetnika 14–16 godina, a u nekim uzrast starijih maloljetnika, 16–18 godina. U nekoliko centra za socijalni rad ističu problem u vezi s djecom ispod 14 godina koja čine delinkventne radnje, a na isti problem upućuju i u tužilaštvu. U jednom centru za socijalni rad zabrinuti su ovom pojmom i navode da imaju djecu mlađu od 14 godina koja su napravila i 20–30 delinkventnih radnji. U sudstvu se uglavnom susreću sa starijim maloljetnicima iznad 16 godina. U Kaznenopopravnom zavodu najveći broj maloljetnika ima 17 godina, a samo je jedan mlađi maloljetnik od 14 godina. Generalno, u većini institucija navode da je prosječno gledano najviše maloljetnika koji čine krivična djela u dobi oko 16 godina. Kada govore o maloljetnicima

delinkventnog ponašanja većina ih govori o dječacima. No, u jednom centru za socijalni rad zabrinuti su jer sve više imaju i djevojčica: "... ranije smo imali česte pojave da su maloljetni prijestupnici muškog pola, sad imamo maloljetnih prijestupnika i ženskog pola, sve češće tih pojava..." (P31:49).

3.6.2. Porodični kontekst iz ugla institucija i organizacija

Stiče se utisak da porodični kontekst maloljetnika donekle iz različitih aspekata opisuju u institucijama socijalne zaštite i institucijama pravosuđa. U institucijama socijalne zaštite više s apsekta porodične strukture, dok u institucijama pravosuđa više s apsekta porodičnih odnosa. U nevladinim organizacijama akcenat stavljuju podjednako na strukturu i na funkcionalnost porodice. Međutim, svi u fokus stavljuju ekonomsko stanje porodice. Također, svi naglašavaju da, danas, maloljetnici dolaze iz različitih porodičnih struktura i da nema pravila.

Mit o porodici maloljetnika: U nekoliko ustanova upućuju na odstupanja od uobičajenog mišljenja o porodicama maloljetnika delinkventnog ponašanja, zapravo mogli bismo slobodno reći od mita. Tako, u jednom CSR-u oslikavaju različitost u strukturi i ekonomskom statusu porodica maloljetnika: "...uglavnom negdje oko 70% su višečlane porodice, negdje oko 30% su porodice razvedenih brakova, oko 30–40% su lošijeg materijalnog i socijalnog stanja. Mješovito je, i nije presudno da su iz siromašnih porodica ta djeca, ima i onih i iz ...srednje bogatih i bogatih porodica. Dakle taj socijalni momenat nije odlučujući u maloljetničkom prestupništvu" (P28:6). Slično, navode i u jednoj policijskoj upravi: "Prije je, dakle, vladalo mišljenje da je to iz siromašnih i nepotpunih porodica, ali eto pojavljuju se sve više počinioci iz dobrostojećih porodica koji opet rade druge vrste krivičnih djela, ne toliko za sticanje materijalne koristi koliko za neke druge oblike koristi" (P36:6). Dok u jednom sudu potrtavaju kako postoje predrasude o porodici maloljetnika: "...uvjek smo mi imali predrasudu da su to mahom djeca razvedenih roditelja i tako, međutim to uopšte nije tačno, 90% maloljetnih prestupnika su djeca iz potpunih

porodica. Čak sam imala dva maloljetnika gdje su mame bile udovice i koji se više nikada nisu pojavili jer su majke uspjele da ih vrate na pravi put” (P27:10). Također, i u većini nevladinih organizacija navode da se susreću s maloljetnicima koji dolaze kako iz nepotpunih porodica tako i iz potpunih porodica ali koje nisu funkcionalne. Nasuprot tome, u nekim institucijama čvrsto se drže uvriježenog pravila o porodici maloljetnika: *“Kada je u pitanju porodični kontekst tu se u prvi plan stavljuju da su to maloljetnici iz socijalno ugroženih porodica, djeca rastavljenih roditelja ili unutar čije porodice vlada potpuna dezorganizacija, porodice koje su slabog imovinskog stanja i sl.”* (P40:7).

Potpune porodice lošeg ekonomskog statusa: Većina iz institucija, međutim, navodi da maloljetnici delinkventnog ponašanja uglavnom dolaze iz potpunih porodica lošijeg ekonomskog statusa. U dva centra za socijalni rad, jedan koji pokriva urbano i jedan prigradsko područje, daju identičan procentualni odnos potpunih i nepotpunih porodica: *“Struktura porodice možemo reći da 90% maloljetnika potiču iz potpunih porodica, uglavnom lošeg materijalnog stanja”* (P14:5), ili: *“90% slučajeva bila su djeca iz potpunih porodica, a 10% djeca sa jednim roditeljem”* (P6:3). Također, i u nekoliko nevladinih organizacija govore o porodicama koje su potpune, ali su u stanju socijalnih potreba.

Poremećeni porodični odnosi: Osim navedenog, kada govore o potpunim porodicama većina ih upućuje na postojanje problema u porodičnim odnosima, izostanak brige za djecu ili da je prisutan alkoholizam i nasilje: *“...porodica gdje je dosta prisutan alkoholizam, nasilje u porodici to imamo najveći broj tih maloljetnika”* (P33:6), ili: *“Često su to poremećeni odnosi u porodici, nedostatak brige od strane roditelja, djeca se upuštaju u alkoholizam u posljednje vrijeme”* (P39:20). Posebno u sudovima ističu problem zanemarivanja i vaspitnog zapuštanja djece.

Nepotpune i dezorganizirane porodice: UKPZ-u govore o tome da maloljetnici koji su smješteni u ovu ustanovu u najvećem broju dolaze iz nepotpunih porodica za koje kažu da su manje-više dezorganizirane porodice. Navode da je prisutno zanemarivanje djece i nepostojanje emocionalne veze roditelj-dijete od ranog djetinjstva, te da dijete već

u mlađoj školskoj dobi ostaje bez primarne porodice. Nerijetko djeca završavaju na ulici ili u ustanovama za djecu bez roditeljskog staranja. Također, ističu da u dosta porodica ove grupe maloljetnika je prisutan alkoholizam očeva i/ili majki, nasilno ponašanje, upotreba narkotičkih sredstava, prostitucija, često mijenjanje bračnih partnera i rađanje djece iz roditeljskih drugih bračnih ili vanbračnih zajednica: "...*mnogi od njih često imaju jako puno braće i sestara, mnogi od njih dolaze iz romskih porodica, mnogi od njih su odrastali u mnogobrojnim porodicama, tu je po 14–15 djece, mnogi od njih nemaju pojma ni ko je njima sestra ni majka znate jer se odgaja u jednom kontekstu porodičnom koji je totalno rasulo*" (P13:5). Slično iskustvo imaju i u jednoj nevladinoj organizaciji gdje se susreću s maloljetnicima iz porodica gdje je otac sklon alkoholu, krađi ili konzumira narkotike, te porodicama gdje su djeca izložena nasilju ili čestim promjenama životnog okruženja: "*Radi se u jednom slučaju da je porodica izrazito visoko rizična gdje se dešavalо i porodično nasilje, gdje je dijete do svoje jedanaeste godine promijenilo pet životnih ambijenata ... u drugom slučaju radi se o ranom gubitku roditelja, promiskuitetu drugog roditelja i izloženosti nasilju*" (P30:14). U drugoj nevladinoj organizaciji susreću se s djecom koja su odrastala u različitim institucijama i različitim porodičnim okruženjima: "*Znači djeca su mijenjala različite oblike institucija od doma, dječijih sela, bioloških i nebioloških porodica, srodnicičkih proširenih porodica, veoma često su ih srodnici znali uzimati ali nije bilo tu istrajnosti i ne može se reći i generalizovati da je najveća pojava maloljetničke delinkvencije kod djece bez roditeljskog staranja ali naša iskustva su u tom smislu takva*" (P8:6). U nekim institucijama govore da se više susreću s maloljetnicima iz nepotpunih porodica koje su siromašne i više iz urbanih sredina. Neki upućuju da su to često maloljetnici iz romskih porodica, kao što u jednoj policijskoj upravi uz nešto predrasuda opisuju: "...*većina ih dolazi iz romske populacije, a poznato nam je o kakvoj se populaciji radi. Populaciji o kojoj društvo ne vodi računa onoliko koliko bi trebalo*" (P38:7).

Struktura porodice i ponavljanje delinkventnih radnji: Neki podvlače razliku u porodičnom okruženju između maloljetnika koji

jedanput učine krivično djelo i onih koji krivična djela ponavljaju. Većina ih navodi da su maloljetnici koji jedanput učine krivično djelo uglavnom iz potpunih porodica s dobrim odnosima, a da su maloljetnici s više krivičnih djela iz nepotpunih porodica i porodica gdje su prisutni alkoholizam, nasilje i bolest. U jednom CSR-u ovo objašnjavaju: "*Oni koji se pojavljuju jednom uglavnom dolaze iz potpunih porodica gdje su odnosi normalni, dok druga grupa recidivista, koji se više puta javljaju, uglavnom dolaze iz nepotpunih porodica, iz porodica u kojima ima patologije: alkoholizam, nasilje verbalno, psihičko nasilje, fizičko, bolest; to su te dvije strukture uglavnom*" (P21:6).

Potpune porodice dobrog socioekonomskog statusa: Međutim, u nekoliko drugih ustanova pravosuđa dosta govore o maloljetnicima koji dolaze iz porodičnog konteksta kojeg karakterizira dobro ekonomsko stanje, visok nivo obrazovanja, te pripadanje tzv. višoj društvenoj klasi. Prije svega, ovdje ističu tendenciju prikrivanja krivičnih djela koja čine maloljetnici iz bogatijih porodica i to opisuju: "*Dobrostojeće porodice često kriju svoju djecu dok siromašne prijavljuju i žele pomoći od suda i policije kako bi to spriječile...*" (P24:24). Također, ukazuju na, za dječiji uzrast, neprimjeren način roditeljske brige: "*Ali imamo i situacija da od poznatih i priznatih građana djeca vrše krivična djela. Ti roditelji ako daju 100 KM djetetu ujutro, misle da su riješili problem, a ustvari tu nastaje problem. Dijete sa dosta novca posebno u ovakvoj situaciji, skloni je da vrši nešto što nije dozvoljeno. Tako da imamo tu dvojaku nebrigu jer ljudi znaju u trci za karijerom, ili u trci za novcem nemaju vremena za djecu*" (P29:10). U jednoj nevladinoj organizaciji govore o tome da su djeca prepuštena sama sebi zbog zauzetosti roditelja: "...*roditelji su usmjereni da pored svog stalnog posla imaju i neke dodatne poslove i djeca su prepuštena sama sebi, uglavnom usmjerena na kompjutere, igrice vrlo malo ima te socijalizacije*" (P2:14).

Porodice gdje su jedan ili oba roditelja teško bolesni: Nekoliko ih govori i o porodicama maloljetnika gdje niti jedan roditelj nije sposoban izvršavati svoju roditeljsku ulogu i u jednoj ustanovi to ilustriraju primjerom: "*Imali smo jednog maloljetnika, ...koji je učinio 400 krađa. Tri puta je bio u pritvoru, izađe i ponovo vrši*

krivična djela. Majka je duševni bolesnik, otac alkoholičar, on je od pete godine na ulici... ” (P29:19). U jednom sudu naglašavaju da su maloljetnici iz porodica sa vidnim posljedicama rata: ”...maloljetnici potiču iz porodica u kojima roditelji najčešće imaju traumatska ratna iskustva, i ta iskustva se loše reflektuju na sam odgoj i vaspitanje te djece... ” (P24:15). Hraniteljske porodice opisujući porodice iz kojih su udomljivali djecu najviše govore o porodicama gdje je jedan roditelj bio duševno ili teško fizički bolestan i gdje je zbog bolesti došlo do gubitka roditelja. Prije dolaska u hraniteljske porodice ova djeca su bila ili u proširenim srodničkim porodicama, ili sama u kući ili su bila u ustanovama za djecu bez roditeljskog staranja.

3.6.3. Lokalna zajednica i susjedstvo kao kontekst odrastanja

Većina iz institucija socijalne zaštite navodi da maloljetnici dolaze kako iz populacije domicilnog stanovništva tako i raseljenih, ali da posljednjih godina preovladavaju domicilni i iz više urbanih sredina. U nekoliko CSR-a govore o maloljetnicima čiji su roditelji došli iz ruralnih u gradske sredine i imali teškoću u prilagodbi na nove okolnosti življenja: ”...najčešće je taj prelazak iz ruralnih u urbanija ta područja, dođu u grad, ne nađu posao, ne snadju se teže se živi mislim na roditelje, postanu socijalni slučaj i tu djeca vide, druže se sa vršnjacima koji imaju šta da pojedu, popiju i oni kažu ja ću ukrasti danas da imam kao i oni” (P35:8). U tri CSR-a koja pokrivaju područja gdje postoje zajednice raseljenih govore o većem broju maloljetnika delinkventnog ponašanja iz ovih zajednica, a u jednom centru isključivo govore da su maloljetnici delinkventnog ponašanja iz populacije raseljenih koje označavaju ”doseđenicima” (P34:12). U dva CSR-a ističu da su poslije rata imali veći broj maloljetnika delinkventnog ponašanja iz izbjegličkih naselja, ali da posljednjih godina je približno jednak broj i jednih i drugih. U većini policijskih uprava govore o maloljetnicima koji dolaze iz populacije prognanih i raseljenih. U dvije policijske uprave ističu da se taj odnos posljednjih godina mijenja i da sada imaju dosta maloljetnika domicilnog stanovništva: ”Do prije petnaestak godina gotovo da i nije bilo domicilnih počinitelja krivičnih djela

kad su u pitanju maloljetnici. To se uglavnom odnosilo na prognanike iz Podrinja, u rekao bih 99% slučajeva. Međutim sada je situacija nešto drugačija. Sada ima među maloljetnim prestupnicima dosta i domicilnog stanovništva” (P40:12). No, u Disciplinskom centru rade s maloljetnicima koji gotovo podjednako dolaze i iz populacije raseljenih i populacije domicilnih. U sudstvu kao i u tužilaštvu susreću se uglavnom s djecom koja dolaze iz urabnih sredina. U KPZ-u ističu da se najviše susreću s maloljetnicima koji dolaze iz romske populacije, i to populacije Roma koji nemaju stalno mjesto življenja. U nevladinoj organizaciji koja radi s maloljetnicima delinkventnog ponašanja naglašavaju da imaju uglavnom djecu iz gradskih područja. Druge nevladine organizacije su svojim projektnim zadacima više u vezi s djecom koja su iz porodica raseljenih ili porodica povratnika. Slično kao u policijskim upravama tako i u ustanovama za djecu bez roditeljskog staranja govore o drastičnoj promjeni u posljednjih nekoliko godina u odnosu na populaciju iz koje dolaze djeca da budu zbrinuta. Dok je neposredno poslije rata i tokom rata više bilo djece čiji su roditelji nestali ili poginuli tokom rata, danas je to više djece domicilnog stanovništa koje su roditelji napustili ili nisu bili u mogućnosti da se brinu o njima.

Osim što većina govori o urbanoj/ruralnoj sredini, domicilnoj populaciji ili zajednici raseljenih, nekoliko institucija i nevladinih organizacija zamjera lokalnim zajednicama što nema organiziranih sadržaja za djecu i mlade. U tom smislu u jednoj instituciji vide slabost u nepovezanosti lokalne zajednice i škole: ”...djeca nemaju nikakvih aktivnosti, nema više hora, nema kulturno-umjetničkog društva, nema neke recitatorske grupe, nema organizovano da se igra košarka, nemaju tih aktivnosti gdje bi škola mogla da ih okuplja” (P27:11). Samo u jednoj organizaciji govore o susjedstvu maloljetnika: ”...uglavnom ti maloljetnici dolaze iz okoline gdje ima više tih osoba, gdje su i stariji skloni izvršenju takvih djela, pa vjerovatno im služe kao uzori, znači porodica i okolina” (P21:12).

3.6.4. Vršnjaci maloljetnika

Uglavnom, većina iz institucija i nevladinih organizacija opisuju da se maloljetnici delinkventnog ponašanja druže s grupom istih maloljetnika, ali da su ove grupe većinom pod vođstvom starijih. U jednom CSR-u objašnjavaju udruživanje starijih i mlađih maloljetnika u grupe i način kako postižu dogovor. U ovim grupama mlađi maloljetnici najčešće izvršavaju naloge starijih. U drugoj instituciji daju svoja zapažanja u vezi s udruživanjem maloljetnika: "...uglavnom se kreću u tim grupama, međutim, ono što sam primijetio u svom radu nisu to neke stalne grupe. Znači, često mijenjaju društvo ali uglavnom su to grupe vršnjaka koji čine ta prekršajna ili krivična djela ...njih dva, tri mogli bismo okarakterisati kao vode, oni okupljaju one koji su najpodložniji njihovom utjecaju i koji ih slušaju" (P21:10).

U nekoliko institucija govore i o nasilju, zastrašivanju i pritiscima kojima su izložene grupe mlađih maloljetnika od starijih. Većina ih navodi da su ovakva udruživanja više prisutna u urbanim sredinama, a u jednoj instituciji to i opisuju: "...delinkventi imaju svoje grupe gdje se oni druže, izlaze, gdje imaju svoje određeno ponašanje, gdje se i organizuju i često je to više izraženo u urbanim sredinama, a manje u ruralnim" (P31:15). U dva centra za socijalni rad nemaju informacija o vršnjacima i društvu maloljetnika. U instituciji pravosuđa ističu da maloljetnici nerado govore o svojim vršnjacima. Međutim, tokom rada s mlađim maloljetnicima dobiju saznanja da su okupljeni oko jednog ili više starijih maloljetnika koji ih najčešće zlostavljaju i primoravaju na činjenje krivičnih djela. U većini policijskih uprava govore o maloljetničkom povezivanju već u samoj školi: "Često se dešava da maloljetnici koji se udruže u školi, bilo osnovnoj ili srednjoj pa zajedno čine krivična djela u grupama od dva, tri ili četiri, tako odu iz škole pa vrše te vršnjačke imovinske delikte" (P39:13). Nekoliko ih govori o vršnjacima maloljetnika kao o djeci koja imaju iste probleme, iste su dobi, istog profila ličnosti i sličnog su ponašanja. U jednoj ustanovi ističu da se maloljetnici druže s vršnjacima iz škole, s rođacima ili djecom iz susjedstva. Nasuprot navedenom, u KPZ-u ističu da se maloljetnici s kojima oni rade, druže s vrlo uskim krugom ljudi koji

su dosta stariji od njih. Također, govore o tome da ova grupa djece doživljava svoje vršnjake kao dosadne: "...njima je jako dosadno da se druže sa vršnjacima recimo iz škole ...na ulici čemo češće vidjeti ljude starije i te maloljetnike ...oni ne vole puno sa vršnjacima, i često jedni za druge govore pusti njega on je dijete čak iako je on od njega stariji jer oni njima tako izgledaju djetinjasto" (P13:9).

3.6.5. Slobodno vrijeme maloljetnika

Gotovo se svi slažu da maloljetnici delinkventnog ponašanja većinu vremena provode ili na ulici s drugim maloljetnicima, u internet klubovima na igricama ili u kladionicama ili u skitnji po ulicama ili u nekim ugostiteljskim objektima. U jednoj ustanovi jednostavno kažu: "*Provode vrijeme u gradu i internet klubovima, igraju se igrica, otprilike znači svi što su ovdje to je jedno društvo malo veče, znači svi se zajedno druže*" (P4:6). Nekoliko ih govori o tome da su maloljetnici kući na internetu, da nemaju neki hobi ili da su s društvom u nedozvoljenim aktivnostima: "*Svi su vezani za kuću, internet, provođenje vremena na nekakvim okupljalistiama, rijetko se bave nekim hobijem, ovi ekstremi su vezani za jedno društvo i s njima i čine krivična djela*" (P14:7). U nekoliko ustanova govore da maloljetnici slobodno vrijeme provode unutar grupe istih konzumirajući alkohol, pušeći zajedno, te da zajedno koriste marihuanu, tablete ili druge droge. U jednoj ustanovi objašnjavaju da maloljetnici iz porodica koje su dobrog imovinskog stanja slobodno vrijeme provode vozeći se na motorima, ili uz TV i računar ili imaju neke djevojke, a da maloljetnici iz siromašnih porodica su uz računar ili neki od njih igraju fudbal i ne znaju šta će od sebe. U tri centra koja pokrivaju poluurbana područja ističu kako su maloljetnici uglavnom kući i bez nekih sadržaja, a u jednom centru naglašavaju da su ovi maloljetnici etiketirani u njihovoj zajednici: "...*kreću se po ulici, idu na poligon tu pa se igraju jer to su maloljetnici koje izbjegavaju ostali, etiketirani i meni to nije lijepo što tako postupaju s njima jer svako može doći u takvu situaciju*" (P33:8). U većini policijskih uprava vide ovu grupu mlađih ljudi kako slobodno vrijeme provode u skitnji po ulicama i kako su bez ikakvog roditeljskog nadzora.

Kada govore o slobodnom vremenu većina ustanova za djecu bez roditeljskog staranja, te većina nevladinih organizacija koje pružaju podršku mladima objašnjavaju o dobro strukturiranom slobodnom vremenu i aktivnostima u slobodno vrijeme koje sami obezbeđuju djeci za koju se brinu. Najčešće su to razne sportske aktivnosti, neke sekcije, radne aktivnosti, edukacije i sl. U hraniteljskim porodicama, također, akcenat stavlja na organizirano korištenje slobodnog vremena, uspostavljanje granica u vezi sa izlascima, druženjem i vannastavnim aktivnostima. U jednoj hraniteljskoj porodici nabrajaju sadržaje koje dijete u slobodno vrijeme ima, kako slobodno vrijeme koristi bilo u društvu s drugim članovima porodice, prijateljima ili samo: "...*Pa kad je subota, nedjelja, raspust, praznici, odemo kad je lijepo vrijeme ljeti na jezera, kupanje, kad je ovakvo vrijeme većinom je ovdje. Ima to društvo, igrice, kompjuter; i on je većinom tu u krugu. A nikad nije otisao nigdje, ni do radnje a da mi se nije javio. Biciklo ako vozi zna gdje može ići sa bicikлом i kad se treba vratiti. Tako sam ga navikla, jer je kao mali meni došao. On je došao sa svega 6 godina. Ja sam njega naučila tako*" (P42:14).

3.6.6. Školska situacija iz ugla institucija i organizacija

U institucijama sistema i nevladinim organizacijama naglašavaju da maloljetnici imaju teškoće u pohađanju škole u vidu bježanja s nastave, napuštanja škole, ometanja časova do potpunog prekidanja školovanja. Također, dosta ih govori o tome da je škola izgubila odgojnu funkciju, kako su maloljetnici problematičnog ponašanja marginalizirani i da školski programi nisu prilagođeni djeci.

Prekid u školovanju: U jednoj instituciji pravosuđa opisuju načine prekidanja školovanja ove skupine mladih: "*Maloljetni prestupnici uglavnom napuštaju školovanje ili bivaju istjerani iz škole zbog neadekvatnog ponašanja, bježanja s časova i sl.*" (P37:8). Najveći broj ih je samo sa završenom osnovnom školom i najveći broj prekida pohađanje srednje škole. Maloljetnici koji su recidivisti prekidaju pohađanje osnovne škole bilo da budu istjerani iz škole ili da sami napuste školu. Samo u jednom centru za socijalni rad navode

da se radi o maloljetnicima koji redovno pohađaju školu. U nekoliko institucija govore da maloljetnici iz potpunih porodica koji prvi put čine krivično djelo obično nastavljaju dalje pohađati školu. Neki ukazuju na problem djece romske populacije koja napuštaju školu već u drugom ili trećem razredu osnovne škole: *"Kad se radi o romskoj populaciji većina prestupnika i ne ide u školu. Krenu jedno dva tri razreda i tu napuste"* (P38:8).

Školski sistem: U jednoj nevladinoj organizaciji kritički se osvrću na školu i govore o nedovoljno kvalitetnim školskim programima u kojima se ne vodi briga o slobodnom vremenu djece, izostanak vaspitne uloge škole, insuficijentnost školskog osoblja kao što je npr.: *"...da škole koje imaju preko 1000 učenika i imaju samo jednog pedagoga koji ne može stići da ispuni sve potrebe koje ta škola ima"* (P2:12). U drugoj nevladinoj organizaciji govore o teškoćama koje djeca imaju u ovladavanju nastavnim gradivom ili o djeci koja imaju 13 ili 14 godina, a nisu završili niti jedan razred škole. U nekim nevladinim organizacijama ukazuju na očiglednu nepovezanost i slabu koordinaciju između škola i sistema socijalne zaštite djece, te u tom dijelu vide slabost škola koje žele samo da ispune svoju obrazovnu funkciju. U nekim institucijama pravosuđa sa žaljenjem konstatiraju kako je škola izgubila odgojnu funkciju i kako ne postoji interesovanje za djecu koja dolaze u sukob sa zakonom. Neke škole (osnovne i srednje) su prepoznate kao škole iz kojih dolazi najviše maloljetnika delinkventnog ponašanja. U jednoj instituciji oslikavaju različite školske situacije maloljetnika i donekle zamjeraju školama što djecu problematičnog ponašanja marginaliziraju i ne rade s njima: *"Imamo i prijestupnike u školama koji su redovni učenici sa nešto malo neopravdanih časova ...i imamo djece koja i u školi pokazuju lošije rezultate, koja su više što se kaže na ulici a najmanje u školi, ...gdje mislim da i prosvjetni radnici grijese kad trebaju da rade sa takvom djecom, da jednostavno se takva djeca izguravaju na marginu, nekako neka rješava to neko drugi"* (P31:12).

Česte promjene škole: U KPZ-u govore o aktivnostima koje provode na opismenjavanju maloljetnika koji su u njihovoj ustanovi zbog toga što ih je većina s nezavršenom osnovnom školom: *"Oni ili nisu nikako isli u školu, jedan je bio nepismen pa se tu opismenio*

...imali smo ili su išli pa završili jedan razred, dva eventualno tri ili četiri, uglavnom kasne za nekih dvije, tri godine, obično su obnavljali neke razrede. Ima ih koji su završili osnovnu školu. Slabo ih je bilo koji su završili srednju ...onda često oni mijenjaju mesta boravka, često mijenjaju škole, vrlo su neodgovornog ponašanja ne samo oni nego i njihovi roditelji, nemaju dokumenata da su završili školu, znači razne se stvari dešavaju koje ukazuju na problematiku škole” (P13:6).

3.6.7. Zlostavljanje maloljetnika

Većina iz institucija sistema navodi da nemaju saznanja o zlostavljanju maloljetnika u porodici. Međutim, dosta ih govori o međuvršnjačkom nasilju ili zlostavljanju od starijih maloljetnika ili punoljetnih osoba delinkventnog ponašanja. U institucijama najviše naglašavaju da su mlađi maloljetnici žrtve zlostavljanja starijih punoljetnih ili starijih maloljetnika delinkventnog ponašanja. Neki ističu prisustvo međuvršnjačkog nasilja: "...mnogo je više prisutno vršnjačko nasilje, to je nešto što mi možemo u razgovoru sa njima saznati, to ih na neki nečin plaši i njihove reakcije koje su ponekad bile u tom nekom odbrambenom stilu ...ukazuju da su više agresivni, da se tuku sa vršnjacima, ili da su možda drugačije raspoloženi prema onim slabijim od sebe" (P5:10). Čini se zanimljivim da se, u gotovo svim institucijama sistema, razgovor oko zlostavljanja maloljetnika završava kratkim odgovorima kao što su da nema zlostavljanja ili: "Kod nas je ovdje manja sredina tako da se zna većina stvari i baš o zlostavljanju ja zaista ne znam ništa" (P32:8), ili: "Ima, prisutan je i taj oblik ponašanja ...neke vršnjačke agresivnosti, zlostavljanja međusobnog do zlostavljanja od strane onih koji su stariji i koji su nalogodavci" (P31:22). U policijskim upravama naglašavaju prisustvo prisiljavanja maloljetnika na prosjačenje od roditelja ili od drugih starijih osoba: "...Ono što se dešava, što je evidentno jeste prosjačenje. Tu starije osobe dovode djecu i zloupotrebljavaju ih da prosjače" (P39:17). U samo nekoliko institucija govore da maloljetnici odbijaju pričati o zlostavljanju ali da indirektno iz uvida u porodičnu situaciju mogu prepostaviti da su bili izloženi nekim oblicima nasilja.

3.7. Delinkvencija i geneza, uzroci i dinamika

U analizi razumijevanja delinkvencije, uzroka i dinamike iz ugla institucija sistema i nevladinih organizacija koristili smo kodove "vrsta krivičnih djela", "broj slučajeva", "porodična situacija", "školska situacija", "faktori delinkvencije/recidivizma", "vršnjaci", "slobodno vrijeme".

3.7.1. Vrsta krivičnih djela

Širok je opis maloljetničkih delinkventnih radnji koje daju u institucijama i nevladinim organizacijama. Većina ih govori da maloljetnici najviše učestvuju u krađi, razbojništvu, tuči, ugrožavanju bezbjednosti saobraćaja, lažnim dojavama o podmetanju bombi, nešto rjeđe u pokušajima ubistva i nošenju vatrengog oružja ili u seksualnim deliktima. U Disciplinskom centru navode da uglavnom rade s maloljetnicima kojima je izrečena disciplinska mjera zbog: "...krivičnih djela kao što je razbojništvo, teška krađa, izazivanje opće opasnosti, nasilničko ponašanje i nasilje u porodici" (P5:41). U jednoj nevladinoj organizaciji govore da je najveći broj maloljetnika s kojim rade činilo provale u radnje, obijali su automobile, činili sitne krađe, remetili javni red i mir te da ih je veći broj koristio neka opojna sredstva. Samo u jednom centru socijalnog rada govore o dva maloljetnika mlađa od 14 godina koji su koristili vatreno oružje. U drugom centru za socijalni rad daju pregled krivičnih djela koje maloljetnici čine u odnosu na učestalost javljanja: "Najveći broj maloljetnika čine prekršaje narušavanja javnog reda i mira i iz oblasti bezbjednosti saobraćaja, zatim krađa, na trećem mjestu teške krađe, na četvrtom mjestu razbojništvo, onda lažno prijavljivanje, lažno dojavljivanje. Kada je u pitanju lažno dojavljivanje to je npr. kada djevojčica prijavi da ju je netko pokušao silovati, a nije. Dalje tu su skitnja i prosaćenje, rasturanje i upotreba droga, zlostavljanje i seksualno nasilje" (P28:35). U jednoj instituciji kada govore o krivičnim djelima maloljetnika iz porodica dobrog ekonomskog stanja, onda ističu da ova djeca ne čine krivična djela radi sticanja materijalne koristi, ali ne govore radi koje druge koristi.

3.7.2. Dinamika kretanja maloljetničke delinkvencije

Većina iz institucija sistema i nevladinih organizacija iznosi opažanje o blagom padu broja maloljetničkih krivičnih djela u posljednje tri godine, te ističu da je broj novih maloljetnika manji u odnosu na raniji period. Tako u jednom centru za socijalni rad daju procjenu pada broja novih slučajeva: "...mislim da je maloljetnička delinkvencija u malom padu, otprilike jedni te isti se javljaju, mislim da je to 5 do 6 maloljetnika dok prije dvije godine imala sam na evidenciji 32 i 33" (P4:30). Također, i u institucijama pravosuđa govore o blagom padu novih slučajeva i daju o tome podatke: "Ukupan broj krivičnih djela maloljetnih počinitelja za 2010. godinu iznosio je 422, a u prvih 6 mjeseci 2011.godine 222. U 2010. godini za prvih 6 mjeseci je ovaj broj iznosio 226, pa s toga možemo konstatovati da je došlo do smanjenja za 1.28%" (P15:29). I u drugoj ustanovi pravosuđa govore o smanjenju broja maloljetnika delinkventnog ponašanja i navode: "Maloljetnička delinkvencija po meni ide prema silaznoj putanji ili je bar na istom nivou, nikako nije u porastu" (P25:34). Nekoliko ih govori o varirajućem broju maloljetnika, ali svi ističu problem u vezi sa maloljetnicima koji čine recidiv: "Međutim bitno je napomenuti da su to uglavnom jedni te isti maloljetnici koji čine više krivičnih djela, recidiviraju itd." (P40:31). Međutim, u jednom CSR-u pokazuju zabrinutost zbog mogućeg ponovnog povećanja broja maloljetnika koji čine krivična djela i broja samih krivičnih djela: "...bilo smanjenje maloljetničke delinkvencije imali smo svega 86 slučajeva, a prije svega godinu dana 128. Ove godine će biti ponovo povećanje, mislim da ćemo prema našim ciframa" (P28:22).

3.7.3. Udruživanje maloljetnika u činjenju krivičnih djela

Dosta se govori o grupama maloljetnika, maloljetničkom činjenju krivična djela u društvu ili grupi istih. Također, dosta ih navodi da su ove grupe pod vođstvom starijih maloljetnika ili punoljetnih osoba. U jednoj ustanovi pravosuđa to objašnjavaju: "Maloljetnici više čine krivična djela u saučesništvu s drugim maloljetnicima, jer

to određuje vrsta krivičnog djela koji oni čine. S obzirom da su vrlo česta krivična djela razbojništva i krivična djela teške krađe i koja se vrlo rijetko mogu samostalno izvršiti” (P24:19). U drugoj ustanovi ukazuju na postojanje bosova ili makroa za koje mlađi maloljetnici ili maloljetnici recidivisti rade: *”...na ove recidiviste, za njih znam da imaju starije punoljetne osobe uz sebe, uglavnom rade krivična djela krađe i teške krađe gdje postoje bosovi, makroi za koje oni rade”* (P14:9). O sličnom problemu govore i drugi objašnjavajući dijelom neke od uzroka maloljetničke delinkvencije, ali i periodična variranja u broju krivičnih djela: *”...uglavnom su to povodljiva djeca i uzrast je takav da traže idole i osobe koje su jake u nečemu ili koje nešto rade i ističu se i oni se povode za njima. Tačno se zna kad vođe ili one koji prednjače, koji su višestuki prestupnici, kada ih zatvore ili negdje uklone smanji se opšta delinkvencija u gradu. Nastane jedno zatišje i mi znamo da su pritvoreni i čim se oni puste a puste se vrlo brzo onda opet znači da imaju vođe i da su oni organizatori”* (P28:11). O udruživanju maloljetnika u činjenju krivičnih djela govore i u tužilaštvu: *”Česta je pojava da to maloljetnici udruženo rade. Normalno da imamo i pojedinačnih izvršilaca, međutim, vrlo je često da se to radi u grupama, pa i čak u većim grupama sa vršnjacima ili punoljetnim licima. Ima tu i nagovaranja i od starijih lica”* (P29:17).

3.7.4. Faktori delinkvencije

Generalno, svi učesnici istraživanja ističu porodicu i školu kao vodeće faktore delinkvencije. Nekoliko ih ističe utjecaj poslijeratnih društvenih promjena i opće društveno-ekonomsko stanje, te utjecaj medija i lokalne zajednice.

3.7.4.1. Faktori u vezi s porodicom

Kada govore o porodici tu uključuju siromaštvo porodice, nezaposlenost roditelja, slabe odgojne vještine roditelja ili govore o nedostatku roditelske pažnje, neadekvatno organiziranom slobodnom

vremenu. U jednoj instituciji objašnjavaju porodični kontekst koji doprinosi razvoju maloljetničke delinkvencije: "Najveći je uzrok porodica, neadekvatan odgoj od samog početka i djeca žive u strahu i gledaju da bježe iz porodice i idu na ulicu tako da moraju ukrasti da pojedu nešto; siromaštvo, nezaposlenost roditelja isto su bitni faktori vezani za maloljetničku delinkvenciju" (P32:9). Nekoliko ih navodi da su roditelji više okrenuti ka obezbjeđivanju materijalnih sredstava, a manje usmjeravaju pažnju na brigu za djecu: "Roditelji su se više posvetili sticanju tih nekih egzistencijalnih prihoda da bi mogli da egzistiraju, sve manje pažnje posvećuju djeci, sve manje pažnje posvećuju njihovom ponašanju" (P31:23). U jednoj nevladinoj organizaciji upućuju na odgojne vještine roditelja: "Porodica, definitivno neznanje roditelja, prije svega za mene je to neznanje roditelja o pravilnom odgoju djece, o postavljanju granica, zauzetost roditelja traženjem sredstava za život..." (P1:12). Slično govore i u hraniteljskim porodicama. Oni naglašavaju koliko je značajno razgovarati s djetetom, sarađivati sa školom, kontrolirati dijete i opisuju šta sve roditelj treba da radi: "Roditelji najviše trebaju da pružaju djeci ljubav, prije svega, i da se brinu, da vode računa o djetetu... treba da imaju čvrstu ruku, čvrstu granicu, razumnu" (P43:12). Neki nalaze i nekoliko drugih faktora koji karakteriziraju porodice maloljetnika delinkventnog ponašanja. Tako, u jednoj instituciji nabrajaju: "...porodica, negativna društvena sredina, materijalno stanje porodice, razvedeni roditelji, izbjeglice, romske porodice, slobodno vrijeme" (P18:10).

3.7.4.2. Faktori u vezi sa školom

U većini institucija i nevladinih organizacija uz porodicu govore o školi kao drugom značajnom faktoru maloljetničke delinkvencije: "Drugi faktor je škola, odnosno, organizacija škole, način organizacije, uslovi rada, školsko osoblje, nedostatak stručnog osoblja u školama, prije svega socijalnog radnika" (P28:13), ili: "...drugo mislim školstvo, trenutno školstvo ne odgovara potrebama djece, i djeca nemaju povratnu informaciju koliko su dobri, u čemu su dobri, i onda traže,

i nalaze nepogodne vršnjake na ulici” (P16:13). U jednoj ustanovi razvoj maloljetničke delinkvencije posmatraju od nebrige društva za mlade do nebrige roditelja s posebnim naglašavanjem problema u vezi sa školskom situacijom. U ovoj ustanovi daju kritički osrvt na sveukupnu situaciju u školstvu: „...negativan utjecaj školske sredine, a što se ogleda u nepovoljnim materijalnim, kadrovskim i higijenskim prilikama, neusklađenost programa s fizičkim i psihičkim potrebama mlađih, loš i neadekvatan odnos pojedinih nastavnika u školama. Dalje je to neprijatan doživljaj što sve rezultira niskim obrazovanjem maloljetnih prestupnika. Potom je malo vremena posvećeno učenju, ponavljanju razreda, bježanje s nastave” (P38:13).

3.7.4.3. Opće društveno-ekonomsko stanje

Malo ih govori o općoj ekonomskoj situaciji u društvu i nezaposlenosti, a u jednoj instituciji modernizaciju vide kao vodeći faktor maloljetničke delinkvencije, i navode: „...dolazak zapada ovdje kod nas” (P6:11). U drugoj instituciji naglašavaju utjecaj društvenih promjena u postkonfliktnim i tranzicijskim zemljama na porodicu a time i na pojavu maloljetničke delinkvencije: „Mislim da je sigurno uticalo, uopšte ekonomска situacija zemalja u tranziciji i zemalja koje su izašle iz rata. Situacija je vrlo teška i to se odrazilo i na odnose u porodici i na samu djecu iz tih porodica” (P25:4). U jednoj nevladinoj organizaciji pokušali su dati i svoje objašnjenje utjecaja aktuelne ekonomske situacije na ponašanje maloljetnika: „...postoje strašne razlike između porodica i djece što se tiče te ekonomske situacije i svega, a djeca to teško prihvataju, teško se nose s tim i to je veoma često razlog pojave te delinkvencije u smislu ako mi moja porodica ne može nešto, ja ču sam sebi da pribavim da, kriminalnim radnjama ili...” (P8:15).

Refleksija rata: Nekoliko ih govori o poslijeratnim promjenama u sistemu vrijednosti, uopće o nasilju u društvu, zlostavljanju u porodici, alkoholizmu u porodici i refleksiji na djecu kroz delinkventno ponašanje. Tako, u jednoj instituciji maloljetničku delinkvenciju vide kao posljedicu rata i aktuelne situacije u društvu u pogledu pozicije

mladih kako na selu tako u gradu i obrazlažu to: "Sigurno da je rat uticao na to. Ostale su nepotpune porodice, materijalna situacija je lošija, posebno izbjegličke populacije. Rat je uticao i utiče i sada iako je prošlo dosta vremena posljedice se i dalje osjećaju. Problem inače mladih ljudi je: neko tko završi školu, uzmimo srednju školu, a ne fakultet, on je uradio svoj dio posla. Sada je na državi da zaposli to lice. Posebno je tu problem sa gradskom djecom koji nemaju obaveze, dijete sa sela ima određenih obaveza i on stiče i održava te radne navike. Međutim dijete iz nebodera nema nikakvih obaveza, jednostavno i ono što je imao radnih navika izgubi" (P29:14).

3.7.4.4. Mediji i lokalna zajednica

U nevladinim organizacijama nalaze da je isto tako važan utjecaj medija na razvoj maloljetničke delinkvencije, te nasilje koje je uopće prisutno u društvu, posebno nasilno ponašanje odraslih. U jednoj organizaciji opisuju utjecaj medija: "Kada pogledam samo sadržaje koji se nude na našim TV kanalima, samo ču spomenuti jednu "Velikog brata", koji direktno utiče na samu pojavu maloljetničke delinkvencije ...ovaj programski sadržaj i generalno mas mediji kroz svoje djelovanje i na političkom nivou itd. jako puno utiču na pojavu maloljetničke delinkvencije..." (P11:15). Nekoliko institucija akcenat stavlja na lokalnu zajednicu i okruženje u kojem maloljetnik i njegova porodica žive. Raširenost narkomanije i dezorganiziranost porodice smatraju se vodećim faktorom maloljetničke delinkvencije u jednom centru za socijalni rad i u nekoliko nevladinih organizacija.

Biološka predisponiranost: U jednoj instituciji govore o biološkoj predisponiranosti za delinkventno ponašanje, povezujući ovu predisponiranost s nepovoljnim porodičnim i društvenim okolnostima o kojima su govorili u većini drugih institucija.

3.7.5. Faktori recidivizma

Gotovo u svim institucijama naglašavaju da su izostanak saradnje s porodicom, neadekvatna podrška porodici i nepostojanje dobro organiziranih institucija za resocijalizaciju bitni faktori recidivizma. Također, većina iz nevladinih organizacija nalazi u nedostatnom sistemu brige za maloljetnika, neadekvatnom i neblagovremenom tretmanu već kod prvog činjenja krivičnog djela izvore recidivizma.

Neadekvatni mehanizmi pomoći u korekciji ponašanja: U nekoliko institucija pokazuju bespomoćnost u nošenju s maloljetničkim recidivizmom. U ovim institucijama govore o sporosti postupka, neblagovremenom izricanju mjera, nepostojanju dovoljnog broja stručnih osoba za rad s maloljetnicima, a u jednoj instituciji jednostavno kažu: "*Nemamo neke mehanizme da bi se adekvatno mogla pružiti pomoći ...ne znam da imamo načina da mu pomognemo da se vrati tom prihvatljivom ponašanju*" (P39:21). U drugoj ustanovi sasvim jasno faktor recidivizma vide u odsustvu postupaka resocijalizacije u radu s maloljetnicima i to objašnjavaju: "*Zasigurno jedan od faktora jeste nedostatak ustanova za resocijalizaciju. Ne postoji dovoljno takvih ustanova gdje bi se maloljetnik popravio. Tamo i gdje postoje nisu na adekvatan način iskorištene u smislu kadrovske strukture*" (P37:14). Slično navode i u jednoj nevladinoj organizaciji: "...*naravno, faktor je ukoliko se s mladim ljudima ne radi na adekvatan način ...institucionalni faktor jako puno utiče, mi nisamo riješili institucionalno tu priču oko maloljetničke delinkvencije kako bi imali određene mehanizme da reagujemo*" (P11:16). Očitu nemoć u odgovoru na ponavljamajuće delinkventno ponašanje zbog nepostojanja adekvatne institucionalne brige izražavaju i u jednoj ustanovi socijalne zaštite: "...*jer smo često puta dolazili do saznanja da kaže, šta je, ja mogu napraviti bilo šta a vi meni ne možete ništa, nemate me kuda uputiti, poslati, ja će opet ostati tu gdje jesam, ili djeca ispod 14 godina kažu vi meni ne možete ništa ja mogu učiniti šta god hoću vi mene ne možete procesuirati...*" (P31:36). O neblagovremeno poduzetom tretmanu kao faktoru recidivizma govore i u drugim ustanovama: "*Da je na vrijeme smješten u odgovarajuću ustanovu,*

da je podvrgnut socijalnom tretmanu vjerovatno bi se nešto postiglo, a ovako” (P26:14).

Blage ili neprimjerene sudske mjere: U nekim ustanovama nalaze da recidivizmu doprinose i same mjere koje donosi sud i pokazuju gotovo ljutnju na postupke u sudstvu i tužilaštvu, kao i na administrativne prepreke na koje se nailazi pri izvršenju nekih mјera: ”*Sud i tužilaštvo ili izriču blage mjere ili izriču neodmjerenu i neprimjerenu mјeru ...a Disciplinski centar, kod njih su utvrdili da moraju imati maloljetnici dokumentaciju za koju njegov roditelj mora imati i pare, i vodati dijete i vaditi tu dokumentaciju da bi s tim došao. To je smiješno jer ne možete ga natjerati da dođe ovdje da razgovara*” (P28:16).

Institucionalni tretman kao faktor recidivizma: No, u jednoj ustanovi vide institucije za provođenje vaspitnih mјera kao ustanove u kojima maloljetnici stиču nove vještine za delinkventne radnje koje čine po izlasku iz tih ustanova, te vidno razočarani radom ovih institucija govore o njima: ”*...mala školica za usavršavanje krivičnih djela, jer maloljetnik ode kad hoće i vrati se kad hoće, ali ne bi ja u to ulazio*” (P14:11).

Nedostatna postinstitucionalna društvena briga: Nekoliko ih nalazi da recidivizmu doprinosi i nepostojanje stručne i društvene brige o maloljetniku nakon njegovog izlaska iz ustanova za izvršenje mјera: ”*...jer šta čemo mi s tim maloljetnicima koji izađu iz tih ustanova, nađu se ponovo na ulici. Oni su ponovo izloženi svim onim stvarima kojima su bili izloženi prije i zbog toga došli u takve vrste ustanova*” (P13:13). U nekoliko ustanova faktor recidivizma vide u nekompetentnosti i nespremnosti roditelja da preuzmu brigu za maloljetnika, ističući i u samom maloljetniku biološku predisponiranost i strukturu ličnosti: ”*...maloljetnikova spremnost da prihvati krivnju i njegova spremnost na saradnju i kajanje za nekakvo djelo*” (P14:11). U jednoj nevladinoj organizaciji naglašavaju faktor okoline u kojoj maloljetnik živi i u koju se vraća poslije nekog tretmana: ”*...iako se primjenjuju različiti tretmani ...veoma je teško kada se dijete vraća uvijek u istu sredinu. To je jedan od osnovnih faktora recidiva, da nesređena situacija je opet ta koja ostaje. I kad se ono vrati opet u takvu sredinu, opet je suočeno sa istim problemima kao i ranije...*” (P22:15).

Naučeno kriminogeno ponašanje: U jednoj nevladinoj organizaciji vide problem recidivizma u naučenom i usvojenom modelu kriminogenog ponašanja: "...onda maloljetnici dođu u ruke odraslim kriminalcima koji ih na neki način odgajaju i onda više povratka nema" (P2:24).

3.8. Rezime

Institucije sistema i nevladine organizacije uključene u ovo istraživanje čine socijalne servise koji su okosnica brige za maloljetničku delinkvenciju na području Tuzlanskog kantona. Od 40 institucija i organizacija koje su uključene u istraživanje, 31 pripada organizacijski i finansijski različitim nivoima vlasti (od kantonalne do općinske), dvije institucije su dijelom finansirane od sistema socijalne zaštite, a većim dijelom su kao i pet nevladinih organizacija neovisne o sistemu vlasti. Samo maloljetničkom delinkvencijom se bavi svega nekoliko institucija. Osnovna karakteristika većine institucija je kadrovska i materijalno-tehnička nerazvijenost, te programska insuficijentnost. Nevladine organizacije uključuju različite profile stručnjaka, podrška su institucijama sistema, a aktivnosti su im ograničene projektnim zadacima.

Mjere i intervencije: Analizom navoda intervjeta iz tužilaštva i sudova možemo reći da u sudskoj praksi preovladava izricanje odgojnih mjera za maloljetnike koji su u pravosudni sistem ušli prvi put i izricanje disciplinskih i zavodskih mjera za maloljetnike recidiviste. Doima se, da je u sudovima dosta prisutna tendencija zadržavanja izricanja odgojnih, disciplinskih i zavodskih mjera, iako tužiteljstvo preferira odgojne preporuke koje, zapravo predstavljaju oblik alternativnog načina reagiranja na maloljetničku delinkvenciju. U ustanovama za provođenje disciplinskih i zavodskih mjera daju niz kognitivnih i bihevioralnih terapijskih metoda koje primjenjuju grupno ili individualno u radu s maloljetnicima na korigiranju njihovog ponašanja. U ovim ustanovama malo govore o programima u koje su uključene i porodice. Stiče se utisak da u Disciplinskom centru postoji jasno strukturirani plan tretmana maloljetnika, a što, čini se, nedostaje

u kaznenopopravnom zavodu. U pogledu intervencija u institucijama socijalne zaštite glavnina intervencija fokusirana je na zadovoljenje administrativnog provođenja ili praćenja sudskih mjera, dok je manje intervencija usmjereni na tretman delinkventnog ponašanja maloljetnika i rad s porodicom. Nasuprot tome, u ostalim službama intervencije više su fokusirani na savjetodavni i pedagoški rad s maloljetnicima. U odnosu na procjenu efekata primijenjenih mjera, u većini institucija nemaju jasno definirane indikatore efekata mjera te su i same procjene nesigurne. Čini se da samo u Disciplinskom centru imaju definirane načine procjene i indikatore efekata poduzetih mjer. U najvećem broju efekte grubo procjenjuju na temelju broja učinjenih recidiva. Poboljšanje vlastitog tretmana i tretmana drugih većina vidi u: profesionalnom osnaživanju, multidisciplinarnim timovima, organiziranju službi za mlade, formiranju mobilnih timova, umrežavanju s drugima, promjeni svijesti javnosti o maloljetničkoj delinkvenciji ali i vrednovanju i gledanju na maloljetničku delinkvenciju kako u pravosudnom tako i u socijalnom sektoru.

Prevencija maloljetničke delinkvencije: Prevencija je prepoznata kao vrlo važna i značajna aktivnost. U odnosu na aktivnosti prevencije možemo reći da nasuprot aktivnostima u prevenciji koje provode nevladine organizacije, u institucijama sistema ovakvi programi se manje navode. Čini se da preventivne aktivnosti najviše provode službe koje za sebe kažu da primarno djeluju represivno, kao što su MUP i policijske uprave, te Disciplinski centar. No, s druge strane čini se važnim naglasiti da zapravo adekvatno provođenje tretmana maloljetnika je aktivnost u prevenciji maloljetničke delinkvencije, a što su istakli u intervjuu s jednim centrom za socijalni rad. Također, našli smo da postoje pozitivna i dobra iskustva zajedničkih preventivno usmjerениh programa, kao što je "Stop maloljetničkoj delinkvenciji". S obzirom na preovladavajuće mišljenje o dobrom efektima ovog programa, čini se da model temeljen na multidisciplinarnom i interdisciplinarnom timskom radu je model kojeg preferiraju i institucije sistema i nevladine organizacije. Doima se da za održivost ovakvih modela prevencije može biti vrlo korisna razmjena iskustava između nevladinih organizacija i institucija sistema, kako

u obezbjeđivanju sredstava tako i u strategijama, modelima saradnje i načinu rada. Također, našli smo da iskustava hraniteljskih porodica i nekih ustanova za zbrinjavanje djece bez roditeljskog staranja mogu biti dobar osnov za sačinjavanje programa prevencije usmjerenih na odgovorno roditeljstvo i porodicu, kao i osnaživanje prakse hraniteljskih porodica. Osim navedenog, učesnici istraživanja su ponudili niz ideja za aktivnosti prevencije, od osnaživanja centara za socijalni rad, uvođenja socijalnog radnika u škole, umrežavanja na nivou lokalne zajednice, do niza aktivnosti u radu s djecom, mladima i porodicom.

Integracija/reintegracija: Integracija za većinu znači uspješno uključivanje i funkcioniranje u zajednici, a reintegraciju većina vidi kao podršku pojedincu u njegovom ličnom razvoju i podršku okruženju u prihvatanju maloljetnika i njegovom uspješnom funkcioniranju u zajednici. U pogledu ovog dijela aktivnosti s maloljetnicima očigledna je jaka zabrinutost kako u institucijama sistema tako i u nevladinim organizacijama. U odnosu na faktore koji utječu na (re) integraciju maloljetnika navodi se više faktora koji uključuju: ličnost maloljetnika, porodicu, lokalnu zajednicu i institucionalni sistem brige za maloljetnike delinkventnog ponašanja. Većina nalazi da je (re)integracija maloljetnika usko povezana s naporima i efektima u postupku (re)socijalizacije. Čini se zanimljivim da u ovom dijelu postoje polarizirana mišljenja u pogledu institucionalnog i alternativnog načina reagiranja na maloljetničku delinkvenciju. Vidljiva je konfuzija u odnosu na to ko, kada, kako, gdje i šta treba da radi. Čini se da u sistemu brige za maloljetnika teškoće počinju već od perioda izvršenja sudskih mjera uslijed nedovoljno i nejasno definiranih uloga u postupku izvršenja mjera i tretmana i postupku posttretmanske brige što bi, zapravo, bio i put (re)integracije maloljetnika. Ideja o modelu koji bi uključivao besplatnu edukaciju, podršku u profesionalnom ospozobljavanju i zapošljavanju mogla bi biti dobra osnova za izgradnju modela (re)integracije mladih delinkventnog ponašanja.

Saradnja među institucijama i nevladinim organizacijama: Generalno, svi dosta govore o međusobnoj saradnji za koju navode da je manje-više dobra, te da imaju pozitivna iskustva i da su dobri efekti

dosadašnje saradnje. No, pri pokušaju približavanja ove saradnje slika je nešto drugačija. Tako, saradnja među institucijama se označava više formalnom, službenom i podložnom administrativnim procedurama i ograničenjima. Nasuprot tome, saradnja s nevladinim organizacijama označava se više neformalnom i fleksibilnom. Dosta se govori i o zakonskoj regulaciji međuinsticunalne saradnje. Čini se da je u ovoj sveukupnoj saradnji najveći fokus stavljen na relacije s centrima za socijalni rad. Različite su percepcije ovih relacija, i to od korektnih i zadovoljavajućih do nedovoljnih i nezadovoljavajućih. Vidljivo je da očekivanja drugih institucija i organizacija od centara za socijalni rad daleko prevazilaze njihove kapacitete i mogućnosti. Nerijetko ova saradnja kao da ima karakter jednosmjernosti ili u nekim slučajevima se svodi na prostu razmjenu informacija. Ništa drugačija nije niti percepcija saradnje centara za socijalni rad s drugim institucijama. Zapravo, kada govore o maloljetničkoj delinkvenciji i saradnji onda se vidi da centri za socijalni rad imaju centralnu ulogu i da bi zapravo trebali imati i ulogu nekog koordinirajućeg tijela. Sve informacije o maloljetniku i njegovoj porodici idu ka centru za socijalni rad ali isto tako sve institucije i nevladine organizacije imaju potraživanja informacija od centara. I u ovom lancu institucija i organizacija centar za socijalni rad se javlja kao najvažnija ali nekako i najkrhkija karika. Sveukupno, iako se govori o relativno dobroj saradnji, dobrim iskustvima i efektima dosadašnje saradnje, ipak vidljivo je da interdisciplinarni rad na polju maloljetničke delinkvencije treba učiniti kvalitetnijim.

Opis karakteristika maloljetnika: U odnosu na uzrast maloljetnika delinkventnog ponašanja u nekim institucijama više govore o uzrastu mlađih maloljetnika (14–16 godina), a u drugim više o uzrastu starijih maloljetnika (16–18 godina). Posebno se naglašava problem pomjerenja dobne granice djece koja dolaze u sukob sa zakonom, i dosta se govori o djeci mlađoj od 14 godina. Uglavnom, u prosjeku, najviše maloljetnika koji čine krivična djela su u dobi oko 16 godina. Najviše se govori o maloljetnicima muškog spola, no neki izražavaju i zabrinutost zbog sve većeg broja djevojčica koje dolaze u sukob sa zakonom. Nadalje, većina maloljetnika delinkventnog ponašanja

u zavodskim ustanovama su muškog spola i u dobi od 17 godina. Generalno, maloljetnike delinkventnog ponašanja oslikavaju kao djecu koja su povodljiva, neodgovorna, nezainteresirana za školovanje, te da imaju tendenciju druženja sa starijim delinkventima.

Porodični kontekst maloljetnika: Slika porodice maloljetnika delinkventnog ponašanja iz ugla kako institucija sistema tako i nevladinih organizacija je šarolika. Naglašava se da je porodični kontekst maloljetnika danas drugačiji u odnosu na prijeratni i poslijeratni period. Maloljetnici delinkventnog ponašanja dolaze iz porodica koje su i potpune i nepotpune; iz porodica koje su siromašne i one koje su jako dobrog imovinskog stanja; iz porodica nižeg obrazovnog nivoa ali i porodica s visokim obrazovnim nivoom; iz nižeg društvenog staleža ali i porodica koje pripadaju nekakvom danas višem društvenom staležu. Stiče se utisak da se gotovo svi slažu u tome da u odnosu na porodično okruženje danas sve manje postoje neka pravila.

No, iako je data šarolika slika porodičnog okruženja, ipak su vidljive neke zajedničke karakteristike porodica maloljetnika. Na temelju ovih karakteristika čini se da možemo porodična okruženja svrstati u nekoliko grupa. Jednu grupu čine potpune porodice koje su dezorganizirane i nefunkcionalne, gdje je prisutno zanemarivanje ili vaspitno zapuštanje djece; slabog su materijalnog statusa ili su u stanju socijalnih potreba; prisutni su nasilje, duševne ili teške somatske bolesti, alkoholizam i upotrebe psihoaktivnih supstanci. Nešto manje se govori i o porodicama gdje su prisutne ratne traume i česta promjena mjesta življenja. Druga grupa uključuje porodice koje su nepotpune, maloljetnik odrasta uz majku, a u manjem broju uz oca ili druge srodnike, siromašne su i nižeg socijalnog statusa. Sljedeću grupu čine romske porodice koje su višečlane, nestalnog mjesta stanovanja, nejasnih granica i uloga u porodici i gdje je prisutno prisiljavanje djece na prosjačenje. Posebna grupa su potpune porodice, dobrog imovinskog stanja, višeg obrazovnog nivoa koje pripadaju tzv. višim društvenim slojevima. Navodi se da je u ovim porodicama prisutno davanje novca ili drugih poklona ili privilegija kao nadomjestaka za pažnju. Posebno se naglašava za ove porodice poduzimanje svih

radnji kako bi se izbjeglo pojavljivanje djece na sudu ili prijavljivanje delinkventnih djela.

Nadalje, ističe se razlika u porodičnim okruženjima između maloljetnika koji samo jedanput učine krivično djelo i maloljetnika koji ponavljaju krivična djela. Djeca koja su samo jedanput učinila krivično djelo dolaze više iz potpunih porodica s relativno dobrim odnosima u porodici i koje su srednjeg imovinskog stanja. Nasuprot tome, djeca koja su sklona ponavljanju krivičnih djela više dolaze iz nepotpunih porodica ili porodica gdje je prisutan alkoholizam, nasilje u porodici i teška bolest. Maloljetnici s više teških krivičnih djela čini se da više dolaze iz porodica koje su dezorganizirane i gdje je prisutno nasilje u porodici, alkoholizam i ovisnost o opojnim drogama jednog od roditelja ili potpuno prepuštanje djece ulici ili ustanovama za zbrinjavanje djece bez roditeljskog staranja.

Školska situacija: Školu kao kontekst maloljetnika većina posmatra kroz pohađanje ili završavanje škole i kroz aspekt škole kao vaspitne ustanove. Dosta se govori o pojavi samovoljnog napuštanja škole i o izbacivanju iz škole djece koja su došla u sukob sa zakonom. I jedna i druga pojava javljaju se u toku pohađanja kako osnovne tako i srednje škole. Stiče se utisak da su maloljetnici, koji ponavljaju i koji su počinili teška krivična djela te imaju izrečenu zavodsku mjeru, prekinuli osnovno obrazovanje bilo da su istjerani iz škole ili su je sami napustili. Posebno se ističe problem maloljetnika romske populacije koji već nakon drugog ili trećeg razreda osnovne škole prestaju s daljim obrazovanjem. Kao i kod porodičnog konteksta i ovdje zasebnu grupu čine maloljetnici koji su jedanput počinili krivično djelo. Ove maloljetnike karakterizira to što nastavljaju s daljim obrazovanjem. Drugi aspekt koji se jako naglašava i utisak je većine, jeste da škola ne pokazuje interesovanje za djecu problematičnog ponašanja ili djecu koja su došla u sukob sa zakonom. Neki stiču dojam da su ova djeca u školi marginalizirana i na neki način odbačena. Također, prisutan je osjećaj žaljenja za ranijom više odgojnom funkcijom škole, posebno srednje škole. Većina navodi da školski programi nisu prilagođeni djeci, da nema brige o vannastavnim aktivnostima, te da je nedovoljan broj nenastavnog osoblja kao što su pedagozi, psiholozi ili socijalni radnici.

Okruženje maloljetnika: Generalno, maloljetnička delinkvencija je više prisutna u urbanim sredinama i to u prigradskim naseljima, zajednicama u kojima živi populacija koja je iz ruralnih područja migrirala u gradska, te u zajednicama s pretežno u ratu raseljenim ili prognanim stanovništvom. No, u odnosu na migracijski aspekt posljednjih nekoliko godina došlo je do promjena. Neposredno poslije rata bilo je više djece delinkventnog ponašanja u grupi raseljenih i prognanih u odnosu na domicilno stanovništvo, danas je taj odnos promijenjen. Tako da je u nekim okruženjima maloljetnička delinkvencija više među domicilnim stanovništvom, a u drugim odnos domicilni i prognani/raseljeni je gotovo podjednak. Dosta ima kritičkog osvrta na brigu o djeci u lokalnim zajednicama, posebno s aspekta obezbjeđivanja različitih sportskih, rekreativnih i drugih sadržaja. Također, većinu lokalnih zajednica karakterizira i odsustvo solidarnosti i interesovanja za djecu čiji roditelji nisu sposobni ili nisu u mogućnosti pružiti im odgovarajuću brigu.

Vršnjaci: Gotovo svi se slažu da se maloljetnici druže s vršnjacima koji imaju slično ponašanje i interesovanje, iz istog su okruženja, često iz susjedstva ili istog razreda, nekada i rođaci. Većina procjenjuje da maloljetnici s vršnjacima provode slobodno vrijeme i da zajedno čine većinu delinkventnih radnji. Često se udružuju i budu vođeni nekim od starijih maloljetnika ili punoljetnih osoba delinkventnog ponašanja. U institucijama smatraju da su u ovim grupama maloljetnici izloženi pritisku, nasilju, zastrašivanju i primoravanju na činjenje krivičnih djela od starijih. Također, ukazuju da maloljetnici o ovom zlostavljanju drugima ne govore i stiče se utisak kao da im je to neka zajednička tajna koja ih veže jedne za druge. Maloljetnici u zavodskim ustanovama imaju vrlo uzak krug starijih osoba s kojim su u kontaktu i obično vršnjake doživljavaju dosadnim.

Slobodno vrijeme: Preovladava mišljenje da maloljetnici većinu slobodnog vremena provode na ulici, u internet klubovima na igricama, u kladionicama, ili u skitnji po ulicama ili nekim ugostiteljskim objektima i da su bez roditeljskog nadzora. Neki od maloljetnika u slobodno vrijeme koriste alkohol, cigarete, marihuanu, uzimaju tablete ili druga sredstva u društvu vršnjaka. Maloljetnici čije su porodice

dobrog imovinskog stanja slobodno vrijeme provode nestrukturirano, vozeći motore, gledajući TV ili igrajući se na računaru, a neki od njih imaju i djevojke. No, jedan broj maloljetnika delinkventnog ponašanja u slobodno vrijeme više budu sami, borave u kući dosađujući se i bez nekih sadržaja. Prisutno je i gledanje da su u manjim sredinama etiketirani i obilježeni. U ustanovama za djecu bez roditeljskog staranja, nevladinim organizacijama i u hraniteljskim porodicama daju primjere kako djeci slobodno vrijeme može biti dobro strukturirano i s više različitih aktivnosti, te kako se čuvaju granice u vezi s izlascima i druženjem van kuće/ustanove.

Maloljetnici – žrtve zlostavljanja: Čini se zanimljivim da u većini institucija sistema ima malo informacija o zlostavljanju maloljetnika u porodici, iako svи govore o prisustvu različitih oblika nasilja u porodici. Naglašava se da maloljetnici odbijaju govoriti o nasilju nad njima u porodici, ali da se može iz uvida u porodičnu situaciju pretpostaviti da su bili izloženi nekim oblicima zlostavljanja ili se o tome sazna tokom tretmana maloljetnika. Poseban problem a koji je sve više prisutan jeste prisiljavanje maloljetnika na prosjačenje bilo od roditelja ili od drugih starijih osoba. Drugi, čest oblik zlostavljanja o kojem se dosta govori je zlostavljanje unutar grupe delinkvenata.

Vrsta krivičnih djela: Krivična djela koje čine maloljetnici su u rasponu od onih koje čine najveći broj maloljetnika do krivičnih djela koje čini vrlo mali broj. Tako, najveći broj maloljetnika čini prekršaje narušavanja javnog reda i mira i ugrožavanja bezbjednosti saobraćaja; učestvuje u tuči, čini krađe i to od sitnih krađa, obijanja automobila do provala u radnje; nešto manji broj čine teške krađe i razbojništva; potom slijedi nanošenje tjelesnih povreda, lažno prijavljivanje i lažno dojavljivanje; skitnja i prosjačenje, rasturanje i upotreba opojnih droga, a znanto rjeđe pokušaji ubistva i nošenje vatrene oružja ili seksualni delikti.

Dinamika kretanja maloljetničke delinkvencije: U institucijama procjenjuju da je u posljednje tri godine prisutan blagi pad broja krivičnih djela počinjenih od maloljetnika. Također, procjenjuju da je manji broj novih slučajeva maloljetnika delinkventnog ponašanja u odnosu na raniji period. Neki smatraju da je ovaj pad privremen i

vezuju ga uz činjenicu da je većina aktuelnih maloljetnika recidivista na izdražavanju zatvorske ili druge zavodske mjere. Postoji bojazan da ponovo može doći do porasta maloljetničkog kriminaliteta po isticanju sudske mjere za nekoliko maloljetnika koji su skloni ponavljanju krivičnih djela.

Udruživanje maloljetnika u činjenju krivičnih djela: Generalno, većina navodi da maloljetnici najčešće dolaze u sukob sa zakonom u grupi istih, udruženo i pod vođstvom starijih maloljetnika ili punoljetnih osoba. Postoji opće mišljenje o tome da mlađi maloljetnici ili maloljetnici recidivisti obavljaju krivične radnje po nalogu makroa ili bosova koji su obično stariji maloljetnici ili punoljetne osobe.

Faktori delinkvencije i recidivizma: Dosta je prepoznato faktora koji su označeni kao bitni za razvijanje maloljetničke delinkvencije. Uglavnom se na prvo mjesto stavlja porodica i unutarporodični odnosi, potom škola i lokalna zajednica, nadalje slijede sveukupne društvene poslijeratne promjene i sociopatološke pojave i na kraju biološki faktori. Svi ovi faktori kao da čine jedan lanac čija prva karika se veže za odnos roditelj-dijete a posljednja za odnos društva prema djeci i mladima. Također, pri elaboriranju faktora recidivizma stiče se utisak da se više govori o recidivizmu kao posljedici nečinjenja. Tako je nabrojano niz slabosti, propusta ili nepostupanja u prvim koracima rada s djecom koja dođu u sukob sa zakonom. Maloljetnički recidivizam čini se da ima svojstva "bumeranga". Zapravo, dosta se govori o tome kako se maloljetnici iznova i iznova vraćaju kriminalnim radnjama kada se ne reagira blagovoremeno; kada se ne primijene svi neophodni tretmanski postupci; kada se odlaže rješavanje problema maloljetnika i njihovih porodica; kada se odlaže profesionalno osnaživanje institucija i sistemsko rješavanje problema tretmana maloljetničke delinkvencije itd. Kroz priču o faktorima recidivizma dosta se provlači i odgovornost koja se kao "ping-pong loptica" kreće od institucija pravosuđa ka institucijama socijalne zaštite. Znači, gledano iz ugla institucija i nevladinih organizacija faktori recidivizma u suštini leže u izostanku sveukupnog blagovremenog interdisciplinarnog pristupa djetetu i njegovoј porodici kada se prepozna problematično ponašanje djeteta.

4. SINTEZA NALAZA

Nermina Kravić, Meliha Bijedić, Teufika Ibrahimefendić, Mima Dahić

U ovom poglavlju su rekapitulirani glavni nalazi istraživanja koji su organizirani na način da su faktori utjecaja na maloljetničku delinkvenciju i potrebe za resocijalizacijom opisani iz ugla maloljetnika, porodica i institucija. Sumirano, na temelju dobivenih nalaza odgovor na glavno istraživačko pitanje, kako različiti konteksti socijalizacije utječu na razvoj maloljetničke delinkvencije, možemo predstaviti kroz model koji uključuje karakteristike maloljetnika, funkcioniranje nuklearne porodice i podrške proširene porodice, uloge vršnjaka, uloge škole, susjedstvo, razvijenost lokalne zajednice i socijalnih servisa, kao i primjenljivost sudskeh mjera. Ovaj model temeljen je na sljedećim ključnim nalazima našeg istraživanja:

4.1. Opis karakteristika maloljetnika delinkventnog ponašanja

4.1.1. Dob i spol maloljetnika

Maloljetnici u ovom istraživanju su muškog spola, dobi 15–19 godina. Najviše je šesnaestogodišnjaka bilo sa sudsakom mjerom pojačanog roditeljskog nadzora ili nadzora organa starateljstva, dok je najviše sedamnaestogodišnjaka bilo sa disciplinskom ili zavodskom mjerom. Većina predstavnika institucija sistema govori o tome da djeca počinju dolaziti u sukob sa zakonom u uzrastu mlađem od 14 godina. U odnosu na spol u nekoliko institucija sistema opisuju da sve više imaju djevojčica koje su uključene u delinkventne aktivnosti.

4.1.2. Problemi u ponašanju u dječjoj dobi

Većina maloljetnika koji su ponavljali delinkventne radnje u ranim godinama razvoja imali su probleme u ponašanju u kući i u

školi zbog čega su često bili kažnjavani od roditelja ili nastavnika. Nekoliko maloljetnika opisalo je da su imali teškoću u kontroliranju bijesa i ljutnje. O problematičnom ponašanju maloljetnika u dječijoj dobi govore i roditelji i institucije. Međutim, niko od njih ne govori o poduzetim postupcima pomoći djeci u rješavanju problema s ponašanjem. U institucijama i nevladinim organizacijama smatraju da su maloljetnici vaspitno zapušteni i neodgojeni, i odgovornost premještaju na roditelje. No, većina roditelja navodi da su često bili nemoćni u nošenju s problematičnim ponašanjem djece. Neki opisuju da su nerijetko zbog toga tukli djecu ili bili strogi, i danas se pitaju kako sve te vaspitne mjere nisu pomogle u promjeni ponašanja djece.

4.1.3. Maloljetnici žrtve

Većina maloljetnika eksplicitno ne govori o fizičkom zlostavljanju u porodici, ali više maloljetnika opisuje da je bilo fizički kažnjavano, zanemarivano, te da je svjedočilo svađama i nasilju unutar porodice. Neki maloljetnici govore o psihičkom, a jedan maloljetnik i fizičkom kažnjavanju u školi. Nekoliko maloljetnika opisuje fizičko i psihičko maltretiranje doživljeno od policajaca. Više maloljetnika je opisalo iskustvo međuvršnjačkog nasilja. Također, roditelji direktno ne govore da su djecu zlostavliali ali dosta roditelja se preispituje nisu li time što su djecu fizički kažnjavali doprinijeli sadašnjem ponašanju djece. U nekoliko institucija i nevladinih organizacija navode da su neki maloljetnici izloženi nasilju i zanemarivanju u porodici, a neki prisiljavaju na prosjačenje. No, u nekoliko institucija socijalnog sistema evidentno je negiranje bilo kakvog oblika zlostavljanja djece u porodici. Primjetno je da u policiji i institucijama pravosudnog sistema više ističu da su maloljetnici žrtve zlostavljanja starijih osoba kriminogenog ponašanja i međuvršnjačkog nasilja.

4.1.4. Zloupotreba alkohola i drugih psihоaktivnih supstanci

Maloljetnici najviše govore o pušenju i povremenom opijanju, nekoliko i o povremenom korištenju droga. No, većina ih objašnjava

da izbjegavaju biti s osobama za koje znaju da koriste drogu ili su distributeri droge i da ih se plaše. Većina roditelja ne pridaje značaja pušenju njihove djece i povremenom konzumiranju alkohola, nekoliko ih na to gleda i s odobravanjem. Međutim, nasuprot roditeljima i maloljetnicima, u institucijama i nevladinim organizacijama dosta više ukazuju na problem maloljetnika u vezi s konzumiranjem alkohola, pušenjem i korištenjem droga. Većina predstavnika institucija ovisnost povezuje s delinkventnim ponašanjem maloljetnika.

4.1.5. Osjećanja stida i krivnje, svjesnost o odgovornosti

Dosta maloljetnika pokazuje osjećanja stida, krivnje i nesigurnosti. Ova osjećanja kod nekoliko maloljetnika su u vezi sa siromaštvom ili lošim uslovima življenja. Također, nekoliko roditelja opisuje da im se djeca stide ili imaju "kompleks niže vrijednosti" zbog okolnosti u kojima žive. Većina maloljetnika opisuje osjećanja stida, kajanja, poniženja, krivnje, straha i neugode zbog delinkventnih radnji. Nekoliko ih pokazuje stid zbog neugode koju su izazvali roditeljima ili što ih drugi gledaju kao kriminalce. Isto tako, nekoliko roditelja prepoznaje prisustvo ovih osjećanja kod svoje djece. Većina maloljetnika je svjesna posljedica vlastitog rizičnog ponašanja za njih same, djelimično i neki od njih za porodicu i svega nekoliko za druge i zajednicu. Nekolicina maloljetnika ne pokazuje svjesnost o posljedicama njihovog rizičnog ponašanja niti za sebe niti za druge. Njihove reakcije usmjerene su na traženje krivca u drugom bilo kroz stalnu ruminaciju da su nepravedno optuženi, bilo kroz premještanje krivnje i odgovornosti na druge. Čini se da neki od njih imaju potpuno odsustvo uvida u vlastito ponašanje i povrede nanesene drugima. Neki izražavaju zadovoljstvo zbog učinjenog, a neki nalaze druga opravdanja za vlastito delinkventno ponašanje. Također, nekoliko roditelja opisuje da njihova djeca negiraju da su nešto loše uradila ili da je to što su činili samo šala. Neki roditelji opisuju i agresivno ponašanje maloljetnika pri suočavanju s počinjenim delinkventnim radnjama. U većini institucija sistema ne prepoznaju osjećanja stida i krivnje kod maloljetnika, niti govore o emocionalnim reakcijama maloljetnika.

4.1.6. "Pečat" siromaštva

Nekoliko maloljetnika opisuje opterećenost siromaštvom i načinima dolaženja do novca, s čime se slaže i dosta roditelja. Neki maloljetnici se stide što nemaju kao njihovi vršnjaci i povlače se, drugi rade za nadnicu ili odlaze na deponiju smeća u potrazi za nečim što bi im donijelo dobit. Nekoliko je maloljetnika izgradilo "gorku" koncepciju dolaženje do novca bilo u formi "moram krasti od drugog da bih imao" ili u formi prosjačenja. Dosta maloljetnika opisuje i prepoznaće tešku ekonomsku situaciju u svojim porodicama u čemu vidi i uzrok prekida pohađanja škole. Većina roditelja, također, govori o teškoj i nesigurnoj finansijskoj situaciji, nezaposlenosti i bespomoćnosti u vezi s tim. Nekoliko roditelja pokazuje stid zbog situacije u kojoj žive, a neki izražavaju krivnju zbog nemogućnosti da zadovolje osnovne potrebe djece. Neki maloljetnici govore o radu za nadnicu ili drugim načinima rada kako bi imali novca za hranu i pomogli porodici. Roditelji o ovome ne govore, kao što ne govore niti u institucijama. Međutim, u institucijama više govore o tome da neki roditelji prisiljavaju djecu na prosjačenje. O prosjačenju djece više govore u kontekstu zlostavljanja.

4.1.7. Slika sebe i očekivanja u budućnosti

Većini maloljetnika ima neku sliku sebe u budućnosti i očekivanja od budućnosti. Dosta maloljetnika vidi sebe kao nekog ko imao završenu školu, neko zanimanje, posao, porodicu, svoj stan i drugačiju životnu situaciju od sadašnje. Nekoliko maloljetnika vidi sebe kao poznatog sportaša, dok nekoliko ih očekuje da će u budućnosti moći ispuniti svoje sadašnje dosta infantilne želje. Neki maloljetnici žele otići u drugu zemlju. Gotovo svi maloljetnici vide sebe kao osobe koje vode normalan život daleko od sudova, tužiteljstva, policije i drugih institucija. Malo maloljetnika ne vidi se u budućnosti i ne očekuje ništa od budućnosti. Nasuprot tome, većina roditelja ima dosta pesimističan pogled na budućnost svoje djece. Nekoliko roditelja želi samo da im djeca završe neku školu ili polože vozački ispit. U malo institucija

govore o budućnosti ove grupe mladih. U nekim institucijama njihovu budućnost vezuju za uspjehost institucionalne brige i institucionalnog provođenja programa resocijalizacije.

4.2. Porodica maloljetnika

U cilju boljeg razumijevanja problema maloljetničke delinkvencije i utjecaja porodice kao ključnog faktora koji doprinosi samoj pojavi ali i povlačenju maloljetnika iz delinkvencije, analizirali smo kako maloljetnici vide svoje porodice, kako roditelji vide vlastitu ulogu u tome i kako na porodicu gledaju institucije i nevladine organizacije. Također, smatramo da rezultati analize ovog dijela istraživanja mogu biti korisni u sagledavanju koliko se može utjecati da intervencije u porodici budu iskorištene u cilju tretmana, resocijalizacije i prevencije maloljetničke delinkvencije.

Iz analize rezultata vidljivo je da ima dosta sličnosti ali i razlika u gledanju na faktore u vezi s porodicom posmatrano iz ugla svih aktera ovog istraživanja. U pogledu mjesta življenja, većina intervjuiranih maloljetnika i porodica je iz ruralne sredine što može voditi ka zaključku da je više maloljetničke delinkvencije u ruralnim područjima. No, činjenica je da je mali broj maloljetnika i porodica iz gradskih područja prihvatile učešće u ovom istraživanju. Predstavnici institucija navode da je maloljetnička delinkvencija više prisutna u gradskim i prigradskim sredinama. Uzimajući u obzir navedeno, možemo reći da maloljetnici danas dolaze iz porodica koje žive kako u ruralnim tako i u urbanim sredinama.

4.2.1. Migracija porodica

Dosta maloljetnika i roditelja govori o čestim promjenama mjesta življenja. Neke porodice su prognane u ratu što je, zapravo, i bio razlog čestim promjenama mjesta stanovanja. Ove porodice i neki maloljetnici sadašnje mjesto življenja teško prihvataju. Neki roditelji zbog progona i življenja sa statusom "izbjeglice" pokazuju osjećaj

manje vrijednosti. Doima se da ih "izbjeglištvo" čini različitim u odnosu na druge. Na neki način ovo potvrđuju i u nekoliko institucija nazivajući ove porodice "doseđenicima". U institucijama naglašavaju da je neposredno poslije rata bilo više maloljetnika koji su dolazili iz prognaničkih porodica. Danas upućuju na to da je približno jednak maloljetnika koji su domicilni i onih čije su porodice prognane. Više porodica poslije rata je migriralo iz ruralne sredine u urbanu. Na teškoću u njihovoј prilagodbi u novoj sredini upućuju u nekoliko institucija. Za maloljetnike promjena mjesta boravka je bila značajan životni događaj. Dolaskom u novu sredinu suočili su se s novim okolnostima u kojima su morali da se izbore za sebe. Za neke maloljetnike ulazak u delinkvenciju u ovakvim okolnostima bio je način da budu prihvaćeni ili jednostavno da sve te promjene "prežive". Neki maloljetnici su mijenjali mjesto življenja zbog razvoda roditelja ili novog braka ili izlaska iz porodične zajednice ili zbog kulture življenja kao što je kod maloljetnika romske populacije. Zanimljivo je da u institucijama, posebno socijalnim službama, vrlo malo govore o riziku za djecu kada bivaju stalno izlagani promjenama mjesta življenja pa makar se to radilo i o preseljenju iz jedne ulice u drugu.

4.2.2. Struktura porodice

Kada govore o potpunim i nepotpunim porodicama u vezi s maloljetničkom delinkvencijom u institucijama primjećuju da postoji zabluda o tome da je više maloljetnika iz nepotpunih porodica. Predstavnici institucija tvrde, u odnosu na strukturu porodice, da nema pravila i da se u nekim slučajevima maloljetnici koji žive npr. samo s majkom prije potpuno povuku iz delinkvencije. Slično tome, i u ovom istraživanju bio je jednak broj maloljetnika iz potpunih i nepotpunih porodica. Prema broju članova u porodici većina intervjuiranih maloljetnika iz ruralnih sredina živi u višečlanim i višegeneracijskim porodicama. U institucijama ukazuju na specifičnost višeobiteljskih zajednica u kojima žive maloljetnici romske populacije. No, u institucijama naglašavaju da maloljetnici koji ponavljaju delinkventne radnje dolaze više iz nepotpunih porodica.

4.2.2.1. Promjene u strukturi porodice

U porodicama većine maloljetnika ovog istraživanja dogodile su se promjene u strukturi ili broju članova porodice. Promjene su bile zbog smrti jednog od roditelja, razvoda, zbog udaje sestre ili ženidbe brata, rađanja bratove djece, smrti brata, sestre, djeda, nene ili tetke. Nekoliko maloljetnika suočilo se s promjenom porodičnog konteksta ponovnom ženidbom/udajom oca/majke. Ovi maloljetnici pokazuju vidljivu teškoću u prihvatanju nove porodice i pokazuju to na način da za članove nove porodice koriste zamjenice "onaj" ili "oni". Većina maloljetnika iz nepotpunih porodica živi s majkom, a svega nekoliko s ocem ili djedom/nenom ili s drugim srodnicima. Zanimljivo je, da u institucijama o promjenama u strukturi porodice i gubicima koje su maloljetnici doživjeli vrlo malo govore.

4.2.2.2. Gubici u porodici

Dosta je porodica maloljetnika bilo izloženo različitim gubicima. U nekim porodicama je bilo više gubitaka ili zbog smrti članova porodice ili drugih prethodno pomenutih porodičnih okolnosti. Gubitke u porodici spominju i maloljetnici i roditelji/staratelji, ali o tome nerado govore ili izbjegavaju da govore. Neki maloljetnici kažu da se najčešće u njihovoju kući o tome ne priča. Deveterici maloljetnika je otac poginuo ili nestao u ratu, a dvojica su oca izgubila prirodnom smrću nakon rata. Trojici maloljetnika je umrla majka, a nekoliko ih je doživjelo gubitak brata ili sestre, djeda/nene, tetke ili drugog srodnika. Smrt člana porodice je događaj za koji maloljetnici navode da im je promijenio dotadašnji životni pravac. Dvojica maloljetnika su doživjela gubitak sigurnosti u porodici zbog razvoda roditelja, a nekoliko zbog duševne ili teške fizičke bolesti oca ili majke. Opisujući sadašnju situaciju većina maloljetnika govori o doživljenim promjenama koje su zapravo neprepoznati različiti gubici. Kao reakcija na navedene gubitke kod većine maloljetnika vidljiva je ljutnja, kod nekih reakcije po tipu "kratkog spoja", kod drugih su prisutna ambivalentna osjećanja prema bližnjima i stav nepovjerenja. Doima se da su ove reakcije odbrane od duboke tuge ali i možda jedini mogući način preživljavanja.

Roditelji, također, iskazuju teškoću koju osjećaju zbog razvoda ili gubitka bračnog druga. Većina ih se žali da se sami moraju nositi sa svim životnim problemima. Dosta ih navodi da nemaju potporu šire porodice niti zajednice i kako su usmjereni samo na vlastite, uglavnom nedovoljne resurse. Nekoliko roditelja izražava osjećaj nesigurnosti i bespomoćnosti pred povećanim zahtjevima i potrebama djece. Većina roditelja s djecom o tome ne razgovara. Jedna majka kaže da se krije od djece kada plače, kod drugog maloljetnika otac je nakon smrti supruge počeo konzumirati alkohol, a njega prepustio djedu. Taj osjećaj beznađa i bespomoćnosti se reflektira na djecu, te neka od njih prihvataju delinkvenciju kao način da izbjegnu neugodu navedenih osjećanja, da steknu prividan osjećaj moći i kao da nekom svojom (iako neprimijerenom) aktivnošću mogu promjeniti loše stanje i osjećanje.

4.2.3. Socijalno-ekonomска situacija

Tešku socijalno-ekonomsku situaciju u kojoj žive porodice maloljetnika prepoznaju kako maloljetnici i njihovi roditelji/staratelji, tako i institucije i nevladine organizacije. Neke porodice su u ovakvoj situaciji zbog progona, druge zbog gubitka posla i nezaposlenosti odrasle djece, kod nekih je u vezi sa somatskom ili psihičkom bolešću i invalidnošću oca. U institucijama i nevladinim organizacijama povezuju složenu socijalno-ekonomsku situaciju uz posljedice rata i poslijeratne promjene u društvu. U institucijama vide da su roditelji opterećeni egzistencijalnom brigom i da su djeca "prepuštena sama sebi" zbog čega su sklonija delinkventnom ponašanju.

No, u ovom istraživanju našli smo da nekoliko maloljetnika ima sasvim zadovoljavajuće ekonomski uslove. Neki maloljetnici žive u dosta bogatim i društveno utjecajnim porodicama. Također, u institucijama sistema prepoznaju da sve veći broj maloljetnika delinkventnog ponašanja dolazi iz porodica s dobrim socijalno-ekonomskim stanjem. Delinkventno ponašanje maloljetnika iz ovih porodica vide kao posljedicu većeg okretanja roditelja ka aktivnostima u vezi s postizanjem boljeg ili održavanjem postojećeg socijalno-ekonomskog statusa porodice.

4.2.4. Podrška proširene porodice i socijalna podrška

Dosta maloljetnika i porodica govori o podršci koju imaju od članova proširene porodice kao što su djedovi, nene, tetke, amidže (stričevi), dajdže (ujaci) ili drugi bliži srodnici. Ova podrška uključuje nekada materijalnu podršku, nekada je to verbalna podrška i razumijevanje. No, neki maloljetnici i njihove porodice opisuju kako nisu imali podršku, da su se sami u mnogim okolnostima morali snalaziti. Neki navode da su od proširene porodice doživjeli da budu odbijeni kada su tražili pomoć. Jedan maloljetnik je rođen kao vanbračno dijete, rastao je uz majku i bez podrške šire porodice. Zbog toga što nije imao oca u porodici i susjedstvu pogrdno je nazivan "kopile". Malo maloljetnika i porodica govori o podršci drugih i zajednice. Nekoliko ih je opisalo podršku i razumijevanje susjeda. Neki maloljetnici su govorili o podršci nastavnika, a nekoliko je opisalo podršku vršnjaka. Jedan broj porodica opisuje podršku koju su imali od socijalnih radnika.

4.2.5. Funtcioniranje nuklearne porodice

Većina maloljetnika porodičnu klimu sa sveukupnim porodičnim relacijama percipira kao nedovoljno sigurnu, nemoćnu, nedovoljno konzistentnu i koherentnu sredinu s nejasnim granicama i promjenljivim ulogama. Čini se da dosta maloljetnika, svjedočeći roditeljskim svađama ili nasilju, percipira da je roditeljski par kao kreator i čuvar granica i relacija u porodici prestao kao takav da egzistira. U institucijama sistema i nevladiniim organizacijama navode da su porodice maloljetnika dezorganizirane i nefunkcionalne i da su djeca zanemarena ili vaspitno zapuštena.

4.2.5.1. Komunikacija i odnosi

Iz intervjuja s maloljetnicima i roditeljima/starateljima dobili smo dosta različitih informacija o komunikaciji i percepciji odnosa u

porodici. Maloljetnici kada govore o svom odnosu prema članovima porodice onda taj odnos opisuju i kroz povjerenje i nepovjerenje ali i kroz strah da će biti kritikovani, optuživani, kažnjeni ili da će roditelji loše misliti o njima. Također, dosta maloljetnika tumači da ih roditelji ne razumiju; ne čuju šta govore ili ne slušaju; da im ne vjeruju; da ih okrivljuju i za nešto što nisu učinili i da ih gledaju kroz ranije loše ponašanje. Većina maloljetnika govori da ima najbolje odnose s majkom, nekoliko ih ima dobar odnos s ocem, starijim bratom ili sestrom ili djedom/nenom. Samo jedan maloljetnik ne nalazi nikoga u porodici za koga može reći da ima s njim dobar odnos. Maloljetnici kada govore o dobrom odnosu onda to povezuju s dobivanjem savjeta kakvi trebaju biti i kako se trebaju ponašati. Većina maloljetnika na ovaj način opisuje i komunikaciju s roditeljima. Često je komunikacija jednosmjerna u vidu izrečenih zabrana ili ograničenja u vezi s druženjem. Malo maloljetnika razgovara s roditeljima o svojim problemima, vršnjacima ili načinu kako provode slobodno vrijeme. Nekoliko maloljetnika govori o tome da roditelji s njima ne razgovaraju već da ih samo kažnjavaju. Neki maloljetnici s očevima uopće ne mogu uspostaviti komunikaciju zbog njihovog stalnog pijanstva ili zbog teške duševne ili fizičke bolesti. Dosta maloljetnika prepoznaže da njihovi roditelji imaju probleme u međusobnoj komunikaciji, da se često svađaju ili da često jedni s drugima ne govore.

Roditelji svoj odnos s maloljetnikom opisuju od jako dobrog odnosa do veoma lošeg kojeg karakterizira fizičko nasilje. Većina roditelja opisuje sadašnju teškoću u uspostavljanju komunikacije s maloljetnikom. Navode da su im djeca kući razdražljiva, da viču, galame, nekada psuju, eksplodiraju bez razloga, da ne poštuju ni njih ni druge ukućane, da ih ne slušaju, da odlaze od kuće kada hoće. Nekoliko roditelja pokazuje iscrpljenost zbog ovakvog ponašanja maloljetnika u kući. Više roditelja govori o tome da kada ne mogu razgovarati s maloljetnikom da tada koriste verbalnu ili fizičku agresiju. Nekoliko roditelja potražilo je pomoć od socijalnih radnika kako bi poboljšali svoju komunikaciju s maloljetnikom. Malo je roditelja koristilo dijalog s maloljetnikom pri rješavanju njegovog problema. U institucijama sistema i nevladinim organizacijama, također, nalaze da su odnosi i

komunikacija u porodici maloljetnika često loši i poremećeni, i da roditelji ne umiju ili ne znaju kako s djecom treba razgovarati.

4.2.5.2. Roditeljski nadzor i praćenje

Nekoliko maloljetnika opisuje da je bilo prepušteno samo sebi, da roditelji nisu pokazivali interesovanje ili brigu za njih. Neki maloljetnici navode da su bili bez roditeljske kontrole i nadzora. Većina maloljetnika slobodno vrijeme provodi s vršnjacima na ulici ili drugim mjestima bez znanja njihovih roditelja. Dosta roditelja prepoznaje da su bili zauzeti obezbjeđivanjem sredstava za život i da su djeca bila više bez nadzora. No, isto tako dosta roditelja biva zadovoljno površnom informacijom da vršnjak s kojim se druži njihovo dijete je iz "dobre porodice" ili da ne puši i ne pije. O navedenom govore i u institucijama sistema i nevladinim organizacijama. U nekim institucijama nedostatnu ulogu roditeljstva pripisuju ograničenim sposobnostima roditelja bilo zbog duševne bilo zbog teške tjelesne bolesti. U dosta institucija nedostatno roditeljsko praćenje i nadzor objašnjavaju ekonomski lošom ili predobrom situacijom. Ponekad se stiče dojam kao da je za sve "kriv novac" ili ga nema ili ima previše. U policiji se često susreću s djecom koja lutaju ulicama bez ikakvog roditeljskog nadzora.

4.3. Vršnjaci

U cilju boljeg sagledavanja utjecaja vršnjaka kao faktora koji značajno doprinosi samoj pojavi delinkvencije analizirali smo kako vršnjake vide maloljetnici, porodica i predstavnici institucija i nevladinih organizacija. Iz analize nalaza vidljivo je da između učesnika istraživanja ima dosta sličnosti ali i razlika u viđenju vršnjaka maloljetnika. Analizirajući kako roditelji vide vršnjake svoje djece nalazimo mali broj kodova što se može interpretirati kao razlog malog uvida u druženje ili malog pridavanja značaja vršnjacima njihove djece. Međutim, maloljetnici i institucije daju veliki značaj vršnjacima,

a institucije u svojim izjavama navode da vršnjaci imaju veliki utjecaj na uključivanje u delinkventne aktivnosti ali i na povlačenje iz istih. S tim u vezi kao i kod faktora porodica, važno je pitanje korištenja intervencija koje se tiču vršnjaka u tretmanu i prevenciji maloljetničke delinkvencije.

4.3.1. Kvalitet odnosa s vršnjacima

Kvaliteta vršnjačkih odnosa u smislu broja prijatelja, dužine trajanja i intenziteta druženja značajni su aspekti života većine maloljetnika. Većina maloljetnika percipira vršnjake kao prijatelje s kojima mogu dijeliti probleme i povjeravati tajne i većina ih njeguje jak intenzitet druženja, kontinuitet i zajedništvo. Neki maloljetnici opisuju da imaju više povjerenja u vršnjake nego u članove porodice. Nekoliko maloljetnika održava višegodišnje i vrlo bliske relacije s jednim ili dva vršnjaka od kojih su neki iz osnovne škole, neki iz srednje, a neki iz susjedstva ili su iz mjesta gdje su ranije živjeli. No, nekoliko je maloljetnika koji su se u vršnjake razočarali i izgubili povjerenje. Maloljetnici koji su počinili više krivičnih djela ili teška krivična djela navode da se ne druže s vršnjacima, a svoje vršnjake smatraju dosadnim. Većina roditelja maloljetnika procjenjuje druženje s vršnjacima kao dobro i bezazleno zajedničko provođenje vremena. Vršnjake vide kao dobru djecu iz dobrih porodica. Svega nekoliko roditelja zna da im se djeca druže s vršnjacima delinkventnog ponašanja ali tome ne daju veliki značaj. Neki roditelji nalaze i opravdanje za takvo ponašanje vršnjaka svoje djece. Malo je roditelja nezadovoljno društvom svog djeteta i doživljava da su im djeca takva zbog lošeg utjecaja vršnjaka. U institucijama i nevladinim organizacijama utjecaju vršnjaka na maloljetnike daju daleko veći značaj nego roditelji.

4.3.2. Slobodno vrijeme i aktivnosti

Slobodno vrijeme većina maloljetnika opisuje kako provodi s vršnjacima baveći se različitim i pozitivnim i negativnim aktivnostima.

Sličnu sliku slobodnog vremena maloljetnika daju i u većini institucija i nevladinih organizacija. Većina roditelja vjeruje da zna šta im djeca rade s vršnjacima, ali samo ih nekoliko govori da kontroliraju djecu. Nekoliko roditelja zna da maloljetnici u društvu s vršnjacima uzimaju alkohol i puše, a neki roditelji znaju da su njihova djeca s vršnjacima u delinkventnim aktivnostima. U nekoliko institucija ukazuju na razliku u načinu kako provode slobodno vrijeme maloljetnici iz imućnijih i maloljetnici iz siromašnijih porodica. Za jedne kažu da slobodno vrijeme provode vozeći motocikl ili uz TV i računar ili imaju neke djevojke, a da maloljetnici iz siromašnih porodica su više na ulici i ne znaju šta će od sebe. Neki navode da su maloljetnici na selu uglavnom kući i bez nekih sadržaja.

4.3.3. Udruživanje s vršnjacima u delinkventnim aktivnostima

Većina maloljetnika opisuje da je u delinkventne aktivnosti ušla na nagovor i u društvu jednog ili više vršnjaka. Nekada su ulazili u delinkventne aktivnosti da bi bili prihvaćeni ili dokazali se, nekada iz radoznalosti ili su delinkventne radnje imale neku formu "Robin Hud" ponašanja, a u nekim slučajevima to je bio način preživljavanja i dolaska do novca. Vrlo malo roditelja zna da im djeca udruženo s vršnjacima čine delinkventne radnje. Roditelji, uglavnom, ne govore o ikakvom udruživanju maloljetnika. Nasuprot tome, u institucijama dosta govore o udruživanju maloljetnika. Opisuju grupe maloljetnika koje su pod vođstvom starijih maloljetnika delinkventnog ponašanja ili punoljetnih delinkvenata. Unutar ovih grupa mlađi maloljetnici izloženi su pritisku, nasilju, zastrašivanju i primoravanju na činjenje krivičnih djela. Ovakva udruživanja su više prisutna u urbanim sredinama. U institucijama preovladava mišljenje da se maloljetnici najprije počinju međusobno povezivati u školi.

4.3.4. Pozitivna uloga vršnjaka

Nekoliko maloljetnika govori o pozitivnom utjecaju vršnjaka na njih u povlačenju iz delinkvencije. Uglavnom govore o vršnjacima iz razreda

ili susjedstva koji se bave sportom kao što je fudbal. Nekoliko roditelja, također, prepoznaje ove dobre utjecaje vršnjaka. U institucijama sistema ne govore o pozitivnim efektima vršnjaka ili vršnjačke grupe, ali u nevladinim organizacijama ističu važnost vršnjaka u promjeni ponašanja maloljetnika. Dobiveni nalazi o pozitivnom utjecaju vršnjaka na povlačenje iz delinkventnih aktivnosti kao i iskustva nevladinih organizacija u vezi s tim mogu biti dobar primjer kako koristiti vršnjake u intervencijama tretmana i prevencije maloljetničke delinkvencije.

4.4. Škola

Škola je jako zastupljena u razmišljanjima maloljetnika i predstavlja okosnicu njihovog prezentiranja sebe. Većina maloljetnika školsku situaciju povezuje sa svojom prošlošću, ali i s budućnošću kroz razmišljanja o profesionalnom opredjeljenju i osamostaljivanju. Završetak škole i sticanje zanimanja za dosta maloljetnika predstavlja garanciju njihove vrijednosti i potvrdu samopouzdanja. S tim u vezi dosta ih jasno izražava želju da hoće završiti školu i biti neovisni o roditeljima, ali istovremeno pokazuju teškoću u pohađanju škole i školskom uspjehu. Roditelji, također, razmišljaju o školi maloljetnika, ali većina ih nema velika očekivanja u pogledu škole i zadovoljava se osnovnom pismenošću djeteta, a neki i samo položenim vozačkim ispitom. Najveći broj maloljetnika je samo sa završenom osnovnom školom i najveći broj prekida dalje srednjoškolsko obrazovanje. Napuštanje školovanja posebno u osnovnoj školi prisutno je kod maloljetnika koji su ponavljali i činili teške delinkventne radnje. Također, maloljetnici pripadnici romske populacije vrlo rano napuštaju školu i imaju završena samo dva ili tri razreda osnovne škole. Većina maloljetnika ovog istraživanja koji su jedanput bili uključeni u delinkventne aktivnosti nastavlja sa srednjom školom. Roditelji ovih maloljetnika su više angažirani u školi. Oni kao i maloljetnici, zapravo imaju ambiciju u pogledu završavanja srednje škole a neki i fakulteta.

4.4.1. Ravnodušnost prema školi

Promjena mesta življenja, promjena škole i prelazak maloljetnika iz osnovne u srednju školu za većinu maloljetnika je teška situacija koja zahtijeva prilagođavanje na nove i drugačije školske uslove. Mnogi maloljetnici koji su doživjeli različite promjene školske situacije su više ili manje ravnodušni u odnosu na školu. Ravnodušnost prema školi vidi se i kod maloljetnika koji neuredno pohađaju školu, bježe s časova ili su nepažljivi u odjeljenju i koji imaju teškoću u ovladavanju školskim gradivom. Dosta maloljetnika, koji su često u školi na različite načine kažnjavani zbog problema u ponašanju ili od roditelja zbog neučenja, nema motivaciju da pohađa školu. Neki maloljetnici situaciju u vezi s pohađanjem škole i učenjem povezuju s porodičnom situacijom, siromaštvo, prezahtjevnim školskim programom, ambivalentnosti u odabiru škole, nepravednom odnosu nastavnika i nezainteresiranošću roditelja za njihovo školovanje. Možemo reći da se ravnodušnost maloljetnika u odnosu na školu vidi u njihovoj slaboj privrženosti školi i manjku želje za završavanjem škole i postizanjem dobrog uspjeha. Također, dosta je roditelja maloljetnika ravnodušno u odnosu na školovanje njihove djece. Neki od ovih roditelja su razočarani odnosom nastavnika i škole. Ova razočaranost u vezi je s izostankom pomoći nastavnika i škole na način i u obimu kako su roditelji očekivali. Nekako, sličnu sliku o interesovanju maloljetnika i njihovih roditelja za školu imaju i u institucijama i nevladinim organizacijama. Oni još tome dodaju da, zapravo i sama škola ne pokazuju neko interesovanje za ovu grupu djece.

Institucije sistema i nevladine organizacije nalaze kako je škola izgubila svoju odgojnu funkciju, da u školi nema interesovanja da na drugačiji način rade s djecom problematičnog ponašanja, te da su maloljetnici delinkventnog ponašanja marginalizirani. Oni naglašavaju da školski programi nisu prilagođeni sposobnostima djece; da nema dovoljno vannastavnih sadržaja; da je nedovoljan broj nenastavnog osoblja kao što su pedagozi, psiholozi ili potpuno izostajanje angažiranja socijalnih radnika. U nevladinim organizacijama ističu da izostaje povezanost i koordinacija između škola i sistema socijalne

zaštite u vezi s maloljetnicima delinkventnog ponašanja što rezultira prekidanjem daljeg pohađanja škole.

Čini se važnim istaći viđenje učesnika istraživanja same politike kažnjavanja u školi. Mnogi maloljetnici bili su u školi kažnjeni na različite načine kao što je kazna premještanja u drugu školu ili drugi razred ili kazna stajanje u čošku ili zabrana odlazaka na izlet/ekskurziju s razredom. Dosta maloljetnika kažnjavanje je doživjelo kao poniženje, a kod većine njih reakcija na kaznu je bila suprotna od očekivane. Jedna od reakcija je i snažnija privrženost vršnjacima delinkventnog ponašanja. Nekoliko roditelja je s ovakvom politikom škole razočarano, a za nevladine organizacije kažnjavanje djece u školi odražava odsustvo adekvatnog rada s djecom koja imaju probleme u ponašanju.

4.5. Susjedstvo

Različita je maloljetnička percepcija susjedstva. Neki doživljavaju susjedstvo kao sigurno i prijateljsko i odnose sa susjedima opisuju kao "normalne". Za neke susjedstvo su bliži rođaci. Drugi opisuju da u njihovom susjedstvu žive distributeri droge, bivši zatvorenici, kriminalci, alkoholičari i narkomani. Nekoliko maloljetnika navodi da se u njihovom bližem okruženju konzumiranje alkohola i upotrebu droga, kao i zatvorske kazne smatraju "normalnim". Neki maloljetnici opisuju susjede kao osobe u koje nemaju povjerenja, koje ih prate i šire o njima negativne priče ili ih prijavljuju policiji. No, većina maloljetnika o kvaliteti odnosa sa susjedstvom ništa ne govori i ne stiče se utisak postojanja dubljih odnosa sa susjedstvom ne samo maloljetnika već i njihovih porodica. Nekoliko maloljetnika i roditelja govori o obilježenosti u susjedstvu zbog delinkvencije, i da ih susjedi izbjegavaju. Poneki maloljetnik i roditelj opisuje podršku i razumijevanje susjeda. Većina predstavnika institucija sistema, mišljenja su da maloljetnici pokazuju delinkventno ponašanje zbog oponašanja drugih iz svog okruženja.

4.6. Socijalni servisi u lokalnoj zajednici

Generalno, socijalni servisi u općinama Tuzlanskog kantona su različito ali i nedovoljno materijalno-tehnički razvijeni i stručno osposobljeni. U općinama pretežno ruralnog karaktera osim centra za socijalni rad sa ili bez uposlenog socijalnog radnika drugih socijalnih servisa potpore maloljetnicima i porodicama nema. Nekoliko općina koje su više urbane kao i u Tuzli – sjedištu Kantona, centri za socijalni rad su generalno kadrovski više razvijeni, ali nemaju razvijenu zasebnu službu za problem maloljetničke delinkvencije. U Tuzli kao i u nekoliko drugih općina rad i aktivnost nevladinih organizacija na području maloljetničke delinkvencije više je prisutan. No, iako većina generalno govori da postoji saradnja u aktivnostima u oblasti maloljetničke delinkvencije, svi se slažu da ova saradnja nije zadovoljavajuća. Socijalni servisi kao i nevladine organizacije uglavnom su smješteni u sjedištima općina i teže su dostupni maloljetnicima i porodicama koji žive na selu. S druge strane, otežana dostupnost usluga socijalnih servisa dolazi i iz dijela koji se odnosi na stručnu osposobljenost uposlenih za rad s maloljetnicima delinkventnog ponašanja i njihovim porodicama. Nadalje, ove službe opterećene su i drugim brojnim slučajevima iz domena socijalnog rada kao i različitim administrativnim aktivnostima što ih čini manje dostupnim i učinkovitim u domenu maloljetničke delinkvencije. Uz navedeno većina iz socijalnih službi i nevladinih organizacija ukazuje na vrlo oskudna materijalna sredstva kojim ove institucije raspolažu. Navedene karakteristike u pogledu razvijenosti i dostupnosti socijalnih servisa utječu na promptnost reagiranja na maloljetničku delinkvenciju u lokalnoj zajednici i šire ali i na mogućnost i način adekvatnog i blagovremenog provođenja sudskeh mjera i intervencija.

4.7. Delinkvencija

U institucijama sistema procjena učestalosti činjenja različitih delinkventnih aktivnosti slična je procjeni koju smo dobili od maloljetnika. Većina maloljetnika ovog istraživanja bila je procesuirana

zbog lakših delinkventnih radnji kao što su: tuča, sitne krađe ili manji saobraćajni prekršaji, dok ih je manje bilo zbog teških delinkventnih radnji kao što su razbojništva, uništavanja tuđe imovine, drumske krađe i pokušaji ubistva. Međutim, roditelji nemaju puno informacija u kakve su sve delinkventne radnje njihova djeca uključena. Većina maloljetnika uključenih u ovo istraživanje nije ponavljala delinkventne radnje nakon što im je sud izrekao neku od mjera. Uglavnom, to su maloljetnici koji su slučajno ušli u delinkvenciju i gdje se porodica više angažirala u prevladavanju problema maloljetnika. Osim angažiranja porodice u povlačenju iz delinkventnih aktivnosti za ovu grupu maloljetnika bili su značajni vršnjaci nedelinkventnog ponašanja, bavljenje sportom, te njihova emocionalna reakcija stida i kajanja. Također, odlazak na sud i odgojna mjera pojačanog roditeljskog nadzora ili organa socijalne zaštite potpomogla je nekim maloljetnicima i roditeljima u pronalaženju načina izlaska iz delinkventnih aktivnosti.

4.7.1. Motivacija i ulazak u delinkvenciju

Većina maloljetnika je nesigurna u procjeni kakve su bile okolnosti ulaska u delinkvenciju. No, ipak dosta ih opisuje da su bile u vezi s vršnjacima. Nekoliko maloljetnika govori o promjeni životne situacije kao što je gubitak roditelja, promjena okruženja i školske sredine, dok neki okolnosti vezuju za siromaštvo, probleme u porodici kao što su svađe, usamljenost, odbacivanje i istjerivanje iz kuće. Maloljetnici, iako nesigurni u procjeni, ipak znatno više od svojih roditelja prepoznaju koje i kakve su to bile okolnosti u kojima su ušli u delinkvenciju. U pogledu motivacije možemo reći da je ona u našem istraživanju usko povezana s okolnostima ulaska u delinkvenciju. Osjećaj pripadanja grupi vršnjaka dosta maloljetnika navodi kao vodeću motivaciju. Kod nekih maloljetnika motivacija je bila potreba da budu prihvaćeni i lojalni vršnjacima, kod drugih potreba da zaštite ili pomognu vršnjaku ili prijatelju, a kod trećih da budu glavni ili popularni među vršnjacima u školi, na ulici ili u susjedstvu. Način rješenja ili nošenja s povređujućom situacijom

ili osveta bili su motivacija kod nekolicine maloljetnika. Nekoliko maloljetnika koji su ulazili iz jedne delinkventne aktivnosti u drugu, ne prepoznaće motivaciju opisujući to kao osjećaj da se više nisu mogli zaustaviti. Čini se kao da je opetovano ulazeњe u delinkventne aktivnosti nekakav oblik ovisničkog ponašanja ili kako kažu "ušlo je u krv".

Nekada je motivacija za delinkvenciju bila dokazivanje drugima ili izlazak iz usamljenosti ili situacije napušenosti i odbačenosti u porodici. No, nekada i forma preživljavanja u stvarnoj ili percipiranoj situaciji egzistencijalne ugroženosti ili neke druge opasnosti, kao što je nova sredina ili ugrožavajuće porodično okruženje. Kod nekih motivaciju smo mogli vidjeti i kao nesvjesnu potrebu za kažnjavanjem roditelja, ali i kao oblik dokazivanja "sada sam stvarno loš". Većina roditelja nalazi da su same okolnosti odrastanja i nezrelosti uvele njihovu djecu u delinkvenciju, dok neki povezuju ulazak u delinkvenciju s nedovoljnim nadzorom i kontrolom. Čini se kako dosta roditelja nalazi "djelinjasto" ponašanje kao osnovu delinkventnog ponašanja njihove djece. Okolnosti i motivaciju za delinkvenciju u institucijama sistema i nevladinim organizacijama nalazimo kroz njihova razmišljanja o faktorima delinkvencije. Većina smatra da je vodeća okolnost ulaska u delinkvenciju izostanak roditeljskog nadzora, kontrole i odgoja, a neki smatraju da je to ulazak u grupu vršnjaka ili starijih delinkvenata.

4.7.2. Reakcije na delinkvenciju

Kao što smo u prvom dijelu ovog poglavlja naveli većina maloljetnika je imala stid i kajanje kao reakciju na delinkventne radnje i posljedice tih radnji, dok je nekolicina tražila krivca u drugom ili opravdavala vlastito ponašanje. Također, dosta roditelja reagiralo je na delinkventno ponašanje svoje djece osjećajem stida ali je nekoliko roditelja pokušalo opravdati ponašanje djeteta ili umanjiti težinu takvog ponašanja.

Kada govore o reakciji drugih na njihovo ponašanje maloljetnici uglavnom opisuju reakciju roditelja, rođaka, susjeda, vršnjaka ili škole. Nekoliko maloljetnika opisuje da su im roditelji reagirali s

nevjericom i da su bili škorani, a dosta ih opisuje burne roditeljske reakcije u vidu galame, psovki, zabrana ili fizičkog kažnjavanja. Nekolicina maloljetnika navodi da su roditelji (uglavnom majke) reagirali razumijevanjem i pružanjem pomoći. Neke majke su ušle i u savezništvo s maloljetnikom na način da su delinkventne radnje skrivale od drugih članova porodice, posebno oca. Slično opisima roditeljskih reakcija koje su dali maloljetnici i većina roditelja svoje reakcije je tako opisala. Dosta roditelja je opisalo doživljaj šoka i nevjerice, a neki i osjećaj paraliziranosti. Nekoliko roditelja navodi da su morali uzeti tablete za smirenje, a nekoliko kako ih je to saznanje razboljelo. Također, dosta roditelja opisuje i svoje burne reakcije i to da su maloljetnike tukli. Neki roditelji reagirali su bespomoćnošću i tražili su pomoć od centara za socijalni rad ili drugih ustanova. Malo je maloljetnika koji opisuju izostanak bilo kakve reakcije i interesiranja njihovih roditelja, kao što je i malo roditelja koji nisu uopće reagirali na delinkventno ponašanje svoje djece. U pogledu percepcije roditelja kod samih reakcija maloljetnika na saznanje o njihovim delinkventnim aktivnostima prisutna je različitost. Neki roditelji su vidjeli strah kod djece, drugi su prepoznali ravnodušnost, treći kako se maloljetnici opravdavaju. Neki roditelji su imali strah od reakcije maloljetnika. Bio je to strah od agresije maloljetnika prema ukućanima, ali i strah da maloljetnik ne pobegne od kuće ili ne pokuša da se ubije.

Također, u odnosu na viđenje reakcije okoline i maloljetnici i roditelji daju sličan opis. Pojedini maloljetnici navode da je okolina reagirala na način da su ih označili kao kriminalce i kasnije "dežurne krvce za sve", a neki roditelji opisuju izolaciju gotovo cijele porodice i osudu okoline. Nekolicina misli da okolina otvoreno ne reagira ali da susjedi u svojim kućama o njima pričaju. Međutim, nekoliko maloljetnika je opisalo i podržavajuću reakciju okoline kao što su susjedi i rođaci, a o čemu su govorili i neki roditelji.

Većina maloljetnika navodi da su vršnjaci podržavali ili odobravali na neki način njihove radnje ili čak bili spremni preuzeti odgovornost na sebe. Jedan broj maloljetnika je primijetio kako vršnjaci nisu pokazali nikakvo interesovanje, dok su drugi doživjeli da su ih vršnjaci počeli provocirati ili izbjegavati ili nazivati pogrdnim imenima, npr.

”haparoš”. Nasuprot tome, nekoliko maloljetnika navodi da su ih vršnjaci kritizirali i pomogli im da izađu iz delinkvencije.

Svi u institucijama navode da na maloljetničku delinkvenciju reagiraju u skladu s propisanim procedurama i na način koji je u najboljem interesu za dijete. No, dosta maloljetnika ne percipira da institucije reagiraju onako kako je to u njihovom najboljem interesu. Neki maloljetnici opisuju grubost policije, jedan čak i primjenu fizičke sile. Dosta ih govori o poniženju kojeg dožive od policije posebno kada dođu po njih u školu. Dosta maloljetnika percipira da sud reagira na nepravedan način, a samo nekoliko ih govori o korektnoj reakciji suda. Većina maloljetnika opisuje reakciju socijalnih radnika kao formalnost koju oni trebaju izvršiti. Nekoliko maloljetnika navodi da je reakcija socijalnih radnika bila u vidu razumijevanja i želje da im pomognu, dok je nekolicina opisala da im je reakcija socijalnih radnika naštetila. Slično maloljetnicima i roditelji opisuju reakciju u institucijama od susretljive do povređujuće kao što su npr. optužbe upućene roditeljima da nisu djecu dobro vaspitali.

4.8. Mjere i intervencije

U institucijama sistema naglašavaju da su mjere koje se određuju maloljetnicima za delinkventne radnje jasno zakonski regulirane. U policijskim upravama naglašavaju da uglavnom provode represivne mjere i da u svom radu s maloljetnicima uključuju socijalnog radnika ili staratelja. Opisuju kako nastoje provoditi mjere na način koji nije povređujući za dijete. U tom smislu, u Tuzli kao sjedištu Kantona, pri policiji je formiran i zaseban odjel za maloljetnike, a prostor u kojem se obavlja rad s maloljetnikom je svojim enterijerom prilagođen ovom uzrastu. Nasuprot ovome, dosta maloljetnika opisuje mjere koje poduzima policija neugodnim, ponižavajućim, a u nekolicini slučajeva i povređujućim. Roditelji razumiju zašto policija mora doći u njihovu kuću ili u školu koju pohađa maloljetnik, ali je za nekoliko njih taj dolazak ponižavajući. U nevladinim organizacijama ističu dobru saradnju s policijom i važnost edukacije policajaca za rad s maloljetnicima.

U tužilaštvu navode da preferiraju odgojne preporuke kao što su izvinjenje oštećenom, nadoknada materijalne štete i rad u humanitarnoj organizaciji. No, iako preferiraju ove mjere one se vrlo rijetko i izriču. U općinskim sudovima maloljetnicima koji su prvi put počinili krivično djelo najčešće izriču odgojnu mjeru pojačanog nadzora roditelja ili organa socijalne zaštite, a u nekim slučajevima i disciplinsku mjeru. Provodenje ovih mjera i praćenje njihovog provođenja u nadležnosti je centara za socijalni rad. U većini ovih ustanova navode da u primjeni intervencija koje ulaze u okvir navedenih sudskeh mjera postoji nekoliko teškoća. O tome govore i u dosta drugih institucija i nevladinih organizacija. Uglavnom, teškoće dovode u vezu s malim brojem profesionalaca, opterećenošću drugim aktivnostima iz domena socijalne zaštite, opterećenošću administrativnim postupcima, kao i oskudnošću finansijskih i drugih materijalnih sredstava.

4.8.1. Intervencije u okviru izrečenih mjera

Intervencije koje najčešće primjenjuju u centrima za socijalni rad su savjetodavni i edukativni rad s maloljetnikom i porodicom. Ove intervencije socijalni radnici nekada provode odlaskom u porodicu maloljetnika tzv. "izlazak na teren", a nekada u prostorijama centra. U nekoliko centara za socijalni rad prisutna je nejasnoća u odnosu na značenje sudske mjeru "pojačan nadzor roditelja ili staratelja", koju većina provodi kroz intervencije pozivanja maloljetnika na razgovor u CSR i odlazak socijalnog radnika u porodicu maloljetnika. Maloljetnici i roditelji imaju i pozitivna i negativna iskustva u pogledu intervencija socijalnih radnika. Većina maloljetnika intervencije opisuje kao pozive socijalnih radnika na razgovor, a nekoliko ih govori i o dolasku socijalnih radnika u njihove kuće. Malo maloljetnika je govorilo o korisnosti razgovora sa socijalnim radnicima. Većina ih ne prepoznaje i ne zna šta trebaju oni i njihovi roditelji da rade. Dosta maloljetnika i roditelja intervencije u okviru ovih mjera opisuju kao evidentiranje njihove redovitosti u javljanju socijalnom radniku. Zanimljivo, samo je jedna nevladina organizacija direktno uključena u tretman maloljetnika delinkventnog ponašanja kroz program saradnje

s centrima za socijalni rad. U ovoj organizaciji navode da pružaju psihološke terapijske intervencije za maloljetnike i njihovu porodicu. No, u organizaciji smatraju da centri za socijalni rad u dovoljnoj mjeri ne koriste njihove kapacitete i usluge.

U ovom istraživanju svega dva maloljetnika su imala iskustvo tretmana u Disciplinskom centru. Razlog tome je što je ovaj centar počeo s radom godinu dana prije provođenja ovog istraživanja. Njihova iskustva nisu ni pozitivna ni negativna. Uglavnom to opisuju kao obavezu da dva sata budu u Disciplinskom centru. Maloljetnici ne nude više informacije o sadržaju rada. Jedan maloljetnik i njegov roditelj govore kako im za odlazak u Disciplinski centar treba novca, da ih put dosta košta i da oni to ne mogu činiti. Međutim, gotovo u svim institucijama imaju velika očekivanja od tretmana maloljetnika u ovoj ustanovi. Dosta ih govori o tome da se otvaranjem Disciplinskog centra napravilo više mogućnosti za primjenu različitih intervencija u tretmanu maloljetnika. Uposleni u Disciplinskom centru, također, imaju velike planove, ali su suočeni s ograničenim sredstvima i ograničenim brojem uposlenih profesionalaca obučenih za rad s maloljetnicima.

Za maloljetnike koji su počinili teška i ponavljavajuća krivična djela u sudu navode da izriču mjeru upućivanja u kaznenopopravni zavod ili upućivanje u maloljetnički zatvor. U institucijama sistema dosta govore o tome kako u FBiH nedostaje kapaciteta za provođenje ovih mjera. Nedostatku kapaciteta pripisuju i učestalo javljanje recidivizma. Nekoliko ih jako zagovara institucionalni tretman i navodi da se institucionalnim tretmanom može znatno više postići u suzbijanju recidivizma i u resocijalizaciji maloljetnika. Međutim, maloljetnici koji imaju iskustvo institucionalnog tretmana žale se na strogu strukturu, izoliranost, ponekad dosadu. Nekoliko maloljetnika opisuje da su u toku institucionalnog tretmana bili zlostavljeni od drugih maloljetnika, nekada i prisiljavani da ponovo čine krivična djela. Uposleni u kaznenopopravnoj ustanovi daleko više govore o problemima u vezi s institucionalnim tretmanom nego sami maloljetnici. Oni posebno ističu slabu povezanost sa zajednicom, nedostatak adekvatnih programa resocijalizacije i programa intervencija, a posebno upućuju na nedovoljan broj obučenih stručnjaka za rad s maloljetnicima.

4.8.2. Poboljšanje vlastitog tretmana

Poboljšanje tretmana većina vidi u multidisciplinarnom pristupu i povećanju broja profesionalaca različitih struka koji će se baviti maloljetnicima; drugačijoj organizaciji institucija s formiranjem zasebnih jedinica koje trebaju biti osposobljene za rad samo s problemom maloljetničke delinkvencije i njihovoj boljoj tehničkoj i materijalnoj opremljenosti. Moguće je poboljšanje tretmana umrežavanjem institucija i organizacija koje se bave problemom maloljetničke delinkvencije, boljoj koordinaciji rada ovih institucija, a neki naglašavaju i osnaživanje volonterizma u institucijama sistema. Također, naglašava se da je za poboljšanje tretmana bitno blagovremeno reagiranje i promjena gledanja u društvu na maloljetničku delinkvenciju kao i na profesionalce koji se bave problemom maloljetničke delinkvencije.

Roditelji i maloljetnici navode niz situacija gdje bi intervencija pedagoga škole i socijalnog radnika, bez posredovanja policije, bila efikasnija od nametanja čvrste policijske procedure uzimanja izjave i ophođenja sa maloljetnikom kao "kriminalcem" što utječe na formiranje identiteta u tom veoma osjetljivom razvojnog periodu. Osnaživanje strukture porodice, potpora roditeljima u prevladavanju teškoća s kojima se susreću mogao bi biti jedan od programa za poboljšanje intervencije. Nedovoljna je uključenost profesionalaca mentalnog zdravlja u preventivnom djelovanju u slučajevima kada se u ranoj dječijoj dobi uoče poremećaji ponašanja u školi, ali i u samom tretmanu maloljetnika. Nedovoljno se koriste potencijali nevladinih organizacija u tretmanu maloljetničke delinkvencije.

4.9. Reakcija zajednice na maloljetničku delinkvenciju

Reakciju zajednice na maloljetničku delinkvenciju u ovom istraživanju analizirali smo kroz ključne nalaze koje smo dobili u vezi s prevencijom delinkvencije i resocijalizacijom maloljetnika. Ovaj segment smo mogli direktno vidjeti kroz rezultate dobivene iz intervjuja institucija i nevladinih organizacija, ali i indirektno iz intervjuja s maloljetnicima i njihovim roditeljima.

4.9.1. Aktivnosti prevencije

Većina nevladinih organizacija opisala je različite programe prevencije maloljetničke delinkvencije gdje su u fokusu djeca marginaliziranih grupa, djeca iz rizičnih porodica i školska djeca. Dosta ih govori da je cilj ovih programa razvijanje i osnaživanje socijalnih kompetencija djece. Uglavnom, u nevladinim organizacijama ističu da ove programe realiziraju u saradnji s različitim institucijama sistema. U ovom istraživanju većina ih je istakla programe "Stop maloljetničkoj delinkvenciji" i "Stariji brat, starija sestra" kao uspješne programe prevencije koji su realizirani u saradnji više institucija i više nevladinih organizacija. Samo jedna nevladina organizacija provodi prevenciju recidivizma kroz terapijski rad s djecom koja su došla u sukob sa zakonom. Većina preventivnih programa realizirana je na inicijativu nevladinih organizacija. U institucijama sistema naglašavaju problem finansiranja ovakvih programa, ali većina ih ističe da u saradnji s nevladnim organizacijama rado učestvuju u njihovom provođenju.

Osim navedenog, u ovom istraživanju dobili smo da značajne preventivne aktivnosti provodi MUP i policijske uprave. U prevenciji maloljetničke delinkvencije u ovim institucijama navode da važnu ulogu ima policijski rad u zajednici tzv. "policajac u zajednici". Disciplinski centar kao ustanova za provođenje disciplinskih mjera u saradnji s drugim institucijama i nevladnim organizacijama ima programe primarne prevencije po školama, te preventivno djeluje kroz tretman djece s problematičnim ponašanjem i tretman maloljetnika kojima je izrečena disciplinska mjera. U kaznenopopravnom zavodu nastoje svoje aktivnosti usmjeriti na prevenciju recidivizma i socijalnih posljedica maloljetničke delinkvencije, te redukciju stigme. Nasuprot MUP-u i policijskim upravama, u gotovo u svim centrima za socijalni rad navode da nisu dovoljno uključeni u aktivnosti prevencije, da sami nemaju dovoljno osoblja i sredstava da poduzimaju neke preventivne aktivnosti. U ustanovama za djecu bez roditeljskog staranja u aktivnosti prevencije ubrajaju pedagoško-psihološki i odgojni rad s djecom, te ranu identifikaciju problematičnog ponašanja kod djece i blagovremeno djelovanje. Također i u hraniteljskim porodicama su

više usmjereni na praćenje djece, razgovor s djecom, strukturiranje vremena i određivanje granica.

4.9.1.1. Efekti preventivnih aktivnosti i mogući pravci djelovanja

Većina iz institucija sistema i nevladinih organizacija navodi da provedene preventivne aktivnosti imaju pozitivne efekte, a koji se očituju u smanjenju broja maloljetnika delinkventnog ponašanja. U nekoliko institucija izražavaju određen nivo skepticizma i sumnjičavosti u pogledu efekta preventivnih aktivnosti. Mali broj ih izražava sumnju u mogućnosti prevencije delinkventnog ponašanja objašnjavajući to genetskom predodređenošću ili okolnostima odrastanja kao što je odrastanje uz roditelje koji su problematičnog ponašanja ili psihički bolesni. Većina, ako ne i svi, navode da za poboljšanje vlastitih aktivnosti u prevenciji trebaju veći broj različitih stručnjaka, materijalna sredstva i bolju tehničku opremljenost. Nekoliko ih vidi poboljšanje aktivnosti u prevenciji u boljoj uvezanosti i saradnji s drugima, povećanju broja usluga koje nude, proširenju programa prevencije koji daju dobre rezultate.

Učesnici istraživanja govore o čitavoj lepezi mogućnosti za aktivnosti u prevenciji. Većina sugerira profesionalno i materijalno osnaživanje institucija sistema, uvođenja socijalnog radnika u škole, uspostavljanja tješnje saradnje među institucijama i nevladnim organizacijama, umrežavanje i planiranje različitih zajedničkih programa na nivou lokalnih zajednica. Nekoliko ih smatra za aktivnosti prevencije da je vrlo korisno angažiranje volontera-građana i medija. Nekoliko ih upućuje na važnost istraživanja uzroka maloljetničke delinkvencije i na temelju toga sačinjavanje ciljanih programa prevencije. Za hraniteljske porodice čini se da bi dobri preventivni postupci bili ukoliko bi se djeca bez roditeljskog staranja više smještala u hraniteljske porodice, a manje u domove i slične institucije.

4.9.2. Aktivnosti resocijalizacije i reintegracije

Nalazi dobiveni u ovom istraživanju upućuju da je izostala reakcija zajednice na potrebe maloljetnika u resocijalizaciji i reintegraciji u zajednicu. Većina kada govorи o resocijalizaciji i reintegraciji, zapravo govorи o maloljetnicima kojima je izrečena disciplinska ili zavodska sudska mjera. Maloljetnici poslije provedene mjere tretmana, npr. u odgojno-popravnoj ustanovi ili drugoj instituciji, nemaju u zajednici na raspolaganju nikakav oblik brige kojim bi bio potpomognut njihov povratak u porodicu i zajednicu. Većina u nevladinim organizacijama i u dosta institucija izražava zabrinutost zbog izostajanja ovakvih programa tretmana koje označavaju postpenalnim tretmanom. Postpenalni tretman smatraju važnim za prevenciju maloljetničkog recidivizma.

U odnosu na napore koji se ulažu u reintegraciju/integraciju i resocijalizaciju mlađih osoba delinkventnog ponašanja svi navode da do sada u ovaj dio brige oko maloljetnika nije uloženo dovoljno napora. Većina nalazi da je za reintegraciju/integraciju potrebno uključivanje društva u cjelini, ulaganje više sredstava, veći nivo saradnje među akterima zajednice koji su nositelji brige za mlade. Među učesnicima istraživanja postoji nesuglasje oko toga u čijoj nadležnosti je provođenje postupaka integracije/reintegracije i resocijalizacije, kao i oko modela reintegracije. Nekoliko ih navodi da treba formirati odjeljenja ili službe sa specijaliziranim timovima koji će se baviti isključivo problemom reintegracije/integracije maloljetnika. Neki nalaze da je model domova dobar model pripreme maloljetnika za reintegraciju i resocijalizaciju, a neki preferiraju model koji bi uključivao savjetodavni rad s porodicom i materijalnu podršku maloljetniku kroz radnu ili drugu aktivnost. Nekoliko nalazi da obezbjeđivanje nekog oblika stimulacije za maloljetnika, te profesionalno ospozobljavanje i zapošljavanje može biti dobar model reintegracije i resocijalizacije.

U pogledu resocijalizacije maloljetnika koji su počinili lakša krivična djela i kojima je sud izrekao mjeru nadzora roditelja ili organa socijalne zaštite, većina smatra da intervencije u porodici, rad

s maloljetnicima i sa školom u ponovnom prihvatanju maloljetnika u porodicu i školu mogu biti postupci resocijalizacije maloljetnika. Također, većina ih smatra da i u ovom segmentu izostaje sistematičan i uvezan rad i da maloljetnici i porodice uglavnom budu prepušteni sami sebi. Zaključno, povećanje broja stručnog osoblja u institucijama sistema, koordinirano djelovanje i uvezivanje s nevladinim organizacijama na svim nivoima u prevenciji, intervenciji i tretmanu, odnosno socijalizaciji i sprječavanju recidivizma moglo bi donijeti dugoročno pozitivne efekte za porodicu i maloljetnike, a i čitavo društvo.

5. TIPOLOGIJA RAZLIČITIH EVOLUCIJA

Azra Arnautović, Fatima Bećirović, Elmir Ibralić, Erna Lučić

Uvod

Teoretski pristupi delinkvenciji primarno su usmjereni na traženje generalne, opće teorije koja je u osnovi svih delinkvencija, npr. kao što je teorija socijalne kontrole, socijalnog učenja, niske samokontrole itd. (Brennan i sar., 2008). Osim toga, postoje pokušaji integracije različitih elemenata ovih teorija u jedan jedinstveni opći model delinkvencije (Sampson i Laub, 2005). Nasuprot ovome pristupu u čijoj osnovi je tipologija delinkvencije ili taksonomski pristup, oslanja se i prihvata teoretski pluralizam. Cilj taksonomskog pristupa je razvrstati populaciju maloljetnih delinkvenata u više kategorija ili podtipova koji mogu reprezentirati različite uzročne procese (Brennan i sar., 2008). Postoji nekoliko pristupa tipologiji maloljetničke delinkvencije a koji se mogu svrstati u dvije osnovne grupe: tipologija temeljena na empirijskim postupcima i tipologija zasnovana na procesu analize slučajeva kvalitativnom metodom istraživanja.

Moffitt (1993), Lykken (1995), Brennan i sar. (2008) su empirijskim postupcima uz primjenu instrumenata procjene koji su konstruirani na teoretski već poznatim faktorima rizika delinkvencije dali nekoliko tipologija delinkvencije. Tako, Moffit (1993) uvodi dva tipa maloljetnih delinkvenata na osnovu dobi javljanja problematičnog ponašanja i njegovog trajanja. Prvu grupu čine delinkventi koji u ranim godinama razvoja počinju s problematičnim ponašanjem i kod kojih perzistira asocijalno ponašanje u kasnijoj dobi. Ovu grupu označava cjeloživotnom ili kontinuiranom delinkvencijom (engl. life-course persistent). Drugu grupu čine adolescenti kod kojih se delinkventno ponašanje javlja kratak period u adolescenciji kao posljedica jaza između biološke zrelosti i socijalne nezrelosti u kombinaciji s izlaganjima mogućnosti učenja delinkventnom ponašanju. Ovu grupu označava adolescentnom delinkvencijom

(engl. adolescent – limited). Slična Moffitinoj tipologiji je i tipologija Pattersona (1995) u okviru teorije prisile, koja je također usmjerena na dob javljanja delinkvencije. I jedna i druga teorija naglašava važnost roditeljskog ponašanja u razvoju delinkvencije. Razlika između ovih teorija je u tome što Moffit u kontinuiranoj delinkvenciji uključuje i ulogu bioloških faktora, neuropsihološkog deficit-a. Neuropsihološki deficit-i narušena porodična okolina zajedno dovode do razvoja ranog delinkventnog ponašanja. Patterson razvoju delinkvencije s kasnim početkom pripisuje druženju s devijantnim vršnjacima do kojeg dolazi zbog smanjenog roditeljskog nadzora, dok ga Moffitt pripisuje povećanoj želji za autonomijom koja se javlja u vrijeme adolescencije i druženju s devijantnim vršnjacima (Vrselja, 2010). Neke tipologije su temeljene na učestalosti delinkvenih radnji i ozbiljnosti delinkventnog djela (Dunford i Elliott, 1984), druge prema obrascu delinkventnog ponašanja (Loeber i sar., 1991), treće prema povezanosti viktimizacije i delinkvencije (Cuevas i sar., 2008) ili na temelju profila ličnosti (Glaser, Calhoun i Petrocelli, 2002), ili drugih parametara (Brennan i sar., 2009).

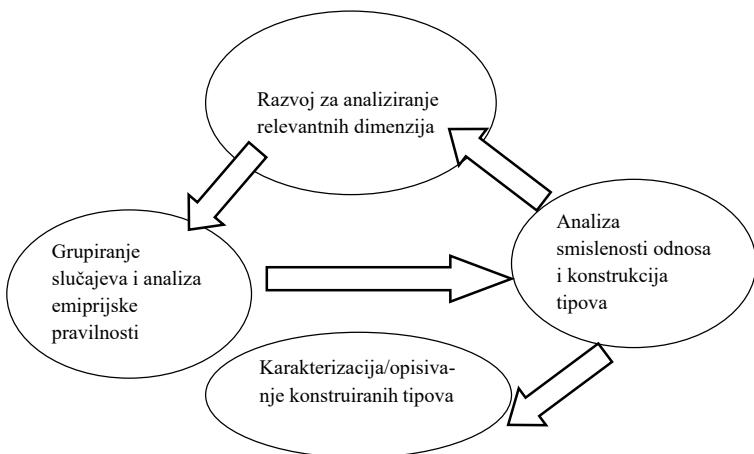
U ovom istraživanju vodeći se glavnim istraživačkim pitanjem koje je sadržano u razumijevanju kako različiti konteksti socijalizacije utječu na razvoj maloljetničke delinkvencije u poslijeratnoj BiH, postavili smo sljedeće ciljeve: pronaći zajedničke dimenzije evolucije maloljetničke delinkvencije i na temelju toga konstruirati tipove evolucije maloljetničke delinkvencije, te na taj način razumjeti moguće puteve razvoja maloljetničke delinkvencije u postkonfliktnim i tranzicijskim zajednicama.

Metodologija tipologije

U ovom istraživanju tipologija je definirana kao sistem klasificiranja homogenih subgrupa iz velike heterogene grupe. Osnovni zahtjev tipologije kojeg smo se pridržavali u istraživanju bilo je postizanje tzv. unutarnje homogenosti na nivou tipa i vanjske heterogenosti na nivou tipologije (Kluge, 1999). Navedeno znači da je unutar jednog tipa morala postojati što je više moguća sličnost u analiziranim dimenzijama i što je moguće više izražena različitost u

analiziranim dimenzijama među tipovima. Klasificiranje subgrupa rađeno je na temelju dimenzijskoj skale koje su definirane tokom samog procesa analize prikupljenih podataka u skladu s postupcima kvalitativnog metoda istraživanja (Kelle i Kluge, 1999).

Uzorak za analizu sačinjavalo je 38 maloljetnih delinkvenata u dobi 14–18 godina s područja Tuzlanskog kantona. Tipologija je rađena na temelju podataka dobivenih analizom intervjeta s maloljetnim delinkventima. Postupak tipologije evolucija maloljetničke delinkvencije u ovom istraživanju sadržavao je nekoliko koraka. Prvi korak bio je empirijski dio tipologije. U ovom dijelu smo grupirali sve slučajeve na temelju nekoliko aspekata: sudska mjera, recidivizam, struktura porodice, gubici u porodici i migracijski status porodice (tabela 1). Također, definirali smo i osnovne pojmove koje smo koristili u ovom istraživanju tipologije (prilog 1). Prema Kelle i Kluge, (1999), sljedeći korak tipologije sadržavao je kvalitativnu analizu intervjeta i postupak dimenzioniranja, tj. razrađivanje dimenzija (shema 1). Ovaj korak razrađivan je na način da smo prvo analizirali nekoliko karakterističnih aspekata do kojih smo došli procesom analize intervjeta: životna situacija, slobodno vrijeme, vršnjaci, porodični odnosi, porodična situacija, komunikacija, susjedstvo, odnosi s institucijama, okolnosti delinkvencije, ulazak u delinkvenciju, reakcija na delinkvenciju, percepcija sebe u budućnosti. Naredni postupak tipologije bio je pronalaženje i unošenje ključnih elemenata iz komentara i navoda intervjuiranih maloljetnika u svaki od navedenih aspekata. Na ovaj način formirali smo mapu karakterističnih aspekata za svaki slučaj i analizirali empirijsku pravilnost i smislenost u odnosima. U završnom dijelu tipologije grupirali smo slučajeve prema sličnosti u odnosu na odabранe aspekte, konstruirali smo na temelju toga moguće tipove evolucije maloljetničke delinkvencije. Konstruirane tipove maloljetničke delinkvencije smo opisali uz pomoć navedenih aspekata koje smo grupirali prema njihovom odnosu u sljedećih nekoliko karakterističnih dimenzijskih skala: delinkvencija, (re) socijalizacija, privrženost porodici i odnosima, mreža vršnjaka i odnos, slika sebe u budućnosti, reakcija maloljetnika na odgovor drugih na delinkventno ponašanje. Svaki od konstruiranih tipova ilustriran je jednom vinjetom.

Shema 1. Faze tipologije evolucija maloljetničke delinkvencije

Tabela 1. Grupiranje maloljetnika delinkventnog ponašanja na temelju sudske mjere i porodičnog konteksta

Porodični kontekst	Sudska mjera					
	Odgojne mjere			Zavodske mjere (n = 8)		
	Nadzor roditelja (n=16)	Nadzor organa starateljstva (n=10)	Disciplinska mjera (n =4)			
Struktura porodice	Potpuna porodica (n = 19)		8	4	2	5
	Nepotpuna (n = 19)	Odrasta s ocem (n = 6)	1	1	2	2
		Odrasta s majkom (n = 10)	5	5	-	-
		Odrasta s nenom i djedom (n = 3)	2	-	-	1
Gubici u porodici	Bez gubitaka (n = 28)		13	6	2	7
	Gubici (n=10)	Smrt majke (n = 3)	-	-	2	1
		Smrt oca (n = 2)	1	1	-	-
		Otac poginuo u ratu (n = 5)	2	3	-	-
Migracija	Domicilno (n = 28)		12	6	4	6
	Povratnici (n = 1)		-	-	-	1
	Raseljena lica (n = 8)		4	4	-	-
Recidivizam	nije prisutan (n = 23)		16	5	2	-
	prisutan (n = 15)		-	5	2	8

Utjecaj faktora u vezi s porodicom na razvoj maloljetničke delinkvencije ima dugo razmatranu historiju (Hirsch, 1969; Rankin, 1983). U istraživanjima su razmatrani odnosi različitih aspekata porodice i maloljetničke delinkvencije kao što su: "broken home" i intaktnost porodice, kohezivnost, roditeljski nadzor, zapostavljanje i zlostavljanje djece, privrženost djece roditeljima, promjene u porodici kao što su iznenadne smrti i gubici, nezaposlenost, posljedice zloupotrebe alkohola i psihoaktivnih supstanci itd. (Demuth i Brown, 2004; Gorman-Smith i sar., 1998; Wasserman i Seracini, 2001). U našem istraživanju razmatrali smo maloljetničku delinkvenciju u odnosu na potpunost (intaktnost) i migracijski status porodica (kontekst postratne situacije) s jedne strane, i s druge strane, aspekt izrečene sudske mjere. Disciplinsku i zavodsku sudsку mjeru imao je veći broj djece iz populacije domicilnog stanovništva gdje je porodica potpuna i bez gubitaka. Međutim, u grupi djece s gubicima i iz nepotpunih porodica s disciplinskom i zavodskom mjerom bilo je više onih koji su odrastali uz oca i imali gubitak majke. Wright i Wright (1995) navode da jednoroditeljske porodice više produciraju maloljetničku delinkvenciju nego porodice u kojima djeca odrastaju uz oba roditelja, što je suprotno rezultatima našeg istraživanja. Čini se da su više porodični procesi nego struktura porodice povezani s maloljetničkom delinkvencijom, što pokazuje i istraživanje Macka (2007).

Rezultati i diskusija

U ovom istraživanju prethodno opisanim procesom tipologije konstruirali smo četiri karakteristična tipa evolucije maloljetničke delinkvencije koje smo opisali karakterističnim dimenzijama do kojih smo došli kvalitativnom analizom podataka. Tipovi evolucije maloljetničke delinkvencije karakterizirani su tipom delinkvencije, nivoom porodične podrške i privrženosti porodici, značajnošću mreže vršnjaka na promjenu u ponašanju, efektom sudske mjere, verbaliziranim i pokazanim osjećajem stida, nivoom ponovne uključenosti u društvo bilo kroz sportske ili druge školske i vanškolske aktivnosti.

Tip 1–Ovaj tip evolucije maloljetničke delinkvencije karakterizira slučajno ulazeњe u delinkvenciju (situaciona delinkvencija); privrženost porodici, angažiranje porodice u prevladavanju problema maloljetnika, stabilni unutarporodični odnosi; uspješan tok procesa resocijalizacije; značajne mreže vršnjaka i njihov pozitivan utjecaj, bavljenje sportom; prisutan osjećaj stida i kajanja; pozitivan efekat odgojne mjere pojačanog roditeljskog nadzora.

Ulazak u delinkvenciju bio je slučajan, situacijski i dijelom je to bio dio svakodnevnih nestašluka, igre i druženja s vršnjacima. Radilo se o nepoštivanju saobraćajnih propisa, međusobnim školskim tučama i krađi manje vrijednih predmeta, rušenju ograde u igri, zastrašivanju vršnjaka koji se ne solidariziraju s razredom, lažnoj dojavi bombe u školi. Većina maloljetnika ovog tipa našla se samo jednom u situaciji delinkvencije, a dva su imala još jedan recidiv. Oni dolaze uglavnom iz potpunih porodica, samo nekoliko ih je iz nepotpunih zbog smrti jednog od roditelja ili zbog razdvajanja roditelja. Većina maloljetnika su domicilni, podjednako urbanog i ruralnog porijekla. Maloljetnici su privrženi porodici i govore o podršci koju imaju unutar porodice. Karakterizira ih značajna vršnjačka mreža, pozitivan utjecaj vršnjaka i dosta zajedničkih aktivnosti koje su većinom u vezi sa sportom. Neki od maloljetnika govore o podršci u školi, ovladavanju vještinom nenasilnog rješavanja problema. Za ove maloljetnike karakteristično je to da dolaze iz manje-više prosocijalnog okruženja. U osnovnoj školi (do sedmog razreda) većina ih je bila dobrog vladanja i postizali su prosječan uspjeh u školu (od dobar, vrlo dobar do odličan – nekoliko). Prelazak u srednju školu na neke od maloljetnika je utjecao da se odvoje od društva iz osnovne škole, a izbor novih drugova je bio povezan s putovanjem do škole, treniranjem određenih sportova, odlaskom u obližnji kafić ili s vršnjacima iz susjedstva. Pri opisivanju susjedstva u najvećem broju govore da su odnosi dobri ali kada opisuju te odnose primjećuje se da u stvari nema neke određene relacije, čak postoji distanca. Promjene mjesta življenja, preseljenje u drugu kuću, stan, ulicu, promjena škole su podaci koji nisu bili vidljivi kao faktori koji su utjecali na delinkvenciju. Neki su bili žrtve međuvršnjačkog nasilja u obliku ponižavanja i omalovažavanja. Većina maloljetnika

ovog tipa se pridržava konvencionalnih stavova, a zbog angažovanja u delinkventnom ponašanju imaju osjećaj stida i kajanja zbog nalaženja u situaciji delinkvencije. U budućnosti ovaj tip delinkvenata ne želi da nosi stigmu kojom su obilježeni u periodu činjenja djela i kažu da: "neću da imam mrlju u dosijeu" (P9:506). Žele završiti školu, imati posao, biti samostalni i formirati svoju porodicu. Mjera izrečena ovim maloljetnicima bila je odgojna mjera pojačanog nadzora roditelja. Za neke od maloljetnika mogući doprinoseći faktori razvoja maloljetničke delinkvencije iz ugla ovog tipa maloljetnika bila bi teškoća u prilagodbi na nove školske okolnosti (prelazak iz osnovne u srednju školu) ili nešto manji nadzor roditelja ili radoznalost u vezi s novom vršnjačkom grupom, isprobavanje novih i drugačijih aktivnosti.

Vinjeta 1. ZAŠTIĆENI

Jasenko, je šesnaestogodišnjak, učenik završnog razreda trogodišnje škole, živi s majkom, bratom i bratovom suprugom u porodičnoj kući na selu, nedaleko od općine u kojoj pohađa srednju školu. Otac mu je umro kada je završavao osnovnu školu. Doima se vrlo komunikativnim, otvorenim i susretljivim dječakom. Jasenko govori o lijepom djetinjstvu, zadražava idealnu sliku roditeljskog para opisujući lijep odnos između svojih roditelja. Porodična kuća u kojoj živi doima se lijepo urednom i odaje utisak domaćinske atmosfere. Jasenko ima svoju sobu, kaže samo sećija ima, i ništa više. Želi TV ali zna da ga ne može kupiti. Žive skromno od porodične penzije, a čije primanje ovisi o Jasenkovom pohađanju škole. Govori o dobrim odnosima u svojoj porodici, podršci i razumijevanju koje ima od mame, brata, tetke za koju kaže da je od očeve smrti stalno uz njih. Također, govori o osjetljivosti njegove porodice na priču o smrti njegovog oca čime objašnjava i izostanak priče o tome. Ni sam ne želi pričati o gubitku oca, kaže da mu je teško. Istiće svoju vezanost za majku s kojom ima, kako opisuje, najbolje odnose, ali joj se ipak ne može o svemu povjeravati. Sjeća se perioda pohađanja osnovne škole i granica koje su mu roditelji postavljali, kao npr. ograničeno vrijeme za izlazak, kontrola druženja. Teško mu je što mu nisu dozvolili

odlazak na eksurziju u osmom razredu, ali to objašnjava finansijskim problemima. Ponekad misli da ga niko ne razumije.

U školi nema problema, dobar je učenik i zadovoljan je izborom škole. Ima dobre odnose s vršnjacima iz škole i susjedstva. S nekim od njih provodi slobodno vrijeme baveći se fudbalom, trči svaki dan, nekada odlazi u teretanu. Ranije je trenirao karate. Ima djevojku i sada jednog druga koji je stariji od njega i koji mu pomaže savjetima. U osnovnoj školi znao je burno reagovati i potući se s vršnjacima. Nekada je znao bježati s nastave. Vezuje ga lijepo sjećanje za takmičenja u sportu u osnovnoj školi, matarsko veče, ali i teškoća pri rastanku s nastavnicima i drugovima iz razreda na kraju osnovne škole. Susjedstvo mu je dobro, tu je i rođen, a sjeća se da je imao dobro djelatnjstvo. Dobro se slaže sa svima u mjestu gdje živi osim s jednom susjedom koja ga nervira i za koju vjeruje da ga prati.

Govori da osim tuča s vršnjacima, ponekad bježanja s časova, potpisivanja peticije protiv nastavnice, ponekad uzimanja alkohola nije pravio probleme do prvog razreda srednje škole kada je slučajno s vršnjacima srušio ogradu susjednog dvorišta. Susjed koji je ujedno i vjerski službenik u selu, prijavio ga je policiji, pokrenuta je tužba i sud je donio odluku pojačanog nadzora roditelja. Brat, majka i tetka su bili uz njega, pomogli su mu a najviše mu je pomogao stariji drug savjetima i odlasci na radionice o nenasilnom rješavanju problema koje je škola organizirala. Radionice su mu pomogle da kontrolira ponašanje i da izade iz situacija koje ga ljute. Ima osjećaj krivnje i stida što se to dogodilo.

Sada želi završiti srednju školu i fakultet. Jednim dijelom motivacija za nastavak školovanja je i porodična penzija od koje svi žive, osjeća da je njegova obaveza prema majci i porodici da se školuje dok majka ne stekne uslove da bude korisnik penzije. Vidi sebe za 20-tak godina oženjenog, zaposlenog i kako živi mirnim, lijepim porodičnim životom.

Ovaj tip delinkvencije Moffit (1993) svrstava u tip delinkvenata koje označava kao adolescentna delinkvencija, Loeber i sar. (1991) kao preddelinkventna, Brennan i sar. (2008) svrstavaju u četvrti tip delinkvencije koji su označili kao normalni "akcidentalni/situacijski"

delinkventi. Lykken (1995) također ovu subgrupu maloljetnika opisuje kao "normalan" tip sa solidnom socijalizacijom i kompetentnim roditeljima. Slično nalaze i drugi autori i delinkvenciju ove kategorije često objašnjavaju situacionim-akcidentalnim faktorima ili utjecajem vršnjaka (Aalsma i Lapsley, 2001; Van Voorhis, 1994).

Nasuprot Tipu 1, u drugoj subgrupi maloljetnika su maloljetnici kod kojih su privrženost porodici i sigurnost narušeni i gdje je delinkventno ponašanje jedan od puteva traženja grupe u kojoj bi se osjećali sigurno i prihvaćeno.

Tip 2 – karakterizira epizodična delinkvencija kao izraz pripadanja i dokazivanja grupi vršnjaka; odrastanje u porodici s gubitkom jednog roditelja uz zanemarivanje od drugog roditelja ili prisustvo nasilja u porodici; djed i nena javljaju se kao značajne osobe; loši materijalni uslovi u porodici; škola i centar za socijalni rad su značajan resurs podrške za maloljetnika; proces resocijalizacije je umjeren; pozitivan utjecaj vršnjaka na promjenu u ponašanju, bavljenje sportom; prisutni su osjećaji stića, kajanja, krivnje; odgojna mjera pojačanog nadzora organa starateljstva čini se djelimično učinkovitom.

Većina maloljetnika ovog tipa u delinkvenciju su ušli s grupom vršnjaka ili prijatelja uz moguću motivaciju dokazivanja pripadanja skupini vršnjaka. Rizično ponašanje sadržavalo je česte grupne tuče, otuđivanje ili krađu imovine, uznemiravanje javnosti lažnim prijavljivanjem bombe u školi, lažni pozivi policiji. Većina ih je iz nepotpunih porodica s lošom materijalnom situacijom. Nekolicini maloljetnika očevi su nestali u ratu, a dva maloljetnika žive u nepotpunoj porodici zbog razvoda roditelja. Odnose u porodici opisuju kao teške, odsustvo komunikacije, ispunjene stalnom svađom i ljutnjom. U porodicama je prisutno nasilje i šutnja oko gubitaka. Doima se da su maloljetnici dijelom prepušteni sebi a dijelom brizi nene ili djeda u kojima nalaze podršku i za njih su vezani. Maloljetnici pohađaju školu, imaju podršku nastavnika i vršnjaka za promjenu u ponašanju. U ovom imaju podršku i institucija za podršku zajednici kao što je centar

za socijalni rad. Slobodno vrijeme provode s novom grupom vršnjaka i većina ih se bavi nekim sportom. U ovoj grupi maloljetnika pokazuje se značajnom veza između sporta i delinkvencije. Imaju naglašen osjećaj stida i krivnje za delinkventne radnje. Dobiveni podaci govore da su u određenim porodicama prisutne posljedice ratne traume kod roditelja, da su prisutni gubici bliskih članova porodica i da se o tim temama skoru uopće ne razgovara.

Vinjeta 2. NESIGURNI

Rifat, sedamnaestogodišnjak, učenik trećeg razreda tehničke škole, živi s nemom, djedom i starijim bratom u dosta skromnim uslovima. Od svoje treće godine kada mu je umrla majka odrasta uz djeda i nenu za koje je vezan i kojima pomaže oko stoke i poljoprivrednih radova. Otac ne živi s njima, konzumira alkohol, nasilnog je ponašanja i ne pokazuje brigu za njega i starijeg brata. Govori da je otac pokazivao nasilnost i prema Rifatovoj majci dok je bila bolesna. S djedom i nemom se slaže, razumiju ga, a pomaže mu i brine se za njega tetka i stariji brat. U svima ima podršku. Istiće posebno odnos s djedom.

Opisuje svoju sadašnju situaciju kao dobru, posebno ističe dobru situaciju u školi. Predsjednik je razredne zajednice, dobro se slaže s vršnjacima iz škole a nastavnici imaju razumijevanje i u školi se osjeća sigurno. Trenira rukomet i pri tome osjeća zadovoljstvo kroz druženje i igru. Povremeno se druži s vršnjacima iz susjedstva od kojih neki treniraju fudbal a neki se bave karateom. Ima i prijatelje iz osnovne škole s kojim se povremeno nalazi. Sada ima novo društvo koje pozitivno utječe na njega. Ranije je imao društvo koje ga je uvelo u krađu.

Upoznao je ranije prijatelje u jednom rukometnom klubu, bili su mu zanimljivi i nije "znao da su loši momci". Uvlačili su ga u rizično ponašanje zbog kojeg se svaki put loše osjećao, kajao i bilo ga je stid. Zbog stida se povukao, nije izlazio iz kuće, studio se susjeda, hodao je pogнуте glave i onda je sam odlučio da se prijaví policiji i da prekine druženje s "momcima iz kluba". Sada se dobro osjeća otkako nije s njima, s novim društvom više se bavi sportom i zadovoljniji je.

Govori da ima uredne odnose s tužilaštvom i centrom za socijalni rad. U centar za socijalni rad nekada dolazi i sam bez poziva, nekada ode s nemnom i ističe da se poslije razgovora sa socijalnim radnikom osjeća dobro. Kući ga socijalni radnik nije posjećivao. Sada želi da završi školu, da se nastavi baviti rukometom i volio bi otići u Libiju ili Afganistan da radi.

U odnosu na literaturu ova subgrupa maloljetnika odgovara tipu delinkvenata koje Cuevas i sar. (2008) označavaju kao delinkventi žrtve nasilja u porodici, a prema Brennanu i sar. (2008) može odgovarati tipu 2 kojeg označavaju kao socijalno siromašnim. Drugi autori ovu subgrupu delinkvenata označavaju kao delinkvente subkulturnog socijalnog konteksta (Van Voorhis, 1994). Navedeno uključuje siromaštvo i niži socioekonomski status, roditelje ovisnike o alkoholu ili drugim sredstvima, porodična dezoorganizacija, loša disciplina, zanemarivanje i nedovoljan školski uspjeh. Lykken (1995) slično opisuje tip "common sociopath" kao slabije socijalizirani ali i psihološki normalni. Brennan i sar. (2008) navode da u ovom tipu maloljetničke delinkvencije postoji malo podataka o niskoj kontroli ili ozbiljnim psihološkim problemima.

Sljedeća subgrupa maloljetnika ovog istraživanja uključuje manji broj djece koja su s jedne strane izgradila svoj način dolaženja do novca, a s druge strane uključuje djecu kod kojih se u ranim godinama razvoja javilo problematično ponašanje i koja su odrastala u nepovoljnim porodičnim okolnostima.

Tip 3 – Ovaj tip karakterizira kontinuirana delinkvencija otuđivanja ili uništavanja tuđe imovine, problematično ponašanje u dječjoj dobi, nizak nivo (re)socijalizacije, slaba privrženost porodici, diskontinuitet u porodičnim odnosima, nasilje u porodici, želja za promjenom u ponašanju uz odsustvo osjećaja kajanja, krivnje i stida; odgojna mjera je disciplinska mjera s provođenjem tretmana u instituciji otvorenog tipa.

Maloljetnici u ovoj subgrupi više puta su ponavljali delinkventne radnje, najčešće je to otuđivanje imovine koju su činili u grupi ili pojedinačno. Ukradene predmete su prodavali i tako dolazili do

novca. Svi maloljetnici ovog tipa govore o poremećenim odnosima u porodici, prisustvu nasilja i delinkventnog ponašanja drugih članova porodice. Dva maloljetnika su odrasla bez majke uz oca, braću i sestre. Vršnjačka mreža nije značajna, slobodno vrijeme provode na različite načine. Jedan od maloljetnika se ne druži, veći dio vremena je na internet igricama, drugi više vremena provodi vozeći bicikl, a dvojica maloljetnika povremeno igraju fudbal. Ne pokazuju osjećaj krivnje i stida ali pokazuju želju za promjenom u ponašanju. Ovim maloljetnicima izrečena je mjera tretmana u instituciji otvorenog tipa. Tokom djetinjstva neuredno pohađaju školu i pokazuju problematično ponašanje još od djetinjstva.

Vrijedna 3. ZAPUŠTENI

Meša je šesnestogodišnjak, učenik je drugog razreda tehničke škole, živi s ocem i bratom u kući koja se doima trošnom i zapuštenom. Uvjeti življjenja su loši. Meša je majku izgubio s trinaest godina i od tada živi s ocem s kojim ima površnu komunikaciju. Otac je bio do majčine smrti nasilnog ponašanja, konzumirao je alkohol i zanemarivao ih je. Ima starijeg brata koji je oženjen i na kojeg se Meša uglavnom oslanja. Govori o djetinjstvu ispunjenom roditeljskim svađama, očevim alkoholom i istjerivanjima iz kuće. Sjeća se s tugom majke za koju je bio vezan i koja ga je jedino razumijevala. Sada ima osjećaj krivnje što je pravio probleme dok je bila živa. Ide u školu za koju kaže da nema nekih problema. Poslije škole igra fudbal i svoje slobodno vrijeme provodi uglavnom igrajući fudbal. Ima jednog druga iz razreda s kojim se uglavnom druži a s ostalim vršnjacima misli da ima korektne odnose. Za sebe kaže da nema prijatelja, uglavnom su mu to sve poznanci. Ima slabo povjerenje u druge. Slične odnose ima i sa susjedstvom kojeg čine u većini njegovi rođaci.

Govori o tome da je više upućen na sebe i da svoje probleme rješava sam, ne povjerava se nikome. Suosjećajno priča o ocu koji je bio vojnik u ratu i za kojeg kaže da je imao teška ratna iskustva. Čini se kao da traži objašnjenje za očovo ponašanje i da pokušava to razumjeti.

Kada govorи o problemima u ponašanju i početku rizičnog ponašanja onda se vraćа na period djetinjstva i opisuje da je u osnovnoj školi pravio probleme uglavnom u grupi vršnjaka. U nižim razredima osnovne škole na časovima je bio nemiran, ometao je nastavu, ulazio u konflikt s nastavnicima, kako kaže "provocirao" ih je. U četvrtom razredu osnovne škole zbog problematičnog ponašanja je izbačen iz škole. Povratkom ponovo u školu jednu godinu je imao korigirano ponašanje. Već u šestom razredu s grupom vršnjaka je započeo s krađama iz prodavnica, otimanjem stvari od prolaznika, krađama iz kuća, stanova, obijanjem auta, skidanjem bakra s vjerskih objekata itd. Ukradene stvari su prodavali i tako dolazili do novca. Često je od kuće bježao. Govori o tome da se zbog krađa osjećao loše, bilo ga je stid, nije mogao mirno spavati. U kući su probali kaznama utjecati na njega. Više puta je bio na sudu, izricane su mu mjere pojačanog roditeljskog nazora, pojačan nadzor organa starateljstva i posljednja mјera mu je bila reeduksijski tretman u instituciji otvorenog tipa.

Sada se pokušava promijeniti, ima jednog prijatelja s kojim uglavnom provodi slobodno vrijeme, nekada igrajući fudbal a nekada razgovarajući. Želi završiti školu, volio bi nastaviti trenirati fudbal i naći neki posao. Razmišlja o porodici koju bi želio imati i živjeti normalan život bez kontakta s policijom i sudom.

U literaturi sličan tip delinkvencije opisuje Lykken (1995). Ove delinkvente označava kao "primarna psihopatija" s karakteristikama kao što su impulsivnost, niska empatija, hostilnost, manipulativnost, izostaje kajanje i grižnja savjesti, prisutan je problem s pažnjom, problematično ponašanje u školi, vršnjaci delinkventnog ponašanja, visoko-rizični životni stil, historija ozbiljnog kriminala. Moffitova (1993) ovu subgrupu maloljetnika svrstava u tip kontinuirane delinkvencije, Vincent i sar. (2003) svrstavaju u impulsivnu grupu delinkvenata, Brennan i sar. (2008) u tip delinkvenata s niskom kontrolom i s više faktora rizika.

Slična prethodnom tipu je i subgrupa mlađih kod kojih je delinkvencija bila način preživljavanja i nošenja s teškim okolnostima u kojima su odrastali.

Tip 4 – delinkventno ponašanje se razvijalo od dječijeg perioda kao način preživljavanja okolnosti u kojima su maloljetnici odrastali; delinkvencija ima karakter kontinuirane delinkvencije; odsutna privrženost porodici, nasilje u porodici, ponavljanje sudske mjera od odgojnih do zavodskih mjera; ponavljanje teških i čestih delinkventnih radnji u grupi ili sami; vršnjačka mreža nije značajna; rani početak konzumiranja alkohola, droga, duhana; identifikacija s marginaliziranim i problematičnim grupama; odsustvo socijalizacije.

Maloljetnici ove subgrupe delinkventno ponašanje razvili su u dječijem periodu. Većina maloljetnika su žrtve nasilja u porodici ili zanemarivanja ili potpunog odsustva roditeljske brige. Neki od maloljetnika ove subgrupe jedan period su odrastali na ulici, o nekim se brinuo centar za socijalni rad, nekima đedovi i nene, a neki su bili u ustanovama za djecu bez roditeljskog staranja. Neredovno su pohađali školu, prekidali ili su izbacivani iz škole. Školski uspjeh je generalno bio loš. Vršnjačka skupina značajna je u onoj mjeri u kojoj su imali zajednički cilj, najčešće neka delinkventna ili kriminogena radnja. Kriminogene radnje koji su činili su bile teške i ponavljavajuće kao što su: obijanje i krađa u stanovima, obijanje kuća, automobila, razbojništva, pokušaji paljenja sela, tuče, svađe, provokacije, opijanja, drogiranja i uništavanja tuđe materijalne imovine, dilanje droge, drumske krađe, pokušaji ubistva. Karakteristično za ovaj tip evolucije maloljetničke delinkvencije je kontinuirani izostanak podrške i kontinuirana primjena restriktivnih mjera.

Čini se da je većina maloljetnika ove subgrupe razvijanjem i čuvanjem rizičnog, delinkventnog i često životno opasnog ponašanja pokušavala zapravo preživjeti u, za njih, nepodržavajućem, nasilnom, siromašnom okruženju i isto tako opasnom okruženju. Odabrani socijalno neprihvatljiv način preživljavanja imao je kao posljedicu reakciju društva koja je sadržana u kontinuiranoj primjeni mjera kojim se ovakvo ponašanje željelo sankcionirati. Mladi iz ove grupe delinkvenata su aktuelno na izdržavanju zatvorske kazne. Neki od njih koriste boravak u zatvorskom okruženju za učenje nekog zanata, drugi

veći dio vremena provode u teretani, nemaju bliske kontakte jedni s drugima niti s vanjskim okruženjem. Neki od njih trude se promijeniti ponašanje, imaju jednu želju izaći iz zatvora i očekuju da će dobiti prijevremeni izlazak iz zatvora ukoliko budu izbjegavali konflikte. Drugi nastavljaju s problematičnim ponašanjem i u zatvoru. Nemaju osjećaj krivnje, niti stida za svoje ponašanje. Također, nemaju planova za budućnost.

Vrijedna 4. ODBAČENI

Kain, je osamnaestogodišnjak, smješten u maloljetnički zatvor zbog kriminalnih radnji razbojništva i krađa. Kain je rastao bez porodice. Navodi da je od ranog djetinjstva na ulici. Prije osme godine otac ga je istjerao iz kuće zbog čega je bio više u društvu skitnica, beskućnika, alkoholičara, a u dobi od deset godina smješten je u instituciju zatvorenog tipa u svrhu provođenja reeduksacijskih i resocijalizacijskih tretmanskih postupaka. Školu je neredovno pohađao. Tokom aktuelnog boravka u zatvoru završio je zanat za automehaničara. Djetinjstva se nerado sjeća i za taj period vezuju ga samo ružna sjećanja na oca alkoholičara, nasilnog ponašanja koji ga je često tukao i na kraju izbacio iz kuće. Majka mu je umrla kada je imao dva mjeseca. Slušao je ružne priče o majci. Kao dijete imao je dobar odnos s nemom, očevom majkom. Sada nema relacije ni s njom. Ima i dva starija brata s kojima nije u kontaktu posljednjih deset godina. Tokom odrastanja često je mijenjao prebivališta. Nema prijatelja. Ranijih nekoliko prijatelja je izgubio, jedan mu je prijatelj poginuo, a dvojica su u zatvoru i ponekad dobije pisma od njih. Od ranog djetinjstva ima kontakte s policijom, često su ga privodili u policijsku stanicu, nekada su ga i tukli.

Kada opisuje početak ulaska u delinkventno ponašanje onda to vezuje, uz kako sam imenuje, "problematičnu porodicu" i vjeruje da mu je loše društvo bilo jedini izlaz iz porodične situacije. U zatvoru se pridržava rasporeda vremena i kada nema obaveza onda je u šetnji zatvorskim krugom ili u teretani. I sada dolazi u sukob s okolinom, zna ispoljiti agresiju uništavajući predmete oko sebe. Nema nekih

planova za budućnost. Jedina mu je želja da izđe iz zatvora i da za sebe pronađe neki stan. Razmišlja da ovlada još nekim zanatom i na taj način iskoristi vrijeme boravka u zatvoru.

Javljanje problematičnog ponašanja u ranim godinama razvoja s razvojem socijalno neprihvatljivog ponašanja u školskoj dobi i tendencijom održavanja delinkventnog ponašanja tokom odrastanja i sazrijevanja karakterizira prema Moffitt (1993) kontinuiranu ili cjeloživotnu delinkvenciju. Moffitt (1993) vjeruje da ove osobe imaju neuropsihološki deficit koji ih predisponira za kriminogeno ponašanje. Patterson (1995) je, također, konstruirao na dobi temeljenu tipologiju i razvio etiološku teoriju koja se fokusira na diferencijaciju između delinkvencije s ranim i kasnijim javljanjem. On naglašava da običaj, porodična socijalizacija i povezanost s devijantnom grupom vršnjaka imaju snažan utjecaj na rano javljanje delinkvencije. Također, smatra da na javljanje socijalno neprihvatljivog ponašanja u ranom djetinjstvu snažan utjecaj ima devijantna grupa vršnjaka. Također, Patterson (1995) je postavio hipotezu da dijete s više asocijalnim ponašanjem u ranjoj dobi postaje član devijantne grupe vršnjaka. Neki ovaj tip maloljetničke delinkvencije označavaju kao hronična delinkvencija (Visher i sar. 1991).

U zaključku možemo reći da su maloljetnici delinkventnog ponašanja vrlo heterogena grupa i da postoji više tipologija maloljetničke delinkvencije u okviru različitih teorijskih pristupa ovom problemu (Moffitt, 1993). No, s obzirom da maloljetnici delinkventnog ponašanja zahtijevaju različite intervencije i pristupe, većina autora se slaže da identificiranje subgrupa ili tipova u ovoj populaciji mladih može doprinijeti boljem određenju kojim maloljetnicima je potreban siguran tretman u zajednici, a kojima je potrebno zbrinjavanje u instituciji otvorenog ili zatvorenog tipa (Tate, Reppucci i Mulvey, 1995; Patterson i Yoerger, 1993). Također, tipologija temeljena na modelu sveobuhvatnog razumijevanja evolucije maloljetničke delinkvencije trebala bi potići pročišćavanje programa tretmana i doprinijeti ranoj identifikaciji i intervencijama. Tipologija evolucija maloljetničke delinkvencije doprinosi i boljem teorijskom razumijevanju na koji način i kako problematično ponašanje se razvija u delinkventno

ponašanje i na koji način i koji tip maloljetničke delinkvencije više oslikava obrasce hronične ili dugotrajne delinkvencije.

U ovom istraživanju razumijevajući obrasce razvoja maloljetničke delinkvencije diferencirali smo četiri tipa maloljetnih delinkvenata. Diferenciranje subgrupa maloljetnih delinkvenata temeljeno je na za svaku subgrupu karakterističnom međuoodnosu faktora u vezi s porodičnim kontekstom, školskom situacijom, vršnjačkim utjecajem, mjerama intervencija i samim maloljetnicima. Značajno je da tipovi maloljetnika s više ozbiljnim delinkventnim radnjama i kontinuiranim činjenjem istih pokazuju teškoće u ponašanju već u dječijem periodu, da dolaze iz porodica s poremećenim porodičnim odnosima, prisutnim nasiljem u porodici, lošim socijalno-ekonomskim statusom, slabim uspjehom u školi, napuštanjem škole, neučinkovitim školskim kaznenim mjerama kao i kasnijim odgojnim i drugim mjerama. Dobijena tipologija evolucije maloljetničke delinkvencije upućuje na nužnost uvođenja preventivnih intervencija u dječijem periodu, drugačijim školskim mjerama i individualiziranim programima tretmana djece s predelinkventnim ponašanjem.

III

DISKUSIJA I ZAKLJUČCI

Esmina Avdibegović, Ranko Kovačević, Behija Čišić, Nijaz Karić, Hariz Šarić, Azem Poljić, Jasna Zečević

Rezultate istraživanja diskutirat ćemo u kontekstu kompleksnog multidimenzionalnog pristupa socijalizaciji i prethodno prikupljenih empirijskih podataka o prevalenciji maloljetničke delinkvencije u Tuzlanskom kantonu. Nadalje, implikacije na politiku socijalnog rada, praksi i dalja istraživanja bit će urađene na temelju dobivenih nalaza u svrhu osnaživanja socijalne brige, kao i zadovoljenja potreba maloljetnika delinkventnog ponašanja i zajednice.

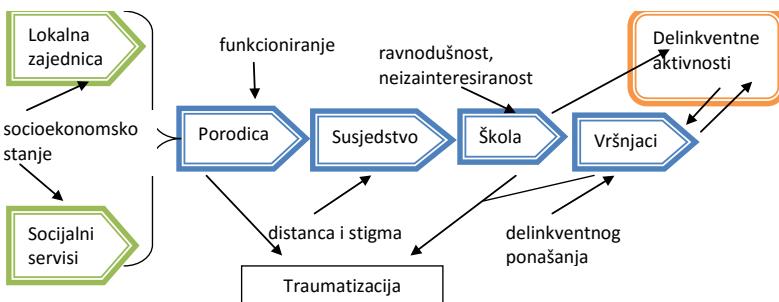
Na temelju dostupnih dokumenata može se vidjeti da je stopa maloljetničke delinkvencije u FBiH u periodu 1996.–2009. godine relativno stabilna i da ima vrlo blagu sinusoidnu liniju kretanja. Dosadašnja istraživanja dinamike maloljetničke delinkvencije (Karić, 2008; Kovačević, 2004) i podaci Federalnog zavoda za statistiku (Statistički bilten br.159/2011; br. 173/2012) pokazuju da je maloljetnička delinkvencija najviše prisutna u Kantonu Sarajevo i Tuzlanskom kantonu. Također, ovi podaci upućuju da su krivična djela protiv imovine, potom života i tijela vodeća krivična djela koje čine maloljetnici u Tuzlanskom kantonu. Krivična djela koja su počinili maloljetnici uključeni u ovo istraživanje su u rasponu od onih koje čine najveći broj maloljetnika do krivičnih djela koje čini vrlo mali broj. Tako, najveći broj maloljetnika čini prekršaje narušavanja javnog reda i mira i ugrožavanja bezbjednosti saobraćaja, učestvuje u tući, čini sitne krađe, obija automobile, provaljuje u trgovine i stanove. Manji broj je maloljetnika koji su bili uključeni u razbojništvo, pokušaje ubistva, distribuciju droge. U odnosu na izrečene sudske sankcije podaci ovog istraživanja pokazuju da je najveći broj maloljetnika imao odgojne mjere (nadzor roditelja i organa socijalne zaštite), manji zavodske mjere, a najmanji disciplinske mjere.

Diskusija rezultata u odnosu na glavno istraživačko pitanje: Kako različiti konteksti socijalizacije utječu na razvoj maloljetničke delinkvencije?

Zajedničko obilježje konteksta socijalizacije za sve maloljetnike ovog istraživanja je odrastanje i življenje u postkonfliktnoj i tranzicijskoj bosanskohercegovačkoj zajednici. Generalno, bosanskohercegovačko okruženje u periodu poslije rata (1992.–1995.) karakterizira nejednak ekonomsko-društveni razvoj, socijalno raslojavanje stanovništva, porast siromaštva i nezaposlenosti, rast nepismenosti, unutarnje i vanjske migracije, veća stopa stanovništva koje pati od psihofizičkih posljedica rata, spor oporavak i razvoj institucija sistema, politička nesigurnost itd. (Brljavac, 2011; UNDP, 2009). S druge strane, prisutne su i pozitivne karakteristike kao što je razvoj i osnaživanje nevladinog sektora i izgradnja civilnog društva uz veću otvorenost prema novim idejama i promjenama (Belloni, 2010; Mulalić, 2011). U ovom istraživanju opća ekonomsko-politička situacija posmatrana je kao indirektni, širi kontekst socijalizacije maloljetnika, dok su porodica, vršnjaci, škola, susjedstvo i lokalna zajednica posmatrani kao uži i direktni kontekst socijalizacije. Ovi konteksti socijalizacije kao ključni konteksti maloljetničke delinkvencije navode se i u drugim istraživanjima (Cattarello, 2000; Ward i Laughlin, 2003; Haynie i sar., 2006).

Kako različiti konteksti socijalizacije utječu na razvoj maloljetničke delinkvencije diskutirat ćemo analizom rezultata koji se odnose na potpitanje: **Koji su faktori utjecaja na razvoj maloljetničke delinkvencije?**

Na temelju rezultata dobivenih u ovom istraživanju mogući faktori koji doprinose razvoju maloljetničke delinkvencije su faktori u vezi s maloljetnikom, porodicom, vršnjacima, školom, susjedstvom, zajednicom i socijalnim servisima (slika 1). U literaturi su navedeni faktori dosta razmatrani i istraživani u kontekstu različitih socioloških i kriminoloških teorija (Farrington, 2000; Tremblay i LeMarquand, 2001; Hirschi, 2009).

Slika 1. Faktori delinkvencije prema dobivenim podacima

Faktori u vezi s maloljetnikom

U odnosu na faktore koji su u vezi s maloljetnikom možemo zaključiti da su uz maloljetničku delinkvenciju snažno vezani dob i spol, a da su mogući doprinoseći faktori rano javljanje poremećaja u ponašanju i odrastanje u traumatizirajućem okruženju (tabela 1).

Tabela 1. Faktori delinkvencije u vezi s maloljetnikom na koje upućuju podaci istraživanja

Karakteristike maloljetnika	Mogući doprinos javljanju delinkvencije	Mogući doprinos u odmicanju od delinkvencije
Spol	Muški	
Dob	14 -16 godina	
Poremećaj ponšanja u razvojnoj dobi	Problemi u ophođenju, agresivnost, hiperaktivnost, teškoće u školskim vještinama	
Iskustvo roditeljskog kažnjavanja i kažnjavanja u školi	Često prisutno fizičko kažnjavanje; snijemo vladanje, promjena škole, izbacivanje iz škole	
Traumatizacija	Svjedočenje nasilju u porodici Zanemarivanje Fizičko zlostavljanje Vršnjačko nasilje Prisiljavanje na rad	
Zloupotreba psihoaktivnih supstanci	Pušenje i alkohol Pušenje trave	
Koncepcija izlaska iz siromaštva	Krađa, prosjačenje	
Osjećanje stida	Stid zbog siromaštva Odsustvo stida i kajanja zbog delinkventnih aktivnosti	Stid pred roditeljima i drugim zbog ponašanja
Svjesnost o odgovornosti	Premještanje odgovornosti na druge, negiranje učešća u delinkventnim radnjama	Prihvatanje odgovornosti i sankcija
Percepcija sebe u budućnosti	Ne vide se u budućnosti; ne vide da će im život u budućnosti biti drugačiji	Vide sebe kao osobu koja ima neko zanimanje, posao, porodicu; da žive u drugaćijim okolnostima, vode "normalan" život bez policije i suda

Iz literature je poznato da je maloljetnička delinkvencija strogo povezana s dobi i da se najviše delinkventnih aktivnosti počini u dobi 15–18 godina (Barberet i sar., 2004; Wong i sar., 2010). U našem istraživanju dobili smo da su djeca rizična za razvijanje delinkventnog ponašanja muškog spola, u dobi između 14 i 17 godina, a koja su u dječijem periodu pokazivala neke oblike poremećaja u ponašanju i imala više od jednog traumatskog iskustva ili rasla u traumatizirajućem okruženju. Većina djece koja su počinila lakše krivično djelo i prvi put uključena u pravosudni sistem bila je u dobi od 14–16 godina, dok maloljetnici koji su ponavljali delinkventne radnje i činili teža krivična djela su bili u dobi od 17 godina. Dob djece koja, prema Krivičnom zakonu u FBiH, mogu biti uključena u maloljetnički pravosudni sistem je 14 godina. No, na temelju dobivenih podataka djeca počinju dolaziti u sukob sa zakonom i ranije, često između 9–13 godina i do uključenja u maloljetnički pravosudni sistem počine više delinkventnih radnji. Krivična odgovornost djece u većini evropskih zemalja je 14–15 godina, u nekoliko zemalja je dob 12–13 godina (Jovašević, 2010; Stevens i sar., 2006). Zanimljivo je da u našem istraživanju nismo imali djece ženskog spola, iako je nekoliko intervjuiranih naglasilo da posljednjih godina imaju sve više djevojčica problematičnog ponašanja. Navedeno potvrđuju i podaci prikupljeni iz dokumenata o kretanju maloljetničke delinkvencije u FBiH. Ovi podaci upućuju na trend rasta učešća maloljetnica u pravosudnom maloljetničkom sistemu i to od 4.1% u 2007. do 6.2% u 2011. godini (Federalni zavod za statistiku, 2011). Budimlić i sar. (2007) u istraživanju provedenom u 37 škola BiH među 1756 učenika dobi između 13–14 godina, navodi da je jedna desetina djevojčica izvijestila da pripada grupi djevojaka koje čine neke delinkventne aktivnosti. Wong i sar. (2010) nalaze da se u literaturi navodi da je prevalencija maloljetničke delinkvencije djece ženskog spola manja, da čine lakše delinkventne radnje, te da su manje sudske procesuirane. Nasuprot tome, Herrera i McCloskey (2001) u svom istraživanju nalaze da su djevojčice kao i dječaci zbog delinkventnih radnji bile podjednako sudske procesuirane. Na području Tuzlanskog kantona, također, je manja prevalencija maloljetničke delinkvencije djece ženskog spola. Kretanje od 2.4% u 2010. godine

prema 3% u 2011. godini upućuje na blagi trend rasta delinkvencije među djecom ženskog spola u ovom Kantonu.

Poremećaj u ponašanju u dječjoj dobi

Poremećaji u ponašanju i reagiranje porodice i škole na ponašanje djece u našem istraživanju javljaju se kao mogući važni prediktori kasnijeg delinkventnog ponašanja. Na temelju analize intervjeta s maloljetnicima i porodicama moguće je zaključiti da je jedan broj maloljetnika pokazivao poremećaje u ponašanju koji se tipično javljaju u dječjoj dobi kao što su poremećaji ophođenja i hiperkinetički poremećaji s jedne strane, i s druge strane razvojne poremećaje školskih vještina. Uobičajeno reagiranje porodice i škole na ponašanje djece bilo je kažnjavajuće. U literaturi se navodi da je agresivno ponašanje prije 13. godine moguć prediktor delinkvencije (Tremblay i LeMarquand, 2001). Hawkins i sar. (1998) nalaze pozitivnu korelaciju između hiperaktivnosti, problema s pažnjom i koncentracijom, impulsivnosti s kasnijim rizičnim i nasilnim ponašanjem. Herrenkohl i sar. (2001) podvlače da djeca sa slabim školskim vještinama i oskudnom posvećenosti školi, te niskim edukacijskim aspiracijama za vrijeme osnovne i srednje škole su više rizična za maloljetničku delinkvenciju u odnosu na drugu djecu. Brojna su i druga istraživanja koja upućuju na povezanost problema u ponašanju u dječjoj dobi s delinkventnim ponašanjem u adolescentnoj i odrasloj dobi (Liabo i Richardson, 2007; Teplin i sar. 2002; Kimonis i Frick, 2010; Modre i sar., 2011). U empirijskim i kvalitativnim istraživanjima prevencije maloljetničke delinkvencije navode se pozitivni efekti psihosocijalnih intervencija u porodici djece koja pokazuje poremećaje u ponašanju (Scott, 2008; Connor i sar. 2006; Waddell i sar. 2004; Burns i sar. 2003; Kazdin, 1997). Zanimljivo je da se u stručnim radovima iz prve polovine XX stoljeća isticao značaj tretmana porodica i djece s poremećajem u ponašanju kao mjera prevencije delinkvencije (Anderson, 1924). No, bez obzira na tako rana saznanja još uvijek vrlo malo djece i porodica dobiju odgovarajući tretman (Connor i sar. 2006), a što smo našli i u našem istraživanju. S druge strane,

doprinos stajalištu o značaju psihosocijalnog tretmana u prevenciji maloljetničke delinkvencije daju i rezultati dobiveni u našem istraživanju iz intervjeta s nevladnim organizacijama. Naime, pozitivni efekti psihosocijalnog rada s djecom različitih rizičnih skupina (djeca ulice, djeca bez roditeljskog staranja i druge marginalizirane grupe djece) pokazuju da neformalne intervencije u zajednici mogu imati zaštitnu funkciju u pogledu maloljetničke delinkvencije. Također, dobili smo da je nekažnjavajuće reagiranje škole i roditelja/staratelja imalo pozitivne efekte na ponašanje djece. Čini se da blagovremene i uzrastu prilagođene psihosocijalne intervencije mogu imati zaštitnu ulogu u daljem razvijanju maloljetničke delinkvencije, ali i da pedagoški metod kažnjavanja školske djece može biti dodatni faktor rizika maloljetničke delinkvencije.

Traumatizacija

Traumatizacija u dječjoj dobi i nepovoljni životni događaji usko su povezani s maloljetničkom delinkvencijom (Greenwald i Garbarino, 2002). Svjedočenje različitim oblicima nasilja u porodici, ili doživljavanje zlostavljanja i zanemarivanja od članova porodice ili od drugih odraslih osoba, kao i međuvršnjačko nasilje je dio životne priče većine maloljetnika ovog istraživanja. Također, možemo reći da je prisutno zanemarivanje i neprepoznavanje problema dječije traume i moguće povezanosti traumatizacije s kasnijim delinkventnim ponašanjem. U literaturi se dosta govori o maloljetnicima kao žrtvama zlostavljanja (Herrera i McCloskey, 2001; Smith i Thornberry, 1995), a Cuevas i sar. (2007) daju i teoretski konstrukt tipologije delinkvenata u odnosu na viktimizaciju. Ford i sar. (2006) su opisali kroz prikaze slučajeva hronološki put djelovanja traumatizacije u djetinjstvu na razvoj maloljetničke delinkvencije. Abram i sar. (2004) u istraživanju među 898 pritvorenih maloljetnika u dobi od 10–18 godina nalaze da je 92.5% bilo traumatisirano. Isti autori navode da se traumatska iskustva i posttraumatski stresni poremećaji značajno više susreću kod maloljetnika delinkventnog ponašanja nego u uzorku djece iz opće populacije. Ruckhin i sar. (2002) nalaze visoku prevalenciju

traumatskih iskustava i posttraumatskog stresnog poremećaja među maloljetnicima u Rusiji i naglašavaju da maloljetnici predstavljaju ozbiljno traumatiziranu populaciju. Na značaj traumatizacije u dječijem uzrastu kao prediktora violentnog i delinkventnog ponašanja u kasnjem životnom periodu ukazuju Krischer i Sevcke (2008) u istraživanju provedenom među 185 maloljetnika. Budimlić i sar. (2007), u ranije već pomenutoj studiji, nalaze da su djeca koja pripadaju delinkventnoj grupi imala mnogo više neprijatnih iskustava nego djeca nedelinkventne grupe; međuvršnjačko nasilje bilo je više prisutno među djecom delinkventnog ponašanja. Osim navedenog, u našem istraživanju dosta se maloljetnika u dječijoj dobi suočilo sa različitim gubicima, a više od jedne trećine suočilo sa smrću jednog od roditelja, brata, odnosno sestre ili drugog bliskog člana porodice. Nekoliko istraživanja nalazi vezu između negativnih životnih događaja i delinkvencije (Junger-Tas i sar., 2004; McAra, 2008; Smith i McAra, 2004).

Pušenje, upotreba alkohola i psihoaktivnih supstanci

Delinkventne aktivnosti se najčešće povezuju s korištenjem psihoaktivnih supstanci i alkohola (Griffin i sar., 2003; Junger-Tas i sar., 2010). U našem istraživanju maloljetnici najviše govore o pušenju i povremenom opijanju, a nekoliko o povremenom korištenju droga. Nekoliko istraživanja provedenih u BiH upućuju na alkoholizam i pušenje kao problem mladih, te na povezanost zloupotrebe psihoaktivnih supstanci i alkohola s problematičnim ponašanjem (Ličanin i Redžić, 2005; Ličanin i sar., 2002; Nižić, Penava i Perić, 2010; Sekulić i sar., 2012). Mnogi roditelji u ovom istraživanju gotovo prešutno odobravaju konzumiranje alkohola i pušenje. Ovakav odnos roditelja može se objasniti činjenicom da je konzumiranje alkohola i pušenje, u krajnjem, društveno prihvatljivo ponašanje među odraslim (Johson i Jennison, 1992), ali i da je to dosta raširena društvena pojava u BiH (Sekulić i sar., 2012).

Osjećanje stida i krivnje, odgovornost

Odsustvo verbaliziranja osjećaja kajanja, krivnje i sramote uz premještanje odgovornosti na druge čini se da su povezani s recidivizmom i činjenjem težih delinkventnih radnji. Navedeno može da upućuje na deficijentnost u razvoju moralnosti u ovoj skupini maloljetnika ili neuspješno razrješenje osjećanja sramote i krivnje. Nasuprot tome, internalizirane moralne norme i vrijednosti manifestirane osjećajem krivnje, kajanja i stida uz verbaliziranje neugodnosti zbog gubitka povjerenja roditelja i drugih za maloljetnika značajnih osoba povezane su s povlačenjem iz delinkventnih aktivnosti. Čini se da su internalizirane norme i vrijednosti i uspješno razrješenje osjećanja stida i krivnje mogući protektivni faktor za maloljetničku delinkvenciju. Nedovoljno je empirijskih istraživanja koja se odnose na moralne norme i maloljetničku delinkvenciju. Brezina i Piquero (2007) smatraju da maloljetnici koji se suzdržavaju od daljih delinkventnih aktivnosti vjerovatno imaju usvojeni moralni kodeks. Smatra se da je moralnost adolescenata važan medijator između roditelja i vršnjaka i maloljetničke delinkvencije. Svensson (2004) je istraživao osjećanja stida zbog delinkvencije prema roditeljima, priateljima i nastavnicama i našao da je stid u negativnoj relaciji s delinkvencijom. U našem istraživanju osjećanje stida povezano je i sa životnom situacijom maloljetnika kao što je življenje u krajnjem siromaštvu ili življenje u okolnostima drugaćim od većine njihovih vršnjaka.

Porodično okruženje i relacije u porodici

Slika porodičnog okruženja maloljetnika je različita i ne možemo na temelju dobivenih rezultata govoriti o nekakvoj strogo tipičnoj porodici za maloljetničku delinkvenciju. Međutim, porodica se javlja kao važan faktor prevashodno zbog djelovanja više negativnih i uzajamno povezanih faktora kao što su socioekonomski status, struktura porodice, nasilje u porodici, alkoholizam, duševne i druge bolesti, slab roditeljski nadzor i kontrola. Na osnovu pronađenih zajedničkih

porodičnih faktora dobili smo nekoliko, donekle, karakterističnih porodičnih okruženja u kojima se razvija maloljetnička delinkvencija što je prikazano u tabeli 2 i u prilogu 6. Unutar identificiranih porodičnih okruženja vidljive su teškoće u porodičnim relacijama. Zajedničko za sva porodična okruženja je oskudna komunikacija s djecom i nedostatno roditeljstvo. Porodični faktori i njihova međuvisnost kao mogući doprinoseći faktori maloljetničkoj delinkvenciji istraživani su u brojnim studijama (Al-Matalka i Hussainat 2012; Wong i sar., 2010; Woolfenden i sar. 2001; Mack i sar., 2007).

Tabela 2. Karakteristike porodičnog okruženja na koje upućuju podaci ovog istraživanja

Karakteristike porodičnog okruženja	Mogući doprinoсеći porodični faktori	Refleksija na djecu
Potpune porodice nižeg društveno-ekonomskog statusa	Niski prihodi Nezaposlenost Siromaštvo i stanje egzistencijalne ugroženosti Teška tjelesna bolest roditelja Duševna bolest roditelja Alkoholizam i druge ovisnosti Nasilje u porodici Ratna trauma Nizak nivo obrazovanja roditelja Česta promjena mjesta življenja Izbjeglička pozadina	Neadekvatno roditeljstvo Slab roditeljski nadzor i odsustvo kontrole Zanemarivanje Zlostavljanje
Jednoroditeljske porodice	Odrastanje uz majku/oca/djeda/nenu/rođake Siromaštvo, niski prihodi Nezaposlenost Gubici u porodici Smrt jednog roditelja Razvod Izbjeglička pozadina Novi brak roditelja Nizak nivo obrazovanja roditelja Alkoholizam	Loša komunikacija Zanemarivanje Zlostavljanje Odsustvo nadzora i kontrole
Višečlane i višegeneracijske porodice	Siromaštvo, nezaposlenost Bez stalnog mjesta življenja Alkoholizam Nasilje Nepismenost Romske porodice	Nejasne granice i uloge u porodici Zanemarivanje i zlostavljanje Prisiljavajuće na pronađenje i rad
Potpune porodice srednjeg ili višeg društvenog statusa	Dobar porodični imovinski status Visok ili viši nivo obrazovanja Okupiranost roditelja karijerom ili sticanjem materijalnih dobara	Uskraćivanje pažnje djeci Davanje novca ili kupovanje skupih poklona Delinkvencija kao način skretanja pažnje Angažiranje u sprječavanju procesuiranja maloljetnika posezanjem za prijateljskim vezama

Hoeve i sar. (2009) u meta-analizi 161. članka o povezanosti roditeljstva i delinkvencije nalaze da su roditeljski nadzor, psihološka kontrola i negativni aspekti podrške roditelja kao što je odbacivanje i neprijateljstvo dimenzije roditeljstva značajne za delinkvenciju. Više od 20% istraživanja bilo je fokusirano na ponašanje očeva, i nađeno je da je slaba podrška očeva daleko više prisutna u maloljetničkoj delinkvenciji. U empirijskoj studiji Sanni i sar. (2010) nalaze da su neadekvatan nadzor roditelja, izostanak roditeljskog učenja djece šta je ispravno a šta ne, izostajanje praćenja gdje djeca borave i čime se bave, nedosljednost u disciplini i grubost roditelja kao i prisustvo nasilja u kući usko povezani s delinkvencijom. Na ove aspekte roditeljstva i porodice kao faktore delinkvencije u našem istraživanju najviše su ukazivale hraniteljske porodice. U odnosu na strukturu porodica nekonzistentni su podaci iz empirijskih istraživanja. Neka istraživanja podupiru tezu da kvalitet odnosa roditelj-dijete zapravo je medijator između promijenjene porodične strukture i razvoja maloljetničke delinkvencije (Breivik i sar., 2009; Carlson 2006). Budimlić i sar. (2007) ne nalaze značajnu korelaciju između porodičnih varijabli i delinkventnog ponašanja. No, u istraživanju provedenom u Tuzlanskom kantonu Lukačević i Grabovac (2007) u zaključku navode da najveći broj djece delinkventnog ponašanja potječe iz porodica niskog socijalno-ekonomskog statusa i gdje su roditelji manje obrazovani. Rezultati ovog istraživanja, također, upućuju na važnu ulogu socioekonomskog i obrazovnog statusa na razvoj maloljetničke delinkvencije ali uz prisustvo i djelovanje drugih faktora koji su u vezi s maloljetnikom, porodicom, vršnjacima, školom i zajednicom.

Zapravo, većina empirijskih istraživanja fokusirana je na negativne aspekte iz porodičnog života maloljetnika. No, osim ovih negativnih aspekata koje smo našli i u našem istraživanju opisani su i pozitivni i ohrabrujući atributi porodica. Poboljašnje odnosa u porodici i pozitivne promjene u relacijama maloljetnika s porodicom povezano je s povlačenjem iz delinkventnih aktivnosti i iz grupe vršnjaka delinkventnog ponašanja. Karakteristično je da je poboljšanje odnosa roditelja s maloljetnikom bilo praćeno nastavljanjem školovanja, postizanjem boljeg školskog uspjeha i uključivanjem u vannastavne aktivnosti. U poboljašnju porodičnih relacija s maloljetnikom čini se

da je značajnog utjecaja imao prvi kontakt maloljetnika i porodice s pravosudnim sistemom. U relaciji maloljetnik – pravosudni sistem – porodica, kao donekle važan faktor promjene javlja se predodžba porodice o reakciji okoline na saznanje o društveno neprihvatljivom ponašanju njihovog djeteta. Strah od obilježenosti i moguće društvene izolacije i sramota, doimaju se važnim pokretačima porodičnih snaga u činjenju pozitivnih promjena i drugačijem nošenju s problemima maloljetnika. Osjećaj sramote na individualnom i porodičnom nivou kao moćno sredstvo u povlačenju iz delinkvencije javlja se kod maloljetnika koji žive uglavnom u susjedstvu kojeg čine srodnici i bliski porodični prijatelji i čini se više u ruralnoj sredini. U literaturi se navodi moguća reintegrativna uloga stida (Braithwaite, 2001; Makkai i Braithwaite, 1994).

Na temelju dobivenih rezultata, čini se da su narušeni porodični odnosi i loša komunikacija faktori rizika za razvoj delinkvencije, a da su faktori kao što je nepotpuna struktura porodice, nezaposlenost, niska primanja i siromaštvo, alkoholizam i druge nepovoljne okolnosti faktori koji narušavaju porodične odnose i dovode do loše komunikacije. Ali isto tako, očuvanost porodičnih odnosa i dobra komunikacija su faktori koji mogu imati zaštitnu ulogu za djecu. Poboljšanje odnosa u porodici doprinosi procesima resocijalizacije i ponovne integracije maloljetnika kako u porodicu tako i u zajednicu. U ovom istraživanju dobili smo da je za poboljšanje odnosa u porodici i funkcionalnosti u nekim slučajevima dovoljna samo podrška porodici ili druga manja intervencija. Bloom i sar. (2002) navode da je pozitivna komunikacija često primarno zaštitni faktor za djecu koja su u opasnosti da postanu uključeni u maloljetničku delinkvenciju. Gorman-Smith i sar. (1998) nalaze vezu između različitih porodičnih problema i obrazaca delinkventnog ponašanja. Tako, navode da ozbiljna i hronična delinkvencija je povezana s višestrukim porodičnim problemima koji uključuju raspad porodice, konflikte, nedostatno roditeljstvo koje je nekada i ekstremno što zahtijeva i zakonsku intervenciju. Do sličnih podataka došli smo i u našem istraživanju. Specifični porodični problemi u odnosu na obrasce delinkvencije bitni su zbog planiranja intervencija i postupaka prevencije.

Relacije i aktivnosti s vršnjacima

Iz odgovara na pitanja koja su se odnosila na vršnjačke veze kao i iz drugih pitanja tokom intervjua otkrio se širok spektar informacija o vrstama međuvršnjačkih odnosa i kako snažno vršnjaci mogu utjecati uključujući i aktivnosti u vezi s delinkvencijom. Maloljetnici su s vršnjacima bili angažirani i u negativnim i u pozitivnim aktivnostima. Neke od negativnih aktivnosti koje su činili bile su upotreba alkohola, cigareta, korištenje tableta i "trave", zajedničko učestvovanje u delinkventnim radnjama, bježanje iz škole, tuče, odlasci u kladijnice, internet klubove i u ugostiteljske objekte. Također, Budimlić i sar. (2007) nalaze da djeca čine navedene aktivnosti uglavnom u grupi s vršnjacima. Najčešće pozitivne aktivnosti su bile različite sportske aktivnosti. Kada se govori o kvalitetu odnosa s vršnjacima većina je maloljetnika u bliskim ili vrlo bliskim odnosima sa svojim prijateljima, i prvo se okreću prijateljima kada su suočeni s nekim teškim situacijama ili problemima. No, nasuprot tome, maloljetnici koji su recidivisti i koji su počinili teža krivična djela imaju jednu ili dvije starije osobe koje nazivaju prijateljima. Uglavnom su to osobe za koje ili s kojima čine neke kriminalne radnje, kojima se dive i s kojima se identificiraju.

Brojni su podaci u literaturi o međuvršnjačkom utjecaju na razvoj maloljetničke delinkvencije (Gifford-Smith i sar., 2005; Piquero i sar., 2005; Mears i Field, 2002; Vitulano, Fite i Rathert, 2010). Empirijska istraživanja upućuju da se između 62 do 93% delinkventnih radnji izvršava u grupi i da oko 73% uhapšenih maloljetnika je bilo uhapšeno u grupi s drugim maloljetnicima (Warr 1996; Haynie 2002). U više istraživanja pokušao se objasniti međuodnos različitih vršnjačkih grupa i socijalnih mreža i delinkventnog ponašanja. Weerman (2011) nalazi da postoji značajna ali mala povezanost između vršnjačke mreže u školi i delinkventnog ponašanja, međutim da pripadanje neformalnim grupama vršnjaka na ulici ima značajan utjecaj na delinkventno ponašanje. U nekoliko studija ističu da dob u kojoj se adolescent počinje povezivati s grupom vršnjaka delinkventnog ponašanja utječe na njegov nivo učešća u delinkventnom ponašanju

(Vitaro i sar., 2005). Vršnjaci su značajan faktor koji utječe na maloljetničku delinkvenciju među djecom školskog uzrasta (Gorman-Smith i sar., 2000). Kada postoje srodnici, braća/sestre ili vršnjaci koji su delinkventnog ponašanja onda to može biti snažan faktor rizika za kasnije javljanje maloljetničke delinkvencije (Rodgers i sar., 2001; Slomkowski i sar., 2001; Sullivan, 2006; Kaufmann i sar., 2007). Također, iskustvo vršnjačkog odbacivanja može biti prediktor za maloljetničku delinkvenciju (Sullivan, 2006). Pripadanje bandi ili grupi osoba delinkventnog ponašanja nosi visok rizik za kasnije učestvovanje u ozbiljnim i nasilnim delinkventnim radnjama. Tipično, ova djeca imaju slabe porodične veze i slabo vezivanje za školu i druge društvene institucije (Hill i sar., 1999).

U našem istraživanju većina maloljetnika u delinkventne aktivnosti ušla je na nagovor vršnjaka ili starijih rođaka/susjeda ili drugih; neki su činili delinkventne radnje kao dokaz odanosti prijateljima, dok su drugi bili pod pritiskom vršnjaka ili starijih. Mali je broj maloljetnika koji su činili kriminalne radnje sami. Vršnjački utjecaj očit je u grupi maloljetnika gdje je nedovoljan roditeljski nadzor dječijih aktivnosti, kod djece koja nemaju jasne granice, ali i kod djece gdje su roditelji strogi i gdje su granice čvrste. Ovi rezultati su slični rezultatima dobivenim u drugim istraživanjima. Albokukordi i sar. (2012) navode da je roditeljski nadzor djece značajan prediktor udruživanja djece s vršnjacima delinkventnog ponašanja. Podatke o slabom roditeljskom nadzoru djece kao faktoru rizika za povezivanje s delinkventnim vrašnjacima navode i u drugim studijama (Brandt, 2006; Brendgen i sar., 2000).

Utjecaj vršnjaka na adolescentni razvoj generalno se vidi u negativnoj konotaciji. Rezultati našeg istraživanja upućuju i na mogućnost pozitivnog utjecaja vršnjačkih grupa i moguću nedovoljnu iskorištenost ovih efekata. Vršnjačke veze i grupe mogu za adolescente biti sigurno mjesto u traženju vlastitog identiteta, učenju socijalnih normi i vještina, prakticiranju vlastite autonomije. O efektima pozitivne vršnjačke kulture na maloljetnike delinkventnog ponašanja navode Tate i Wasmund (1999), Brendro i sar.(2007).

Bavljenje sportom i maloljetnička delinkvencija

U ovom istraživanju dobili smo dvojak utjecaj sportskih aktivnosti na razvoj delinkvencije. S jedne strane, sport, kao što su fudbal i drugi kolektivni sportovi, imaju pozitivnu refleksiju na promjenu u ponašanju maloljetnika kroz identificiranje s vršnjacima sportistima ili drugim sportskim uzorima (npr. poznatim fudbalerima). Nekoliko je istraživanja koja podupiru stajalište da bavljenje sportom reducira maloljetnički kriminalitet (Jamieson i Ross, 2007; Hawkins, 1998). Socijalizacija i internalizacija sportskih normi kroz učešće u sportu može da obezbijedi mladima osjećaj pripadanja zajednici i da reducira maloljetnički kriminalitet (Zamaninan i sar., 2012). No, neka istraživanja ne upućuju na značajniji efekat sporta na maloljetničku delinkvenciju (Miller i sar., 2007). U našem istraživanju maloljetnici koji su trenirali boks, karate, kung-fu i provodili vrijeme s vršnjacima i starijim u teretani su sa istim vršnjacima bili i u delinkventnim aktivnostima. Dobiveni rezultati upućuju da bavljenje nekim sportskim aktivnostima kao što su navedeni borilački sportovi, te slobodni i bez roditeljskog nadzora odlasci u teretanu mogu biti doprinoseći faktor maloljetničkoj delinkvenciji. Fizička aktivnost i upražnjavanje samog sporta bez usvajanja sportskih normi i pravila vjerovatno nije dovoljan faktor koji može doprinijeti redukciji maloljetničke delinkvencije. Mutz i Baur (2009) također nalaze među adolescentima u Njemačkoj da sportske aktivnosti i boravak u sportskim klubovima bez drugih faktora automatski ne doprinose prevenciji maloljetničke delinkvencije.

Iskustvo sa školom

Obrazovni sistem javlja se kao složen element u sveukupnom sistemu maloljetničke delinkvencije koji je i izvor prevencije i intervencija ali i izvor emocionalnog konflikta koji doprinosi razvoju maloljetničke delinkvencije. Pozitivna iskustva u vezi sa školom mogu doprinijeti da se školsko okruženje vidi kao sistem podrške, dok negativna iskustva mogu dovesti do toga da škola bude početak

delinkventnog ciklusa (Lawrence, 1998). Škola je ključna institucija socijalizacije koja obezbjeđuje mладима akademske vještine, učinkovito participiranje u društvu, te determinira ekonomski i socijalni status (Gottfredson, 2001). U našem istraživanju većina maloljetnika prepoznaju navedene elemente škole i vidi završavanje školovanja kao početni put ka uspješnjem samostalnom životu. Nasuprot tome, nekoliko maloljetnika ne vidi ovaj dobit od školovanja. U odnosu na školsku situaciju, a na temelju dobivenih rezultata možemo zaključiti da maloljetničkoj delinkvenciji doprinosi više međusobno povezanih faktora. Prominiraju faktori vezani za individualne školske probleme, faktori vezani za školu kao sistem i faktori vezani za porodicu.

U literaturi su navedeni faktori dobro elaborirani i uglavnom se u većini istraživanja navode kao mogući prediktori maloljetničke delinkvencije (Herrenkohl i sar., 2001; Loeber i sar., 2003; Bridgeland i sar., 2006; Epstein i Sheldon, 2002; Baker i sar., 2001; Gandy i Schultz, 2007; McCord, Widom i Crowell 2001). Slično rezultatima koje smo dobili u ovom istraživanju i u drugim studijama se navodi da su slaba veza učenika sa školom, bježanje s nastave, slaba uključenost učenika u vannastavne aktivnosti, slab uspjeh u školi, izostanak nadzora roditelja, doživljaj učenika da u školi gube vrijeme i da škola nije relevantna za njihov budući posao, slaba privrženost i predanost školi, slaba motivacija i izostanak edukacijskih aspiracija učenika i roditelja, te česte promjene škola u vezi s porastom maloljetničke delinkvencije (Wong i sar., 2010; Zhang i sar., 2010; Libbey, 2004; Browning i Huizinga, 1999; Hawkins i sar., 1998). Školski problemi su mogući prediktori recidivizma i hroničnog delinkventnog ponašanja (Kurz and Moore, 1994).

U našem istraživanju smo našli da su napuštanje osnovnog obrazovanja, često kažnjavanje u školi i promjene škole u vezi s maloljetničkim recidivizmom. Također, našli smo da je napuštanje škole prisutno više kod maloljetnika s nižim socioekonomskim statusom, slabim roditeljskim nadzorom, slabim školskim uspjehom, problemima s pridržavanjem školskih pravila, negativnim školskim iskustvom, malim interesom za vannastavne aktivnosti, bježanjem s časova i ulažanjem u skupine vršnjaka delinkventnog ponašanja. U

brojnim empirijskim studijama, također, je utvrđeno postojanje veze između napuštanja škole sa školskim problemima i okolnostima življenja (Gandy i Schulzt, 2007; Zhang i sar., 2007; Henry i sar., 1996; Bridgeland i sar., 2006; Burns i sar., 2003; Garry, 1996; Teasley, 2004). U kriminologiji je dosta pažnje usmjerenog na postojanje veze između propusta u školovanju i kasnijih kriminalnih radnji i uhićenja (Teasley, 2004). Bridgeland i sar. (2006) navode da su devet puta češća uhićenja kod osoba koje napuste srednju školu u odnosu na one koji završe. Napuštanje škole može biti prediktor kasnijeg dolaženja u sukob sa zakonom. Smatra se da je bježanje iz škole prvi korak prema napuštanju škole i budućih životnih socijalnih problema (Garry, 1996). Bježanje s časova je direktno u vezi sa slabom vezom za školu i slabim školskim vještinama. Loeber i Farrington (2000) nalaze da postoji značajna povezanost između ranog bježanja iz škole i kasnijeg kriminaliteta.

Utjecaj susjedstva

Tuzlanski kanton (TK) je region koji obezbjeđuje stanovnicima da žive, rade i podižu svoje porodice u različitom okruženju kao što su: seosko okruženje sa življnjem u jednoporodičnim kućama; kolektivna prognanička naselja u kojima je više porodica u jednoj kući; gradske i prigradske sredine s većim stambenim objektima ili četvrtima s različitim aranžmanima stanovanja od zgrada za stanovanje, jednoporodičnih do kuća s više porodica. Također, to je region s općinama koje su ekonomski i kulturno različito razvijene. Ekonomski razvoj u poslijeratnom periodu kao i veće naseljavanje zabilježeno je u nekoliko općina TK, ali isto tako je u nekoliko općina prisutno osiromašenje i odlazak stanovništva. S druge strane, prijeratni ruralni predjeli u poslijeratnom periodu administrativno su dobili obilježja općina. Općine TK karakteriziraju se i s različitim obimom migracijskog kretanja stanovništva iz sela u grad i različitim omjerom domicilnog i tokom rata raseljenog stanovništva (Anonimus, 2004).

Na temelju podataka iz intervjuja s maloljetnicima i porodicama maloljetnika ne stiče se utisak da okruženje u kojem žive maloljetnici

direktno doprinosi razvoju maloljetničke delinkvencije. Maloljetnici žive kako u pozitivnom i dobrom okruženju sastavljenom od rođaka i porodičnih prijatelja, tako i u negativnom okruženju gdje se susreću s osobama koje konzumiraju alkohol, bave se rasturanjem droge ili konzumiranjem iste. Osim toga, neki maloljetnici iako žive u dobrom susjedstvu znaju mjesta gdje mogu otici i uključiti se u delinkventne aktivnosti. Navedeno znači da življenje u dobrom susjedstvu automatski ne štiti djecu od upuštanja u delinkventne radnje. No, našli smo da susjedstvo ima više osuđujući, stigmatizirajući odnos prema maloljetnicima, a u nekim slučajevima i odnos odbijanja i isključenja iz zajednice ne samo maloljetnika već i porodice. Moguće da stigmatizirajući odnos susjeda u formi izbjegavanja kontakta s porodicom maloljetnika i samim maloljetnikom ima nepovoljnog utjecaja na integraciju maloljetnika i njihovih porodica u zajednicu. Iako maloljetnici i porodice nalaze da žive i u sigurnom i u nesigurnom okruženju, ipak institucije lociraju veće probleme s maloljetničkom delinkvencijom u određene dijelove općina. Tako govore o većoj koncentraciji maloljetničke delinkvencije u prigradskim naseljima i naseljima s većinskim, tokom rata, izbjeglim/prognanim stanovništvom koje danas pripada skupini raseljenih. Na temelju empirijskih podataka ovog istraživanja o kretanju maloljetničke delinkvencije na području TK prema općinama najveća koncentracija delinkvencije je u općinama s najvećim brojem stanovništva i najvećom gustinom naseljenosti. U istraživanjima Lukačević i Grabovac (2007), te Budimlić i sar. (2007) navodi se da je najviše djece delinkventnog ponašanja iz gradskih sredina. Zanimljivo je da smo u našem istraživanju imali više maloljetnika i porodica iz ruralnih područja nego iz gradskih.

Empirijska istraživanja ističu postojanje veze između karakteristika susjedstva i razvoja maloljetničke delinkvencije (McCord i sar., 2001). Neka istraživanja pokazuju da djeca koja žive u susjedstvu kojeg karakterizira siromaštvo, nezaposlenost i jednoroditeljske porodice imaju veći rizik za uključivanje u delinkventne aktivnosti (De Coster i sar., 2006; Haynie i sar., 2006, Jakov 2006; Neumann i sar., 2010). Iako postoji empirijska podrška o utjecaju susjedstva na razvoj maloljetničke delinkvencije, u nekoliko istraživanja se navodi

da su direktni učinci susjedstva na maloljetničku delinkvenciju mali (Leventhal i Brooks-Gunn, 2000; Elliott i sar., 1996.; Gottfredson i sar., 1991). Na temelju rezultata našeg istraživanja i empirijskih podataka iz literature utjecaj susjedstva na razvoj maloljetničke delinkvencije čini se da je složen i da faktor susjedstva bez djelovanja drugih faktora samo po sebi ne dovodi do maloljetničke delinkvencije. No, faktor susjedstva uz istovremeno djelovanje faktora u vezi s maloljetnikom, porodicom, vršnjacima i školom može biti doprinoseći faktor razvoju maloljetničke delinkvencije.

Zajednica i socijalni servisi

Nivo razvijenosti i dostupnosti različitih socijalnih servisa u zajednici kao što su razvijenost institucija sistema (pravosudni sistem, socijalne službe, zdravstvene službe i druge) i nevladinih organizacija i drugih neformalnih grupa javlja se kao važan faktor uopće u maloljetničkoj delinkvenciji. Na temelju dobivenih rezultata čini se da nerazvijenost socijalnih servisa, slaba međusobna saradnja i nedovoljno koordinirana aktivnost, nedovoljna mreža nevladinih i drugih neformalnih organizacija, nedovoljni kulturno-sportski sadržaji za mlade u lokalnoj zajednici, slaba društvena podrška porodici, slabo razvijena solidarnost u zajednici, kažnjavajuća i osuđujuća politika doprinose razvoju maloljetničke delinkvencije, slaboj integraciji maloljetnika u zajednicu, stigmi i izolaciji maloljetnika i njihovih porodica.

U istraživačkim studijama identificirano je nekoliko karakteristika zajednice značajnih za maloljetničku delinkvenciju kao što su: socioekonomski status, etnički sastav susjedstva, religijski aspekti u zajednici, stabilnost stanovništva, gustoća naseljenosti, starost stanovništva, privatno vlasništvo (Simons i sar. 2005; Haynie i sar. 2006; Regnerus, 2003). U svim studijama socioekonomski faktor je nađen kao generalna komponenta konteksta zajednice u maloljetničkoj delinkvenciji. Kada se govori o karakteristikama zajednice uglavnom fokus se stavlja na koncentraciju nepovoljnosti u lokalnoj zajednici kao što su siromaštvo, nezaposlenost, razdor u porodici, nestabilnost

stanovništva (Simons i sar. 2005; Haynie i sar. 2006). Rezultati našeg istraživanja podupiru nalaze empirijskih istraživanja u pogledu socioekonomskih faktora, posebno u odnosu na aspekt razvijenosti socijalnih servisa i socijalne zaštite. Naime, slaba ekomska razvijenost općine ili lokalne zajednice višestruko se reflektira na maloljetničku delinkvenciju, s jedne strane kroz refleksiju na porodicu u kojoj maloljetnik odrasta i s druge strane, kroz refleksiju na socijalne servise na koje se porodica i maloljetnik oslanjaju. Osnovna karakteristika za maloljetničku delinkvenciju ključnih socijalnih servisa sistema je kadrovska, profesionalna, prostorna, finansijska i materijalna nedostatnost kapaciteta, te programska insuficijentnost u odnosu na aktuelnu opterećenost problemom maloljetničke delinkvencije. Navedene karakteristike socijalnih servisa sistema u tjesnoj su vezi s ekonomskom, političkom i kulturnom razvijenošću lokalnih zajednica kao i distribucijom političke moći i ekonomskih resursa u Kantonu. Ekonomski resursi koji su dostupni službama za provođenje zakona i socijalne zaštite, disciplinskim i korektivnim službama utječu na broj i sposobljenost osoblja, vrstu i obim programa i podrške za maloljetnike. Rezultati istraživanja pokazuju da reducirano u ekonomskim izvorima u navedenim službama rezultira nedovoljnim brojem osoblja, povećanom opterećenošću slučajevima, većem stresu uposlenih, slabijim praćenjem maloljetnika i vodi visokom nivou recidivizma.

No, osim negativnih atributa socijalnih servisa u ovom istraživanju našli smo da je osnaživanje i koordinirano djelovanje socijalnih servisa moguće i uz ograničena sredstva lokalnih zajednica. Čini se da medijacija nevladinih organizacija i politika djelovanja odozdo može biti važan faktor u kreiranju promjena unutar institucija sistema, učinkovitoj umreženosti socijalnih servisa i generalno u politici prema maloljetničkoj delinkvenciji.

Zaključno, u odnosu na pitanje koji su faktori utjecaja na razvoj maloljetničke delinkvencije možemo reći da niti jedan faktor sam za sebe ne doprinosi razvoju maloljetničke delinkvencije, ali interakcija više faktora koji uključuju individualne karakteristike maloljetnika, porodicu, vršnjake, školu, susjedstvo i zajednicu svakako doprinosi

razvoju maloljetničke delinkvencije i teškoći u ponovnoj integraciji maloljetnika u zajednicu.

Možemo reći da je za maloljetnički recidivizam i činjenje težih krivičnih djela visoko rizično udruženo djelovanje više faktora s više nivoa kao što su: poremećaj ponašanja i traumatizacija u dječjoj dobi; teškoće u ovladavanju vještinama učenja; bježanje s nastave i napuštanje škole; udruživanje s vršnjacima u delinkventnim aktivnostima; odrastanje uz jednog roditelja ili u porodici gdje je prisutno nasilje, alkoholizam, ovisnost o psihoaktivnim supstancama; bježanje od kuće; boravak na ulici ili odrastanje u srodničkim porodicama i često mijenjanje institucija; izostanak adekvatne brige službi u zajednici; višekratno izricanje mjera kao što je nadzor roditelja/staratelja ili organa starateljstva; izricanje mjera boravka u zavodskim institucijama; neprovodenje izrečenih mjer; odbacivanje od zajednice, te udruživanje sa starijim delinkventima visoko je rizično za hroničnu delinkvenciju i činjenje teških krivičnih radnji.

Kontekstualno posmatrano maloljetnička delinkvencija je multifaktorska i multikontekstualna i uključuje porodicu, vršnjake, školu, susjedstvo, socijalne servise i zajednicu.

Diskusija u odnosu na drugo potpitanje: Koje su potrebe za (re) socijalizaciju?

Briga za maloljetnike je multidisciplinirani i sveobuhvatni postupak koji uključuje intervencije na više nivoa, od individualnog do nivoa zajednice. Procedura postupaka i programi tretmana za ovu grupu djece u BiH definirani su krivičnim zakonodavstvom, politikom, strategijom i akcionim planom koji su usklađeni sa međunarodnim pravnim okvirima i Konvencijama UN-a. Također, krivično zakonodavstvo u BiH pored tradicionalnih kaznenih mjer uključuje i alternativne oblike reagiranja na kriminalitet mladih (preusmjeravanje krivičnog postupka ka sudske mehanizmima) (Gurda, 2011). U našem istraživanju našli smo da su u sudske prakse alternativni oblici reagiranja na maloljetničku delinkvenciju malo ili gotovo nikako zastupljeni. Vodeće obrazloženje nedovoljne primjene vankrivičnog

postupka je u nespremnosti zajednice na drugačiji način postupanja s maloljetnicima. Nedovoljna pripremljenost zajednice na mogućnosti koje nude zakonske izmjene ogleda se u nedovoljnim materijalnim i kadrovskim resursima. U službama maloljetničkog pravosudnog sistema je oskudan broj osoblja koje je posvećeno problemu maloljetničke delinkvencije i koje je dovoljno educirano za ovo područje ali i senzibilizirano na novi način rada. Teškoća u napuštanju tradicionalnog pristupa maloljetničkoj delinkvenciji vidljiva je u stavljanju težišta na razvoj i osnaživanje disciplinskih i odgojno-popravnih institucija, te u prisutnom skepticizmu i neuvjerljivosti u efikasnost i mogućnost provođenja alternativnih oblika reagiranja na maloljetničku delinkvenciju. Budimlić i sar. (2010) u istraživanju o stavovima javnosti o prihvatljivosti alternativnih mjera nalaze da su ove mjere među socijalnim radnicima, nevladinim organizacijama i laičkom populacijom prihvatljive. U navedenom istraživanju od alternativnih mjera za građane čini se sasvim dovoljnom mjera izvinjenja i nadoknada učinjene štete. No, u istraživanju Budimlić i sar. (2010) kao i u istraživanju Lukacević i Grabovec (2007) prisutan je stav socijalne distanciranosti od maloljetnika delinkventnog ponašanja. Navedeno, kao i rezultati našeg istraživanja upućuju na tendenciju društva da maloljetnike možda moralno kazni i stigmatizira.

Rezultati našeg istraživanja upućuju da u lokalnoj zajednici postoje jasne teškoće u primjeni zakonskih izmjena, preporuka strateških dokumenata, akcionih planova i preporuka dosadašnjih istraživanja urađenih kako na području TK tako i u BiH. Naime, zakonske izmjene, akcione planove i druge političke odluke nisu popraćene i promjenama u drugim značajnim društvenim segmentima lokalnih zajednica kako bi njihova primjena bila moguća. Također, Sijerčić-Čolić (2010) ističe da izmjene u zakonodavstvu i organizaciji pravosuđa nisu bile praćene investiranjem niti prilagođavanjem postojećih službi za provođenje zakonskih rješenja za maloljetničku delinkvenciju. U istom članku autorica naglašava da projekti i inicijative koje provode međunarodne i domaće organizacije nisu rezultirale do sada suštinskim promjenama niti u pristupu ovom problemu niti u radu s maloljetnicima. Kako smo već istakli i rezultati našeg istraživanja podupiru navedeno.

Materijalno siromašne službe u lokalnim zajednicama teško da mogu odgovoriti na potrebe i zahtjeve u pogledu maloljetničke delinkvencije u preventivnom i oporavljajućem smislu. Rezultati našeg istraživanja jasno pokazuju da očekivanja i zahtjevi koji su usmjereni na službe socijalne zaštite prevazilaze njihove mogućnosti. S tim u vezi, ne iznenađuje tendencija službi pravosudnog sistema u nastavljanju s praksom tradicionalnog pristupa maloljetničkoj delinkvenciji i izricanja više odgojnih mjera koje su koliko-toliko provodive u praksi. U najvećem broju slučajeva sud izriče odgojnu mjeru pojačanog nadzora ili roditelja ili organa starateljstva. Maloljetnici i roditelji ovu mjeru shvataju kao dodatnu obavezu, a u nekim slučajevima i finansijski izdatak, a većina ih ne nalazi dobit od ovakvih mjera. Neki smatraju da je to i izgubljeno vrijeme za maloljetnika jer ne dovodi do promjena u ponašanju maloljetnika i porodica. No, kod nekih maloljetnika sam čin odlaska na sud i izricanja mjere ima pozitivan učinak. Moguće objašnjenje za navedeno leži, kako smo već prethodno naveli, u javljanju osjećaja stida i krivnje koji su moguće u vezi s moralnošću adolescenta i usvojenim sistemom vjerovanja.

Institucionalne mjere kao što su odgojno-popravne u zatvorenim ili poloutvorenim institucijama zbog insuficijentnosti u osoblju i programima intervencija su mjere s vrlo ograničenim učincima, a u nekim slučajevima i faktor recidivizma. Karakteristika ovih mjera i primijenjenih intervencija je da su usmjerene samo na maloljetnika i ne uključuju intervencije u porodici i zajednici iz koje maloljetnik dolazi. Na ovaj način maloljetnik se vraća u isti kontekst u kojem su njegovi problemi u ponašanju počeli. Moglo bi se reći da pristup usmjeren samo na dijete potencira ili ističe samo odgovornost djeteta za delinkventno ponašanje. U istraživanju nismo našli da je razmatrana niti u jednom slučaju odgovornost drugih za neprovođenje ili za propuste u provođenju intervencija.

Rezultati ovog istraživanja predstavljeni u ovoj naučnoj monografiji upućuju na prisutnu insuficijentnost u: sveobuhvatnoj procjeni maloljetnika; integraciji i koordinaciji usluga; jednakoj dostupnosti različitih vidova pomoći i podrške; kvaliteti zaštite i

podrške; koordinaciji aktivnosti; animiranju lokalne zajednice i škola u općinama Kantona; jasnoj podijeljenosti uloga u odnosu na realizaciju, monitoring i evaluaciju izrečenih mjera i provedenih intervencija; uspostavljanju socijalne mreže uz obezbjeđivanje učešća i odgovornosti svih zainteresiranih u procesu resocijalizacije i integracije maloljetnika; primjeni alternativnih oblika reagiranja na maloljetničku delinkvenciju; definiranosti prihvatljivih modela reintegracije, te korištenju usluga i pozitivnih iskustava nevladinih organizacija koje su značajan socijalni resurs na ovom području. Čini se da model rada s djecom i mladima rizičnih skupina koji imaju nevladine organizacije bi mogao biti praktično primjenjiv za programe resocijalizacije i reintegracije maloljetnika.

Zaključno, možemo reći da je za procese (re)socijalizacije i (re)integracije maloljetnika nužno, prije svega, izvršiti alokaciju sredstava kako bi se kreirali osnovni preduvjeti za realiziranje strateških ciljeva i akcionalih planova, kao i primjene alternativnih načina reagiranja na maloljetničku delinkvenciju. Alokacija sredstava rezultat je političkih procesa kako na državnom i kantonalm nivou, tako i na općinskom nivou i nivou službi uključenih u brigu o maloljetničkoj delinkvenciji. Političke odluke na državnom i kantonalm nivou nisu bile praćene sličnim ili istim odlukama na općinskom nivou i nivou službi. Navedeno je posebno vidljivo u općinama s niskim ekonomskim razvojem i pretežno ruralnim stanovništvom. Stoga, otvoreno je pitanje koliko i u kojoj mjeri nedovoljno razvijene službe socijalne zaštite mogu realno odgovoriti na zahtjeve lokalne zajednice u kojoj je koncentrirano niz nepovoljnosti kao što je siromaštvo, nezaposlenost, nepismenost i sl. U datim okolnostima ono što se čini realno mogućim, a na temelju dobivenih rezultata prezentiranih u naučnoj monografiji ovog istraživanja i primjera dobre prakse, jeste snažnije uvezivanje institucija sistema i nevladinih organizacija u sačinjavanju više manjih i u lokalnim zajednicama lako primjenjivih programa za resocijalizaciju i reintegraciju maloljetnika.

Literatura:

Aalsma, M. C., Lapsley, D. *A typology of adolescent delinquency: Sex differences and implications for treatment.* Crim Behav Ment Health 2001;11: 173-191.

Abram, K. M., Teplin, L. A., Charles, D. R., Longworth, S. L., McClelland, G. M., Dulcan, M. K. *Posttraumatic Stress Disorder and Trauma in Youth in Juvenile Detention.* Arch Gen Psychiatr 2004; 61(4):403-410.

Alboukordi, S., Nazari, A. M., Nouri, R., Sangdeh, J. K. *Predictive Factors for Juvenile Delinquency: The Role of Family Structure, Parental Monitoring and Delinquent Peers.* IJCST 2012; 5(1): 770-777.

AL-Matalka, F. I. M., Hussainat, M. M. *Juvenile Delinquency and Family Environment In Jordan.* J Soc Res 2012; 3(2):599-617.

Anderson, V. V. *Psychiatric Clinic in the Treatment of Conduct Disorders of Children and the Prevention of Juvenile Delinquency.* J Am Inst Crim L & Crim 1924: 414. Dostupno na: <http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/jclc>

Anonimus. *Socio-Economic Audit of the North-East Economic Region.*

EU RED / European Union Regional Economic Development Project in BiH, 2004. Dostupno na: <http://www.nerda.ba>

Barberet, R., Bowling, B., Junger-Tas, J., Rechea-Alberola, C., Van Kesteren, J., Zurawan, A. *Self-reported juvenile delinquency in England and Wales, the Netherland and Spain.* European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations (HEUNI), Helsinki 2004:43.

Bašić, J. *Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži: Teorijsko motrište.* U: Bašić, J., Janković, J. (ur.): *Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži,* 2000.

Becker, K. B., McCloskey, L. A. *Attention and conduct problems in children exposed to family violence*. Am J Orthopsych 2002; 72(1): 83-91.

Brljavac, B. *Europeanisation Process of Bosnia and Herzegovina: Responsibility of the European Union?* Balkanologie 2011; 8(1-2): Dostupno na: <http://balkanologie.revues.org/2328>.

Belloni, R. *Civil society and peacebuilding in Bosnia and Herzegovina*. J Peace Res 2010; 38(2):163-180.

Boiuillet, D., Uzelac, S. *Osnove socijalne pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga, 2007.

Braithwaite, J. *Restorative justice and Responsive Regulation*. Oxford: Oxford University Press, 2002.

Brandt, D. *Delinquency, development, and social policy*. Connecticut: Yale University Press, 2006.

Brendgen, M., Vitaro, F., Bukowski, W. M. *Stability and variability of adolescents' affiliation with delinquent friends: predictors and consequences*. Soc Dev 2000; 9(2): 205-25.

Brendtro, L. K., Mitchell, M. L., McCall, H. *Positive Peer Culture: Antidote to "Peer Deviance Training"*. Reclaiming children and youth 2007; 15 (4): 205

Brennan, T., Breitenbach, M., Dieterich, W. *Towards an Explanatory Taxonomy of Adolescent Delinquents: Identifying Several Social-Psychological Profiles*. J Quantit Criminology 2008; 24 (2): 179-203.

Brezina ,T., Piquero, A. *Moral beliefs, isolation from peers, and abstention from delinquency*. Deviant Behavior 2007; 28(5); 433-465.

Bridgeland, J. M., Dilulio, J. J., Morrison, K. B. *The Silent Epidemic: Perspectives of High School Dropouts*. Washington, DC: Civic Enterprises, LLC 2006.

British Sociological Association (BSA). Statement of Ethical Practice. Durham: BSA, 2002 Dostupno na: www.britsoc.co.uk/user.

Brkić, M. *Koordinatorska funkcija centra za socijalni rad*, Socijalna misao 2002; 9(4): 77–87.

Browning, K., Huizinga, D. *Highlights of Findings from the Denver Youth Survey*. Washington, DC: Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention 1999.

Bubalović, T. *Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine*, 2003.

Budimlić, M., Datzer, D., Muratbegović, E., Maljević, A., Puharić, P., Bojanić, N., Mujanović, E., Guso, H. *Izvršenje alternativnih mjera za maloljetnike: pravni, institucionalni i praktični problem*. Sarajevo: CRPC – Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu, 2010.

Budimlić, M., Maljević, A., Muratbegović, E. *International Self-Report Delinquency Study 2: National report-Bosnia and Herzegovina*. In: Junger-Tas J. et al (eds). *Juvenile Delinquency in Europe and Beyond: Results of the Second International Self-Report Delinquency Study*, New York: Springer 2009; 341-358.

Buljubašić, S. *Maloljetnička delinkvencija*. Sarajevo: Arka press, 2005.

Buljubašić, S. *Socijalna integracija djece bez roditeljskog staranja*. Sarajevo: DES, 2004.

Burns, B. J., Howell, J. C., Wiig, J. K., Augimeri, L. K., Welsh, B. C., Loeber, R., Petechuk, D. *Treatment, services, and intervention programs for child delinquents*. Child Delinquency Bulletin Series, OJJDP; 2003. Dostupno na: <http://www.ojjdp.ncjrs.org>.

Butorac, K., Mikšaj-Todorović, LJ. *Ispitivanje razlika u kvaliteti odnosa u porodici maloljetnih delinkvenata u ratnom i poslijeratnom razdoblju*. Kriminologija i socijalna reintegracija 2006; 14 (1): 1-12.

Caporael, L. R. *Parts and wholes: The evolutionary importance of groups*. In: Sedikides, C., Brewer, M. B. (eds.). *Individual self, relational self, collective self*. Philadelphia: Psychology Press 2001; 241-258.

Carlson, M. J. *Family structure, father involvement, and adolescent behavioral outcomes*. J Marriage Fam 2006; 68:137–154.

Cattarello, A. M. *Community level influences on individuals social bonds, peer associations and delinquency; A multilevel analysis*. Justice Quarterly 2000; 17:33-60.

Cohen, L., Felson, M. *Social change and crime rate trends: a routine activity approach*. Am Soc Rev 1979; 44: 588-608. doi:/10.2307/2094589

Connor, D. F., Carlson, G. A., Chang, K. D. et al. *Juvenile maladaptive aggression: a review of prevention, treatment, and service configuration and a proposed research agenda*. J Clin Psychiatry 2006; 67 (5): 808-820.

Cuevas, C. A., Finkelhor, D., Turner, H. A., Ormrod, R. K. *Juvenile Delinquency and Victimization: A Theoretical Typology*. J Interper Viol 2008; 22(12): 1581-1602.

Dizdarević, I. *Agensi socijalizacije ličnosti*. Sarajevo: Prosvjetni list, 2003.

Dorontić, N. *Savremeni modeli socijalnog rada sa maloljetnim prestupnicima. Nepublikovana studija*. Banja Luka: JU Centar za socijalni rad, 2009.

Dunford, F. W., Elliott, D. S. *Identifying career offenders using self-reported data*. J Res Crime & Del 1984; 21: 33-56.

Elliott, D. S., Wilson, W. J., Huzinga, D., Sampson, R. J., Elliott, A., Rankin, B. *The effects of neighborhood of disadvantage on adolescent development*. J Res Crime & Del 1996; 33: 389-426.

Epstein, J. L., Sheldon, S. B. *Present and accounted for: Improving student attendance through family and community involvement*. J Educ Res 2002; 95(5): 308-318.

Farrington, D. P. *Childhood origins of Antisocial Behavior*, Clin Psychol Psychot 2005; 12:177-190.

Farrington, D. P. *Explaining and preventing crime: The globalization of knowledge—The American Society of Criminology 1999 presidential address*. Criminology 2000; 38(1):1–24.

Statistički bilten: Prijavljene, optužene i osuđene punoljetne i maloljetne osobe, privredni/gospodarski sporovi u Federaciji Bosne i Hercegovine. Sarajevo: Federalni zavod za statistiku. 2012. Dostupno na: <http://www.fzs.ba>

Ferić, M. *Porodica kao čimbenik rizika i zaštite za razvoj poremećaja u ponašanju djece i mladih.* Revija za rehabilitacijska istraživanja 2002; 38(1):13-24.

Ferić-Šlehan, M. *Porodica u prevenciji poremećaja u ponašanju djece i mladih: Istarska županija-zajednica usmjerena na porodicu.* Doktorska disertacija. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Sveučilište u Zagrebu. 2006.

Ford, J., Chapman, J., Mack, J. M., Pearson, G. *Pathways from Traumatic Child Victimization to Delinquency: Implications for Juvenile and Permanency Court Proceedings and Decisions.* Juvenile Fam Court J 2006; 57(1):13-26.

Gandy, C., Schultz, J. L. *Increasing School Attendance for K-8 Students: A Review of Research Examining the Effectiveness of Truancy Prevention Programs.* Saint Paul, Minnesota: Wilder Research 2007.

Garry, E. M. *Truancy: First steps to a lifetime of problems.* Juvenile Justice Bulletin Washington DC: Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention 1996.

Gifford-Smith, M., Dodge, K. A., Dishion, T. J., McCord, J. *Peer Influence in Children and Adolescents: Crossing the Bridge from Developmental to Intervention Science.* J Abnorm Child Psychol 2005; 33(3): 255–265.

Glaser, B., Calhoun, G., Petrocelli, J. *Personality characteristics of male juvenile offenders by adjudicated offenses as indicated by the MMPI-A.* Crim Just Behav 2002; 29: 183-201.

Gorman-Smith, D., Tolan, P. H., Loeber, R., Henry, D. B. *Relation of family problems to patterns of delinquent involvement among urban youth.* J Abnorm Child Psychol 1998; 26(5): 319 – 333.

Gottfredson, D. C. *School and Delinquency*. Cambridge: Cambrdige University Press, 2001.

Greenwald, R., Garbarino, J. (eds). *Trauma & Juvenile Delinquency: Theory, Research, and Interventions*. Binghamton: The Haworth Press, Inc, 2002.

Griffin, K. W., Botvin, G. J., Schier, L. M., Doyle, M. M., Williams, C. *Common predictors of cigarette smoking, alcohol use, aggression, and delinquency among inner-city minority youth*. Addict Behav 2003; 28(6): 1141–1148.

Gurda, V. *Odgojne preporuke kao alternativa krivičnom postupku prema maloljetnicima i njihova primjena u praksi*. Anal Pravnog fakulteta u Zenici. 2011; 8:177-199.

Hawkins, J. D., Catalano, R., Arthur, M. *Promoting science-based prevention in communities*. Addictive behaviors 2002; 27: 951-976.

Hawkins, J. D., Herrenkohl, T., Farrington, D. P., Brewer, D., Catalano, R. F., Harachi, T. W.

A review of predictors of youth violence. In: Loeber, R, Farrington, D. P. (eds) *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc. 1998;106–146.

Hawkins, B. *Evening basketball leagues: The use of sport to reduce African American youth criminal activity*. Int J Sports 1998; 2 (2).

Hay, C., Fortson, E. N., Hollist, D. R., Altheimer, I., Schaible, L. M. *Compounded risk; The implication for delinquency of coming from a poor family that lives in a poor community*.

J Youth Adolesc 2007; 36: 593-605.

Haynie, D. L., Silver, E., Teasdale, B. *Neighborhood characteristics, peer networks, and adolescents violence*. JQuant Criminol 2006; 22: 147 – 169.

Henry, B., Caspi, A., Moffitt,T. E., Silva, P.A. *Temperamental and*

familial predictors of violent and nonviolent criminal convictions: Age 3 to age 18. Dev Psychol 1996; 32(4): 614-623.

Herrenkohl ,T. I., Hawkins, J. D., Chung, I. J., Hill, K. G., Battin-Pearson, S. *School and community risk factors and interventions.* In: Loeber, R., Farrington, D.P. (eds). *Child Delinquents: Development, Intervention, and Service Needs*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.2001; 211–246.

Herreraa, V. M., McCloskey, L. A. *Gender differences in the risk for delinquency among youth exposed to family violence.* Child Abuse Negl 2001; 25: 1037–1051.

Hirschi, T. *Causes of delinquency.* New Brunswick: Transaction Publishers. (Original work published 1969), 2002.

Hirschi,T. *Causes of delinquency; with a new introduction by the author.* New Jersey: Transaction Publishers, Piscataway, 2009.

Hirschi, T. *Self-control and crime.* In: Baumeister, R.,Vohs, K. (eds). *Handbook of self-regulation: Research, theory, and applications* New York, NY: Guilford Press 2004; 537- 552.

Hoeve, M., Dubas, J. S., Eichelsheim, V. I., Van der Laan, P. H., Smeenk, W., Gerris, J. R. M. *The Relationship Between Parenting and Delinquency: A Meta-analysis.* J Abnorm Child Psychol 2009; 37:749–775.

Ilić, Z. *Resocijalizacija mladih prestupnika.* Beograd: Defektološki fakultet. 2000.

Jamieson, L. M., Ross, C. M. *Research update: Using recreation to curb extremism.* Parks & Recreation. 2007; 42 (2): 26 – 29.

Jašović, Ž. *Kriminologija maloletničke delinkvencije.* Beograd, 1991.

Johson, K. A., Jennison, K. M. *The drinking-smoking syndrome and social context.* Int J Addict 1992; 27(7): 749 – 92

Jovašević, D. *Primjena alternativnih mjera u maloljetničkom krivičnom pravu u Republici Srbiji.* Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 2010; 197-225.

Jugović, A., Brkić, M. *Socijalna zaštita i prevencija maloljetničkog prestupništva: uloge, kontroverze i dobre prakse*. Beograd: Fakultet političkih nauka Beograd, Godišnjak 2010; 435-452.

Jugović, A. *Analitičko-istraživački rad u socijalnoj zaštiti maloletnih prestupnika*. U: Žunić-Pavlović, V., Kovačević-Ljepojević, M. (ur). *Prevencija i tretman poremećaja ponašanja*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, 2010.

Junger-Tas, J., Marschall, I. H., Enzman, D., Killias, M., Steketee, M., Bruszczyńska, B. *Juvenile Delinquency in Europa and Beyond: Results of the Second International Self-Report Selinquency Study*. New Yourk: Springer Science+Business Media LLC 2010.

Junger-Tas, J., Ribeaud, D., Cruyff, M. *Juvenile Delinquency and Gender*. Eur J Criminol 2004; 1(3): 333-375.

Karić, N. *Socijalni rad i maloljetnička delinkvencija u zajednici*. Tuzla: OFF-SET, 2008.

Kazdin, A. E. *Practitioner Review: Psychosocial Treatments for Conduct Disorder in Children*. J Child Psychol Psychiatr 1997; 38 (2): 161-178.

Kelle, U., Kluge, S. *Vom Einzelfall zum Typus. Fallvergleich und Fallkontrastierung in der qualitativen Sozialforschung*. Opladen: Leske und Budrich, 1999.

Kimonis, E. R., Frick, P. J. *Oppositional Defiant Disorder and Conduct Disorder Grown-Up*. J Dev Behav Pediatr 2010; 31(3): 244:254.

Kluge, S. *Empirically Grounded Construction of Types and Typologies in Qualitative Social Research*. Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research 2000; 1(1): 14 <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0001145>

Koller-Trbović, N. *Poremećaji u ponašanju djece i mladeži*. U: Bašić, J., Koller-Trbović, N., Uzelac, S. (ur) *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja*. Pristupi i pojmovna određenja. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Sveučilište u Zagrebu, 2004.

Kovačević, R. *Oblici poremećaja u ponašanju maloljetnih delinkvenata na području općine Tuzla*. Magistarski rad. Sveučilište u Zagrebu, 2004.

Kricher, M.K., Sevecke, K. *Early traumatization and psychopathy in female and male juvenile offenders*. Int J Law Psychiat 2008; 31(3): 253-262.

Kristin, M. Y., Leiber, M.J., Richard, A. Featherstone Monserud, M.A. *Reassessing the family-delinquency association: Do family type, family processes, and economic factors make a difference?* J Crim Just 2007; 35: 51-67.

Krivični zakon Bosne i Hercegovine (Službeni list BiH broj: 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 08/10).

Kyrre, B., Olweus, D., Endersen, I. *Does the Quality of Parent-Child Relationships Mediate the Increased Risk for Antisocial Behavior and Substance Use Among Adolescents in Single-Mother and Single-Father Families?* J Divorce Remarriage 2009; 50:400–426.

Latimer, J., Dowden, C. M., Muise, D. *The Effectiveness of Restorative justice Practices: A Meta-Analysis*. Canada Department of Justice. Ottawa, 2001.

Lawrence, R. *School Crime and Juvenile Justice*. Oxford: Oxford University Press, 1998.

Lazarus, R. S., *Psychological stress and coping process*. New York: McGraw-Hill, 1966.

Liabo, K, Richardson, J. *Conduct disorder and offending behaviour in young people: Findings from research*. London: Jessica Kingsley Publishers, 2007.

Libbey, H. P. *Measuring student relationships to school: Attachment, bonding, connectedness, and engagement*. J Sch Health 2004; 74(7): 274-283.

Ličanin, I., Loga, S., Cerić, I., Masić, I., Mataija, R., Suljić, E., Musić, E. *Abuse of psychoactive substances by adolescents in rural and urban environments*. Med Arh 2002; 56(5-6):285-288.

Ličanin, I., Redžić, A. *Alcohol abuse and risk behavior among adolescents in larger cities in Bosnia and Herzegovina.* Med Arh 2005; 59(3):164-167.

Loeber, R., Farrington, D. P., Petechuk, D. *Child Delinquency: Early Intervention and Prevention.* Child Delinquency. Buletin Series OJJDP 2013. Dostupno na: <http://www.ojjdp.ncjrs.org>

Loeber, R., Stouthamer-Loeber, M., Van Kammen, W.B., Farington, D.P. *Initiation, escalation and desistance in juvenile offending and their correlates.* J Crim Law Criminol 1991; 82:36-82.

Loeber, R. *Developmental continuity, change, and pathway in male juvenile problem behaviors and delinquency.* In: Hawkins, J. D., Ed. *Delinquent and Crime: Current Theories* Cambridge, UK: Cambridge University Press 1996; 1-27.

Lukačević, E., Grabovec, I. *Maloljetnička delinkvencija u Tuzlanskom kantonu: Stavovi i socijalnih i profesionalnih grupa; prisutnost i prevencija.* Biro za ljudska prava Tuzla. 2010 Dostupno na: www.hrotuzla.org.ba/publikacije/analiza.pdf

Lykken, D. *The antisocial personalities.* Lawerence Erlbaum, Hillsdale NJ, 1995.

Mayseless, O. *Ontogeny of attachment in middle childhood: Conceptualization of normative changes.* In: Kerns, K., Richardson, R. (eds). *Attachment in middle childhood.* New York, NY: The Guilford Press 2005; 1-23.

McAra, L. Crime, *Criminal Justice and Criminology in Scotland.* Eur J Criminol 2008; 5(4): 481-504.

McCord, J., Conway, K. P. *Patterns of Juvenile Delinquency and Co-Offending.* In: Waring, E., Weisburd, D., Sherman, L., Earls, F. (eds). *Advances in Criminological Theory.* New Brunswick: Transaction, 2002.

McCord, J. *The cycle of crime and socialization practices.* J Crim Law Criminol. 1991; 82 (1):215 -228.

- McVie, S., Norris, P. *Neighbourhood effects on youth delinquency and drug use. The Edinburgh Study of Youth Transitions and Crime*. Edinburgh: Centre for Law and Society, University of Edinburgh, 2006. Dostupno na: www.law.ed.ac.uk/cls/esyc
- Mears, D. P., Field, S. H. *A Closer Look at the Age, Peers, and Delinquency Relationship*. Western Criminology Review 2002; 4 (1), 20-29.
- Miller, K.E., Melnick, M.J., Barnes, G.M., Sabo, D., Farrell, M.P. *Athletic Involvement and Adolescent Delinquency*. J Youth Adolesc 2007; 36(5): 711-723.
- Miner-Romanoff, K. *Interpretive and critical phenomenological crime studies: A model design*. Qual Rep 2012; 17(54): 1-32.
- Moffitt, T.E. *Adolescence-limited and life-course persistent antisocial behavior: a developmental taxonomy*. Psychol Rev 1993; 100: 674-701.
- Mordre, M., Groholt, B., Kjelsberg, E., Sandstad, B., Myhre, A. M. *The impact of ADHD and conduct disorder in childhood on adult delinquency: A 30 years follow-up study using official crime records*. BMC Psychiatry 2011; 11:57 doi:10.1186/1471-244X-11-57.
- Morris, A., Young, W. *Reforming Criminal Justice: The Potential of Restorative Justice*. In: Strang, H., Braithwaite, J. (eds). Restorative justice: Philosophy to Practice. Burlington: Dartmouth University Press 2000; 11-32.
- Mulalić, M. *Women's NGOs and Civil Society Building in Bosnia-Herzegovina*. Epiphany, 2011; 4(1): 40-55.
- Murphrey, D. *What works: Promoting positive youth development in your community*. Waterbury, VT: Vermont Agency of Human Services, Planning Division. 2000. Dostupno na: www.humanservices.vermont.gov
- Mutz, M., Baur, J. *The role of sports for violence prevention: sport club participation and violent behaviour among adolescents*. Int J Sport Pol 2009; 1(3): 305-321.

Nikolić, S. *Mentalni poremećaji u djece i omladine*. Zagreb: Školska knjiga, 1992.

Nižić, M., Penava, T., Perić, I. *The prevalence of substance use among first-year students at the University of Mostar, Bosnia and Herzegovina*. J Educ Cult Soc 2013; 1: 83-94.

Obradović, V. *Empirijska studija. Delinkventno ponašanje*. Sarajevo: KJU "Porodično savjetovalište", 2008.

Pandina, R. *Risk and Protective Factor Models in Adolescent Drug Use: Putting them to Work for Prevention*. In: National Conference on Drug Abuse Prevention Research, September 19-20, 1996, Washington DC. Rockville: National Institute on Drug Abuse, 1998: 17-26.

Patterson, G. R. *Coercion as a basis for early age of onset for arrest*. In: McCord, J. (ed.) *Coercion and Punishment in Long-Term Perspectives*. New York: Cambridge University Press, 1995.

Piquero, N. L., Gover, A. R., McDonald, J. M., Piquero, A.R. *The influence of delinquent peers on delinquency: Does gender matter?* Youth Soc 2005; 36(3): 251-275.

Platt, J. *Evidence and Proof in Documentary Research: Some Specific Problems of Documentary Research*. Sociol Rev 1981; 29(1): 31-52.

Poe-Yamagata, E., Jones, M.A. *And justice for some: Differential treatment of minority youth in the justice system*. Washington, DC: Building Blocks for Youth, 2000.

Pollard, J. A., Hawkins, J. D. *Risk and protection: Are both necessary to understand diverse behavioral outcomes in adolescence?* Soc Work Res 1999; 99(2): 1-6.

Pope, C., Lovell, R., Hsia, H. *Disproportionate minority confinement: A review of the research literature from 1989 to 2002*. Office of Juvenile Justice Bulletin. Washington, DC: OJJDP 2002.

Pope, C.E., Snyder, H.N. *Race as a factor in juvenile arrests*. Office of Juvenile Justice Bulletin. Washington, DC: OJJDP 2003.

Popović-Ćitić, B., Žunić-Pavlović, V. *Prevencija prestupništva dece i omladine*. Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije. Pedagoško društvo Srbije, 2005.

Popović-Ćitić, B. *Strategija socijalnog razvoja u prevenciji devijantnih ponašanja*. Istraživanja u Defektologiji 2004; 4: 103-116.

Price, C., Kunz, J. *Rethinking the Paradigm of Juvenile Delinquency as Related to Divorce*. J Divorce Remarriage 2003; 39(1/2):109-132.

Rayan, A. M. *The peer group as a context for the development of young adolescent motivation and achievement*. Child Devel 2001; 72 (4): 1135-1150.

Regnerus, M. D. *Moral Communities and Adolescent delinquency: religious contexts and Community Social Control*. Sociol Q 2003; 44: 523 – 554.

Reilly, J. *Risk and Protective Factors of Delinquency: Perspectives from Professionals Working with Youth. Master of Social Work Clinical Research Papers*. 2012; 76. Dostupno na: http://sophia.stkate.edu/msw_papers/76

Ricijaš, N. *Procjena, planiranje i izvještavanje u izvršenju maloljetničkih alternativnih sankcija*. Ministarstvo socijalne politike i mladih Republike Hrvatske. Zagreb. 2012.

Rodriquez, N. *Resorative Justice, Communities and Delinquency: Whom Do We Reintegrate?* Criminol Public Policy 2005; 4:103-130.

Romero, M., Lee, Y. S. *A National Portrait of Chronic Absenteeism in the Early Grades*. New York, NY: The National Center for Children in Poverty 2007.

Ruchkin, V. V., Schwab-Stone, M., Koposov, R., Vermeiren, R., Steiner, H. *Violence Exposure, Posttraumatic Stress, and Personality in Juvenile Delinquents*. J Am Acad Child & Adolesc Psychiatr 2002; 41(3): 322-329.

Sampson, R. J., Laub, J.H. *A life-course view of the development of crime*. Ann Am Acad Polit Soc Sci 2005; 602:12-45.

Sanders, B., Lankenau, S.E., Jackson-Bloom, J. *Putting in Work: Qualitative Research on Substance Use and Other Risk Behaviors Among Gang Youth in Los Angeles*. Subst Use Misuse 2010; 45(5): 736-753.

Sanni, K. B., Udoth, N. A., Okediji, A. A., Modo, F. N., Ezeh, L. N. *Family Types and Juvenile Delinquency Issues among Secondary School Students in Akwa Ibom State, Nigeria: Counseling Implications*. J Soc Sci 2010; 23(1): 21-28.

Savignac, J. *Families, youth and delinquency: The state of knowledge, and family-based juvenile delinquency: Prevention programs*. Research Report: 2009-1. National Crime Prevention Centre (NCPC) Ottawa, 2009.

Scott, S. *An update on interventions for conduct disorder*. Adv Psychiatr Treat 2008; 14: 61–70.

Scott, J. *A Matter of Record: Documentary Sources in Social Research*. Cambridge: Polity Press, 1990.

Sekulić, D., Ostojić, M., Ostojić, Z., Hajdarević, B., Ostojić, Lj. *Substance abuse prevalence and its relation to scholastic achievement and sport factors: an analysis among adolescents of the Herzegovina–Neretva Canton in Bosnia and Herzegovina*. Public Health 2012; 12: 274. doi: 10.1186/1471-2458-12-274

Shader, M. *Risk Factors for Delinquency: An Overview*. Washington DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 2000. Dostupno na: www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/frd030127.pdf

Siegel, LJ., Velsh, B. C. *Juvenile Delinquency: The Core* (4th ed.). Belmont CA: Wadsworth Publishing Co Inc. 2011.

Sijerčić-Čolić, H. *Sudstvo za maloljetnike kao ključni element nacionalne politike ljudskih prava i restorativna pravda za maloljetnike – savremena kretanja u maloljetničkoj delinkvenciji i*

sudstvu za maloljetnike u Bosni i Hercegovini. Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 2010; 53: 351 – 377.

Simões, C., Matos, M. G., Batista-Foguet, J. M. *Juvenile delinquency: analysis of risk and protective factors using quantitative and qualitative methods.* Cogn Brain Behav 2008; 12(4): 389-408.

Simons, R. L, Simons, L. G, Burt, C. H, Brody, G. H., Cutrona, C. *Collective Efficacy authoritative parenting and delinquency: A longitudinal test of model integrating community - and family - level processes.* Criminology 2005; 43: 989 – 1030.

Singer, M. i sar. *Kriminološke osobitosti maloljetničke delinkvencije – tijek školovanja, poremećaji u ponašanju i obiteljske prilike.* Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2008.

Singer, M. i sar. *Sociodemografske i fenomenološke karakteristike kriminaliteta maloljetnika na području županije Varaždinske.* Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu. Visoka policijska škola MUP-RH, 1995.

Singer, M. *Kriminologija.* Zagreb: Globus, 1994.

Smith, D. J., McAra, L. *Gender and Youth Offending. Edinburgh Study of Youth Transitions and Crime.* Research Digest No. 2. Edinburgh: Centre for Law and Society 2004. Dostupno na: www.law.ed.ac.uk/cls/esytic

Stevens, A., Kessler, I., Gladstone, B. *Review of Good Practices in Preventing Juvenile Crime in the European Union.* European Commission: European Institute of Social Services, 2006.

Subašić, Dž. *Etiologija maloljetničke delinkvencije i socijalno-patološka osnova kriminaliteta mladih u Kantonu Sarajevo 1989-1999 godine.* Doktorska disertacija. Fakultet kriminalističkih nauka u Sarajevu, 2006.

Svensson, R. *Shame as a consequence of the parent-child relationship: a study of gender differences in juvenile delinquency.* Eur J Criminol 2004; 1: 477–504.

- Tate, T., Wasmund, W. *Strength based assessment and intervention.* Reclaiming Children and Youth 1999; 8(3): 174-180.
- Teasley, M. L., *Absenteeism and truancy: Risk, protection, and best practice implications for school social workers.* Children Schools 2004; 26(2): 117-128.
- Teplin, L. A., Abram, K. M., McClelland, G. M., Dulcan, M. K., Mericle, A. A. *Psychiatric disorders in youth in juvenile detention.* Arch Gen Psychiatry 2002; 59: 1133-1143.
- Tremblay, R. E., LeMarquand, D. *Individual risk and protective factors.* In: Loeber, R., Farrington, D.P., eds. *Child Delinquents: Development, Intervention, and Service Needs.* Thousand Oaks, CA: Sage Publications 2001; 137–164.
- Umbriet, M. S., Coates, R. B., Vos, B. *Victim Offender Mediation: Three Decades of Practice and Research.* Conflict Resol Q 2004; 22: 279-303.
- UNDP. *Assessment of development results: Bosnia and Herzegovina.* United Nation Development Programs, 2009. Dostupno na: www.oecd.org/countries/bosniaandherzegovina
- Uzelac, S. *Osnove socijalne edukologije.* Zagreb: Sagena, 1995.
- Van Voorhis, P. *Psychological classification of the adult male prison Inmate.* State University of New York Press, Albany NY, 1994.
- Vincent, G. M., Vitacco, M. J., Grisso, T., Corrado, R. R. *Subtypes of Adolescent Offenders: Affective Traits and Antisocial Behavior Patterns.* Behav Sci Law 2003; 21: 695–712.
- Visher, C. A., Lattimore, P. K., Linster, R. L. *Predicting the recidivism of serious youthful offenders using survival models.* Criminology 1991; 29(3): 329-366.
- Vitaro, F., Brendgen, M., Wanner, B. Patterns of Affiliation with Delinquent Friends During Late Childhood and Early Adolescence: Correlates and Consequences. Soc Dev 2005; 14(1): 82-108.

Vitulano, M. L., Fite, P. J., Rathert, J. L. *Delinquent Peer Influence on Childhood Delinquency: The Moderating Effect of Impulsivity*. J Psychopathol Behav Assess 2010; 32(3): 315-322.

Vranj, V., Bisić, M. *Primjena propisa o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Privredna štampa, 2011.

Vučinić-Knežević, M. *Katamnestička evaluacija kriterija identifikacije učenika s poremećajima u ponašanju s obzirom na njihove obiteljske prilike i oblike ponašanja*. Disertacija. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Sveučilište u Zagrebu, 1999.

Waddell, C., Wong, W., Hua, J., Godderis, R. *Preventing and Treating Conduct Disorder in Children and Youth: A Research Report Prepared for the British Columbia Ministry of Children and Family Development*. Children's Mental Health Policy Research Program 2004; 1(3):1-30.

Ward, C. L., Laughlin, J. *Social contexts, age and juvenile delinquency: a community perspective*. J Child Adolesc Ment Health 2003; 15 (1): 13-26.

Warr, M. *Organization and instigation in delinquent groups*. Criminology 1996; 34: 11-37.

Weerman, F.M. *Delinquent peers in context: a longitudinal network analysis of selection and influence effects*. Criminology 2011; 49(1): 253-286.

Wong, T. M. L., Slotboom, A.M., Bijleveld, C.C.J.H. *Risk factors for delinquency in adolescent and young adult females: A European review*. Eur J Criminol 2010; 7(4): 266–284.

Woolfenden, S R., Williams, K., Peat, J. *Family and parenting interventions in children and adolescents with conduct disorder and delinquency aged 10–17*. Cochrane Database Syst Rev 2001; (2):CD003015. doi: 10.1002/14651858.CD003015.

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija pritvora i drugih mjera BiH. Službeni list BiH broj: 29/04,13/05,53/07,97/07,37/09

Zamanian, F., Zameni, L., Forouzandeh, E., Haghghi, M. *Effects of sports participation on social delinquency reduction among adolescents*. Ann Biol Res 2012; 3(1):660-667.

Zhang, D., Katsiyannis, A., Barrett, D. E., Wilson, V. *Truancy offenders in the juvenile justice system: Examinations of first and second referrals*. Rem Spec Educ 2007; 28(4): 244-256.

Zhang, D., Willson, V., Katsiyannis, A., Barrett, D., Ju, S., Wu, J. *Truancy offenders in the juvenile justice system: A multicohort study*. Behav Disord 2010; 35(3): 229-242.

Prilog 1.

DEFINICIJE KORIŠTENIH POJMOVA

Adolescencija – prijelazni period između djetinjstva i relativne zrelosti; označava promjene u izgledu, načinu mišljenja i socijalnim situacijama

Agensi socijalizacije – najvažniji faktori koji neposredno utječu na socijalizaciju jedinke u procesu rasta i razvoja

Asocijalno ponašanje – oblik ponašanja kojim se na bilo koji način nanosi šteta drugima

Delinkvencija – (tal. delinque - pogriješiti, činiti kaznena djela) obuhvaća teže oblike asocijalnog, antisocijalnog, sociopatološkog i kriminalnog ponašanja (s izuzetkom ubistva), kao što su: krađa, pljačka, namjerno izazivanje šteta i požara, prestupništvo, devijantno ponašanje, huliganstvo, razbojništvo, vršenje kaznenih djela, krađa i vožnja automobila i motora, itd.

Disciplinski problemi – mogu biti različite situacije ili posljedice koje proizlaze iz kršenja pravila, normi ili formalno propisanog kućnog reda

Djeca u sukobu sa zakonom – termin koji pokazuje da su djeca u kontaktu s krivičnopravnim sistemom zbog toga što su osumnjičena, optužena ili osudena za krivično djelo; "mladi u sukobu sa zakonom" je alternativni termin kojim mogu biti obuhvaćene i mlađe punoljetne osobe, jer riječ "mladi" nema jasno određenu dobnu granicu

Domicilni – osobe koje su rođene u mjestu/gradu u kojem žive većinu života ili cijeli svoj život

Dosije – prikupljeni svi dokumenti (presude, mišljenja, nalazi) u kojima se regulira potreba ili pravo na neku intervenciju ili status u toku i po završetku intervencije

Etičko ponašanje – postupanje u skladu sa standardima pomagačke struke, slijedeći standarde koji osiguravaju kvalitetnu intervenciju, uvažavanje ličnosti korisnika i poštivanje prava

Fokus grupe – metoda kvalitativnog istraživanja stavova, ponašanja i osjećaja ljudi; posebnost ove metode je u tome što se predmet istraživanja ispituje u dijaloškoj situaciji i u uslovima unutargrupne interakcije; fokus grupe sa stručnjacima iz prakse koji su u neposrednom radu s korisnicima provode se u cilju evaluacije, načina rada, vlastite uloge i provjere aplikativnih vrijednosti pristupa

Hobi – naziv za aktivnost koja se obavlja zbog ličnog zadovoljstva, a ne zbog novčane naknade ili primanja. Kroz hobi osoba može proširiti znanje, vještine i iskustvo, te uspostaviti kontakte s drugim osobama koje imaju iste interesne i hobijne

Identitet – doživljaj vlastitog ”ja”, pojам kojeg pojedinac ima o samom sebi; prihvatanje lične prošlosti i uspostavljanje kontinuiteta u iskustvima; lična filozofija i ideologija života

Institucija – organizacija utemeljena s određenom svrhom; javni ili privatni društveni entitet; strukture i mehanizmi socijalnog reda koji upravljaju ponašanjima grupe pojedinaca; temeljni način organiziranja u području obrazovanja, zaštite, kulture i javnih djelatnosti

Intervencija – reakcija, odgovor ili sistem aktivnosti kojim društvo odgovara na neku pojavu

Interiju – metoda prikupljanja podataka putem razgovora, s ciljem da se dobivene informacije upotrijebe u naučne svrhe; upitnik po kome se vodi razgovor

Intervjuiranje – postupak pažljivog postavljanja pitanja i slušanja u kojem je pažnja usmjerena na sagovornika

Kazna – različite vrste neugodnih posljedica koje imaju za cilj zaustaviti ili smanjiti pojavu neprihvatljivog ponašanja

Kodiranje – proces generiranja ideja i koncepata iz ”sirovih” podataka kao što su transkripti intervjuja

Konflikt – zadirkivanje, razlike u mišljenju, intenzivna ljutnja, svađa, rasprava i udaranje, neslaganje, verbalni sukob, emocionalna rasprava i fizička tuča; suprotstavljanje je centralna definirajuća odlika konfliktka i određuje se kao oblik socijalne razmjene između dvije osobe u kojoj dolazi do otvorenog i uzajamnog suprotstavljanja ciljeva, a koje se manifestira kroz ponašanje u vidu suprotstavljenih izjava i akcija

- Kontekst** – okolnosti i uvjeti koji okružuju neki događaj ili pojavu
- Kontrola** – propisano, čvrsto usmjeravanje i utjecanje, reguliranje i ograničavanje osobe u specifičnim životnim područjima
- Kriminal** – svako ponašanje koje je zakonom zabranjeno i za koje se predviđaju sankcije
- Kriminogen** – okolnosti u kojima je veća vjerovatnoća da će se desiti neki oblik kriminala
- Kvalitativno istraživanje** – oblik socijalnog istraživanja koje se fokusira na razumijevanje načina na koji ljudi interpretiraju i daju smisao svom doživljavanju svijeta u kojem žive, s ciljem razumijevanja socijalne stvarnosti pojedinaca, grupe i kultura; osnova kvalitativnih istraživanja leži u interpretativnom pristupu socijalnoj stvarnosti, a ne iz nalaza posredovanih statičkom analizom ili nekim drugim načinom kvantifikacije
- Maloljetnik** – (u smislu krivičnog zakona) dijete koje je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršilo 16 godina, a nije navršilo 18 godina života i prema kome se mogu izreći krivične sankcije i druge mjere predviđene zakonom
- Mlađa punoljetna osoba** – osoba koja je navršila 18, a nije navršila 21 godinu života i čiji razvoj nije na tom nivou da bi se mogla smatrati punoljetnom osobom
- Multidisciplinarni tim** – grupa stručnjaka iz različitih disciplina koji koordinirano djeluju u procjenama, planiranju, provedbi intervencija i istraživanju
- Nadzor** – kontinuirano praćenje te svjesni i namjerni uvid u opće funkcioniranje osobe, s posebnom usmjerenošću na opća pitanja reda i discipline
- Nepotpuna porodica** – porodica koja se sastoji od jednog roditelja i djece, u kojoj nedostaje jedan roditelj (supružnik) zbog razvoda, smrti ili nekog drugog razloga
- Obrazovanje** – plansko i organizirano usvajanje novih znanja, vještina i sposobnosti; organizirano kognitivno i psihomotorno učenje
- Odgoj** – svukupnost djelovanja na sve sfere djetetovog života (šire značenje); proces utjecanja na osobu u moralnoj i emocionalnoj sferi sa svrhom formiranja prilagođenih ponašanja i sposobnosti (uže značenje)

Okruženje – socijalni i fizički kontekst koji okružuje djecu, maloljetnike i porodice

Porodica – društvena grupa koju čine pojedinci povezani srodničkim (krvnim) ili bračnim vezama, porodica je kulturno i historijski promjenjiva kategorija po tipu, strukturi i funkciji

Porodica s poremećenim odnosima – narušeni porodični odnosi u smislu loše komunikacije i porodične atmosfere koji mogu svojim djelovanjem doprinijeti pojavi delinkvencije

Porodica s poremećenom strukturom – narušena strukturalna cjelovitost porodice koja ima negativan utjecaj na ukupan porodični sistem i njegovo funkcioniranje

Porodica u riziku – ima nepovoljnu socijalno-demografsku mrežu, slabe roditeljske kompetencije, slabe socijalne interakcije u zajednici, visoke psihosocijalne stresore koji nadilaze resurse porodice

Potpuna porodica – porodica koja se sastoji od roditelja (supružnika) i zajedničke djece.

Povratnici – u kontekstu Bosne i Hercegovine, osobe koje su u periodu trajanja rata '92-'95 prisilno ili samoinicijativno napustile mjesto boravka, a koje su se nakon određenih godina vratile u ranije (prijeratno) mjesto boravka

Preventivne intervencije – specifične mjere i aktivnosti poduzete sa svrhom postizanja više kvalitete na planu razvoja novih kompetencija i resursa, osnaživanja postojećih snaga pojedinaca, porodice i društvenih struktura, te smanjivanje faktora rizika na ishode razvoja djece i mladih

Raseljena lica – u kontekstu Bosne i Hercegovine, osobe koje su zbog rata u periodu '92-'95 prisilno ili samoinicijativno naseljeni na drugoj adresi, gdje su zbog nemogućnosti povratka u prijeratno mjesto boravka ostali da žive

Reintegracija – potpuno uključivanje maloljetnika u život kao punopravnog, ravnopravnog člana društvene zajednice tako da uživa status neosuđivanosti, a time i sva prava kao drugi punopravni građani; krivično djelo maloljetnika se zaboravlja, a u službenoj evidenciji se ne spominje njegov sudski tretman i osuđivanost

Resocijalizacija – proces mijenjanja već formiranih, oblikovanih

modela ponašanja, stavova i vrijednosti iz društveno neprihvatljivih prema društveno prihvatljivim

Socijalizacija – je složen i slojevit proces koji planski i sistematski provodi porodica, škola i društvena zajednica kako bi se socijalno nezrela djeca postepeno osposobila za život u socijalnoj zajednici

Socijalna podrška – metakonstrukt koji se sastoji od aktivnosti i ponašanja kojim se nekog podržava, mreža podrživača i pojedinčevog doživljaja te podrške

Tretmanske intervencije (tretman) – zajednički naziv za različite procese/aktivnosti ili intervencije usmjerene na redukciju simptoma i rizika, te poticanje pozitivnih promjena u ponašanju i funkcioniranju

Prilog 2.

INFORMACIJE O ISTRAŽIVANJU

Naziv projekta: *Utjecaj različitih konteksta socijalizacije na razvoj maloljetničke delinkvencije u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini – preporuke za prevenciju i intervenciju*

Ova studija se provodi u cilju istraživanja različitih faktora koji mogu utjecati na pojavu delinkventnog ponašanja kod djece, te utvrđivanja faktora i potreba u što boljem i kvalitetnijem uključivanju djece delinkevnog ponašanja u zajednicu.

Istraživanje provodi grupa istraživača: a) Univerziteta u Tuzli: Filozofski fakultet Odsjek za socijalni rad – voditelj istraživačkog tima je prof. dr. sc. Behija Čišić; Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet – voditelj istraživačkog tima je prof. dr. sc. Ranko Kovačević; Medicinski fakultet – voditelj istraživačkog tima prof. dr. med. sc. Esmina Avdibegović; b) Ministarstvo za rad i socijalnu politiku – odgovorni mr. sc. Azem Poljić i mr. sc. Suada Selimović; c) Nevladina organizacija Terapijski centar "Vive Žene" Tuzla – odgovorna Jasna Zečević; d) Fakultet za socijalni rad Univerziteta primjenjenih nauka Sjeverozapadne Švicarske (UASNW) koordinator Barbara Schürch. Podrška i dozvola za ovo istraživanje dobivena je od Ministarstva za rad i socijalnu politiku Vlade Tuzlanskog kantona i Univerziteta u Tuzli.

Koordinator istraživanja je prof. dr. sc. Esmina Avdibegović, neuropsihijatar, uposlenik Klinike za psihijatriju Univerzitetsko kliničkog centra u Tuzli i Medicinskog fakulteta Univerziteta u Tuzli. Sva pitanja i dodatne informacije u vezi s istraživanjem mogu se dobiti na e-mail adresu: esmina@bih.net.ba.

U ovom istraživanju potrebna nam je i Vaša pomoć da bismo mogli procijeniti značaj pojedinih faktora vezanih kako za osobine ličnosti tako i za porodično i šire društveno okruženje, posebno značaj

traumatskih ratnih iskustava na razvoj delinkventnog ponašanja kod djece, ali i da bismo mogli procijeniti koje su i kakve su potrebe djeteta, porodice i zajednice u ponovnom što boljem uključivanju djece u zajednicu.

Članovi porodica djece delinkventnog ponašanja, socijalni radnici i drugi koji nastoje pružiti pomoć djeci i sami maloljetnici često se pitaju šta neko može uraditi za njih ili kako bi oni sami nešto uopšte mogli promijeniti. Ovo je za Vas prilika da direktno nešto promijenite. Vaše lično učešće, Vaš pristanak na razgovor – intervju sa istraživačima ove studije, može uistinu biti korak naprijed ka unapređenju pomoći porodicama i djeci kroz poduzimanje adekvatnih socijalnih, pravnih i zdravstvenih mjera zaštite, te unapređenju postupaka u sprječavanju javljanja delinkventnog ponašanja.

Istraživanje se sastoji od intervjua koji predstavlja formu razgovora vođenog od iskusnih stručnjaka. Čitav razgovor traje 90 minuta. *Projektom smo planirali snimanje razgovora na diktafon i željeli bismo za snimanje dobiti i Vašu saglasnost.* Snimljeni razgovor i sve informacije dobivene putem intervjua su zaštićeni na način da neće biti snimljen Vaš identitet na audiozapisu i niko osim istraživača i gore navedenih subjekata neće imati pristupa izvornim informacijama. Povjerljivost, zaštita identiteta i zaštita podataka su zagarantirani. U ovom istraživanju u zaštiti Vaših prava rukovodili smo se Etičkim kodeksom istraživanja o djeci (Službeni glasnik BiH, br 26., od 10. 4. 2006.) i Zakonom o naučno-istraživačkoj djelatnosti (Službene novine Tuzlansko-podrinjskog kantona, broj: 7/97. i 3/99.) i Zakonom Univerziteta u Tuzli (Službene novine TK br. 09/08).

Učešće u ovoj studiji je dobrovoljno, a istraživanjem je obuhvaćeno 40–50 djece delinkventnog ponašanja i 40–50 njihovih porodica s područja Tuzlanskog kantona, te 50 profesionalaca iz različitih institucija koje pružaju pomoći i brigu djeci i porodicama. Rezultati su pouzdaniji što intervju bude sveobuhvatniji i što više dobijemo Vaših iskustava. Molimo Vas da nam pomognete da djeci koja su došla u sukob sa zakonom osiguramo što bolju, što adekvatniju pomoći i uključenje u zajednicu i da zajedničkim radom doprinesemo gradnji tolerantnog i sigurnog okruženja oslobođenog stigme i diskriminacije.

Vi, naravno, možete i odustati u bilo koje vrijeme, bez navođenja razloga, i to neće utjecati na Vaš odnos s nama. Tokom razgovora neka pitanja mogu biti za Vas teška ili bolna i ukoliko u bilo koje vrijeme tokom razgovora osjetite teškoću molimo Vas da nam kažete. U bilo koje vrijeme tokom razgovora možete postaviti bilo koje pitanje u vezi s istraživanjem.

Na osnovu dobivenih podataka iz istraživanja pripremit ćemo pisane informacije sa smjernicama za socijalnu politiku i planiranje u području maloljetničke delinkvencije, smjernice za mjere intervencije i prevencije maloljetničke delinkvencije. Ove pisane informacije dobit će svi pojedinci i institucije koje su uzeli učešća i dali doprinos ovom istraživanju i bit će na raspolaganju politici i relevantnim službama u području socijalnog rada.

Veoma cijenimo Vaše učešće! Hvala puno za Vaše vrijeme i Vašu saradnju!

Ovim potpisom potvrđujem da razumijem ciljeve istraživanja i slažem se da se rezultati ove studije koriste u naučne svrhe i u svrhu poboljašnja socijalnog planiranja i socijalne politike u oblasti maloljetničke delinkvencije.

INFORMIRANI PRISTANAK

Ja, _____ dajem svoju
(ime i prezime)

SAGLASNOST ZA UČESTVOVANJE U ISTRAŽIVANJU

1. Potvrđujem da sam dana _____ pročitao/procitala obavijest za naučno istraživanje "Utjecaj različitih konteksta socijalizacije na razvoj maloljetničke delinkvencije u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini – preporuke za prevenciju i intervencije", te sam imao/imala priliku postavljati pitanja.
2. Razumijem da je moje učestvovanje dobrovoljno te se mogu povući u bilo koje vrijeme, bez navođenja razloga i bez ikakvih posljedica po zdravstvenom, socijalnom ili pravnom pitanju.
3. Razumijem da, istraživanjem prikupljenim informacijama i dokumentacijom imaju pristup odgovorni pojedinci tj. glavni istraživači i njihovi saradnici, članovi Etičkog odbora Univerziteta i Ministarstva za rad i socijalnu politiku Tuzlanskog kantona, Upravni odbor NVO Terapijski centar "Vive Žene", Etičkog odbora Fakulteta za socijalni rad Univerziteta primijenjenih nauka Sjeverozapadne Švicarske (UASNW) iz Bazela koji su odobrili ovo istraživanje. Dajem dozvolu tim pojedincima za pristup navedenim informacijama.
4. Pristajem da moj socijalni radnik/socijalni radnik mog djeteta bude upoznat s mojim učestvovanjem u navedenom naučnom istraživanju.

Ime/prezime ispitanika/staratelja

Potpis _____

Ime i prezime (štampano) _____

Datum: _____

Osoba koja je vodila postupak obavještavanja za ispitanika i saglasnost za učestvovanje: _____

Glavni istraživač u projektu:

Potpis: _____

Ime i prezime (štampano) _____

Datum: _____

Prilog 3.

SMJERNICE ZA INTERVJU SA MALOLJETNIM DELINKVENTIMA

Prije intervjeta uspostaviti odnos započinjanjem neformalnog razgovora, predstaviti sebe i u nekoliko neformalnih rečenica npr. nešto reći o dolasku, mjestu, urediti mjesto sjedenja, pripremiti materijal (diktafon, blok za pisanje, olovku).

Dati uvod u intervju, reći svrhu i značaj, reći da će se podaci koristiti samo u svrhu istraživanja i da je identitet i povjerljivost podataka zagarantirana, reći način na koji će se razgovor snimati. Započeti razgovor pregledom informacijskih tačaka s kojim će se ići tokom intervjeta, dužina trajanja intervjeta. Treba dobiti pristanak za snimanje na npr. sljedeći način:

”Ja ћu slijediti ove smjernice intervjeta po tačkama kako sam već rekao/rekla, ja mogu nešto zabilježiti u moj blok, ali bih se najviše usmjerio/la na naš razgovor i moram Te zamoliti za snimanje ovog razgovora tako da ne bih morao/la puno bilježiti. Da li je to uredu?”

Potom podsjetiti još jedanput na dužinu trajanja intervjeta, postaviti diktafon, uzeti blok i olovku, smjernice intervjeta i započeti intervju.

Prostor za pisanje nepredvidivih situacija koje se mogu desiti tokom intervjeta, a koje su utjecale ili mogu utjecati na intervjuiranog

A) SADAŠNJA SITUACIJA:

Možeš li nam nešto reći o situaciji u kojoj sada živiš?

- Gdje sada živiš?

Možeš li nam opisati tvoj TIPIČAN DAN?

- Kako provodiš svoje slobodno vrijeme?

Kakva je situacija u ŠKOLI?

- Da li sada ideš u školu?
- Možeš li nam nešto reći o tvojoj sadašnjoj situaciji u školi?

Kako bi opisao/la svoju PORODICU i svoje odnose unutar porodice?

- Ko su članovi tvoje porodice? Ko ti je najbliži? S kim imаш najbolje odnose? Ko te najbolje razumije?

Ko su tvoji PRIJATELJI i kolege?

- Da li imаш djevojku/momka? (samo informativno, ne ići dalje s ovim pitanjem, jer je previše lično)

Kakv je život u tvom KOMŠILUKU/SUSJEDSTVU?

- Možeš li nam opisati kako tvoje komšije izgledaju?
- Koliko dugo živiš u ovom komšiluku?

Možeš li mi nešto reći o tvojoj situaciji s TUŽITELJSTVOM i SUDOM?

- Možeš li nam nešto reći o tvojoj trenutnoj situaciji s centrima za socijalni rad?

(Da li ideš obično u centar ili socijalni radnik dolazi kod tebe?)

SELF (ovaj aspekt sagledati kroz indirektna pitanja/odgovore; može kroz analizu pitanja koje slijedi)

- Možeš li mi reći šta ti pomaže u prevazilaženju bilo kojeg problema?

POTREBE (ovaj aspekt sagledati kroz indirektna pitanja/odgovore; može kroz analizu pitanja koje slijedi)

- Koje su sada tvoje potrebe i možeš li mi reći nešto o tome?

B) PROŠLO VRIJEME:

Možeš li mi reći nešto o tvom odrastanju?

- Mjesta stanovanja?
- Da li si i prije živio/živjela ovdje gdje sada živiš?

Kako si doživljavao/la školu?

- Možeš li mi opisati najbolju i najgoru situaciju koja ti se desila u školi?

Kakvi su bili tvoji odnosi s vršnjacima i školskim drugovima/drugaricama?

Možeš li mi opisati svoj odnos s tvojim roditeljima/porodicom u vrijeme djetinjstva, vrijeme kada si rastao/rasla?

Možeš li se sjetiti događaja koji su bili značajni za tebe?

Događaja koji su ostavili neki "trag" na tebi?

Da li se sjećaš problema koje je imala tvoja porodica tada?

- Kako su se oni nosili s njima?

**Da li si razgovarao/la sa svojim roditeljima o problemima?
(Aspekt komunikacije)**

DELINKVENCIJA:

Možeš li nam reći kako je započela tvoja priča ulaska u probleme?

- Šta te motiviralo da se tako ponašaš?
- Možeš li malo više reći o okolnostima?

Koje je reakcije izazvalo?

- sa porodicom, vršnjacima, školom, okolinom, policijom/sudom

Kako si se ti osjećao/la zbog tih reakcija?

- Kako je to utjecalo na tebe, tvoje ponašanje?

Da li si ponovo poslije toga upao/la u nevolje (recidivizam)?

Kako prosuđuješ način na koji si se nosio/la sa svojim nevoljama?

Kako se sada osjećaš s ovom situacijom?

C) BUDUĆNOST:

Šta ćeš preuzeti da bi nastavio/la dalje?

Šta očekuješ od svoje budućnosti?

- U odnosu na svoju porodicu, situaciju u kojoj živiš, školu/obrazovanje/profesionalnu situaciju, tužilaštvo, sud
- Šta bi želio/željela da budeš kada odrasteš?
- Kako vidiš sebe za 5 godina? Možeš li mi opisati kako sebe vidiš za pet godina?

Da li želiš još nešto reći? Da li imaš što drugo dodati, nešto što je ostalo nerečeno ili čega se nismo dotakli?

Iskreno Ti se zahvaljujem na saradnji.

Ukoliko intervjuirani pokaže zainteresiranost za rezultate istraživanja može mu se reći da ćemo ga izvestiti o tome ili da će dobiti informacije o krajnjem učinku istraživanja.

SMJERNICE ZA INTERVJU S PORODICAMA MALOLJETNIH DELINKVENATA

Prije intervjeta uspostaviti odnos započinjanjem neformalnog razgovora, predstaviti sebe i u nekoliko neformalnih rečenica npr. nešto reći o dolasku, mjestu, uređiti mjesto sjedenja, pripremiti materijal (diktafon, blok za pisanje, olovku).

Dati uvod u intervju, reći svrhu i značaj, reći da će se podaci koristiti samo u svrhu istraživanja i da je identitet i povjerljivost podataka zagarantirana, reći način na koji će se razgovor snimati. Započeti razgovor pregledom informacijskih tačaka s kojim će se ići tokom intervjeta, dužina trajanja intervjeta. Treba dobiti pristanak za snimanje na npr. sljedeći način:

"Ja ču slijediti ove smjernice intervjeta po tačkama kako sam Vam već rekao/rekla, ja mogu nešto zabilježiti u moj blok, ali bih se najviše usmjerio/la na naš razgovor i moram Vas zamoliti za snimanje ovog razgovora tako da ne bih morao/la puno bilježiti. Da li je to uredu?"

Potom podsjetiti još jedanput na dužinu trajanja intervjeta, postaviti diktafon, uzeti blok i olovku, smjernice intervjeta i započeti intervju.

Prostor za pisanje nepredvidivih situacija koje se mogu desiti tokom intervjeta, a koje su utjecale ili mogu utjecati na intervjuiranog

A) SADAŠNJA SITUACIJA:

Možete li nam reći nešto o Vašoj sadašnjoj SITUACIJI U KOJOJ ŽIVITE?

- Gdje živate sada?

Možete li nam opisati jedan TIPIČAN DAN Vašeg porodičnog života?

Kako procjenjujete ŠKOLU Vašeg sina/ kćerke?

- Da li on/ona ide u školu sada?
- Možete li mi nešto reći o sadašnjoj situaciji u vezi sa školom?
- Vaša uključenost? Saradnja s nastavnicima, itd?

Kako bi ste opisali Vašu PORODICU i odnose unutar porodice?

- Ko su članovi Vaše porodice? Ko Vam je najbliži? S kim imate najbolji odnos? S kim diskutirate o problemima?

Da li poznajete PRIJATELJE i kolege Vašeg sina/kćerke?

- Kakav je Vaš utisak o njima?

Kakav je život u Vašem KOMŠILUKU/SUSJEDSTVU?

- Možete li mi reći kako Vaše komšije/susjedi izgledaju, možete li ih opisati?
- Koliko dugo živate u ovom komšiluku/susjedstvu?
- Bilo koja vrsta zajedničke podrške?

Možete li nam reći o problemima Vašeg sina/kćerke u vezi s TUŽILAŠTVOM I SUDOM?

- Možeš li nam reći nešto o Vašoj sadašnjoj situaciji s centrom za socijalni rad (da li obično Vi idete u centar ili socijalni radnik dolazi kod Vas?)

Šta Vama pomaže u prevazilaženju bilo kojeg problema?

Šta mislite šta pomaže Vašem sinu /kćerki da prevaziđu bilo koji problem?

- Šta su njegove/njene potrebe sada i možete li nam reći o tome?
- Koja je Vaša (roditeljska) uloga u tome?

B) PROŠLOST:

Možete li mi nešto reći o načinu kako je Vaš sin/ kćerka odrastao/la?

- Mjesto stanovanja?
- Da li ste uvijek živjeli ovdje sada živite?

Kakav je bio školski život Vašeg sina/kćerke do sada?

- Možete li mi opisati najbolju i najgoru situaciju koja se desila?

Kakvi su bili odnosi s vršnjacima i školskim prijateljima?

Možete li nam opisati njegov/njen odnos s porodicom (u to vrijeme)?

Možete li se sjetiti događaja koji su bili značajni za Vašeg sina/ kćerku, odnosno koji su nju ili njega "označili"?

Da li se sjećate problema koje je Vaš sin/kćerka imao/la u to vrijeme?

- Kako se nosio/la s tim?
- Izbjegličko iskustvo (treće zemlje), interno raseljeni
- Ratna trauma (unutar porodice)?

Kako komunicirate s Vašim sinom/kćerkom o tim problemima? (Komunikacija)

DELINKVENCIJA:

Možete li nam reći kako je započela priča s ulaskom u nevolje?

- Šta mislite da je motiviralo nju/njega da se ponaša na taj način?
- Možete li nam reći nešto više o tim okolnostima?

Kakva je bila reakcija okruženja?

- Reakcija Vas kao roditelja, drugih: vršnjaka, škole/ posla, zajednice, suda/ policije?

Kakva su osjećanja izazvala ove reakcije kod Vašeg sina/kéerke?

- Kako je to utjecalo na njezino/njegovo ponašanje?

Da li je ona/on nakon toga, ponovo upao/la u nevolje (recividizam)?

Kako prosuđujete način na koji se ona/on nosio/la s nevoljama?

Kako se sada osjećate s tom situacijom?

C) BUDUĆNOST:

Šta će/šta bi trebalo da on/ona poduzmu da bi nastavili dalje?

Šta će biti budućnost Vašeg djeteta?

- U odnosu na porodicu, situaciju življenja, edukaciju/ profesionalnu situaciju, tužilaštvo
- Šta će biti Vaša uloga u životu Vašeg sina/kéerke?

Da li želite još nešto reći? Da li imate što drugo dodati, nešto što je ostalo nerečeno ili čega se nismo dotakli?

Iskreno Vam se zahvaljujem na saradnji.

Ukoliko intervjuirani pokaže zainteresiranost za rezultate istraživanja može mu se reći da čemo ga izvestiti o tome ili da će dobiti informacije o krajnjem učinku istraživanja.

SMJERNICE ZA INTERVJU SA INSTITUCIJAMA

Prije intervjua uspostaviti odnos započinjanjem neformalnog razgovora, predstaviti sebe i u nekoliko neformalnih rečenica npr. nešto reći o dolasku, mjestu, urediti mjesto sjedenja, pripremiti materijal (diktafon, blok za pisanje, olovku).

Dati uvod u intervju, reći svrhu i značaj, reći da će se podaci koristiti samo u svrhu istraživanja i da je identitet i povjerljivost podataka zagarantirana, reći način na koji će se razgovor snimati. Započeti razgovor pregledom informacijskih tačaka s kojim će se ići tokom intervjua, dužina trajanja intervjua. Treba dobiti pristanak za snimanje na npr. sljedeći način:

"Ja ћu slijediti ove smjernice intervjua po tačkama kako sam Vam već rekao/rekla, ja mogu nešto zabilježiti u moj blok, ali bih se najviše usmjerio/la na naš razgovor i moram Vas zamoliti za snimanje ovog razgovora tako da ne bih morao/la puno bilježiti. Da li je to uredu?"

Potom podsjetiti još jedanput na dužinu trajanja intervjua, postaviti diktafon, uzeti blok i olovku , smjernice intervjua i započeti intervjyu.

Prostor za pisanje nepredvidivih situacija koje se mogu desiti tokom intervjua, a koje su utjecale ili mogu utjecati na intervjuiranog

1. PROFIL INSTITUCIJE

- Kojem sistemu institucija pripada?
- Koje je područje rada (kompetencija)?
- Koju vrstu usluga pružate maloljetnim delinkventima?
(Usluge – mjere i aktivnosti koje provodite u Vašem radu)
- Koje su profesionalne vještine uposlenih u Vašoj instituciji?
- Kakva je struktura osoblja koje radi sa maloljetnim delinkventima?

Kako biste okarakterizirali MALOLJETNIKA KOJI JE POD VAŠIM NADZOROM?

U odnosu na:

- porodični kontekst/s kim maloljetnik živi. Kakva je porodična struktura maloljetnog delinkventa?
- školu
- to kako maloljetni delinkventi provode svoje slobodno vrijeme. Gdje, na kojim mjestima? S kim?
- lokalnu zajednicu (mjesta boravka, promjene mjesta boravka)
- to šta znate o vršnjacima (prijateljima) maloljetnih delinkvenata/maloljetničkim bandama
- šefove (bosove/makroe). Da li imate saznanja o zlostavljanju maloljetnika od strane odraslih?
- pitanja Koji su po Vašem mišljenju faktori koji uzrokuju ili dovode do razvoja maloljetničke delinkvencije? Koji su po Vašem mišljenju faktori recidivizma?

3. MJERE

- **Koji su za Vas vodeći faktori u definiranju MJERA?**
- **Koje su to mjere koje vi obično namećete/predlažete?**
Koje su to najčešće mjere?
- **Koji im je cilj? Koji su efekti?**
- **Po Vašem mišljenju, kako mjere koje sprovodite utječu na razvoj maloljetne delinkvencije?**

- Šta može biti poboljšano unutar Vaše institucije vezano za tretman maloljetnih delinkvenata?
- **U odnosu na Vaše postojeće resurse?**
- **Potrebe?**
- **Prema Vašem mišljenju, šta može biti urađeno od strane drugih (institucija i organizacija) u vezi s tretmanom maloljetnih delinkvenata?**

4. PREVENCIJA

- Da li ste aktivni/uključeni u projekte ili programe prevencije/mjere/aktivnosti?
- Koje aktivnosti preduzimate za prevenciju maloljetničke delinkvencije?
- Koji su efekti preduzetih mjera?
- Koji su Vaši prijedlozi za aktivnosti u prevenciji?
- Šta može biti poboljšano u Vašoj instituciji (resursi)?

5. RESOCIJALIZACIJA/REINTEGRACIJA

- U kojem dijelu i kojoj dimenziji resocijalizacije/reintegracije ste Vi uključeni?
- Koji su konkretni ciljevi napora resocijalizacije?
- Koje su to potrebe koje prepoznajete u vezi sa resocijalizacijom maloljetnih delinkvenata?
- Ko sada radi na resocijalizaciji?
- Koji su faktori za uspješan rad na resocijalizaciji? Koliko je moguće postići uspješnu resocijalizaciju?
- Šta bi mogao biti ili šta može biti uspješan model resocijalizacije? (Ko, šta, zašto i kako bi moglo biti urađeno da se postigne uspjeh, odnosno da se uradi moguća i efektivna resocijalizacija?)
- Koje su buduće potrebe koje Vi vidite?

6. SARADNJA S DRUGIM INSTITUCIJAMA

- S kojim institucijama saradujete?
- Koji su ciljevi, zadaci i aktivnosti, efekti?

- Forma saradnje, na koji način sarađujete (institucionalna saradnja, neformalna)?
- Koja su do sada Vaša iskustva u saradnji sa drugim institucijama?
- Koji su Vaši planovi za buduću saradnju?

7. Ukoliko je moguće, možete li nam dati neke statističke podatke?

- Starost (mlađi adolescenti uzrasta 14–16 godina, stariji adolescenti uzrasta od 16–18 godina, mlađe odrasle osobe 18–21 godinu)
- Broj maloljetnika s kojima radite (za određen vremenski period: dnevno, mjesečno, godišnje)
- Vrsta kriminalne aktivnosti

Da li želite još nešto reći? Da li imate što drugo dodati, nešto što je ostalo nerečeno ili čega se nismo dotakli?

Iskreno Vam se zahvaljujem na saradnji.

Ukoliko intervjuirani pokaže zainteresiranost za rezultate istraživanja može mu se reći da ćemo ga izvestiti o tome ili da će dobiti informacije o krajnjem učinku istraživanja.

Prilog 4.

DEDUKTIVNE KOD LISTE

Code – Filter: All

HU: HU1maloljetnidelikventi

File: [C:\Documents and Settings\ViveZene\Desktop\istrazivacki dokumenti\atlas....\HU1maloljetnidelikventi.hpr6]

Edited by: Super

Date/Time: 03.06.2012. 11:21:03

Budući akcioni planovi

Članovi porodice

Djetinjstvo

Dužina življenja u susjedstvu

Intimni partner

Komunikacija oko problema

Mjesto življenja u prošlosti

Motivacija na promjenu ponašanja

Motivacija za delinkvenciju

Najbolje iskustvo u prošlosti

Najbolji odnosi u porodici

Najgore iskustvo u prošlosti

Nošenje s problemima u porodici u prošlosti

Očekivana životna situacija

Očekivanja u profesionalnom životu

Očekivanja u vezi s tužilaštvom

Očekivanja od porodice

Odgovor – osjećanja na reakcije

Odnosi s drugim članovima porodice u prošlosti

Odnosi s roditeljima u prošlosti

Odnosi s vršnjacima u prošlosti

Okolnosti delinkvencije

Pohađanje škole

Potrebe
Problemi s porodicom u prošlosti
Procjena nošenja s problemima u prošlosti
Procjena sadašnje situacije
Ranija iskustva u školi
Reakcija ostalih
Reakcija porodice
Reakcija suda
Reakcija vršnjaka
Recidivizam
Sadašnja porodična situacija
Sadašnja životna situacija
Sadašnje mjesto življenja
Sadašnje nošenje s problemima
Sadašnji odnosi u porodici
Self-imago za 5 godina
Situacija s institucijama podrške
Situacija sa sudom/tužilaštvom
Slobodno vrijeme
Susjedstvo
Školska situacija
Tipičan dan
Ulazak u delinkvenciju
Vršnjaci
Značajni događaji u prošlosti
Željeni cilj

HU: HU2porodicedelikvenata

File: [C:\Documents and Settings\ViveZene\Desktop\istrazivacki dokumenti\atlas....\HU2porodicedelikvenata.hpr6]

Edited by: Super

Date/Time: 03.06.2012. 11:09:35

Budući maloljetnikovi planovi akcije
Članovi porodice

Reakcije maloljetnika
Djetinjstvo
Slika maloljetnika i porodice u budućnosti
Slika maloljetnika u budućnosti
Slika maloljetnikove životne situacije u budućnosti
Slika maloljetnikovog procesuiranja u budućnosti
Slika maloljetnikovog profesionalnog života
Institucije koje podržavaju
Komunikacija o (traumatskim) problemima/iskustvima u prošlosti
Maloljetnikove potrebe
Maloljetnikovi problemi u prošlosti
Maloljetnikovi značajni događaji u prošlosti
Maloljetnikovo najbolje iskustvo u prošlosti
Maloljetnikovo najgore iskustvo u prošlosti
Mjesto boravka u prošlosti
Motivacija za delinkvenciju
Nošenje roditelja s maloljetnikovim problemima u prošlosti
Nošenje roditelja s problemima u sadašnjoj situaciji
Odgovor maloljetnika na reakcije
Odnosi s ostalim članovima porodice u prošlosti
Odnosi s roditeljima u prošlosti
Odnosi s vršnjacima u prošlosti
Okolnosti delinkvencije
Početak delinkvencije
Podrška u susjedstvu
Pohađanje škole sada
Ponašanje tokom intervjuja
Problemi maloljetnika sa sudom/tužilaštvom
Procjena maloljetnikovog nošenja s problemima
Procjena sadašnje situacije
Reakcije drugih na delinkvenciju
Reakcije porodice na delinkvenciju
Reakcije suda na delinkvenciju
Reakcije vršnjaka na delinkvenciju
Recidivizam

Sadašnja porodična situacija
Sadašnja procjena školske situacije
Sadašnja uključenost roditelja u školu
Sadašnja životna situacija
Sadašnje mjesto življenja
Sadašnji najbolji odnos s roditeljima
Sadašnji odnosi u porodici
Susjedstvo
Susjedstvo tokom življenja
Školska iskustva u prošlosti
Teška situacija, rigorozna
Teška traumatska iskustva u prošlosti
Tipičan dan
Uloga roditelja u sadašnjoj situaciji
Utjecaj reakcija na maloljetnikovo ponašanje
Vlastita uloga u maloljetnikovom životu
Vršnjačka procjena
Vršnjačko znanje

HU: HU3institucije

File: [C:\Documents and Settings\ViveZene\Desktop\istrazivacki dokumenti\atlas.ti\HU\HU3institucije.hpr6]

Edited by: Super

Date/Time: 03.06.2012. 11:10:36

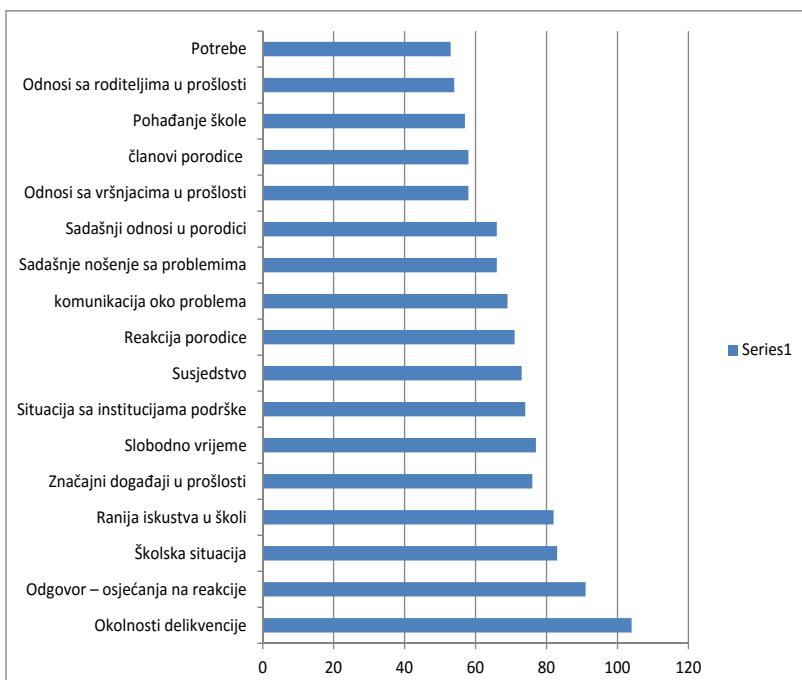
Aktivnosti na prevenciji
Broj slučajeva
Ciljevi i naporci reintegracije
Ciljevi mjera
Efekti mjera
Efekti poduzetih preventivnih mjer
Efekti saradnje s drugim institucijama
Faktori delinkvencije/recidivizma
Faktori uspješne reintegracije
Forma saradnje
Iskustvo dosadašnje saradnje

Lokalna zajednica
Mjere koje provodite
Ostvarljivi ciljevi reintegracije
Planovi za daljnju saradnju
Poboljšanje vlastitog tretmana
Poboljšanje tretmana drugih
Polje rada
Porodični kontekst
Potrebe delinkvenata za reintegracijom
Potrebe reintegracije u budućnosti
Profesionalne vještine uposlenih
Reintegracijski model
Reintegraciju provode
Saradnja s drugim institucijama
Sistem institucije
Slobodno vrijeme
Struktura uposlenih
Sugestije za prevenciju
Školska situacija
Uključenost institucija u reintegraciju
Uzrast delinkvenata
Vlastito poboljšanje u prevenciji
Vrsta krivičnih djela
Vršnjaci
Zlostavljanje

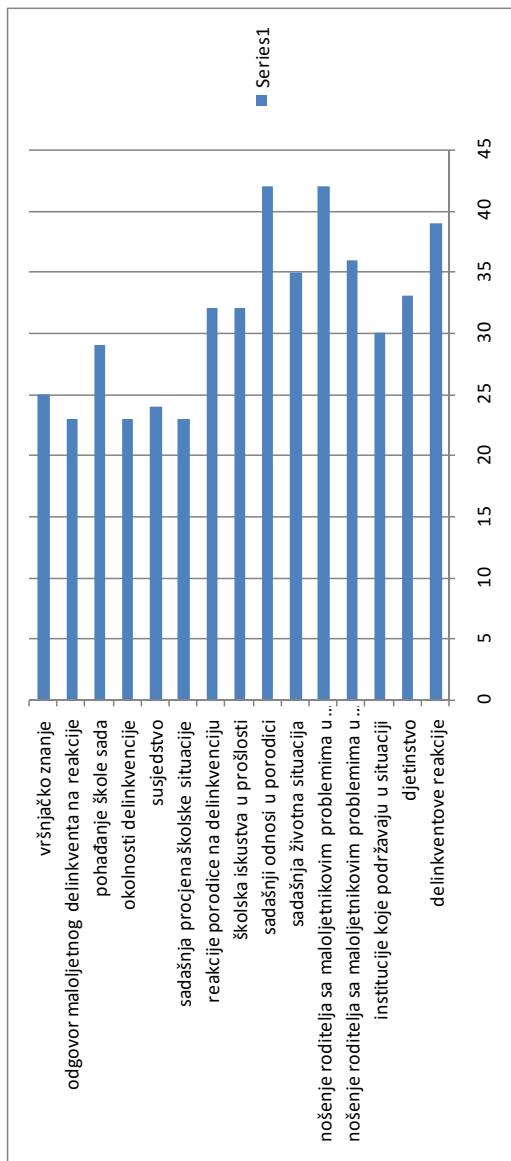
Prilog 5.

ZASIĆENOST KODOVA CITATIMA U HERMENAUTIČKIM JEDINICAMA

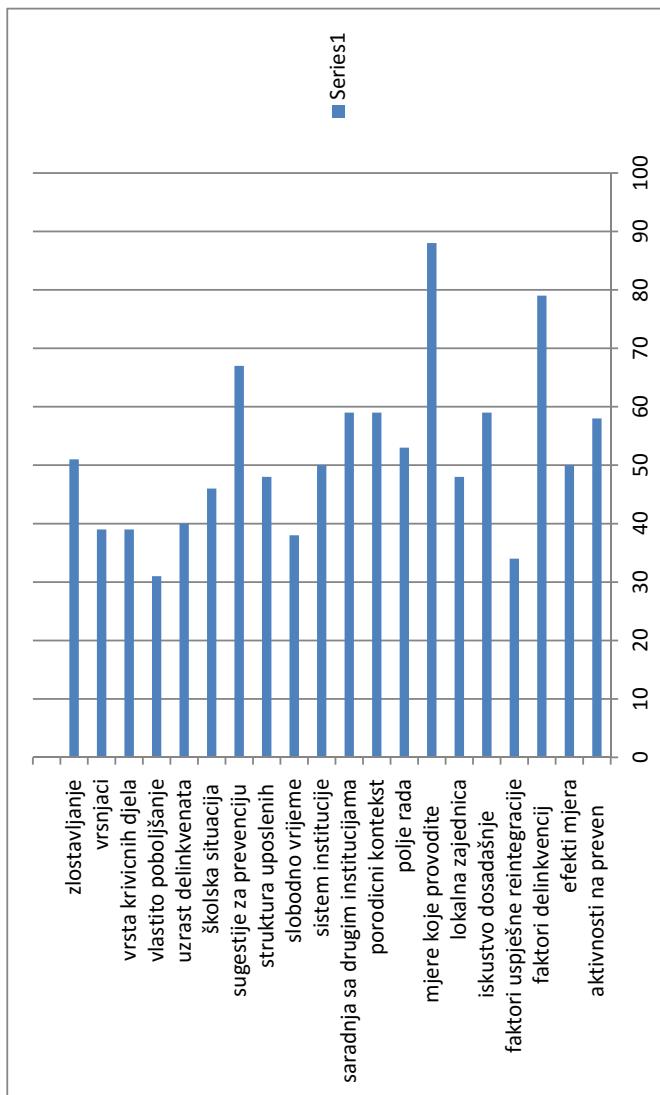
a) Najzasićeniji kodovi HU1

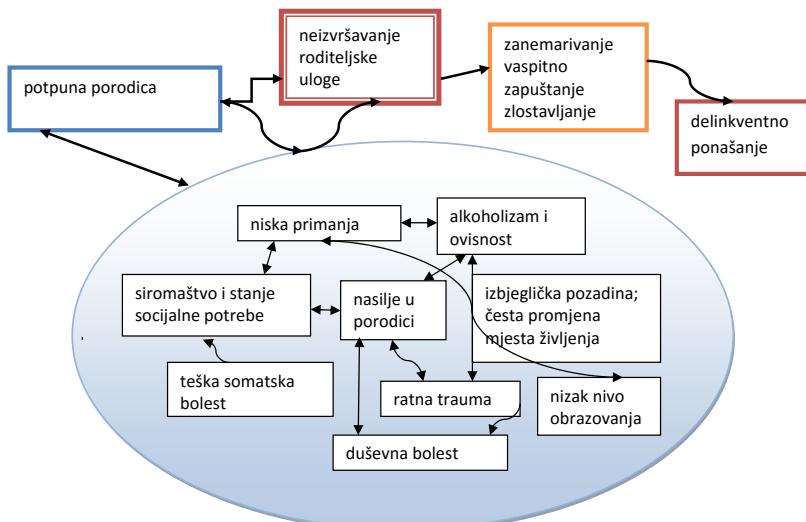
b) Najzasićeniji kodovi HU2

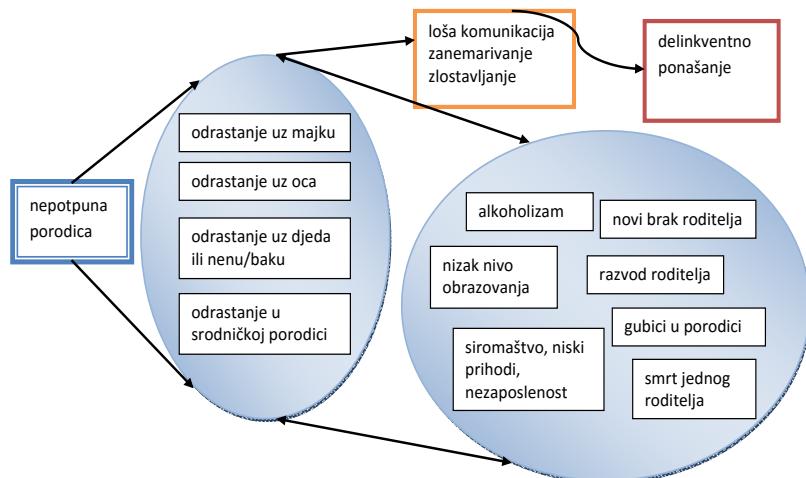
c) Najzasićeni kodovi HU3

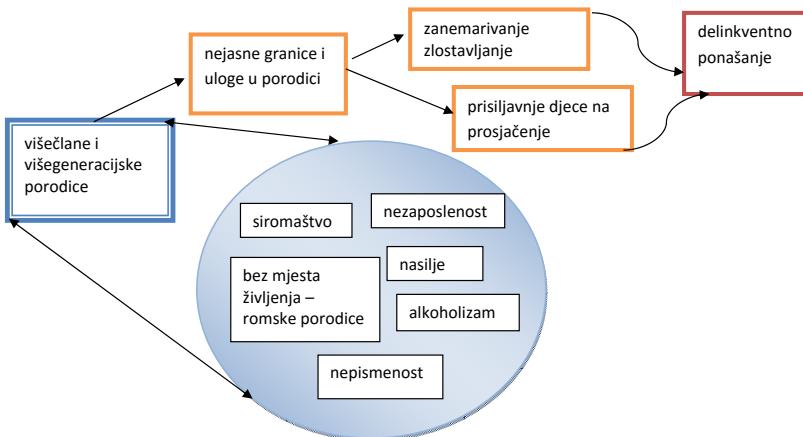
Prilog 6. Tipovi porodičnih okruženja - uzajamno djelovanje više negativnih faktora na funkcionalnost porodica maloljetnika

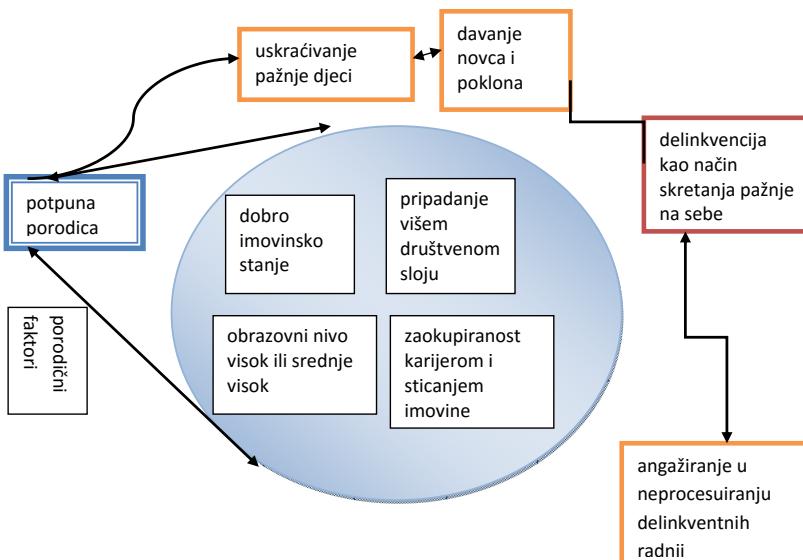
Tip 1 porodičnog okruženja maloljetnika

Tip 2 porodičnog okruženja

Tip 3 porodičnog okruženja

Tip 4 porodičnog okruženja

IZVODI IZ RECENZIJA

dr. sc. Muhamed Dervišbegović, prof. emer.

”...Naučni doprinos publikacije se ogleda u metodološkom pristupu istraživanju i analizi pojedinačnog i interaktivnog uticaja užih i širih konteksta socijalizacije na etiologiju i druge različite aspekte pojave maloljetničke delinkvencije. Zaključak je da se proces socijalizacije djece i maloljetnika u Bosni i Hercegovini odvija u nepovoljnem socijalno-ekonomskom stanju koje, u užem društvenom kontekstu, uzrokuje teškoće u ostvarivanju funkcija porodice, škole, slobodnog vremena i drugih faktora socijalizacije. Metodološki pristup istraživanju je kvantitativno-kvalitativnog karaktera i potpuno je usaglašen i primijeren za organizaciju i provođenje istraživanja na navedenu temu. Analizom istraživačkog procesa i rezultata istraživanja može se zaključiti da je istraživanje zasnovano na adekvatnim istraživačkim metodama i tehnikama. Literatura i izvori su aktualni, relevantni i validni, sadrže recentna djela relevantna za temu istraživanja. Sva poglavљa publikacije određuju logični i sistematični slijed kako naučno-istraživačkog procesa tako i naučnog objašnjenja. Publikacija se može kategorisati kao naučna monografija, jer se naučno, sistematično i multidisciplinarno istražuje pojava maloljetničke delinkvencije...”

”...Publikacija ima i praktični značaj jer rezultati istraživanja ukazuju na potrebu da se na realnim i naučnim osnovama unaprijede uloga i zadaci socijalnog rada i socijalne pedagogije u različitim područjima društvene reakcije na pojavu maloljetničke delinkvencija, kao što su: socijalna dijagnoza uzroka delinkventnog ponašanja, prevencija, intervencije, zaštita maloljetnika i porodice, resocijalizacija i socijalna reintegracija maloljetnika. Publikacija je rezultat naučno utemeljenog istraživanja, nastavno-pedagoškog rada, stručnog rada i profesionalnog iskustva koautora. Očekivati je da će rezultati i zaključci istraživanja privući pažnju svih odgovornih nosilaca javne politike, kako bi se prevenciji pojave delinkventnog ponašanja maloljetnika u radu naučnih, vaspitno-obrazovnih i socijalnih ustanova, posvetio

veći značaj. Zbog toga sa zadovoljstvom preporučujem publikaciju svim naučnim radnicima i profesionalcima u cilju organizacije novih istraživanja i stručno-metodičkog osposobljavanja u oblasti prevencije i rada s maloljetnicima koji su ispoljili delinkventno ponašanje...”

dr. sc. Vahid Kljajić, prof. emer.

”...Rukopis grupe autora ”Utjecaj različitih konteksta socijalizacije na razvoj maloljetničke delinkvencije u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini - preporuke za mjere prevencije i intervencija” rezultat je studioznog proučavanja recentne stručne i naučne literature te naučno-istraživačkog angažmana iz oblasti maloljetničkog prestupništva. Rukopis naučno, sistematicno i multidisciplinarno istražuje pojavu delinkventnog ponašanja maloljetnika u različitim međusobno povezanim i zavisnim kontekstima koristeći se kvalitativno-kvantitativno podacima. Realno je očekivati da će ovo djelo izazvati pozitivne reakcije kod ciljane čitalačke publike imajući u vidu važnost djelovanja na polju maloljetničkog prestupništva na području Bosne i Hercegovine. Publikacija pored naučnog ima i praktični značaj jer rezultati istraživanja ukazuju na potrebu da se na realnim i naučnim osnovama unaprijede usluge podrške i pomoći porodici i maloljetnicima. Imajući u vidu naprijed navedeno, publikaciju mogu kategorisati kao naučnu monografiju i sa velikim zadovoljstvom je preporučujem svim naučnim radnicima i profesionalcima u socijalnim servisima u cilju organizacije novih socijalnih istraživanja, izrade preventivnih strategija i edukacije u oblasti socijalnog rada i socijalnopedagoškog rada s maloljetnim prestupnicima. Na osnovu stavova iznesenih u ovoj recenziji rukopis ”Utjecaj različitih konteksta socijalizacije na razvoj maloljetničke delinkvencije u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini - preporuke za mjere prevencije i intervencija” zaslužuje da bude štampan i korišten u svakodnevnoj naučnoj i stručnoj praksi...”

